ZBORNÍK PREDNÁŠOK

HLAVNÁ TÉMA ODBORNEJ KONFERENCIE:

ZELEŇ A VODA V HISTORICKOM CENTRE MESTA

I. OKRUH – **METODIKA OCHRANY A OBNOVY ZELENE A VODY V HISTÓRII PAMIATKOVEJ STAROSTLIVOSTI A DNES, PRÍKLADY**

II. OKRUH – **TECHNICKÁ REALIZÁCIA OCHRANY A OBNOVY, NÁROKY ÚDRŽBY A OŠETROVANIA ZELENE**

III. OKRUH **– SPRÁVNA A LEGISLATÍVNA STAROSTLIVOSŤ**

ODBORNÉ PREDNÁŠKY :

OBSAH:

Úvod:

ZELEŇ A VODA V HISTORICKOM CENTRE – ÚVODNÉ POZNÁMKY KU KONFERENCII
Ing. arch. B. Polomová, PhD., FA STU Bratislava

I. OKRUH – **METODIKA OCHRANY A OBNOVY ZELENE A VODY V HISTÓRII PAMIATKOVEJ STAROSTLIVOSTI A DNES, PRÍKLADY**

1. **VÝZNAMOVÉ ROVINY VODY A ZELENE V HISTORICKÝCH SÍDLACH**
   Doc. Ing. E. Kráľová, CSc., FA STU Bratislava
2. **UPLATNENIE DREVÍN NA HISTORICKÝCH NÁMESTIACH**
   Ing. Katarína Gécová, PhD., FA STU Bratislava
3. **NÁMESTIE, KTORÉ SA TVÁRILO AKO PARK**
   Patrik GULDAN, PhDr., odborný pracovník Pamiatkového úradu SR
4. **MOBILNÁ ZELEŇ V HISTORICKOM CENTRE MĚSTA**
   Ing. arch. Eva Putrová, PhD., FA STU Bratislava
5. **SYSTÉM ZELENE V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE LEVOČA**
   Ing. Eva Semanová, KPÚ Prešov
6. **VÝVOJOVÉ ZMENY ZELENE A VODNÝCH PRVKOV V CENTRÁCH VYBRANÝCH MIEST - BANSKÁ ŠTIAVNICA, RIMAVSKÁ SOBOTA**
   Ing. Anna Faturová, KPÚ Banská Bystrica
7. **KREMNICA – VODA A ZELEŇ - ZMENY**
   Ing. arch. Maršálková, KPÚ Banská Bystrica
8. **BRATISLAVSKÉ PARKY A ZÁHRADY, HISTORICKÁ ZELEŇ A VODNÉ PRVKY V INTERIÉRI MESTA**
   Ing. Miriam Gregorovičová, PhDr. Peter Jurkovič, KPÚ Bratislava

9. **VYBRANÉ PROBLÉMY MANAŽMENTU A OBNOVY HISTORICKEJ ZELENE V BRATISLAVE**
   Ing. Tamara Reháčková, PhD., FA STU Bratislava

10. **ZELEŇ A VODA V KOŠICIACH**
    Ing. Vladimír Sobota, KPÚ Košice

11. **VODA A ZELEŇ V SKALICI VČERA A DNES**
    Ing. Alexandra Jakabšicová, KPÚ Trnava

12. **UNIKÁTNY VODNÝ SYSTÉM V PARKU V TOPOLČIANKACH**
    Ing. Darina Ulrychová, CSc., KPÚ Nitra

13. **ZÁMOCKÁ ZÁHRADA V HLOHOVCI – PRÍRODNÉ A KULTÚRNE CENTRUM**
    Ing. Anna Dobrucká, PhD., Ateliér záhradnej a krajinnej architektúry v Nitre

14. **VODA V MESTSKÝCH SÍDLACH JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA**
    Ing. Mária Bihuňová, PhD., Ing. Richard Kubišta, PhD., FZKI SPU Nitra

15. **URBÁNNE VÄZBY HISTORICKÉHO JADRA MESTA A NÁBREŽIA**
    Ing. arch. Silvia Bašová, PhD., FA STU Bratislava

16. **THE QUAY AREA OF THE HISTORIC PART OF THE CITY – THE CONCEPT OF AN UPDATE**
    Ing. arch Elina KRASILNIKOVA, PhD.Urban Planning Department, VSUACE vice-president of Russian Landscape Architects Association, general director of Architectural Landscape Center "Green Art", Russia, Volgograd.

17. **ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW ZIELENI MIEJSKIEJ - PRZYKŁADY Z KRAKOWA CZĘŚĆ I**
    Katarzyna Jagocka, Politechnika Krakowska, Poľsko

18. **ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW ZIELENI MIEJSKIEJ - PRZYKŁADY Z KRAKOWA CZĘŚĆ II**
    Agnieszka Dolnicka, Politechnika Krakowska. Poľsko

19. **ZELEŇ V CENTRE MESTA – VÝSLEDOK SPRÁVNEHO ROZHODNUTIA**
    doc. Ing. arch. Roberta Štěpánková, PhD., Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva, SPU v Nitre

20. **NÁBREŽIE DUNAJA V BRATISLAVE**
    Ing.arch. Šoltésová Elena, FA STU Bratislava

21. **ZELEŇ V PRESKLENÝCH PASÁŽACH**
    Ing. arch. Eva Vojteková, PhD., FA STU, Bratislava

22. **HODNOTENIE FAREBNÉHO PODANIA PRI UMELOM OSVETLENÍ**
    Ing. Jaroslav ŠPANKO, CSc., SYTEM PROJEKT, Bratislava

II. OKRUH – **TECHNICKÁ REALIZÁCIA OCHRANY A OBNOVY, NÁROKY ÚDRŽBY A OŠETROVANIA ZELENE**

23. **ADAPTÁCIA NA ZMENU KLÍMY V URBANIZOVANOM PROSTREDÍ A ÚLOHA ZELENE A VODNÉHO PRVKU – PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA BRATISLAVA**
    Ing. Zuzana Hudeková, Regionálne enviromentálne centrum Slovensko

24. **SPRACOVANIE ODPADU Z MESTSKEJ ZELENE A MESTSKÝCH PARKOV**
    Ing. Martin Choma, Bardejov

III. OKRUH – **SPRÁVNA A LEGISLATÍVNA STAROSTLIVOSŤ**

25. ZELEŇ V MESTSKOM PROSTREDÍ - LEGISLATÍVA A PRAX
Ing. arch. Ľudmila Priehodová, Inštitút urbanizmu a územného plánovania URBION

26. LEGISLATÍVNA OCHRANA ZELENE V CENTRÁCH MIEST – PROBLÉMOVÉ OKRUHY
Ing. Katarína Šimončičová, SZOPK MV Bratislava

27. PARK AKO POTENCIÁLNE STAVENISKO ?
Prof. Ing. arch. Peter Pásztor, PhD., Ing. arch. Lukáš Sečka, TUKE Košice

28. PROCES TVORBY A VÝSLEDOK REVITALIZÁCIE NÁMESTIA V ČASTEJ
Ing. arch. Eva Borecká, PhD., AA SKA

29. SÚ MESTÁ PRE ĽUDÍ ? ALEBO ÚLOHA MVO V OCHRANE HISTORICKÉHO PROSTREDIA MIEST
Mgr. Michaela Kubíková, Národný Trust n.o.

ZOZNAM POSTROV:

1. OSVETLENIE ZELENE A PRVKOV DROBNEJ ARCHITEKTÚRY V CENTRÁCH MIEST A OBCÍ
f. Lightech

2. SPRACOVANIE ODPADU Z MESTSKEJ ZELENE A MESTSKÝCH PARKOV
Ing. Martin Choma, Bardejov

Ing.arch. Beata POLOMOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Zeleň a voda v historickom centre – úvodné poznámky ku konferencii.

Abstrakt: Spolupôsobenie architektonickej štruktúry historického mesta, zelene a vody býva rôzne, v závislosti od doby a lokality. K objasneniu súčasných riešení a k formovaniu hľadísk pri rozhodovaní o ich podobe, hlavne v našich domácich podmienkach, má prispieť tohoročná konferencia.

Kľúčové pojmy: zeleň, voda, verejný priestor, obnova, územné plánovanie

Úvod

Téma tohoročného Bardkontaktu bola zvolená z viacerých dôvodov. Jednak je to problematika, ktorú frekventovane a citlivo vnímame pri obnovách verejných priestorov v centrách väčších či menších miest, jednak pre aktívny vzťah verejnosti k existujúcej zeleni v mestách a napokon to, že pre rok 2011 vypísal ICOMOS pre národné diskusie tému roka „Kultúrne dedičstvo vody“. [1]

V sérii seminárov, neskôr konferencií Bardkontaktov, posledné samostatné zameranie na zeleň bolo v r.1999, kedy 4 príspevky rozoberali zeleň v historickom prostredí všeobecne, zo základných aspektov jej významu a úloh v historickom centre. Zámerom tejto konferencie je sústrediť sa na aktuálnu problematiku verejnej zelene a vody, ťažiskovo v metodických oblastiach, ako sú: umiestňovanie, potreba zelene a vodných prvkov v historickom centre, ich tvorba, obnova, rušenie, údržba, sledovanie metodických a tvorivých tendencií, pohľad na rôzne úlohy zelene a vody. Ďalej je to reflexia poznania historických daností a vývoja v lokalitách na Slovensku, kde máme nové poznania. V neposlednom rade veľký vplyv na zeleň má územné plánovanie, ako aj legislatíva v pôsobení viacerých zákonov, vyhlášok a metodických pokynov, občas meniacich sa. Skrze ne sledujeme neraz dramatické situácie v živote, lebo inak sa postoj rôznych zúčastnených strán nedá prezentovať.

Zvolené okruhy pre príspevky:

1. metodika ochrany a obnovy: v histórii pamiatkovej starostlivosti, dnes, príklady;
2. technická realizácia ochrany a obnovy, nároky údržby, ošetrovania, úžitkový význam;
3. správna a legislatívna starostlivosť; postoje odborných organizácií;

Fenomén zeleň, fenomén voda

Oba fenomény zeleň i voda, pôsobiace v historickej štruktúre mesta, sa dajú skúmať z viacerých hľadísk, či už spolu, alebo oddelene. Sú od vekov takou pevnou súčasťou života človeka, že oba sú nielen reálnou potrebou, ale ich autentická existencia a pôsobenie je zdrojom estetických zážitkov. Ba viac, sú prenesené do symbolických interpretácií v mnohých náboženstvách. Rozumieme, že strom znamená rast, zakotvenosť, pevnosť, zdroj energie, istotu, život i odumretie, plodnosť, že tráva naopak nestálosť, pominutie,... Že voda je zdroj života, osvieženia, znovuzrodenia, očistenia, ale symbol ničivej sily, ak je jej veľa... a tak ďalej môžeme menovať všeobecné interpretácie odpozorované zo života. Jednotlivé náboženstvá týmto prírodným zložkám v ich rôznych podobách pripisujú vlastné spodrobnené symbolické významy, užívajúc ich pre pochopenie životných situácií a hlavne duchovného života. Spätosť zelene s človekom je jednoducho dostatočne pevná na to, aby bola vťahovaná do zastavaných území po celé stáročia. Iste, v rôznych dobách v rôznych podobách, pre rôzne potreby. Otázkou je, ako stanoviť dnešné potreby, ako ich realizovať, ako sa postaviť k minulým zásahom. Ako stabilizovanú mestskú štruktúru centra - hmotné objemy budov a voľné verejné priestory - spojiť s nestabilnou štruktúrou zelene (rastie, premieňa sa v ročných obdobiach,

hynie...) a s vodnými prvkami (pre osvieženie) alebo riekami (príťažlivosť vodného toku). Odpovede sú hľadané, diskutované, aj riadené v územno-plánovacích podkladoch. Dnes už v širších kontextoch - v spojení s ochranou životného prostredia.

Oba fenomény životného prostredia sú opisované v dostupných zdrojoch v domácej i zahraničnej literatúre; zároveň je jasné, že poznanie je neukončené, lebo nové výskumy, znalosti, skúsenosti, realizácie, nápady, plány...sa objavujú priebežne a je vhodné o nich diskutovať.

Potenciál skúmania pre metodiku

V centre mesta, zvlášť v historickom jadre, môžeme diskutovať o zeleni i vode ako o prvkoch obrazu verejného priestoru z rôznych uhlov pohľadov, napríklad:
- historický: skúmanie vývoja verejných a súkromných priestorov a zelene, premeny ich obrazu, vplyv rastu pestovaného alebo živelného; skúmanie väzby na architektonickú zložku prostredia vrátane dnešných prístupov, ...
- metodický: otázka rozhodnutia či a ako na verejných alebo poloverejných plochách prinavrátiť pôvodnú atmosféru, či niektorú z pôvodných, pôvodnými prvkami zelene a doplnením novými prvkami; alebo otázka: vytvoriť na nových voľných miestach HJ novú alebo tradičnú, charakteristickú atmosféru daného miesta;...
- tvorivý: otázka idey, prostriedkov, usporiadania kompozície, druhovosti, technického zabezpečenia...
- interpretačný: znaky, symbolika, a s tým súvisiace prezentácie;
- estetický
- časový: obraz zelene v rôznych obdobiach roka, životnosť vegetácie;...
- psychologický: nároky krátkodobého relaxu;
- funkčný: vyzdvihnime tendenciu ústretovosti voči človeku cez rôzne formy interaktivity (nie zákazy, ale... na tráve sa dá ležať, s vodou sa dá hrať..., pod stromom sa dá sedieť...)
- úžitkový: klimatický, tlmenie hluku
- ekologický: potreba prítomnosti zelene/vody v štruktúre miest ,
- lokálny: charakteristická skladba drevín v regióne; vplyvy podnebia,
- technický: starostlivosť a údržba zelene/vody
- správny a legislatívny

Fenomén verejný priestor

V dnešnej diskusii sa v konečnom dôsledku dotýkame výrazu súčasných verejných priestorov v historickom centre. Zeleň, ako základný a prirodzený element verejného priestoru, bola a je nástrojom kreativity pre vytvorenie príjemného estetického prostredia (minimálne od 19. storočia pre širokú verejnosť), vo väčšine pobytového, príp. pohybového,v podobe aleje. (obr. 1a, 1b) Dnes je zeleň žiadaný prvok, lebo nás uisťuje o existencii prírody, ukotvuje prostredie pre bytie, humanizuje ho. Formy prítomnosti sú mnohoraké, od mobilnej (v lete s krásnou rastlinnou kvetenou) až ku pevnej vzrastlej vegetácii rôznych kompozícií solitérov a skupín, či už tradičných alebo inovatívnych zoskupení, až ku popínavým plošným formám na fasádach alebo vegetáciu na plochách, kde pôvodná funkcia zanikla. Nové úlohy sprítomnenia zelene v zastavaných štruktúrach môžu prinášať aj jej nové formy uplatnenia. Viacnásobným obohatením pre verejnosť je potom také riešenie, ktoré nemá len prvoplánovú myšlienku – prítomnosť zeleného prvku (zriadený napríklad v prostej geometrii), ale keď je prístup kreovaný viacvrstvou ideou. (obr. 2, obr.3a,3b,3c) Treba dodať, že nie každý historický priestor je správne obohatiť zeleňou. Metodické materiály majú na základe poznania vývoja daného priestoru, jeho súčasného stavu, predpokladaného stavu a potrieb určovať rozsah, charakter, druhovosť vo vybraných miestach tak, aby daný výraz architektonicko-urbanistický bol dotváraný výrazom zelene. Inak povedané, v danom území a jeho lokalitách, aby vyčleňoval/určoval mieru prísnosti slohovej väzby, na druhej strane umožňoval/určoval vytvoriť lokality s väčšou či menšou mierou svojbytného výrazu prírodných prvkov. Rovnako podstatný je pohľad širší, urbánno-ekologický. Často celomestský kontext zelených plôch má inú polohopisnú štruktúru ako je štruktúra verejných priestorov a ich „stretanie a rozchádzanie“ je predmetom analýz a nachádzania riešení, povedzme v genereloch? zelene. Dnes sa uplatňujú riešenia v prospech kontinuálnych prepojení sledovaných prvkov.

Voda ako doplnkový element verejného priestoru je dnes vnášaná v rôznych úlohách – napr. pre osvieženie alebo zdroj prírodného zvuku. Naše aktuálne potreby prezentuje aj samostatná

problematika kontaktu mesta a jeho rieky. V zahraničí overené riešenia, kedy rieka ako životodarný element pozýva verejnosť bližšie k sebe, ako aj naše prvé výsledky s grandióznejším riešením pre verejnosť, môžeme už vyhodnocovať. Prístupná voda a zeleň na nábreží zmnožujú zážitok z prírody.

V mestských interiéroch sú obľúbené nové fontány s interaktívnou koncepciou. (Napríklad Piešťany, fontána na začiatku pešej zóny pri parku, alebo v Trenčíne známa fontána vodníka, obe sú obľúbené u detí; opak je spievajúca fontána v Košiciach, kde ide o vizuálny i akustický zážitok, ale so zákazom vstupu.) Okrem vytvorenej fyzikálnej mikroklímy, ako ukazuje skúsenosť, interaktivita v podobe zážitku, možnosť priameho osvieženia dotykom, prirodzený zvuk tečúcej vody (tlmený alebo silnejší), bezbariérovosť, schopnosť byť estetickým doplnkom aj v zime,... sú nároky pre súčasné dotvorenie verejných priestorov pomocou vodných prvkov. (obr. 4)

Tendencie. Ak sme hovorili o svojbytnosti výrazu prvkov zelene, automaticky prichádza problém autenticity a novej, či obnovenej identity. Tvorba vnášajúca novú identitu potrebuje byť kreovaná spoločným postupom viacerých odborníkov.

Nové podnety pre prácu so zeleňou sa uplatňujú aj vo večernom obraze mesta. Oproti tradičnému, zjednodušene povedané bielemu svetlu, pochádzajúcemu z verejného osvetlenia, alebo zo zámerného osvetlenia rastlinnej kompozície, nachádzame dnes možnosti pre osvetlenie farebným svetlom. (Najčastejšie LED diódami, technicky lepšie vyhovujúcimi, nie tak pre výkon, ale veľkosť zdroja a možnostiam spôsobu ich umiestnenia.) Otázkou je výsledný efekt novej kreácie vytvorenej z neprirodzene farebnej zelene. Koniec koncov, aj dobré osvetlenie vzrastlej zelene bielym/bežným svetlom nie je jednoduché. Aj keď primárnou je otázka, či vôbec zeleň večer samostatne osvetľovať/ podsvetľovať. Pri vodných prvkoch sa práca s farebným svetlom zatiaľ pohybuje v polohe jednoduchých riešení. Svetlo a jeho farebný potenciál prináša do večerného obrazu historického mesta ďalší estetický vnem a tento tendenčný nárok treba vopred prehodnotiť v danej lokálnej situácii. (obr.5)

Zdroje a citácie:

[1]Internet: http://www.international.icomos.org/18thapril/index.html, 05.08.2011.
Informácia o Medzinárodnom dni pamiatok 18. apríl 2011.

Pozri tiež: http://www.npu.cz/pro-odborniky/pracoviste-npu/uop-v-pardubicich/novinky-vypis-vsech/news/7091-mezinarodni-den-pamatek-a-historickych-sidel-2011-tema-kulturni-dedictvi-vody/, 05.08.2011. Český preklad: Národní památkový ústav, Územní odborní pracoviště v Pardubicích:

Téma: /Cultural Heritage of Water/ Kulturní dědictví vody. Člověk je s vodou odevždy propojen nejrůznějšími způsoby, což významně ovlivňovalo celou kulturní historii lidstva. Voda patří k hlavním stavebním materiálům pozemského těla člověka. Díky jejím příznivým fyzikálním vlastnostem a přítomnosti ve velké části světa ji lidé mohou vést akvadukty, pohánět jí strojní zařízení, plavit se po ní... Mnoho kulturních památek souvisí s přístavy, získáváním pitné vody, jejím technickým a průmyslovým využitím, transportem, zadržováním, ale také čištěním... Voda tak spoluvytváří kulturní krajinu, nejednou však při živelních pohromách dílo lidí ničí... Voda ve zmrzlém stavu slouží ke konzervaci potravin, např. dopravu však komplikuje, i když do některých míst se zase dostaneme jen po ledě... Voda ovšem působí také na city člověka. Její odlesky, zurčení, vlnění i burácení, nekonečné horizonty či tajemné hlubiny probouzejí např. uměleckou fantazii... Je také zdrojem zábavy - koupání, lyžování... Voda často snižuje trvanlivost lidských výtvorů vystavených vlivům povětrnosti, bojujeme s ní nejednou při snaze zachovat kulturní dědictví pro budoucí generace. Mnohé památky jsou v naší době předmětem zájmu podvodní archeologie...

Autor textu:

Ing. arch. Beata POLOMOVÁ, PhD.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: beata.polomova@stuba.sk
tel.: 02/ 57 276 350

obr. 1a: Bojnice - Staršia dvojitá stromová alej s promenádou uprostred, charakteristický prvok mesta. Zdroj: fotoarchív autorky B. Polomovej, 01/2011

obr. 1b: Graz, Rakúsko - Nová dvojitá alej uplatnená na kraji námestia, pobytový i pohybový priestor; verejný priestor námestia je koncepčne novotvarom. Zdroj: fotoarchív autorky B. Polomovej, 06/2011

obr. 2: Štrasburg, Francúzsko - Malé mikronámestie s vložením 5 druhov viniča z regiónu ako doklad väzby mesta a okolia (okrem estetického pôsobenia ďalšej zelene na námestí). 04/2011, B. Polomová

Obohatenie úlohy zelene o atraktivity:
Zdroj: fotoarchív autorky B. Polomovej, 06/ 2011

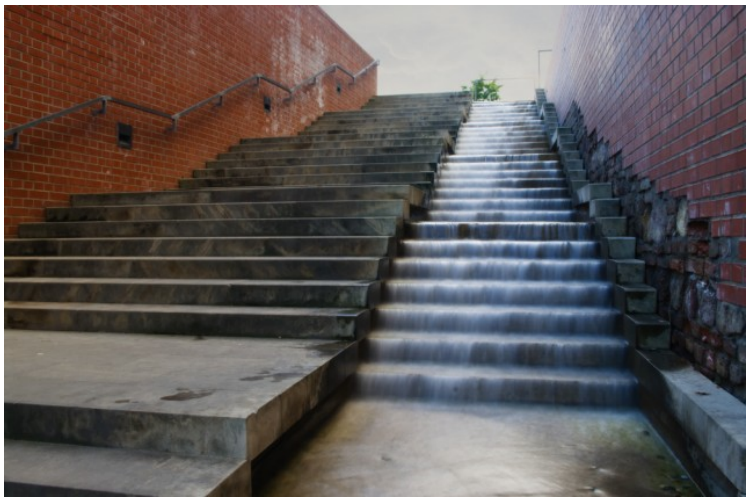
obr. 3a: Graz, Rakúsko –
Fragment verejnej záhrady múzea, kde je miesto určené pre vnímanie vône bylín.

obr. 3b: Graz, Rakúsko : Mobilná zeleň v úlohe atraktivity: Na uličnej letnej terase reštaurácie si možno odtrhnúť do jedla čerstvé bylinky.

Obr.3c: Gorlitz, Nemecko: Vegetácia a tôňa solitérneho stromu ako prístrešok pre spolužitie.
Obohatenie úlohy vodného prvku o atraktivity:

obr. 4: Brno, Denisovy sady pri nástupe od ulice Bašty: schody s vodnou kaskádou.
Zdroj foto: internet, http://www.google.sk/imgres?q=brno+denisovy+sady+schody, Denisovy sady rostou do krásy 4c0037399c78391c27080100, 7.8.2011.

obr. 5: Bratislava, Hlavné námestie. Fontána so zimným zakrytím a vianočným osvetlením.. Oprávnene diskutovaná úprava fontány o nový prstenec s vodou. Večerné podsvietenie a dočasné (slávnostné ?) nasvetlenie úplne eliminuje sochu postavy Maximiliána.
Zdroj: fotoarchív autorky B. Polomovej, 21.11.2006.

doc. Ing. Eva KRÁĽOVÁ, CSc.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Významové roviny vody a zelene v historických sídlach

Voda a zeleň sú dva faktory prírodného prostredia, s ktorými ľudia od nepamäti spájajú svoje sídla. Voda, ako nevyhnutná podmienka akejkoľvek formy života na Zemi, sa stala neodmysliteľnou súčasťou aj ľudských sídiel. Zeleň[1], ako špecifický produkt a prejav prírodných (od človeka nezávislých) procesov, rámcuje život človeka a jeho sídla tiež od nepamäti. Postupom času, v súlade s vývojom ľudskej civilizácie, človek spoznával vlastnosti vody i vlastnosti okolitého rastlinstva a tiež aj zákony prírodných procesov, ktoré mu umožňovali využívať obe tieto prírodné veličiny na pokrytie svojich potrieb.

Presahujúc hranice poznateľnosti pravekého človeka, „nadprirodzená“ sila a faktická neovládateľnosť oboch fenoménov spôsobili, že oba (každý iným spôsobom) sa stali súčasťou mystiky, obradných aj náboženských rituálov. Vychádzajúc zo zrejmých vlastností, voda i zeleň sa stali obrazným vyjadrením neznámych síl, dostali rad symbolických významov, alegorickými obrazmi „vysvetľovali“ tajomný svet. Dialo sa to na rôznych miestach sveta, v odlišných geografických i klimatických podmienkach, v rôznom časovom období. Vo všetkých starovekých kultúrach (mezopotámskej, sumerskej, egyptskej, ale aj gréckej, nehovoriac už o kultúrach ďalekého východu, aj predkolumbovskej Ameriky)) voda i flóra mali veľmi veľký mysticko-náboženský význam: súc súčasťou mytologických tradícií, boli predmetom i nástrojom uctievania. Zaujímavým faktom je, že reagujúce prejavy človeka – obradové ceremónie, významové charakteristiky, často aj symbolické alebo alegorické znázornenia oboch fenoménov, sú v rôznych kultúrach podobné.

Mystický význam vody a zelene

Voda je *„jeden z elementárnych prvkov sveta, symbol s ambivalentným významom, lebo na jednej strane oživuje a zúrodňuje, na druhej strane prináša záplavy a zánik. V mnohých mýtoch o stvorení sveta je ako prvotný prúd prameňom všetkého života.“*[2] Voda má vzťah aj k záhrobiu. **Podzemné vody** často asociujú počiatočný chaos, kým **dážď** padajúci z neba prináša blahodarné oživenie. **Vodné víry** znázorňujú životné ťažkosti a prevratné zmeny, kým **pokojne prúdiace rieky** zasa rovnomerne plynúci život. Podľa mnohých starých kultúr boli **rybníky, močiare, a hlavne pramene riek** sídlami duchov prírody – víl. vodníkov, vodných démonov. Voda je archetypovým symbolom živej vody a v imaginách predstavuje nevedomú psychickú energiu (hlbiny vody - temné, tajomné, hrozivé = hlbiny nevedomia). Má aj celý rad ďalších symbolických významov, ktoré vychádzajú z jej vlastností. Je symbolom pohybu, času, zmeny, stávania sa **(je stále v pohybe)**, symbolom chaosu **(je beztvará)**, symbol nestálosti, pominuteľnosti, zdanlivosti **(rozlieva sa)**, nevyčerpateľná sila sebapresadzovania **(neustály prítok prameňov)**, symbolizuje lono aj hrob **(podmieňuje život, ale aj pohlcuje, usmrcuje, zaplavuje, ničí)**. Voda je ženský symbol (so ženskými božstvami, nymfami) a so ženskou dimenziou (hĺbka, ponorenie do vody), ako aj mužský symbol (s mužským elementom – ryby) a s mužskou dimenziou (dažďová voda, pokropenie vodou).

Všetky staroveké civilizácie si uvedomovali význam vody, jej nenahraditeľnosť – boli úzko spojené s jej využívaním, záviseli od jej zdrojov. Voda bola súčasťou kolobehu každodenného života, no zároveň bola spätá s magickými rituálmi. Očistná vlastnosť vody sa využívala na hygienické a zdravotné účely, ale bola podstatou tiež jej posvätného významu – bola symbolom celostnej očisty (telesnej aj duchovnej). V mnohých civilizáciách bola voda uctievaná ako božstvo: stretáme sa s

[1] Zeleňou v tomto príspevku bude označovaná všetko rastlinstvo (flóra), bez ohľadu ne jej botanické členenie a druhovosť.

[2] Biedermann, H.: Lexikón symbolov. Bratislava, Obzor 1992. s. 335. ISBN 80-215-0217-7

posvätnými prameňmi, posvätnými riekami, posvätnými studňami. Kúpanie v týchto prameňoch bolo súčasťou náboženských obradov, ich miesta sa stali vyhľadávané a putovalo k nim veľa ľudí. Neboli to len pramene ale aj celé rieky ako napr. Ganga, Níl, Jordán. Očistnú silu vody v rituálnych obradoch používali mnohé prírodné náboženstvá (Keltov, Vikingov, Aztékov, Mayov, Slovanov) ale aj kresťanstvo, islam, judaizmus, budhizmus a ďalšie, ktoré ju preniesli mimo miest prírodných zdrojov. Na rituálne účely ju potom používali buď v špeciálne vybudovaných rituálnych stavbách (japonské chrámy rituálnej očisty, baptistériá v kresťanstve) alebo v ich častiach (kúpeľ mikveh v židovskej synagóge), alebo prostredníctvom špecifických nádob (svätеničky, krstiteľnice v kresťanských chrámoch).

Rovnaký mystický postoj ako k vode je známy prakticky vo všetkých civilizáciách aj k flóre (zelenej zložke prírody = zeleni). Rastlinný svet prírody, majestátnosť stromov, pôvab kvetov, ich tvary, farby, vône vzbudzovali obdiv človeka od najstarších dôb. Keď ľudia neskôr spoznali aj ich liečivé, resp. omamné účinky, videli v nich dôkazy a prejavy vyššej moci – obdiv sa zmenil na rešpekt hodný uctievania. „*Stromy vo svojom každoročne opakovanom cykle odumierania a znovuožívania boli pre nich obrazom sveta, symbolom života. Kvety boli zvestovateľmi jari, prebúdzajúcej sa prírody, nádejou na budúce ovocie, nový život. Od staroveku sa kládli ako ofera na oltáre, zdobili sa nimi sochy bohov, vládcov, kňazov. Rastliny sa vnášali do rituálov, stali sa ich neodmysliteľným elementom. Pestovali sa pre okrasu, prenikli do estetického povedomia, zobrazovali sa v architektonických, maliarskych a sochárskych dielach, využívali sa v heraldike, objavovali v alegóriách, metaforických podobenstvách sakrálnych ale i sekulárnych lyrických textoch. ...Niektoré kmeňové spoločenstvá odvodzovali pôvod ľudí svojho kmeňa od stromov určitého druhu, ktoré potom uctievali ako totem.*“ [3] Stromy (dreviny), ktoré v rámci rastlín predstavujú kľúčový bod druhovej rozmanitosti, sú podstatnou súčasťou sveta symboliky a tradície mnohých národov a kultúr. Strom svojimi koreňmi symbolizuje pevné puto so zemou a svojou korunou sa vypína vysoko k oblohe, čím symbolizuje spiritualitu.

Okrem ojedinelých stromov, mystická symbolika sa pripisovala aj lesom a neskôr záhradám – ako zámerným, človekom vytvoreným kompozíciám prírody. **Les** sa „*interpretoval buď ako posvätné miesto, alebo ako symbolická predstava hlbších obáv z nekonečna. Jeho posvätná hodnota vychádzala z faktu, že les sa skladá z tisícov stromov, čím predstavuje zhmotnenie vitálnej lymfy univerza a regeneračných schopností prírody. Predsa však „vďaka“ spleti vegetácie a tieňu, ktorý vytvára, les býval považovaný aj za domov mysterióznych stvorení, hybridných alebo démonických potvor a celkovo identifikovaný ako neznámo.*“ [4] Zo staroveku sú známe niektoré posvätné lesy (napr. Les múz na Parnase – Grécko), neskôr, najmä po rozšírení kresťanstva, tento fenomén zostal už len ako motív v umeleckej tvorbe.

Záhrada predstavuje „*posvätný priestor, podnetnú dimenziu vzdialenú od každodennej reality. Ako taká – je to miesto chránené, obohnané múrmi (hortus conclusus) alebo symbolickým oplotením, alebo môže byť ochraňované vyššími bytosťami – ako napr. anjelmi pri bráne do pozemského raja. Symbolická záhrada, ovládaná princípmi poriadku, kultúry a umenia, je predovšetkým „miestom pre človeka“ chránené od divej prírody plnej nebezpečenstva a nástrah.*“[5] Od tohto významu sa odvinul Rajský dvor v stredovekých kláštoroch, tam s rovnakým podtextom vznikali aj usporiadané kláštorné záhrady – či už bylinkové (na prípravu liečivých elixírov) alebo aj produkčné (na pokrytie stravovacích potrieb kláštora). Postupne sa princíp chránenej, zámerne (vizuálne aj obsahovo) komponovanej záhrady uplatnil aj v profánnom svete – neďaleko, alebo priamo v súvislosti s ľudskými obydliami.

Kultúra starých Slovanov je známa svojou silnou animozitou k prírodným živlom a prvkom. Ich uctievaným stromom bola lipa, ktorá sa „*v bežnom chápaní dodnes považuje za znak Slovenska*.“[6] Lipa

[3] Danglová: Symbol, dekor, s. 63.
[4] Podľa Battistini, s. 244-247, voľný preklad E.K:
[5] Tamtiež, s. 252, 255, detto.
[6] Tamtiež. No Halko (2011) uvádza, že podľa historických skutočností sa lipa stala oficiálnym symbolom Slovanstva až v roku 1948, a to na Všeslovanskom zjazde v Prahe v dňoch 2.-12. júna ako

je jedným z najkrajších a najväčších stromov mierneho pásma Európy a je známa dlhou životnosťou. V našom kultúrnom prostredí sa k nej viaže mnoho zvykov, povier a legiend: Na vidieku sa lipa vysádzala pri svadbách alebo iných významných príležitostiach (známa je tzv. Korvínova lipa na nádvorí zámku Slovenská Ľupča, v kúpeľoch Sliač chránia mohutný kmeň už odumretej lipy, pod ktorou údajne sedávala Božena Němcová, ďalšie stáročné chránené lipy sú po celom Slovensku). Ako zaujímavý „kultúrny mix" pohanských zvykov s kresťanstvom je tradícia vysádzania líp v blízkosti kostolov, kaplniek a božích múk. V Hronseku, pri drevenom artikulárnom kostole (od roku 2010 svetové kultúrne dedičstvo UNESCO) sú zachované 4 lipy, ktoré boli pri kostole vysadené pri príležitosti jeho vysvätenia v roku 1728, v stredoslovenskej banskej oblasti sa dosiaľ môžeme stretnúť s lipami zasadenými okolo kaplniek pri vstupe do banských šácht. Lipa patrí medzi významné dreviny aj v rezbárstve. Z jej mäkkého bieleho dreva[7] bolo vyrezané nespočetné množstvo oltárov, vrátane tých najslávnejších (u nás oltár od Majstra Pavla v kostole sv. Jakuba v Levoči, tiež pamiatka UNESCO).

Dlho aj po prijatí kresťanstva, ktoré veľmi silne bojovalo proti spomínanej animozite, prežívali a v niektorých prípadoch doteraz prežívajú tradície, ktorých pôvodným princípom bolo rituálne uctievanie prírodných objektov (stromov, vodných zdrojov). Postupom času sa tento rituálny vzťah sekularizoval, no prirodzená úcta a obdiv k vode i stromom (najmä tým mohutným a dlhovekým) pretrvali: zdroje vody si ľudia naďalej chránili a chránia (čistenie studničiek, stavanie krycích konštrukcií nad studne alebo žriedla vody) a tiež ich zdobili (fontány). Táto tradícia pretrváva až dodnes. Tradícia uctievania stromov sa postupom času pretransformovala, keď mytologický význam ustúpil estetickému a hygienickému významu: divorastúce stromy sa stali súčasťou parkov a verejných priestranstiev ulíc a námestí. S nevedomým pokračovaním mytologickej tradície stromov sa môžme dosiaľ stretnúť na cintorínoch, kde sa stromy vysádzajú na zachovanie pamiatky zosnulého (v mytologickom význame sa verilo, že duša po smrti človeka môže vstúpiť do stromu a tam môže ďalej žiť[8]).

Utilitárny význam vody a zelene v sídlach

Od staroveku sú známe príklady uplatnenia vody a zelene pri tvorbe a optimalizácii ľudských sídiel. Ich výskyt bol spravidla súbežný, kauzálne podmienený, aj keď nie bezprostredne zviazaný. Voda mala životodarnú podmieňujúcu prioritu, zeleň bola „darom" navyše.

Voda od najstarších čias patrila k základným podmienkam vzniku ľudských sídiel, pričom postupne sa stala identifikačným atribútom ich životaschopnosti. Tento fakt bol natoľko bazálny, že procesy hľadania a udržiavania vody tvorili hlavnú premisu prežitia a teda aj odkazu ďalším generáciám. Tak už zo staroveku sú známe odborné literárne diela, ktoré pojednávajú o význame vody a zelene pri navrhovaní a stavbe ľudských sídiel. Vitruvius vo svojom traktáte Desať kníh o architektúre sa o vode zmieňuje často: na viacerých miestach vysvetľuje jej pôsobenie na stavby, pričom pojednáva o jej uplatnení v sídlach, aj o využití v každodennom živote obyvateľov:

- Zdôrazňuje, že staviteľ už pred založením sídla má poznať klimatické podmienky prostredia, vrátane zdrojov a kvality vody, lebo „bez týchto predpokladov nie je možné vybudovať zdravé sídlisko"[9].
- Odvoláva sa na fakt, že starovekí učenci (filozofi) vodu považovali za základ všetkých vecí – stavieb nevynímajúc[10], a reguláciu jej prúdov, či stavbu studní považovali za podstatnú vec[11].
- Celú ôsmu knihu venuje vode, ktorú začína ju odsekom Hľadanie vodných prameňov: „...voda je totiž nanajvýš nevyhnutná aj pre samotný život, aj pre jeho spríjemnenie aj pre dennú

protiváha symbolu germánskeho dubu. Na zjazde sa zúčastnili zástupcovia Slovenska, Čiech, Moravy, Sliezska, Chorvátska, Srbska, Slovinska a Dalmácie.

[7] V taliančine sa lipové drevo nazýva Lignus sanctum – sväté drevo.

[8] Damglová (2001), s. 64.

[9] Vitruvius: Deset knih o architektuře, s. 20, 26,

[10] Tamtiež, s. 39.

[11] Tamtiež, s. 29, 33, 118, 120, 169-185.

potrebu.“[12] V tejto knihe sa zaoberá určovaním a zabezpečením kvality vody, vrátane špecifických stavieb na jej uchovávanie.

- Uvádza, že Rimania poznali energetický potenciál vody a na jeho exploatáciu využívali dômyselné mechanické stroje – čerpacie vodné kolesá, vodné skrutky, pumpy, ale aj vodné organy[13], pričom pripája ich podrobný popis aj s obrázkami.

Pri stavbách sídiel a – ako by sme to nazvali dnes – pri tvorbe mestského interiéru, sa nezabúdalo ani na uplatnenie zelene: ...“ priestory, ktoré medzi prechádzkovými portikmi[14] ležia pod širym nebom, sa musia okrášliť zeleňou“[15]. Dôvody k tomu boli zdravotné, ale aj strategické – v čase vojnového stavu drevo zo stromov sa mohlo využiť ako nevyhnutný stavebný alebo všestranne úžitkový materiál, prípadne aj ako zdroj energie. A tak sa odporúčalo ozelenené prechádzkové trasy vybudovať pri divadlách a iných verejných budovách, ale aj okolo chrámov všetkých bohov, čo „bude môcť mestám veľmi prospieť“[16]. Zeleň, a to v hojnom počte a vo vhodnej kompozícii, sa vyžadovala aj v areáloch kúpeľov (verejnej mestskej hygienickej a spoločenskej vybavenosti), ktoré „...sa musia zariadiť tak, aby medzi oboma stĺporadiami stáli skupiny stromov, alebo rady platanov“[17]. Zdá sa, že starí Rimania mali veľmi pragmatický postoj k využívaniu oboch nami sledovaných činiteľov aj v nemystickom poňatí, pričom pozorne vnímali nielen rýdzo úžitkový ale aj ich estetický a emocionálny vplyv na obyvateľov – aby sa návštevníci (najmä verejných zariadení a priestranstiev) dobre cítili.

S rovnanou vážnosťou sa o vode, zeleni a ich význame v štruktúre mesta i v jednotlivých domoch, vyjadroval renesančný architekt a teoretik Leone Battista Alberti. Vo svojom diele Libri de Re aedificatoria decem (Desať kníh o staviteľstve), skôr, než vysloví svoje odporúčanie, predstavuje dovtedy známe poznanie starých antických (gréckych, rímskych, niekedy aj egyptských) mysliteľov, ktoré sa zachovalo v talianskych kláštoroch a ktoré v období renesancie boli tam objavené a znova študované. V rámci vysvetľovania procesu stavania veľmi podrobne popisuje postup pri výbere miesta pre mesto (i pre dom), pri čom prítomnosť dostatku kvalitnej vody bola podmieňujúcim faktorom pre rozhodnutie[18]. V ďalších kapitolách sa rovnako podrobne zaoberá aj záhradami pri domoch a ich príslušenstvom: „*Tu pristupujú aj radosti zo záhrady a zo sadeníc, ako aj zo záhradného portiku (kryté stĺporadie), v ktorom môžeš užívať slnka aj tieňa. ... Na mnohých miestach tam budú znenazdajky vyrážať pramienky vody. Cesty budú lemované rastlinami so stálozeleným lístím. ... Okrem toho, z vavrínu, citrusov a cyprusov, z ich ohnutých a vzájomne prepletených vetví tam budú vytvorené kruhy a polkruhy a iné obrazce, ktoré sa cenia na plochách budov.*“ [19]

Vynálezom a rozvojom kníhtlače sa tieto a ďalšie diela z teórie architektúry a staviteľstva začali veľmi rýchlo šíriť po celej Európe, naše krajiny nevynímajúc. A tak, napriek u nás nepokojnému obdobiu 16. a 17. storočia (turecké ataky, banícke a roľnícke povstania, 5 stavovských povstaní), predsa aj u nás vznikali civilné záhradné kompozície, ktoré svojou známosťou prekročili lokálnu úroveň. Po vzore kláštorných záhrad si špecializované bylinkové záhradky zakladali lekári (lekárnici, prípadne ránhojiči). Boli to vzdelanci, nastupujúci humanistickí vedci, ktorí prírodu skúmali a analyzovali už systémovo. Botanickú záhradu pre vedecké účely mal zriadenú už v 16. storočí bratislavský lekár Juraj Purkircher[20], ktorý v nej aklimatizoval mnohé cudzokrajné rastliny.[21] A konečne, záhrady vznikali pri reprezentačných a obytných sídlach šľachty (zámkoch a kaštieľoch), čo nám bohato dokazujú nielen dobové mapové zobrazenia, ale aj početné veduty a občasné cestopisné traktáty. Z 18. storočia sú známe už viaceré záhrady v veľkým ohlasom pri šľachtických sídlach, ktoré

[12] Tamtiež, s. 171.
[13] Tamtiež, s. 214-218.
[14] Portikus = stĺpová predsieň, tu aj kryté stĺporadie.
[15] Tamtiež, s. 118,
[16] Tamtiež, s. 120.
[17] Tamtiež, s. 125.
[18] Alberti, Deset knih o stavitelství, s. 111.
[19] Tamtiež, s. 309.
[20] Okál (2010), s. 1,
[21] Tibenský (1979), s. 57-58, tiež Okál (2010), s. 22, 30,31.

boli „okrasou“ svojej lokality. Zároveň sa v nich skúšali aj nové pestovateľské a šľachtiteľské postupy, takže tieto záhrady prekročil čisto reprezentačnú funkciu a čoraz viac boli aj miestom prírodovedného výskumu, resp. poľnohospodárskym šľachtiteľským inkubátorom.

Význam záhrad pre obyvateľstvo sa ukázal ako mimoriadne pozitívny nielen z hygienického hľadiska (psychohygiena, realx), ale aj z edukačného a kultúrno-spoločenského hľadiska, a to natoľko, že samosprávne orgány niektorých miest sa rozhodli založiť a spravovať verejný park. Z tejto kategórie Bratislavský mestský park (dnes Sad Janka Kráľa) na petržalskej strane Dunaja, založený v roku 1775, bol prvým mestským parkom v Európe. No neostalo len pri veľkých mestách, z historickej mapy Banskej Bystrice z roku 1818 vyčítame existenciu komponovanej estetickej i produkčnej záhrady pri „výrobnej zóne“ Medený hámor v Banskej Bystrici[22]. V tom období už tvorba a udržiavanie záhrad a parkov sa stalo „trendovou“ záležitosťou, ktorá postupne presiahla aj do transformácie (okrášľovania, t.j. „zazeleňovania“) ostatných verejných priestranstiev miest – ulíc a námestí. Tento trend pretrval niečo cez poldruha storočia, keď potom, v súvislosti s rozvojom automobilovej dopravy v 2. polovici 20. a na začiatku 21. storočia mnoho parkových úprav a alejí z námestí a v blízkosti komunikácií „muselo ustúpiť“ dopravným nárokom našej doby a na verejné priestranstvá vstúpila tzv. mobilná (prenosná) zeleň. Je to flóra nižšieho rádu (nenáročné kroviny, byliny a trávy), často len jednoročné, osadené do kontajnerov rôznej (prenosnej) veľkosti, z materiálovo a esteticky rôzneho materiálu. Porovnaním plochy „aktívnej zelene“, t.j. plochy listov a kapacitnej schopnosti „čistenia“ a oxygenizácie ovzdušia, výkony mobilnej zelene sú neporovnateľne slabšie (až zanedbateľné) oproti komponovanej zeleni predošlých období. Rovnako aj estetický a relaxačný účinok mobilnej zelene sa nevyrovná pôsobeniu vzrastlej, premyslene komponovanej a celoročne pôsobivej zelene. Zdá sa, že opojení technikou, dnešní obyvatelia a ich samospráva si nevážia hodnoty verejného blaha (a tvorby vyváženého verejného prostredia), ktoré našim predkom boli sväté. No, to je už iná téma.

Zeleň sa však zo sídiel aj odstraňovala, a to z bezpečnostných dôvodov: bralá obranných hradov i široké priestory okolo hradbami opevnených miest, kostolov, kláštorov a iných strategických bodov, nesmeli byť porastené vzrastlými stromami, ani popínavou zeleňou – aby nezakrývali výhľad a nekomplikovali obranné aktivity chránených sídiel.

Rozvoj zakladania záhrad bol spojený s úsilím o zvýšenie poľnohospodárskej produkcie a zlepšenie potravinovej sebestačnosti obyvateľstva, pričom bol výsledkom rozvoja prírodných vied a znásobujúceho sa poznania prírodných zákonov. Rovnaká výskumná a experimentálna pozornosť, dokonca v časovom predstihu oproti záhradám, sa venovala využitiu potenciálu vody.

Podrobne študujúc mapy, veduty a ďalšie archívne dokumenty vidíme, že naši predkovia dobre poznali silu a vlastnosti vody a primerane ju využívali aj v sídlach na situácie, ktoré život prinášal. Najzávažnejším problémom našich predkov v predošlom tisícročí bola bezpečnosť – t.j. zabezpečenie sídiel pred nápadmi cudzích útočníkov. Voda prispievala **k zvýšeniu strategickej bezpečnosti** (do momentu nasadenia delostreleckých zbraní) tým, že vytvárala ťažko prechodnú prekážku pre peších alebo jazdiacich útočníkov. Tam, kde prirodzené podmienky obranného využitia vodných tokov neboli, tam sa vytvorili umelé kanály (priekopy). Viaceré naše mestá mali okolo hradieb vybudované a vodou napustené priekopy (z najznámejších: Košice, Prešov, Bardejov, Levoča, Trnava). Okrem obrannej funkcie, tieto plochy plnili aj ekologickú rovnováhu v prostredí: keďže z bezpečnostných dôvodov obranné múry nesmeli byť porastené vegetáciou, odparovanie vody z hladiny obrannej priekopy zvlhčovalo prehriaty vzduch okolo hradieb. Samotné priekopy plnili aj funkciu drenáže spodných častí stavieb sídla, keď znižovali hladinu spodnej vody v ohradenom území. Dodnes sa z týchto zariadení zachovali síce trasy priekop, avšak ani jedna z nich už nie je funkčná – voda z nich bola odrazená. Dosiaľ sú však zachované technické komunikačné diela na ich preklenutie a tým aj spojenie „ostrova“ sídla s okolitým podporným zázemím.

Pitná a úžitková voda v našich mestách v princípe nebola problémom. Prakticky všetky naše sídla sú osadené v blízkosti prírodného zdroja vody (potoka, rieky, jazera), takže odpadala starosť s jej

[22] Ďurišová, (2006), s. 6, 7.

diaľkovou prepravou. Napriek tomu, zabezpečenie dostatku nezávadnej pitnej vody pre všetkých obyvateľov bolo životne dôležité. Sídla boli vybavené verejnými studňami (prevažne kopanými a vystuženými kamennou bezmaltovou výmurovkou. Starostlivosť o verejné studne bola vecou verejnej správy, resp. samosprávy. Studne bývali kryté proti náhodnému znečisteniu buď strieškou alebo poklopom. Dodnes sa nám funkčné studne už nezachovali (v neskoršom období, v súvislosti so zavádzaním potrubnej kanalizácie) boli zasypané. Vo viacerých mestách však archeologické nálezy potvrdili ich lokalizáciu (Bratislava, Trenčín).

Vo významnejších sídlach sa niekedy na studňu osadilo aj výtvarné dielo, čo sa neskôr pretransformovalo do tvorby fontán. Verejné studne i fontány boli spravidla aj miestami lokálnej identity, čo sa prejavilo napríklad aj na vedutách, prípadne v mapách. Neskôr, so vzrastom hospodárskej sily, fontány sa zriaďovali aj v súkromných domoch (palácoch a iných šľachtických sídlach, aj v meštianskych domoch), kde mali prevažne **estetickú a reprezentačnú funkciu**. Dosiaľ sa zachovalo niekoľko príkladov takýchto fontánok (lavábo) v meštianskych domoch našich miest (Bratislava, Levoča). Príkladov záhradných, umelecky stvárnených fontán je viacero – najmä v rámci areálov bývalých šľachtických sídiel (Červený kameň, Betliar, Svätý Anton, Bojnice a ďalšie),. Treba však konštatovať, že viaceré z nich v predošlom období, keď sídla stratili svojich pôvodných majiteľov a tým aj pravidelnú starostlivosť, boli zanedbané a niektoré neskôr aj vandalsky zdevastované (fontána v záhrade kaštieľa v Bernolákove, kaštieľa v Belej, kaštieľa v Dubnici nad Váhom, Ivanke pri Dunaji a ďalšie). Výtvarne riešené fontány (pôsobiace v estetickej a reprezentačnej funkcii) sú časté takmer vo všetkých našich historických mestách. Ich obľuba, už bez mytologického podtextu, sa stala tradíciou a fontány v rámci navrhovania sídiel a ich verejných priestranstiev sa naďalej „pestujú“: miestami sa udržujú staré, miestami sa navrhujú aj nové. Ich pasportizácia, ikonografické aj estetické vyhodnotenie by bolo tiež zaujímavé, ale to je už tiež iná téma.

Snáď najvýznamnejšia vlastnosť vody – jej **energetický potenciál** – sa v našom prostredí oddávna intenzívne využíval na pohon mechanických strojov (v mlynárstve, baníctve, v rôznych prevádzkach priemyselného charakteru), neskôr – a to dosiaľ – aj na výrobu elektriny. Tieto zariadenia sa však osadzovali mimo sídelných útvarov našich miest, a tak sa s nimi v rámci historických obytných sídiel nestretávame[23]. Dravosť a nerovnomernosť prevažnej väčšiny našich vodných tokov spôsobili, že na pravidelnú splavnú dopravu sa využíval len Dunaj, aj to len sezónne. Preto, okrem podunajských lokalít, sa v našich mestách nestretávame so žiadnymi špecifickými historickými zariadeniami spojenými s plavebnou činnosťou.

Záverom možno konštatovať, že voda a zeleň, ako dva podstatné prírodné činitele, sú oddávna „prirodzenou“ súčasťou našich historických sídiel. Pri ich osadení do prostredia sa prelínajú ich vlastnosti, výraz i dôsledky – vzájomne sa podmieňujú a dopĺňajú. Ich využitie a uplatnenie pri tvorbe obytného aj verejného životného prostredia oddávna dokumentuje dobrú znalosť ich vlastností, aj dobrý vzťah našich predkov k prírode – ich materskej veličine i k ostatným ľuďom. Verejná prístupnosť ich „dobrodenia“ pre všetkých obyvateľov je hodnotnou tradíciou demokracie a solidarity. Teraz je už len na nás, aby sme všetky tieto tradície poznanie zachovali a ďalej rozvinuli.

Bibliografia:

ALBERTI, L.B.: *Deset knih o stavitelství*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1956
BANFI, E. – CONSOLINOVÁ, F.: *Stromy v záhradách, v parkoch a vo voľnej prírode*. Vydavateľstvo IKAR, Bratislava 2001. ISBN 80-7118-995-2
BATTISTINI, M.: *Simboli e allegorie*. Dizzionari dell´Arte. Mondadori Electa, Milano 2002. ISBN 88-435-8274-0
BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1992. ISBN 80-215-0217-7
DANGLOVÁ, O.: Dekor *Symbol, dekoratívna tradícia na Slovensku a Európsky kontext.* VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2001. ISBN 80-224-0675-9.
ĎURIŠOVÁ, Ľ.: *Medený hámor v Banskej Bystrici*. Diplomový seminár. Fakulta architektúry STU, Bratislava 2006.
Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1995. ISBN 80-224-0234-6
HALKO, B.: *Stromy v mystike a terapii. Lipa (Tilia spp.)* In: Vitalita č. 2/2011, s. 46-47.

[23] Napriek tomu si zaslúžia poznámku, že ich dokumentačná, historická, technická aj vedecká hodnota je veľmi vysoká a tiež by si zaslúžili samostatné zhodnotenie.

HAŠTO, J. *Interpretácia symbolov s prihliadnutím k archetypovým významom*. www.holistickamedicina.sk/kniznica/la.doc?PHPSESSID=zyhfdtrfplhthjai
KALUSOK, M.: *Gartenkunst.* DuMont Literatur und Kunst Verlag, Kôln, 2003. ISBN 3-8321-7604-7
TIBENSKÝ, J.: *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Osveta, Bratislava 1979
TIBENSKÝ, J. a kol: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1, 2.* Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1986, 1988.
VITRUVIUS: *Deset knih o architektuře*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1953
ZÁVADOVÁ, K.: *Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí.* Tatran, Bratislava 1974
http://www.vies.sk/ritual-cistenie/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=ritual-cistenie
http://www.earch.cz/clanek/5569-mikveh-mexicka-podoba-zidovske-ritualni-ocisty.aspx#fotogalerie
http://www.snk.sk/swift_data/source/NbiU/Biograficke%20studie/11/Bio_stu_11_7_43.pdf

---

doc. Ing. Eva KRÁĽOVÁ, CSc.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: eva.kralova@stuba.sk

Ing. Katarína Gécová, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Uplatnenie drevín na historických námestiach

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá historickými a vývojovými zmenami námestí a uplatnením drevín v tomto type urbanizovaného prostredia. Podceňovanie významu zelene, a to hlavne stromovej vegetácie vedie zo strany mestských samospráv k vytláčaniu stromov z centrálnych poloh miest, často dochádza k výrubom v dôsledku investičnej stavebnej činnosti ako aj nedostatočného zabezpečenia a starostlivosti o stromy.

Kľúčové pojmy: námestie, uplatnenie drevín, introdukované dreviny

Úvod

Problematika uplatnenia drevín na historických námestiach patrí v súčasnosti medzi veľmi diskutované témy. Pri obnove historického námestia dochádza pri diskusiách zo strany kompetentných osôb k rôznym názorom. Otázka použitia zelene na historickom námestí prináša so sebou rad protichodných názorov zo strany architektov, pamiatkárov, záhradných a krajinných architektov a ochranárov prírody.

Uplatnenie stromov v historickom prostredí akým je námestie nie je jasne stanovené a sformulované.

Počas historického vývoja došlo k mnohým zmenám. Námestie s pôvodnou trhovou a zhromažďovacou funkciou sa v procese vývoja mení, do popredia sa dostávajú aj iné funkcie (napr. Place de la Bourse v Lyone – vznikla nová kompozícia na pôvodnom historickom námestí – námestie s použitím mobilnej zelene). V zahraničí prístupy k obnove námestia so zeleňou vychádzajú nielen zo zohľadnenia priestoru námestia, ale aj z potrieb obyvateľstva (tienenie stromov v letnom období, hygienický a mikroklimatický význam vegetácie a pod.). Hľadajú sa optimálne riešenia so zachovaním pôvodnej vegetácie, prípadne za akých podmienok je možné uplatniť v priestore historického námestia nové výsadby drevín (napr. dočasná zeleň v mobiliári). Príspevok sa venuje tomuto problému a prezentuje z hľadiska historického vývoja zmeny námestia v meste Pezinok a Modra.

Historické aspekty

Priestor námestia ako uzlový útvar mestskej štruktúry je najpríťažlivejším z hľadiska vnútromestskej štruktúry. Do tohto priestoru sú vyústené uličné siete, sem smerujú kroky peších domácich obyvateľov i návštevníkov mesta.

Námestie je priestorový útvar v organizme mesta, ktorý je určený vo väčšine prípadov rôznym funkciám: pre zhromažďovanie ľudí, reprezentáciu, spoločenskú a kultúrnu komunikáciu, prípadne trávenie voľného času, pričom takmer vždy obsahuje kombináciu viacerých funkcií v čase svojho vzniku aj neskôr, v priebehu jeho využitia [1].

Každé námestie má svoj individuálny a jedinečný charakter, ktorý vyplýva z ohraničenej štruktúry (veľkosť, tvar, výšková členitosť, spôsob obostavania, architektonická hodnota a funkcia budov, historická hodnota urbanizovaného celku), ako aj z jeho celkového stvárnenia. Existuje celý rad rôznych typov námestia, odlišujúcich sa veľkosťou, funkciou, polohou, historickou hodnotou, dopravnou situáciou.

Podľa prevládajúcej funkcie, môže ísť o nasledovné priestory **:**
- námestie ako reprezentačný a zhromažďovací priestor
- námestie ako spoločenský a oddychový priestor
- námestie ako obchodný a nákupný priestor
- námestie ako výtvarný a scénický priestor

Pohľad na uplatnenie drevín na námestiach prešiel z historického hľadiska rozličnými etapami. Stredoveké mestá nemali v centrálnych priestoroch takmer žiadnu zeleň, tá sa nachádzala výlučne za hradbami vo forme viníc, hosodárskych záhrad a lesov. Po odstránení stredovekých hradieb (väčšinou v 18. storočí) sa mesto mohlo začať voľnejšie rozvíjať. Z bezpečnostného hľadiska nebolo možné stavať v blízkosti opevnenia. Pás otvorených plôch sa zakladal najmä v okolí stredovekých opevnení. *Vo viacerých mestách sa dodnes zachoval tento priestor ako tzv. zelený pás (napr. v Prešove), v iných mestách je na miestach okolo bývalého opevnenia dodnes badateľná celá sústava námestí (v Bratislave je to sústava na seba nadväzujúcich námestí – Župné, Hurbanovo, Kamenné, Hviezdoslavovo námestie a Nám. SNP)* [2].

V dôsledku vývoja minulého obdobia, sa pod vplyvom zhoršujúceho sa životného prostredia význam zelene nadsadzoval, pričom sa v sídlach aj na námestiach stromy často živelne vysádzali. Koncom 19. storočia bola premenená veľká časť námestí napr. Hlavné námestie v Bratislave a v mnohých mestách na Slovensku. Súvisí to s ochranou a zveľaďovaním kultúrneho dedičstva, zvyšovaním historického povedomia na jednej strane a na druhej strane skvalitnením životného prostredia. Veľký podiel na zazeleňovaní námestí majú aj „okrášľovacie spolky“. V tomto období dochádza vo veľkej miere k ozeleňovaniu priestoru bývalého stredovekého námestia. V súčasnosti riešenie tejto problematiky (odstránenie nepôvodnej vegetácie) je dnes obtiažne, vzhľadom na silné pôsobenie ochrancov prírody, rôznych občianskych združení a pod.

Súčasné námestia sa rekonštruujú, obnovujú. Oproti minulosti sa zmenila funkcia námestia, mení sa názor na zeleň [3]. V priestore námestia, v prevládajúcom prostredí budov, má zeleň doplnkovú funkciu, podriaďuje sa najmä vo veľkosti, tvare, farebnosti – architektonickým objektom.

Podľa zastúpenia zelene v priestore námestia môžeme rozlíšiť :

- parkové námestie s dominantným pôsobením zelene, s nadpolovičným zastúpením zelene

- námestie s doplnkovou funkciou zelene, zeleň akcentuje**,** oddeľuje a vymedzuje priestory námestia

- námestie s minimálnym zastúpením zelene spravidla s niekoľkými solitérmi, alebo s mobilnou a popínavou zeleňou

- námestie bez zelene, spravidla uzavreté, historické, pamiatkovo chránené urbanistické celky

Parkové námestia vznikli prevažne na mieste pôvodných historických námestí alebo ako nové námestie s pravidelnou kompozíciou zelene. Nové parkové námestia, ktoré v súčasnosti zaznamenávame v zahraničí, majú aj dnes svoje opodstatnenie, pretože významným spôsobom oživujú a spríjemňujú mestské prostredie. *Filozofický prístup k obnove námestia s prevahou zelene vychádza nielen zo zohľadnenia vlastného priestoru námestia, z jeho veľkosti, funkcie, charakteru okolia, ale najmä zo širších urbanistických súvislostí* [4].

Problematika uplatnenia drevín na námestiach

Podceňovanie významu zelene, a to hlavne stromovej vegetácie na území slovenských miest vedie zo strany mestských samospráv k vytláčaniu stromov z centrálnych polôh. K výrubom vedie často investičná stavebná činnosť, revitalizácie verejných plôch a námestí a pod., ale aj nesprávne alebo nedostatočné zabezpečenie starostlivosti o stromy, na základe čoho sú stromy odstraňované z

dôvodu zlého zdravotného stavu. Na strane druhej, široká verejnosť veľmi citlivo vníma výruby stromov. Verejnosť zastupujú rozličné environmentálne mimovládne organizácie a združenia. Tieto sú zásadne proti akémukoľvek výrubu, čo vedie nevyhnutne ku vzniku konfliktných situácií. Ukazuje sa preto ako nevyhnutné k zlepšeniu zvýšiť informovanosť o danej problematike na obidvoch stranách. Je potrebné začať so stretnutím všetkých zainteresovaných stránok spolu s nadviazaním dialógu o danej problematike.

Modelové riešenie – analýza vegetačných prvkov v priestore námestia, mesto Pezinok

Rod - druh	**Spôsob uplatnenia stromov na námestí**	**% zastúpenie**	**Pôvodnosť stromov**	**Stav výsadieb**
Tilia cordata L.	pred nástupným priestorom do historického objektu – kostol, múzeum,v skupinách, solitérne	6,4%	pôvodná výsadba – domáca drevina	staršie dreviny, koruna stromov bráni v pohľade na historické objekty
Acer platanoides L. cv. *Globosum*	v skupinách, solitérne, líniovo v pravidelnom spone	63 %	nová výsadba	nová výsadba v pravidelnom spone, stromy s guľatou korunou sa na historických námestiach nepoužívali
Robinia pseudoacacia L. cv. *Umbraculifera*	líniovo, v pravidelnom spone	7,6%	nová výsadba	nová výsadba v pravidelnom spone, stromy s guľatou korunou sa na historických námestiach nepoužívali
Celtis occidentalis L.	solitérne, líniovo v pravidelnom spone	6 %	nová výsadba	nová výsadba v pravidelnom spone, introdukované dreviny
Fraxinus excelsior L. cv. *Nana*	líniovo v pravidelnom spone	5 %	nová výsadba	nová výsadba, v pravidelnom spone
Sophora japonica L.	solitérne a v skupinách	12 %	pôvodná výsadba, nová dosadba	introdukovaná drevina, v súčasnosti často používaná pri dopravných komunikáciách

tab. č. 1 .: Druhové zastúpenie a početnosť drevín na námestí v Pezinku.

obr. 1, 2, 3, 4 : Námestie v Pezinku – zeleň v procese vývoja.
Zdroj : http:// www.pezinok.sk/index.php?yggid=7

obr. 5, 6 : Námestie v Pezinku – súčasnosť.
Hmota vegetácie v centrálnom priestore námestia bráni v pohľade na historickú budovu. Prehustená stromová vegetácia by vyžadovala údržbu a prebierky tak, aby zeleň nebránila v pohľade na historické budovy (júl 2011).
Zdroj : fotoarchív Kataríny Gécovej

Modelové riešenie – analýza vegetačných prvkov v priestore námestia, mesto Modra

Rod - druh	Spôsob uplatnenia stromov na námestí	% zastúpenie	Pôvodnosť stromov	Stav údržby
Tilia cordata L.	pred nástupným priestorom do historického objektu - kostol	12 %	pôvodná výsadba – domáca drevina	staršie dreviny, koruna stromov bráni v pohľade na historické objekty
Acer platanoides L. cv. *Globosum*	v pravidelnom spone zo strany pešej zóny, nepravidelne zo strany dopravnej komunikácie	38,7%	nová výsadba	nová výsadba v pravidelnom spone
Celtis occidentalis L.	pri komunikáciach vedúcich na námestie, v pravidelnom spone	38 %	nová výsadba	nová výsadba v pravidelnom spone
Acer platanoides L.	solitérne, v skupinách	7 %	nová výsadba	nová výsadba v mobiliári a v skupinách
Chamaecyparys lawsoniana, Thuja occidentalis	pri pametníku Ľ. Štúra	4,3 %	nová výsadba	nová výsadba pri pamätníku

tab. č. 2.: Druhové zastúpenie a početnosť drevín na námestí v Modre.

obr. 7, 8, 9, 10 : Modra – historické fotografie zo začiatku 20 stor. dokazujú minimálne zastúpenie drevín. Stromy boli situované pred kostolom, pred pietnym miestom, alebo sa vôbec v centrálnych priestoroch nevyskytovali.
Zdroj : http://www.modra.sk/index.php?yggid=7

obr. 11, 12 : Námestie v Modre – námestie v súčasnosti. Uplatnenie stromov na námestí v Modre je z hľadiska intenzívnej dopravy minimálne. Stromy, ktoré sa v tomto priestore nachádzajú nepôsobia jednotne nielen z hľadiska druhovosti, ale ani z hľadiska funkčno-prevádzkového (rozdielna veľkosť, nekvalitná údržba – poškodené vetvenie a pod (júl 2011).
Zdroj : fotoarchív Kataríny Gécovej

Zásady používania stromov na námestiach

V súlade s platnou územno plánovacou dokumentáciou je potrebné **stanoviť zásady pre uplatnenie stromov a ostatných vegetačných prvkov do priestoru historického námestia.** Rozhodnutie o výsadbe musí vychádzať zo zásad pamiatkovej ochrany ako aj z celospoločenských potrieb obyvateľstva. Vzhľadom k významu stromov v mestskom prostredí ako aj je potrebné požadovať ich uplatnenie v čo najväčšej možnej miere.

- pri výsadbách dodržať podchôdznu výšku stromu (výška kmeňa) v peších zónach 2,25 – 2,50 m, pri dopravných komunikácách 4,00 - 5,00 m

- do úzkych ulíc orientovaných východ – západ, vysádzať len jeden rad stromov s orientáciou na slnečnú stranu

- dodržiavať bezpečnostnú vzdialenosť stromov od rohu ulice, od stožiarového osvetlenia, od vjazdu do do domu, objektu, a pod.

- pri výsadbách v uličnom strmoradí používať výhradne vzrastlú zeleň

- rešpektovať ochranné pásma existujúcich inžinierskych sietí (u existujúcich stromov je možné viesť chráničky pod koreňový systém, prípadne použiť protikoreňové separátory)

- chrániť stromy počas výsadby (napr. ochranná mreža)

- dodržiavať technologické zásady pre výsadbu stromov v uličnom priestore

- zabezpečiť dostatočnú povýsadbovú údržbu (napr. zavlažovanie, kotvenie stromov)

- chrániť stromy proti zasoleniu

Doporučený druhový či odrodový výber drevín pre dané stanovisko nie je sám o sebe dostatočným predpokladom pre rast kvalitného jedinca. Určujúcim faktorom je kvalitné stanovisko [5].

Záver

Začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia došlo k pomerne razantnému obohateniu sortimentu. Spôsobili to jednak priame dovozy a taktiež nové taxóny pestované v domácich a zahraničných škôlkach. Dá sa konštatovať, že u nás nastalo obdobie hľadania spoľahlivého sortimentu, ktorý by znamenal určitú existenčnú istotu a súčasne slobodu v hľadaní zaujímavých a jedinečných drevín. Problematickými sú rody, ktoré sú zastúpené množstvom kultivarov.

Typickým rysom súčasných výsadieb vo verejnom priestore je riešenie verejnej zelene podobným spôsobom ako záhrady pri rodinnom dome. Používa sa podobná schéma výsadieb a predovšetkým totožný sortiment drevín. Tento sortiment nie je vždy vhodné používať v prostredí historického námestia, ako aj vo verejnom urbanizovanom prostredí, ktoré je stresovým prostredím a negatívne pôsobí na rast a rozvoj drevín.

Bohaté zastúpenie ihličnatých druhov na trhu spôsobilo nepriaznivú situáciu v používaní listnatých druhov. Mnohé nepôvodné - introdukované ihličnaté druhy drevín (napr. *Picea pungens* L. cv. *Glauca*) sa v dôsledku ozeleňovania miest začali používať aj na historické námestia, kde sa do toho času nepoužívali. Svedčí o tom mnoho miest na Slovensku, kde skupiny ihličnatých stromov tvoria vizuálne bariéry na námestiach. Tento fakt spôsobil množstvo problémov a negatívnych ohlasov zo strany ochranárov a obyvateľov k ich odstráneniu.

Za posledné desaťročie sa taktiež zmenil sortiment používaných alejových stromov na námestiach, peších zónach i v uličnom prostredí. Do centra záujmu sa dostali hlavne kultivary s redukovanou korunou oproti používaným pôvodným druhom, ktoré nebránia v pohľade na historicky vzácne budovy námestia a zároveň sú vhodné aj k peším komunikáciám. Za diskusiu stojí ich pôvodné druhové zastúpenie, ktoré sa v procese vývoja zmenilo z pôvodných domácich drevín (napr. *Tilia cordata* L. – lipa malolistá, *Aesculus hippocastanum* L.– pagaštan konský a pod.) za dreviny nie pôvodné – introdukované (napr. *Sophora japonica* L.– sofora japonská, *Celtis occidentalis* L. – brestovec západný a pod.), ktoré sú z hľadiska nárokov na použitie v mestskom prostredí vhodnejšími. Možno spomenúť aj trendy v zahraničí, kde sa čoraz častejšie používajú ovocné druhy drevín s kompaktnou korunou napr. Pyrus (hruška), Malus (jabloň), Prunus (čerešňa, višňa), ktoré sú vhodnejšou alternatívou pre uplatnenie drevín v historickom prostredí námestia (mnohé kultivary neplodia).

Literatúra

[1] Janáková, O., 2006: Priestorové aspekty námestia vo vzťahu k jeho formovaniu a k možnosti jeho využitia. . In: Zborník prednášok z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou "Námestie a jeho parter význam, potenciály a inovatívne formy riešenia. Bratislava : FA STU, p.12-14. ISBN 80-227-2365-7.

[2] Hudeková, Z., 2011 : http://www.urbion.sk/verejne-priestory-a-zelen/

[3] Putrová, E. - Gécová, K., 2006: Význam zelene pre parter námestia. In: Zborník prednášok z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou "Námestie a jeho parter význam, potenciály a inovatívne formy riešenia!. Bratislava : FA STU,p. 78. ISBN 80-227-2365-7.

[4] Putrová, E. - Gécová, K., 2006: Význam zelene pre parter námestia. In: Zborník prednášok z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou "Námestie a jeho parter význam, potenciály a inovatívne formy riešenia!. Bratislava : FA STU,p. 80. ISBN 80-227-2365-7.

[5] Štěpán, V., 2003: Stromy v ulicích a na parkovištích. Plzeň: Správa veřejného statku města, p. 16 – 30.

Ing. Katarína Gécová, PhD.
Ústav krajinnej a záhradne architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: gecova@stuba.sk
tel.: 0905 460 859

PATRIK GULDAN, PhDr.

Námestie, ktoré sa tvárilo ako park
(Príspevok k dejinám ochrany pamiatok na Slovensku)

Abstrakt: Príspevok hovorí o vývoji obnovy hlavného verejného priestranstva pamiatkovej rezervácie Bratislava – hlavnom námestí - o názoroch na jeho úpravu a jeho protagonistoch v medzivojnovom období až do konca sedemdesiatych rokov 20. storočia. O desať rokov neskôr, blízko zmien, ktoré viedli k dlhej ceste k demokracii na Slovensku sa diskutovalo - a mohlo sa už aj nesúhlasiť – o obnove pamiatok.

Kľúčové pojmy: námestie, úprava, centrálny priestor, historické jadro mesta, vývin problematiky úpravy námestí, osobnosti dejín ochrany pamiatok

Vo svojom príspevku sa venujem téme, ktorá vzbudila koncom osemdesiatych rokov enormný občiansky záujem. Bolo to v čase, keď sa už ako tak dalo povedať niečo ideové o probléme, ktorý mohol mať aj duchovnú provenienciu. Keď sa v kine Pohraničník premietol film Pokánie, ktorý zdrvujúcim spôsobom nám po prvý raz povedal, čo sa deje v tom veľkom a neprehľadnom Zväze sovietskych socialistických republík. Je to problematika pamiatkovej obnovy interiéru mesta, je to o vzrastlej zeleni v interiéroch historického mesta (ulíc a námestí), jej koexistencii s architektúrou meštianskych domov, radníc a exteriérových plastík, fontán a pomníkov a v konečnom dôsledku je to hierarchii hodnôt. A vzhľadom na to, že som v rokoch 1988 a 1989 bol aktérom tejto veľkej diskusie, cítim, že mám legitimáciu na to, aby som ponúkol príspevok, ktorý už je aj príspevkom k dejepisu odboru ochrany pamiatok na Slovensku.

Vývin problematiky úpravy námestí v Bratislave:

Témou úpravy námestí s historickým architektonickým fondom sa u nás zaoberal Vendelín Jankovič v rukopise v ktorom cituje novinové, časopisecké, ale aj úradné záznamy a stanoviská Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku, ktorý pôsobil v medzivojnovom období.[1] V roku 1923 Vládny komisariát sa zasadzuje za úpravu, resp. premenu parkov na námestie; napr. Hurbanovho, Župného a Hlavného námestia. Komisariát v liste Prezídiu zastupiteľstva v Bratislave žiada ich premenu. Ďalej sa v liste uvádza , že menované parky sú v susedstve dôležitých stavebných pamiatok, ktorých pohľadový účinok je závislý od výzoru priestorov pred nimi. Okrem toho forma a spôsob úpravy parkov sú rozhodujúce pre výzor samotných námestí a priestorov vo vnútri mesta, ktoré majú svoj historický charakter.[2] Komisariát upozorňuje, že tieto záležitosti v mestách, ktoré zohľadňujú ochranu stavebných pamiatok, sa vybavujú vždy so súhlasom konzervátorských úradov.
Gizela Weydeová, žiačka Maxa Dvořáka, reštaurátorka a historička umenia, ktorá svoje príspevky k problematike ochrany pamiatok uverejňovala aj v dennej tlači – Grenzbote, Hiradó, konštatuje, že staré námestia neboli zazelenené, nemajú byť ani dnes. Varovala najmä pred zeleňou na Hlavnom námestí a námestí SNP.[3] Myšlienka premeniť námestie Slobody na park, ktorá sa pertraktovala v medzivojnovom období, ale realizovala až v roku 1981 je teda dávnejšia. Weydeová napísala, že čistotu ovzdušia v meste nezachránia malé parky v meste, ale prstenec zelene okolo jadra mesta – záhrady Palffyova, Grassalkovichova, Schifbeckova, Ondrejský cintorín. Ostatne Bratislave nie je na

[1] JANKOVIČ, V.: Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. IN: Monumentorum tutela 10, s. 5 – 80, Bratislava 1973. Ďalej pozri JANKOVIČ, V.: Kapitoly z dejín pamiatkovej starostlivosti v SSR. 1. časť In: Pamiatky a príroda, 1976, č. 2. s. 37-38; 2. časť v č. 3, s. 36-38; 3. časť v č 4, s. 36-38; 4. časť v č. 5, s. 33-38.
[2] Koncept listu Vládneho komisariátu č. j. 2452/23 z 22.10. 1923, ktorý spracoval Jan Hofman.
[3] WEYDEOVÁ, G.: Zur Parkierungsfrage. In: Grenzbote 19.3.125, s. 64.

tom tak zle. Weydeová nespomenula ďalšie oázy vzrastlej zelene – Evanjelický cintorín na Kozej ulici, Sad Janka Kráľa a Pečenský les na pravej strane Dunaja.

Juraj Grossmann, bratislavský architekt, ktorý často publikoval v časopise Slovenský staviteľ píše, že Bratislava má zdravú klímu, že je potrebné šetriť jestvujúce plochy zelene, sprístupniť súkromnú zeleň, nemeniť námestia na parky.[4]

V roku 1927 architekti Wimmer a Szönyi oznámili Vládnemu komisariátu, že vypracovali projekt na úpravu parku-námestia Hlavného námestia. Projekt okrem iného riešil odstránenie vysokého zábradlia zo železa, krovísk, kríkov, ale podporoval ponechanie stromov. Vládny komisariát listom č. j. 644/27 oznámil Okrášľovaciemu spolku, že projekt architektov Wimmera a Szönyiho odporúča realizovať. Komisariát potom sledoval akciu niekoľko rokov, no napriek snahám sa nepodarilo doriešiť problematiku úpravy historických priestorov v historickom jadre mesta. Proti snahám Komisariátu stál Bratislavský mestský okrášľovací spolok, založený v roku 1868. Tento spolok zakladal verejné parky a sady. Významnou mierou sa zaslúžil o zakladanie verejnej zelene. V tomto sú jeho zásluhy nesporné. Pozitívne však nemožno hodnotiť pretváranie historických námestí na parky. Tejto tendencii ako prvé podľahli námestia v Košiciach, Prešove a Bratislave a to ešte pred prvou svetovou vojnou. Menil napísal, že podľahli „*zhubnej móde a premenili sa na anglické parky. Ich architektonická čistota a hodnota bola tým veľmi poškodená*.“[5] Prostý archaický ráz námestí si z rídzoslovenských miest dodnes zachovalo len námestie v Bardejove, ktoré je skutočným pokladom tohto mesta: z troch strán lemované meštianskymi gotickými a renesančnými domami, vzácnou bazilikou, s prekrásnou budovou radnice, ktorej portály sú výpravnejšie a vznešenejšie ako portály kde renesančné umenie vzniklo, vo Florencii.

Ak sa z námestia urobil park, narušil sa vzájomný vzťah hlavných pamiatok a znemožnila sa funkcia gotických trhovísk a ľudových zhromaždíš.[6] „*Premena historických námestí na parky sa udiala v čase, ktorý bojoval proti tomuto smutnému odkazu romantických dôb. Horšie je to však dnes, keď sa táto móda už s celkovou manieristickou zotrvačnosťou dostáva aj do menších slovenských mestečiek ako sú Spišské Podhradie, Prievidza a Krupina. Niektorí architekti, ak to sami nepodporujú, dívajú sa na túto skazu nečinne. Niektorí zase tvrdia, že vzrastlá zeleň pôsobí v historickom prostredí mesta ako zmäkčujúci činiteľ*.“ [7]

Kubíčková konštatuje, že v priebehu 100 – 150 rokov sa historické námestia už zapísali do obrazu našich miest ako ostrovy zelene, ktoré je potrebné prehodnotiť, dotvoriť.[8] Kubíčková konštatuje, že vzrastlá zeleň by mala byť veľmi citlivo komponovaná s ohľadom na proporcie a vnímateľnosť okolitého priestoru a priečelí. Píše, že sme sa stretli s návrhmi tzv. rekonštrukcií pôvodného stavu, ktoré sa oprávnene stretli so záporným ohlasom. Ako bude ďalej poukázané, nešlo v návrhoch Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti v Bratislave (ďalej iba MSPS) o rekonštrukciu pôvodného stavu, ale o aplikáciu poznatkov získaných výskumom historických urbanisticko-architektonických priestorov (mestskej) pamiatkovej rezervácie.

V roku 1966 vypracoval architekt A. Németh s kolektívom architektonickú štúdiu Hlavného námestia v Bratislave, ktorá sa neskôr stala podkladom k vypracovaniu ďalšej štúdie.

V roku 1970 zvolal Útvar hlavného architekta hl. m. SSR Bratislavy pracovnú schôdzu vo veci úprav Hlavného námestia, Františkánskeho námestia ako aj priľahlých oblastí. MSPS bola poverená vypracovať Zámer pamiatkovej obnovy. Spracovala ho Anica Schwarczová v roku 1971. Bol to prvý ideový zámer na obnovu historického námestia ktorý dbal na historickú povahu tohto urbanisticko-architektonického priestoru. V nadväznosti na Zámer objednala MSPS v Diele podniku SFVU štúdiu výtvarno-architektonického riešenia historického jadra Bratislavy. Mestská správa komunikácií v Bratislave mala do zamýšľaných úprav priestorov historického jadra vstúpiť ako investor. Začiatkom decembra 1971 sa konalo komisionálne posúdenie architektonickej štúdie, ktorá mala slúžiť ako podklad pre projektovú úlohu. Ing. arch. Milan Beňuška v stanovisku k štúdii úprav námestia v pamiatkovej rezervácii Bratislava, tak sa zdám, nepochopil základnú otázku problematiky – námestie alebo park. Rozchádza sa so stanoviskom Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti

[4] GROSSMANN J.: Otázka verejných sadov v Bratislave. In: Slovenský denník, 19. 6. 1924, č. 139.
[5] MENCL, V.: Sto rokov starostlivosti o stavebné pamiatky na Slovensku. In: Pamiatky a múzeá, 1956, s. 168.
[6] Tamtiež.
[7] DOROTJAK, D.: Pôdorys Prešova a jeho vývoj. In: Pamiatky a múzeá, 1956, s. 161.
[8] KUBÍČKOVÁ, K.: Komunikácie v modernizovanom a rekonštruovanom prostredí. In: Projekt, 1982, č. 4-5, s. 10.

a ochrany prírody, ktoré vypracovali D. Dorotjak a P. Šimkovic, v ktorom sa konštatuje, že: „*za hlavný dominujúci prvok treba považovať zachovanú historickú architektúru, ktorá je predmetom ochrany v zmysle Zákona SNR č. 7 o kultúrnych pamiatkach z roku 1958*.“ [9] V Stanovisku sa konštatuje, že: „*kompozičnú nadradenosť historickej architektúry musia rešpektovať akékoľvek stavebné a iné úpravy*.“[10] Historická pamiatka predstavujúca skvelú architektonickú ukážku minulosti, musí byť chránená už len preto, že existuje. Je dôvodom sama o sebe.

V marci 1973 objednala MSPS druhú architektonickú štúdiu citovaných priestorov MPR a výsledný variant, ktorý zohľadní pripomienky a stanoviská v pôvodnej štúdii vypracovanej v roku 1971. MSPS vydala k tejto objednávke Pokyny na vypracovanie výslednej architektonickej štúdie na riešenie Hlavného námestia, Františkánskeho námestia a Primaciálneho námestia v Bratislave z hľadiska rešpektovania zásad štátnej pamiatkovej starostlivosti.

Jiří Kostka, ktorý v tomto roku vstupuje do problematiky, podporoval názor odstrániť vysokú zeleň na námestiach s historickým architektonickým fondom.. Vo februári 1974, keď sa konalo schvaľovacie konanie architektonicko-výtvarnej štúdie citovaných priestorov, Kostka konštatoval, že Hlavné námestie je jediným historickým námestím, ktoré sa „tvári ako park.“ Na margo zelene konštatoval, že ide o takú zeleň, ktorá nevytrhne mesto z biedy. V otázke zachovania zelene nevidel primárny problém, ten spočíva podľa neho v účele a funkcii námestia. Architekt Németh navrhol upraviť a využiť vnútroblokovú zeleň v MPR. Táto zeleň sa má upraviť v súlade so štýlom príslušnej budovy. M. Beňuška konštatoval, že dnešná forma Hlavného námestia je neprijateľná, musí dobre slúžiť maximálnemu počtu ľudí. Presadzoval myšlienku námestia, ale nie bez jediného stromu, zvlášť nie vo vzťahu k posedeniu.

Architektonicko-výtvarná štúdia bola schválená. „*Jej riešenie maximálne rešpektuje pripomienky zo schvaľovacieho konania jej predošlých variantných riešení. Hlavné námestie má maž charakter námestia so zeleňou, ale nie parku*.“[11]

MSPS vypracovala v roku 1978 Zámer pamiatkovej obnovy Hlavného námestia a Františkánskeho námestia. Z gnozeologického hľadiska bol Zámer spracovaný na základe:

- rozborov historických materiálov o problematike námestí s historickým architektonickým fondom (literatúra, archívne pramene, a materiály, ikonografia),
- rozborov hodnotenia umelecko-historického a architektonického, jednak samotných priestorov ako aj v nadväznosti na priľahlé priestory ulíc a okolitých architektúr,
- rozborov a biologickej analýzy rastlinného materiálu a jeho dendrologických hodnôt na námestí,
- riešenia architektonických štúdií priestorov, ktoré boli spracované na základe objednávky MSPS, ďalej spracovaných Fakultou architektúry vtedajšej SVŠT v Bratislave,
- študijného materiálu Emanuela Hrušku: „Od pamiatkovej starostlivosti k ochrane a tvorbe životného prostredia“ predneseného na sympóziu o pamiatkovej starostlivosti v Prahe v roku 1971 a uverejnenom v časopise pre teóriu architektúry, urbanizmu a životného prostredia SAV – Architektúra a urbanizmus, 11, 1977, č. 2, s. 62-86 a v prílohe časopisu Československý architekt, 23, 1977 pod názvom Nový život v historických jádrech, kde autor rozvádza genézu názorov pamiatkovej starostlivosti a jej cestu k integrácii metód ústiacich do ochrany a tvorby životného prostredia; špeciálne rozoberá problematiku MPR Bratislava a v rámci Bratislavy – historického jadra sa zaoberá otázkou historických priestorov námestí,
- metodických pokynov SÚPSOP, zaslaných listom č. 6011/72 dňa 22. 11. 1972,
- podrobného územného plánu MPR, vypracovaného útvarom hlavného architekta mesta Bratislavy, ktorého predmetom riešenia sú vzťahy a funkcie MPR v Bratislave vzhľadom na centrálnu mestskú oblasť i celé mesto, všeobecnej odbornej literatúry a konzultácií s odborníkmi.

[9] Záznam zo schvaľovacieho konania Architektonickej štúdie úprav námestia 4. apríla zo dňa 12. II. 1974. Materiál z oddelenia výskumu pamiatok MSPSOP.
[10] Tamtiež.
[11] Tamtiež.

V pokynoch na úpravu Hlavného a Františkánskeho námestia sa uvádza:

1. ponechať parkovú úpravu predmetných námestí s tým, že ich treba sadovnícky upraviť podľa Vyhodnotenia rastlinného materiálu, spracovaného Mestskou správou komunikácií, v zmysle predmetného uznesenia rady NVB,
2. komunikačné plochy námestí /vozovky, chodníky/ riešiť v jednej nivelete ako plochu určenú pre peších s vylúčením dopravy až na dopravu sanitnú a zásobovaciu, výškové riešenie bude podriadené prahom okolitých objektov v rámci platných noriem ČSN,
3. komunikačné plochy vydláždiť kamennou dlažbou, resp. umelokamennou v súčasnom architektonickom výraze s možnosťou uplatnenia náznakovej rekonštrukcie historickej prevádzky. Eventuálny vzorec dlažby nemá asociovať nijaký historický sloh. Povrchová úprava dlažby musí zaručovať dobrú chôdzu. Riešenie musí vychádzať z mierky a architektonického výrazu daného prostredia, vrátane okolitých architektúr,
4. riešiť vhodný spôsob osvetlenia bez použitia kandelábrov a s uvažovaním nasvietenia okolostojacich fasád objektov. Riešenie osvetlenia musí vychádzať z generelu verejného a slávnostného osvetlenia MPR Bratislava,
5. rekonštruovať inžinierske siete, najlepšie s použitím kolektorov.
6. v návrhu na riešenie úpravy predmetných námestí preukázať aj riešenie priľahlých ulíc (nadväznosť na historické prostredie a jeho drobnú mierku) ako aj námestí,
7. súbežne s úpravou predmetných námestí vykonať aj sanáciu Starej radnice.
8. vykonať výmaľbu fasád okolostojacich objektov (farebnosť určí MSPS), s ich komplexnou pamiatkovou obnovou zatiaľ netreba uvažovať, lebo sa táto bude vykonávať postupne na základe riešenia historickej podstaty jednotlivých objektov, zohľadnenie ich najhodnotnejších prvkov a vo vzťahu km ich novourčeným funkciám podľa PÚP MPR,
9. všetky plánované zemné práce v dostatočnom predstihu oznámiť MSPS v zmysle Zákona SNR č. 7/19568 Zb. o kultúrnych pamiatkach. MSPS zabezpečí odborný archeologický dozor týchto priestorov, aby nedošlo k prípadnému zničeniu možností a nálezových situácií,
10. predprojektovú a projektovú dokumentáciu zaslať MSPS na vyjadrenie. Odporúčame všetka stupne projektovej dokumentácie konzultovať v rozpracovanosti s kompetentnými pracovníkmi MSPS.

Vzhľadom na to, že ide o prvoradé historické priestory mestskej pamiatkovej rezervácie – hlavné námestie – hlavný centrálny spoločenský priestor štátom chránený v rámci urbanisticko-architektonického súboru mestskej pamiatkovej rezervácie napr. Staromestské námestie v Prahe je chránené ako národná kultúrna pamiatka), je nevyhnutné priestor Hlavného námestia, ktorý sa tvári ako park – upraviť na vyhovujúci priestor a prinavrátiť mu jeho spoločenskú funkciu námestia v nadväznosti na spoločenské potreby mestskej pamiatkovej rezervácie.

Situáciu pred úpravou Hlavného a Františkánskeho námestia skomplikovala anketa bratislavského Večerníka. Stalo sa tak v dôsledku nepresného obsahového zvládnutia problematiky. V liste riaditeľa MSPS šéfredaktorovi sa uvádza, že „napriek protestom pracovníkov MSPS bola uverejnená fotografia pracovného modelu koncepčných architektonicko-urbanistických štúdií, ktorý slúžil pre štúdium priestorov námestí pre všetky tieto štúdie. Model slúžil pre zakladanie matríc rôzneho typu riešenia dlažieb, pre overovanie si možnosti použitia zabudovaných sedacích zariadení a ďalšie overenie si riešení. Uverejnená fotografia bola bez príslušného vysvetlenia. Večerník nezverejnil podstatnú časť rozhovoru zúčastnených pracovníkov mestských organizácií; nedostatočne bol zdôraznený fakt, že námestia sú v štádiu prípravných prác pre riešenie námestia so zeleňou, čo bolo počas celého rozhovoru zdôrazňované, ale verejnosti nevysvetlené. Takto, pomerne chaoticky, boli informácie predložené verejnosti. Hoci nešlo o definitívne materiály, Večerník ich interpretoval ako definitívne. Verejnosť dostala skreslené informácie, čo vyvolalo nepriaznivé ohlasy. [12]

[12] Ide o dva novinové príspevky: Ide o návrh námestia (Rekonštrukcia Hlavného námestia a problémy s ňou súvisiace.) –rea.- Večerník 2. júla 1978, s. 4. Článok uverejnený vo Večerníku 5. 7. 1978 je podľa môjho názoru tendenčnou reakciou na predošlý.

Ak sa takmer do konca roku 1978 v materiáloch MSPS a vtedajšieho odboru kultúry Národného výboru hl. m. SSR Bratislavy hovorilo o úprave námestí bez vysokej zelene, tak od roku 1979 sa v rovnakých materiáloch písalo o !zaručení existencie zelene“ resp. o „*nezasahovaní do koreňového systému vzrastlej zelene v šírke koruny stromov*.“

Vývin problematiky úpravy Hlavného a Františkánskeho námestia v roku 1979 ustrnul. Úprava Primaciálneho námestia v roku 1977 bola realizovaná len čiastočne. Odkaz z konca 19. storočia - premenu historických priestorov námestí na parky, chápeme dnes ako vážne narušenie urbanisticko-architektonického diela. Hoci snahou súčasnej ochrany pamiatok je ochrana jeho pôvodného prostredia s cieľom zapojiť ho do súčasného života, pokus rehabilitovať obraz historického námestia v prospech súčasníka zostal na papieri.

V deväťdesiatych rokoch postupne kryštalizovali názory na podobu úpravy týchto centrálnych priestorov v historickom jadre mesta. Treba priznať, že ani súčasná podoba Hlavného námestia v Bratislave nie je v poriadku. Je to nedokončené. Ten interiér nie je zariadený. Preto vyzerá ako holobyt.

Patrik GULDAN, PhDr.
odborný pracovník Pamiatkového úradu SR
e-mail: patrik.guldan@pamiatky.gov.sk

Bratislava - Parková podoba niekdajšie stredovekého námestia - výsledok aktivít BMOS

Bratislava - Podoba námestia z 80-tych rokov, keď začala diskusia o jej podobe a obnove

Bratislava - Stav námestia: 31.3.2005

Bratislava - Exteriérová plastika, fontána s postavou rytiera Rolanda, symbolu ochrany mestských práv. Stav: 1982

Ing .arch. Eva Putrová, PhD.

Fakulta architektúry, FA STU

Mobilná zeleň v historickom centre mesta

Abstrakt: Historické centrá miest nemajú dostatok plôch pre trvalú zeleň, preto sa vo veľkej miere využíva mobilná zeleň. V našich mestách prevláda veľká rôznorodosť a rozmanitosť v používaní mobilnej zelene, čo neprispieva ku kvalite historického prostredia. V príspevku sa pojednáva o funkciách, druhoch, estetických a technických aspektoch tvorby mobilnej zelene.

Kľúčové pojmy: mobilná zeleň, vegetácia, nádoba, tvorba

Úvod

Súčasný stav mestského prostredia, život v meste, stres, unáhlenosť, globalizácia… to sú aspekty, ktoré posúvajú v súčasnosti krajinotvorbu do popredia. Cieľom krajinárov je nielen upraviť a zobytniť zanedbaný priestor urbanizovaného prostredia, ale tiež vytvárať vzťah človeka k tomuto prostrediu. Hľadajú sa rôzne formy a aktivity pre uplatnenie zelene v mestách. Pre historické centrá miest je charakteristické, že neoplývajú voľnými plochami pre uplatnenie vegetácie. Ide skôr o zbytkové plochy ako o premyslenú koncepciu tvorby trvalej vegetácie. Preto sa tu viac ako inde nahrádza nedostatok trvalej zelene mobilnou zeleňou vysadenou v nádobách.

História použitia rastlín v nádobách siaha až do antiky, kde vznikli prvé strešné a terasové záhrady s prvými rastlinami v nádobách. Tieto sa uplatnili aj vo formálnych záhradách renesancie, baroka a klasicizmu. V ich parteri získala významné miesto popri brodériách vegetácia v nádobách, ktorá kompozične a esteticky dotvárala ozdobný charakter parteru. Vo väčšine prípadov išlo o tvarované topiari a exotické a citrusové rastliny, ktoré sa na zimu ukladali do oranžérií. Rastliny v nádobách našli najširšie uplatnenie na strešných terasách, na ktorých nebolo možné pestovať rastliny v prirodzenom pôdnom prostredí.

Funkcie mobilnej zelene

Mobilnú zeleň predstavuje vegetácia (dreviny, byliny), vysadená v nádobách rôznej veľkosti a tvaru. Pre nádoby sú zaužívané viaceré pomenovania v závislosti od ich veľkosti aj použitia: mobiliárna nádoba - vegetačná nádoba – kontajner – kvetináč – žardiniéra. Mobilná zeleň sa uplatňuje na spevnených plochách – námestiach, peších zónach, kde nie je možné pestovať rastliny priamo v zemi z dôvodu vedenia podzemných sietí, budovania podzemných garáží a kde je potrebné vytvoriť okamžitý „zelený“ efekt. Kvetináče a nádoby sa uplatňujú tiež na fasádach a na konštrukciách. Sú ideálnym prostriedkom ako oživiť aj malé priestory. Zeleň v mobilných nádobách je doplnkovou zeleňou, ktorá len dočasne nahrádza chýbajúcu zeleň.

Nádoby pre mobilnú zeleň patria do veľkej skupiny mobiliáru, vyrábaného pre mestské, záhradné resp. parkové prostredie. Spravidla ide o mobilné prvky, ktoré môžu mať sezónne jednorazové alebo viacnásobné použitie. Mobilná zeleň môžeme mať aj trvalý charakter, t.j. je vysadená v stabilných nádobách, pevne ukotvených s podkladom alebo s konštrukciou – príkladom je riešenie mobilnej zelene na Námestí de la Bourse v Lyone (obr.2). Prevedenie nádob môže v sebe integrovať aj prvky iných typov mobiliáru, najčastejšie ide o spojenie so sedením. V centrách miest nachádza sezónne uplatnenie mobilnej zelene v žardiniérach zavesených na stožiaroch verejného osvetlenia.

Mobilná zeleň mestský priestor výtvarne dotvára, oživuje, svojim pôsobením prispieva ku skvalitneniu prostredia najmä z mikroklimatického aj z estetického hľadiska. Vďaka rôznym tvarom a veľkostiam nádob je možné mobilnú zeleň harmonicky a proporcionálne umiestniť do vybraného priestoru. Pri použití nádob určitej veľkosti môže mať mobilná zeleň aj významnú úlohu v oblasti

bezpečnosti dopravnej prevádzky ako je napr. ochrana chodcov, zabránenie parkovania na chodníku, vymedzenie peších zón, zabránenie vjazdu do vyhradeného priestoru, podpora signalizácie násypov, kruhových objazdov atď.

Druhy mobilnej zelene

Výber vegetácie do mobilných nádob je závislé na veľkosti nádoby a polohe mobilnej zelene v mestskom priestore vzhľadom na svetelné pomery, oslnenie, veterné pomery. Uprednostňujú sa rastliny odolné voči pôsobeniu mestského prostredia, odolné voči suchu a exhalátom, ak zostávajú na mieste aj v zime, musia byť odolné voči mrazom. Rôzne veľkosti nádob umožňujú výsadbu širokého výberu rastlín. Trvalé vysadenie je účinnejšie vo väčších nádobách takými druhmi, ktoré sú dostatočne otužilé, pretože koreň v zimnom období čiastočne premŕza**.** *Dobre pôsobia najmä dreviny nepravidelného rastu s trvale olistenými pokryvnými drevinami*. [2]

Príklady najčastejšie používaných druhov vegetácie:
- kríky: listnaté - skalníky *(Cotoneaster)*, dráče (*Berberis*), tavoľníky (*Spirea)*, ibištеky *(Hibiscu)*, ľubovníky *(Hypericum)*, kolkvícia *(Kolkwitzia)*, nátržník *(Potentila)*, vresy *(Calluna)*, vresovce *(Erica)*, štedrec *(Laburnum)*, ihličnaté - borievky *(Juniperus)*, cyprušteky *(Chamaecyparis)*, zakrpatené borovice *(Pinus)*, nízka jedľa *(Abies)*...
- stromy: kultivary javora *(Acer platanoides ´Globosum´, Acer campestre ´Elsrijk´, Acer campestre ´Nanum´),* kultivary hrabu *(Carpinus betulus ´Fastigiata´, Carpinus betulus ´Pendula´)*, okrasné čerešne, slivky *(Prunus fruticosa ´Globosa´, Prunus serasifera ´Nigra´)*...
- popínavé dreviny: *brečtan (Hedera)*, zemolez, clematis, vyžadujú pri vegetačnej nádobe inštalovať oporu, pokiaľ nie je umiestnená pri múre
- trvalky: tarička *(Aubrieta)*, hosta *(Hosta)*, rudbekia *(Rudbeckia*), rebríček *(Achillea)*, levanduľa *(Lavandula angustifolia)*...
- letničky: muškáty *(Pelargonium)*, petúnie *(Petunia)*, begónie *(Begonia)*, fuksie *(Guchsia)*, kapucínky *(Tropaeolu), šalvie (Salvia memorosa)*, aksamietnice *(Tagetes tenuifolia.)*, netýkavky *(Impatiens)*...
- okrasné trávy

Každý priestor historického centra – námestie, ulica, dvor, objekt (vstupy, fasády), poskytuje priestory pre uplatnenie mobilnej zelene. Vo všeobecnosti sa mobilná zeleň prijíma kladne, pokiaľ je dobre udržiavaná. Podľa funkcie a pôsobenia vo verejnom priestore môžeme mobilnú zeleň rozdeliť do viacerých typových skupín:
- mobilná zeleň na balkónoch, terasách, fasádach
- mobilná zeleň ako súčasť mestského mobiliáru (lavičky, stĺpy, lampy, zábradlia)
- mobilná zeleň ako akcent vstupov do objektov
- mobilná zeleň ako bariéra proti vjazdu motorových vozidiel
- mobilná zeleň ako estetický prvok na rozčlenenie a oživenie priestoru – solitér, skupina - zostava, línia – rytmus prvkov

Mobilnú zeleň môžeme ďalej deliť podľa veľkosti nádob na: zeleň vo veľkoobjemových nádobách, zeleň v maloobjemových nádobách, podľa umiestnenia nádob: nádoby na teréne, zapustené do terénu, nádoby zavesené a pod.

Na voľbu typu a množstva mobilnej zelene v historickom centre mesta vplývajú:
- priestorové vzťahy – ovplyvňujú veľkosť a množstvo mobilnej zelene umiestnenej vo verejnom priestore. Veľký priestor, napríklad námestie, umožňuje použiť aj veľké nádoby s výsadbou stromov a väčšie množstvo mobilnej zelene. Mobilná zeleň by však nemala pôsobiť rušivo v dôležitých pohľadoch pre vnímanie historických pamiatok. Týka sa to najmä výšky vegetácie a jej farebnosti.
- funkčno - prevádzkové vzťahy – ovplyvňujú polohu mobilnej zelene vo verejnom priestore. Mobilná zeleň by nemala prekážať obsluhe objektov, ale môže vytvárať zábranu pre vjazd motorových vozidiel do priestoru pre chodcov

Estetické aspekty tvorby

Mobilná zeleň je vnímaná návštevníkmi a obyvateľmi mesta v blízkom pohľade, preto musia byť kladené vysoké nároky na riešenie detailu, t.j. kvalitu prevedenia vegetačných nádob a kompozíciu vysadených rastlín.

Vegetácia pôsobí svojim tvarom, textúrou, farbou. Pre celoročné pôsobenie mobilnej zelene sa využívajú stálozelené a ihličnaté dreviny a trvalky, pre sezónne využitie letničky. Rastliny môžu byť vysadené v nádobách ako solitéry alebo sa môžu kombinovať do malých skupín. Ako solitérna mobilná zeleň sa využívajú aj stromy nižšieho vzrastu a stálozelené kríky.
Rastliny sa kombinujú podľa farieb, podľa textúry, podľa doby kvitnutia. Stálozelené kríky, ktoré pôsobia aj v zime, sa kombinujú s trvalkami a letničkami. Najširšie použitie majú nádoby s letničkami, ktoré pôsobia svojou farebnosťou.

*Nádoby. E*stetické pôsobenie mobilnej zelene ovplyvňuje tiež nádoba, v ktorej sú rastliny vysadené, použitý materiál, tvar, veľkosť. Tvorba vegetačných nádob pre mobilnú zeleň je v súčasnosti ovplyvňovaná neustálym napredovaním vo vývoji nových materiálov. Využívajú sa materiály:

- prírodné: drevo, terakota, kameň
- umelé: betón, rôzne druhy plastov a laminátov, kamenné konglomeráty, kovy (nerez, korténová oceľ, pokovovaná oceľ, liatina, zliatiny hliníka), drevené kompozitné materiály
- recyklované materiály

V historických centrách miest sa v závislosti od umiestnenia – námestie, ulica, vnútroblok, patio, objekt – využívajú vegetačné nádoby z rôznych materiálov. Historické opodstatnenie majú najmä terakotové nádoby, ktoré sa v minulosti využívali na výsadbu exotických a tvarovaných rastlín (citrusy, topiari, bonsaje). Ponuka rôznych typov nádob je vzhľadom na materiálové prevedenie pomerne bohatá. Na výber sú katalógové produkty, menej často sa stretávame s výrobou nádob na mieru pre konkrétny priestor (obr.1).

Obr.1 Mierové námestie, Ústí nad Labem zdroj [13]

Technické aspekty tvorby

Nádoby pre mobilnú zeleň musia zohľadňovať nároky vegetácie na hrúbku pôdneho substrátu a zabezpečenie dostatočnej vlhkosti. Vzhľadom na zabezpečenie priaznivých podmienok pre rastliny sa využívajú veľkoobjemové nádoby pre stromy, maloobjemové nádoby pre kríky a nádoby pre kvety – umiestnené na teréne alebo zavesené a zostavy pre rastlinné pyramídy a steny.

Nevýhodou riešenia výsadieb v mobilných nádobách je ich krátkodobé pôsobenie, časté premŕzanie, vyschýnanie a pomalý rast drevín. Preto sa hľadajú možnosti ako riešiť tento problém.

Jedným z nich je vývoj nádob, ktoré majú dvojitú stenu a dvojité dno. Čím je nádoba väčšia, tým disponuje väčším priestorom pre rezervu vody obsiahnutej v dvojitom dne, a tiež užitočnou zásobou vody obsiahnutej v substráte. Početnosť zálievky a náklady na údržbu sa tak výrazne znižujú. Dvojitá stena vnútri nádoby vytvára termickú ochranu substrátu a tým aj koreňového systému. Vzduchová vrstva medzi dvoma stenami nádoby a zásoba vody v dvojitom dne pôsobí na vnútornú teplotu substrátu, vyrovnáva vplyv denných rozdielov. Ustálená vnútorná teplota substrátu prispieva k optimálnemu uvoľňovaniu živín a k podpore mikrobionálnej flóry potrebnej pre rastliny. Podľa Greencity [6] rastliny vysadené v dvojstenových nádobách vykazujú lepší rast a kvitnutie ako v jednostenných nádobách.

Pre pestovanie bylín a drevín v nádobách sa doporučuje dodržať optimálnu hrúbku vrstvy pôdneho substrátu. Gécová [1] uvádza nasledovné hrúbky pôdneho substrátu, od ktorých sa potom odvíja použitie nádob pre rôzne druhy rastlín:

- *0,15 – 0,20 m - pestovanie nenáročných trvaliek a tráv, zeleň tohto typu je nenáročná a nevyžaduje prílišné zalievanie a hnojenie*
- *0,20 – 0,30 m - nízke dreviny, zeleň tohto typu vyžaduje pravidelné zalievanie*
- *0,40 – 0,60 m – nízke dreviny a vyššie kríky, zeleň tohto typu vyžaduje pravidelné zalievanie a hnojenie*
- *0,60 – 1,00 m – vysoké kríky a menšie stromy, zeleň tohto typu vyžaduje pravidelné zalievanie, hnojenie, stabilnú dostatočne veľkú nádobu*

Z konštrukčného hľadiska nádoby pre mobilnú zeleň musia spĺňať aj ďalšie kritéria, ktoré vyplývajú z ich použitia v exteriéry. Mali byť odolné proti pôsobeniu poveternostných vplyvov, predovšetkým mrazu a proti vandalizmu. Váha a veľkosť nádob, ich upevnenie by malo zabrániť neoprávneným presunom nádob. Materiály ako drevo, nerez vyžadujú z hľadiska ochrany materiálu a zabezpečenia stability druhú nádobu, ktorá sa vkladá do prvej. Nádoby sú opatrené odtokovým otvorom aby nedochádzalo k prílišnému zamokreniu pôdy, čo môže pri veľkom množstve nádob ovplyvniť riešenie odvodnenia dláždennej plochy, na ktorej sú umiestnené. Dláždenné povrchy sú spravidla spádované, preto častejším technickým problémom na riešenie je uloženie nádob v rovine, s čím by sa malo počítať už pri ich výrobe.

Zásady pre tvorbu mobilnej zelene

Zovšeobecnením skúseností so zakladaním a údržbou mobilnej zelene sa viacerí autori [Gécová, 2010, Hurych, 1984] zhodujú v dodržiavaní nasledovných zásad pri realizácii mobilnej zelene:

- výber a veľkosť a zvoleného materiálu mobilnej nádoby (rešpektovať danosti riešeného priestoru napr. charakter reprezentačný, historizujúci)
- výber rastlinného materiálu ktorý bude zodpovedať daným klimatickým a pôdnym podmienkam (obmedzenosť rastu koreňového systému)
- dodržiavať technologický postup pri výsadbe (zabezpečiť odtok prebytočnej vody, dodržať správny pomer drenážnej vrstvy a pôdneho substrátu)
- zabezpečiť stabilitu rastlinného materiálu
- zabezpečiť pravidelnú závlahu a dostatok živín (riešenie prostredníctvom automatického zavlažovacieho systému)
- ochrana a údržba v procese rastu a pôsobenia

Súčasné trendy v tvorbe mobilnej zelene

Mobilná zeleň získava čoraz väčšie uplatnenie v súčasných architektonických realizáciách ako súčasť interiérov aj exteriérov. Tento trend sa prenáša aj do historického prostredia. Okrem klasických prvkov mobilnej zelene, pre zatraktívnenie priestorov miest zaznamenávame čoraz viac environmentálne zameriavané aktivity, ktoré priťahujú pozornosť a orientujú obyvateľov na uvedomenie si významu prírodných prvkov v sídle. Hľadajú sa voľné plochy pre uplatnenie trvalých aj dočasných objektov spojených s inštaláciou zelene. Pri týchto aktivitách mobilná zeleň nadobúda

nový význam. Na základe štúdia súčasných zahraničných inšpirácií môžeme definovať nasledovné funkcie mobilnej zelene:
- mobilná zeleň ako súčasť scény priestoru
- mobilná zeleň ako úžitková záhrada
- mobilná zeleň integrovaná do mobiliáru
- mobilná zeleň ako súčasť inštalácií a výstav

Mobilná zeleň ako súčasť scény priestoru
Námestie de la Bourse, Lyon (autor Alexandre Chemetoff). Úprava námestia o veľkosti 2 000m^2 nad podzemnými garážami. Forma lineárne usporiadanej zelene, séria veľkých terakotových nádob (obr.2) s tvarovanou zeleňou sa strieda s líniami strihaných kríkov a alejí. Scéna - námestie ako záhrada .

obr.2 Námestie de la Bourse, Lyon, zdroj [7]

Inktpot, Utrecht (autor OKRA Architekten). Úprava priestoru medzi budovami železničnej spoločnosti – *scéna pre rôzne využitia* – pre variabilne využiteľný priestor bola navrhnutá mobilná zeleň v posúvateľných nádobách (obr.3).

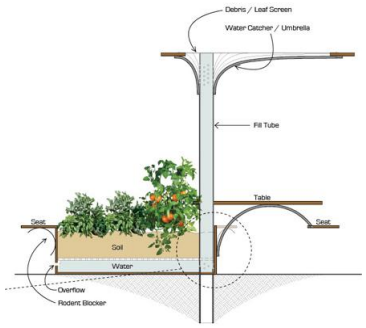
Obr.3 Inktpot, Utrecht, zdroj [9

Mobilná zeleň ako úžitková záhrada
Public Farm One, Contemporary art center, New York (autor A. Andraos, D.Wood)
Inštalácia vznikla ako súčasť programu mladých architektov. Mobiliár, resp. štruktúra postavená na nádvorí Múzea moderného a súčasného umenia PS 1 z recyklovateľných materiálov, so systémom zachytávania dažďovej vody pre závlahu a solárnymi panelmi. Nový pohľad na využitie mestskej zelene pre pestovanie úžitkových rastlín (obr.4).

Mobilná zeleň inegrovaná do mobiliáru
Full Circle Farm , Chicago (autor K. B. Vanderbeke, Pei – San Ng) Súťažný návrh pre mestský mobiliár. Mobilár, ktorého súčasťou je nádoba na zeleň, sedenie a strieška na zachytávanie dažďovej vody (obr.5).

Obr.4 Public Farm One, New York, zdroj [5]

Obr.5 Full Circle Farm, zdroj [11]

Mobilná zeleň ako súčasť inštalácií a výstav
využitie pre oddych, kultúrne a spoločenské aktivity

Piknik Novej scény ND, Praha (ateliér Roháč Stratil). Medzi starou a novou budovou pražského Národného divadla inštalácia zatrávnenej plochy o rozlohe 430 m^2, umiestnenej na vyvýšenom pódiu, z jednej strany ohraničená nádobami so zeleňou. Projekt bol zapojený do výzvy Mestské zásahy Praha 2010 a po dobu jedného mesiaca bol využívaný obyvateľmi pre rôzne aktivity – posedenie, čítanie, opaľovanie, hry, športovanie – *civilný program v mestskej krajine otvorený pre všetkých* [8].

obr.6 Piknik Novej scény ND, Praha, zdroj [8]

Festival kvetov, Girona. Výstava rastlín s vyše 50. ročnou tradíciou, ktorá sa uskutočňuje každý rok v mesiaci máj. Počas jedného týždňa historické mesto Girona zmení svoj obraz prostredníctvom kvetov a umeleckých inštalácií. Návštevníci Girony počas festivalu majú možnosť vnímať inštalácie rastlín v uliciach, námestiach, nádvoriach aj prostredníctvom unikátnych pohľadov z historických budov (obr.7).

obr.7 Festival kvetov, Girona, zdroj [12]

Záver

Mobilná zeleň v historickom prostredí má svoje opodstatnenie a jej použitie je často kompromisným riešením pri úvahách, či má alebo nemá zeleň v pamiatkovo chránenom území opodstatnenie.

Z prieskumu uskutočneného v troch slovenských mestách, ktorý bol zameraný na uplatnenie mobilnej zelene vyplynulo, že v centrách miest prevláda veľká rôznorodosť a rozmanitosť v používaní mobilnej zelene. Veľká rôznorodosť materiálov a tvarov nádob mobilnej zelene neprispieva ku kvalite historického prostredia. Mobilná zeleň v nádobách môže byť aj neestetickým prvkom predovšetkým pôsobením prostredníctvom tvaru a nevhodného materiálu nádoby, nízkou kvalitou nádoby, nesúrodou výsadbou a najmä zanedbanou údržbou.

obr. 8,9 Použitie mobilnej zelene v historickom centre Bratislavy, Primaciálne námestie a vstup do predajne tlačovín, zdroj: archív autorky

Rôznorodosť v používaní mobilnej zelene je spôsobená najmä svojráznym prístupom majiteľov a prevádzkovateľov obchodných a reštauračných zariadení, ktorí ju využívajú predovšetkým k reklamným účelom (obr.8) aj ako prostriedok na vymedzenie a spríjemnenie letných terás a sedení v uliciach a na námestiach. Prílišná rôznorodosť je častokrát aj dôsledkom nekoncepčného prístupu mestskej správy pri riešení mobilnej zelene vo verejných priestoroch mesta.

Mobilná zeleň je spravidla okrajovou záležitosťou pri definovaní podmienok pre umiestňovanie a vybavovanie exteriérových letných sedení vo verejných priestoroch, ktoré je súčasťou všeobecných záväzných nariadení miest. V lepšom prípade je pri definovaní podmienok stanovená výška ohraničenia prvkov mobilnej zelene a materiál nádob.

V historickom prostredí by mal byť aj výber druhov mobilnej zelene, jej pôsobenie, umiestnenie podchytené spracovaním koncepcie rozvoja a údržby mobilnej zelene, (o výške, tvare a materiáloch vegetačných nádob, o použití vybraných typov nádob v určených priestoroch mesta, o sortimente druhov vegetácie, o spôsobe údržby, o výmene a pod..).

Je pomerne veľa firiem na Slovensku, ktoré vo svojom portfóliu prezentujú tvorbu mobilnej zelene. Podľa toho by nemal byť problém s realizáciou ani údržbou mobilnej zelene v historických centrách miest. Nevýhodou vegetácie v mobilných nádobách je jej kratšia životnosť, čo sa prejavuje na nákladoch za údržbu

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Gécová, Katarína: Vzťah človek – dom – strom. Bratislava, FA STU, dizertačná práca, apríl 2010, s.73,74,107,108.
[2] Hurych, Václav: Sadovníctvo 1. Košice, Príroda, 1984, s.198.
[3] Podmienky umiestňovania a vybavovania exteriérových posedení na území mesta Piešťany. In: VZN mesta Piešťany o dani za užívanie verejného priestranstva č. 16/2007.
[4] VZN mesta Banská Bystrica č.7/2009 o podmienkach zriaďovania a prevádzkovania exteriérových sedení v centrálnej časti mesta Banská Bystrica.
[5] Basulto, David: Public Farm 1 at PS 1 finished in stop motion/Work AC. 09. jul 2008. ArchDaily.
[6] http://www.floravil.cz
[7] http://www.yelp.com/biz/place-de-la-bourse-lyon
[8] http://m.denik.cz/mobile/kultura/clanek/1008491
[9] http://europaconcorsi.com/projects/171783-Inktpot-Utrecht
[10] http://www.archdaily.com/3712
[11] http://peisang.com/portfolio/full-circle-farm/
[12] http://www.sharingtravelexperiences.com
[13] http://www.ustinadlabem.cz

Ing.arch. Eva Putrová, PhD.
Ústav záhradnej a krajinnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava

Ing. Eva Semanová

Krajský pamiatkový úrad Prešov

Systém zelene v pamiatkovom území Pamiatkovej rezervácie Levoča

Abstrakt: Založenie stredovekého mesta kooptovalo do svoje urbanistickej štruktúry naturálne plochy zelene, ktoré v dôsledku rôznorodých zásahov v priebehu storočí postupne zanikali, opätovne vznikali, ale predovšetkým menili svoj výraz a v konečnom štádiu sa stali nástrojom cieľového dotvárania architektúry a tiež samostatným prostriedkom a ukazovateľom užívateľského komfortu mesta.

Kľúčové pojmy: systém zelene, plošná a priestorová porastová štruktúra, uličný interiér, park

Úvod

Systém zelene pamiatkového územia je neoddeliteľnou súčasťou jeho urbanistickej štruktúry, tvorí jednotný celok s architektúrou a vznikol postupným vývojom od pasívnej prítomnosti naturálnej vegetácie až po regulované, cielene založené a udržiavané plošné a priestorové vegetačné štruktúry.

História mesta

Začiatky Levoče ako mesta spadajú do obdobia po tatárskom vpáde na Spiš v 2. pol. 13. st. a súvisia tiež s potvrdením výsad spišských Sasov v roku 1271, kedy sa Levoča stala sídlom saskej samosprávy na Spiši. V priebehu 13.-17. st. prežívala obdobie prudkého rozvoja, ktorého stagnácia začala s nástupom 18. st. a ani 19. st. neprinieslo podstatnejšie hospodárske zmeny a význam mesta postupne zanikal. Mimoriadne rozložitý urbanistický útvar pravidelného pôdorysu s obdĺžnikovým námestím a pravouhlou sieťou ulíc vymedzujúcou jednotlivé stavebné bloky bol opevnený hradbami v celom hradobnom okruhu už začiatkom 14. st. Domy v radovej zástavbe námestia stoja na gotických parcelách a vo svojich základoch majú stredoveké jadrá, ktoré boli renesančne prestavané a upravované v priebehu 18. a 19. st. Na centrálnom námestí sú sústredené najhodnotnejšie architektonické stavby. V osovom strede je gotický Kostol sv. Jakuba, južne od neho renesančná radnica so zvonicou a klasicistický evanjelický kostol. Severne od kostola sv. Jakuba je solitérne stojaca pôvodne renesančná budova bývalých mestských váh, ktorú neskôr barokovo a klasicisticky prestavali. Ďalší nárast mesta bol sústredený na okružné ulice po obvode námestia a ako posledné boli zastavané juhozápadné plochy hradbami vymedzeného územia. Keďže mesto celoplošnú zastavanosť na klasických princípoch stredovekej zástavby v dôsledku spoločenského úpadku nikdy nedosiahlo, bolo dostavané na prelome 19. a 20. st. rozsiahlymi priestorovo a hmotovo výraznými architektonickými areálmi (gymnázium, kasárne...).

Systém zelene a jeho vývoj

Vývoj systému zelene začal založením mesta na prirodzených zelených plochách urbanizovanej krajiny. Postupnou zástavbou a užívateľským atakom tieto naturálne plochy zelene zanikali. Je nesporné, že časť týchto pasívnych plôch bola súčasťou zástavby. Dvory a záhrady mali hospodársku funkciu a boli tu pestovateľské plochy a ovocné stromy. V 19. st., po nástupe osvietenskej doby s uprednostňovaním klasických hodnôt a v duchu romantickej reformy návratu k prírode, začali v

Levoči vznikať na umeleckých princípoch stavané sadovnícke úpravy, ktoré sa však neviazali na dvory a záhrady meštianskych domov a palácov, ale v dôsledku stagnácie mesta a kvôli kompaktnej zástavbe boli odsunuté na okraj stredovekého mesta do hradobnej priekopy a do záhrad domov a míl za mestské opevnenie.

Prvou cielene založenou sadovníckou úpravou na ploche stredovekého mesta bol promenádny park v severnej časti námestia z druhej tretiny 19. st., ktorý bol čiastočne upravený v 50-tych rokoch 19. st. Jeho vtedajšiu pôdorysnú podobu dokladuje katastrálna mapa z roku 1869. Začiatkom 20. st. bol park v najsevernejšej časti rozšírený a v polovici 20. st. bol ako samostatná parková dispozícia, spolu so stromovou alejou po obvode námestia a malou parkovou úpravou pri fontáne, kooptovaný do celkových úprav námestia. Vtedy boli všetky zbytkové plochy vzniknuté po vymedzení komunikácií a chodníkov ozelenené.

Od polovice 19. st. sa zmenila aj zeleň hradobnej priekopy, ktorá bola rozparcelovaná na záhrady. Katastrálna mapa z roku 1869 dokladuje existenciu pravidelnej stromovej aleje, ktorá viedla od južného vstupu do mesta po celom jeho západnom obvode a smerovala na sever k rozsiahlemu prírodno-krajinárskemu parku tzv. mestskej záhrade, v ktorej bol neskôr postavený kúpeľný dom. Koncom 19. st. v západnej časti hradobnej priekopy vznikol prírodno-krajinársky park s oddychovým vybavením. Doposiaľ sú tieto plochy zachované a ľudovo nazývané Schiessplatz.

Úpravy dvorov domov ústiacich na námestie sú závislé na ich polyfunkčnom využívaní, ktoré predpokladá možnosť rozsiahlejších spevnení vo dvoroch a často aj záberom záhrad. Bez výraznejších zmien ostali dvory a záhrady vo vnútroblokoch po obvode zástavby lemujúcej námestie, ktoré doposiaľ na pôvodných výmerách tvoria mikropriestory zelene s individuálnym využitím. Dodnes sú využívané ako pestovateľské plochy a ovocné sady a len v ojedinelých prípadoch sú sadovnícky upravené.

Koniec 19. st. a prvé roky 20. st. priniesli do stredovekej urbanistickej štruktúry zástavby dve významnejšie stavby – areál kasární vo východnej časti mesta a areál katolíckeho gymnázia pri kláštore minoritov v západnej časti mesta, kde sa zeleň stala súčasťou usporiadania zástavby a organizácie plôch týchto areálov.

Najrozsiahlejším zásahom do systému zelene pamiatkového územia bola úprava námestia z druhej tretiny 20. st., kedy bolo námestie architektonizované a premenené na systém ciest a chodníkov so zbytkovými plochami zelene a pravidelnými alejami ako lemami všetkých spevnených plôch. Postupnými dosadbami do konca 20. st. sa na námestí predimenzovala prítomnosť zelene. Táto úprava priniesla aj nelogické usmerňovanie a riadenie pohybu na námestí. Všetky alejové stromy boli každoročne tvarované rezom koruny na hlavu. Koncom 20. st. sa do systému zelene zasiahlo len vnášaním drobnejších úprav a zahusťovaním porastov už existujúcich úprav. Celkovo však došlo k postupnému zániku kvalitatívnych parametrov jednotlivých sadovníckych úprav, aj keď vlastné plochy ostali zachované (obr. 1).

Dnes tvoria základ systému zelene pamiatkového územia uličné stromoradia bez alebo s líniovou trávnikovou podnožou, samostatné parkové dispozície a ostatné plochy zelene na námestí, zeleň dvorov a záhrad, sadovnícke úpravy areálových komplexov a zelené plochy hradobnej priekopy po obvode stredovekého mesta.

Zeleň na Námestí Majstra Pavla

Do začiatku 19. st. malo námestie len pasívne prítomné naturálne plochy bez priestorových prvkov zelene. V roku 1836 však vznikol v severnej časti námestia park. Tri rady alejí s dvoma promenádnymi chodníkmi pozdĺž východnej fasády a rozsiahlejšia plocha v šírke severnej fasády dnešného MsÚ usporiadaná symetricky po okrajoch s plochami zelene plnila funkciu zelenej mestskej promenády. Parková dispozícia bola otvorená s možnosťou viacerých nástupov priamo na komunikačné časti námestia. Dva priamočiare promenádne chodníky, ktoré boli lemované troma

rovnakými zelenými pásmi, boli cez stredový pás zelene prepojené priečnym chodníkom. V zelených pásoch a v centrálnej zhromažďovacej ploche bola v nepravidelnom rytme usporiadaná radová výsadba líp (Tilia L.). Severný nástup do parku v osi so stredovým akcentom na štvorcovom pôdoryse bol symetricky lemovaný stromovou výsadbou.

Začiatkom 2. pol. 19. st. bola plocha promenádneho parku upravená na tej istej výmere, ale s preriešením severnej časti na zokruhovanie promenády, takže vznikla súvislá promenádna chodníková trasa a zanikol aj široký severný nástup do parku. Stredový akcent v osi severného nástupu bol premiestnený excentricky na voľnú plochu severne od parku. Celá parková dispozícia bola po vonkajšom obvode lemovaná tvarovaným živým plotom. Porastová štruktúra parku bola zahustená, avšak s rešpektovaním pôvodnej kompozície. Vtedy tu pribudli k lipám aj jasene (Fraxinus L.), javory (Acer L.) a pagaštany (Aesculus L.). Je predpoklad, že koruny stromových drevín v parku neboli tvarované, čoho dokladom sú dodnes zachované jedince s primárnym prirodzeným tvarom koruny.

V tejto podobe sa zachovalo námestie až do 80-tych rokov 19. st., kedy v konštantnej vzdialenosti od fasád domov v línii predelu medzi peším chodníkom pozdĺž východného, západného a južného domoradia a ostatnou plochou námestia boli vysadené lipové aleje. V severnej časti pribudla aleja až začiatkom 20. st.. Vo východnej polohe námestia v severnej časti línie bola aleja dvojradová (obr. 2). Začiatkom 20. st. sa plochy zelene na námestí rozšírili. Severný park sa rozšíril v severnom smere tak, že dostal obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými nárožiami v severnej časti a do plochy bol vnesený pomník - socha maďarského vojaka. V princípe sa však dispozičné usporiadanie nezmenilo. Promenádna aleja ostala zachovaná, len v strede jej zokruhovanej časti došlo k nahradeniu zelených plôch altánkom.

Na námestie sa dostala ďalšia parková úprava ako doprovod fontány so sochou východne od radnice. Bola tu pravidelná štvorcová plocha s krížovou dispozíciou a kvetinovými záhonmi, ktorá bola od námestia oddelená nízkym oplotením. Po jej vonkajšom obvode za oplotením bola vysadená pravidelná stromová aleja z agátu bieleho (Robinia pseudoaccacia L.), ktorá bola každoročne rezaná na hlavu, a tak udržiavaná v primeraných hmotových pomeroch. V polohe medzi radnicou a parkovou plochou bola aleja dvojradová. Dnes je plocha na identickom štvorcovom pôdoryse, vymedzená oplotením s bránkovým vstupom so stredovým akcentom – fontána so sochou. V západnej polohe sú vzrastlé exempláre javorov (Acer platanoides L. a Acer pseudoplatanus L.), ktorých prirodzené koruny výrazným spôsobom zasahujú do priestoru a v pohľadoch prekrývajú východné priečelie radnice. Aj pri evanjelickom kostole vtedy pribudla upravená zelená plocha. Okolo jeho architektúry bol kruhový lem alejových stromov sledujúci jeho pôdorys v konštantnej vzdialenosti a v podnoži s tvarovaným živým plotom. Tiež okolo kostola sv. Jakuba pribudla alejová výsadba, ktorej stromy mali každoročne rezanú korunu. V dvoch polohách južne pri kaplnke a v severozápadnom nároží pri svätyni boli stromové dreviny s prirodzeným tvarom koruny.

V období pred 2. svetovou vojnou, počas nej a po jej skončení došlo na námestí k výrazným zmenám. Plochu architektonizovali, čo malo za následok jednoznačné vymedzenie a oddelenie vozidlového a pešieho pohybu, pričom vozovka a chodníky dostali konštantné šírky a všetky ostatné zbytkové plochy boli ozelenené. Takto aleja pred východným a západným domoradím dostala do podnože zelený pás, ktorý vytvoril na námestí zelené línie. Severná a južná časť aleje ostala len v terénnych výsadbových misách so zemitým povrchom, okolo ktorých boli spevnené plochy. Severný park bol rozšírený po celej východnej dĺžke, avšak pôvodná dispozícia ostala neporušená a oplotená a trávnik bol za plotom až po vozovku. Trávniky sa založili aj v okolí kostola sv. Jakuba a rozšírila sa aj trávniková plocha okolo evanjelického kostola. Pri usmernení dopravy a vymedzení uličných línií na námestí vznikli aj malé na žiadnu architektúru sa neviažuce plochy, ktoré boli ozelenené. V druhej tretine 20. st. došlo už len k malým zmenám v dispozičnom usporiadaní a takto sa plošné členenie námestia zachovalo dodnes. Porastová štruktúra však bola zbavená časti agátovej

aleje okolo malého parčíka pri fontáne a naopak neuváženými výsadbami doplnená v nových polohách. Pribudli tu sekundárne aleje – jedna lipová pri severnom parku, agátová južne od malého parku pri fontáne, jarabinová nahradila lipovú okolo evanjelického kostola, pričom sa tu niekoľko stromov líp zachovalo a bez tvarovania vytvorili prirodzenú sekundárnu korunu. Aj do severného parku pribudli dosadby napr. okruh jarabín (Sorbus aucuparia L.) okolo altánku. Ani malá úprava pri fontáne sa nezaobišla bez doplnenia porastov. V nárožiach krížovej dispozície boli vysadené stromové javory mliečne a horské (Acer platanoides L. a Acer pseudoplatanus L.).

Začiatkom 21. st. sa pristúpilo k príprave prinavrátenia námestiu jeho pôvodnej podobe a to tak, aby bol rešpektovaný vývoj zelene, ale aj vyváženosť jeho pôdorysného usporiadania a v priestore aj vyváženosť hmoty zelene a architektúry. Stav bol zhodnotený a bol spracovaný a odsúhlasený návrh riešenia komplexnej rekonštrukcie. Jedna jej etapa a to obnova severného parku bola aj zrealizovaná, pričom došlo ku kooptovaniu biologicky a kompozične očistenej pôvodnej dispozície a kompozície a plocha bola adaptovaná na terajšie požiadavky využitia ako oddychového a pobytového parku na námestí. Po obnove má park pôvodné dispozičné členenie s malými úpravami okrajov záhonov, s doplnením nových výsadieb na miestach odumretých a asanovaných jedincov (obr. 3). V strede severnej časti je novotvar hudobného altánku s hľadiskom tvoreným prvkami drobnej architektúry, ktorou je park vybavený na dnešné pomery a kapacitu. Stvárnenie prvkov drobnej architektúry je neutrálne s historizujúcim nádychom a z tradičných materiálov kov a drevo.

Zeleň uličných interiérov

Ulice v pamiatkovom území sú doplnené zeleňou vo všetkých možných kompozičných a dispozičných variáciách vzniknutých dopravným atakom. Najstarším typom cielenej prítomnosti zelene v uličnom interiéri je typ v priečnom reze: domoradie - trávniky (zaburinený bylinný pokryv) - v strede vozovka - opäť zaburinený trávnik - a domoradie, ktorý vznikol spevnením stredovej línie, pôvodne vychodenej a blatistej. Druhý typ sa vyvinul po spevnení chodníkov pozdĺž domoradí s vozovkou v strede. Pri úzkych uliciach vznikol podtyp, pri ktorom zeleň úplne zanikla a usporiadanie je v priečnom reze: domoradie – chodník – vozovka – chodník - domoradie. Pri najužších uličkách však chodníky celkom chýbajú a vozovka je od fasády k fasáde – domoradie – vozovka - domoradie. V širších uliciach vznikol ďalší podtyp, časť zelene pozdĺž domoradia bola spevnená ako chodník a časť ostala ako úzky zelený pás medzi chodníkom a vozovkou po oboch stranách ulice. Vzniklo tak usporiadanie: domoradie – chodník - líniový pás zelene – vozovka - líniový pás zelene – chodník - domoradie. Okrem týchto dvoch podtypov sú v Levoči uplatnené aj prechodné podtypy, pričom je líniový pás len po jednej strane ulice (domoradie, chodník, vozovka, chodník, domoradie) alebo je kombinovaný s plochou zelene pred domoradím (domoradie, trávniková plocha, vozovka, líniový pás zelene, chodník, domoradie). Navyše je na jednej ulici po častiach usporiadanie rôznorodé od archaického typu s vozovkou v strede a zelenými plochami pozdĺž domoradí cez všetky podtypy a ich kombinácie, až ku klasickej mestskej úprave uličného interiéru s líniovými pásmi zelene na predele medzi peším chodníkom pozdĺž domoradia a vozovkou v strede. Pri dotváraní uličného interiéru pribudli do líniových pásov stromové aleje alebo pod stromové aleje pribudli líniové pásy.

Najširšou ulicou je ulica Košická, kde je na jej južnej strane široký líniový pás, v ktorom je vysadená trojradová aleja. Líniový pás v smere k Námestiu Majstra Pavla postupne doznieva a končí jednoradovou alejou na predele medzi chodníkom a vozovkou. Jednoradová aleja bez líniového pásu je aj na severnej strane Košickej ulice. Na Kláštorskej ulici na západnej strare je líniový pás so stromovou alejou. Na východnej strane je ulica bez priebežného chodníka, kde sú v zbytkovej ploche zelene novodobo spevnené vstupy do jednotlivých domov. Len v niektorých úsekoch tu sú spevnené chodníky pozdĺž domoradia. Pôvodné dreviny v aleji sú lipy malolisté (Tilia cordata Mill.), ale vtrúsene tu boli vysadené aj smreky omorikové (Picea omorica Purk.), tuje západné (Thuja

occidentalis L.), brezy previsnuté (Betula pendula Roth) a jarabiny vtáčie (Sorbus aucuparia L.). V podsadbe aleje v líniovom páse sú aj okrasné kríky vysadené v duchu ľudovej tvorivosti. V najzápadnejšom úseku Kláštorskej ulice je ulica rozšírená a je tu rozsiahlejšia plocha zelene. S malými zbytkovými plochami zelene s rôznorodou úpravou je aj Žiacka ulica. Na Novej ulici sú síce vymedzené pozdĺžne líniové pásy, sú však úzke a nie je možné tu uplatniť stromové aleje. Ulica je upravená novodobou dlažbou so zvýšenými obrubami záhonov, čo je esteticky negatívnym javom.

Na Bottovej ulici sa vyskytujú všetky podtypy a ich kombinácie, ale v prevažnej miere je tu jednostranne situovaný zelený pás pri domoradí. Negatívnym zásahom s nesúrodou úpravou zelene je situovanie bytových domov v juhovýchodnej časti Bottovej ulice, kde sú v prevahe brezy (Betula L.) a ihličnaté dreviny mladších vekových kategórií podsadené okrasnými kríkmi rôznej druhovej skladby. Aj na Dlhej ulici sú uplatnené rôzne podtypy, v prevahe však je prítomnosť úzkeho jednostranného líniového pásu bez aleje a na druhej strane zbytkové plochy zelene pred domoradím bez chodníkov. Na Móricovej ulici sú len neupravené zbytkové plochy zelene s novodobými sporadickými výsadbami mladej borovice lesnej (Pinus sylvestris L.), viacerých druhov borievok (Juniperus L.) a mladých smrekov pichľavých (Picea pungens Engelm.). Je tu však torzo pôvodnej lipovej aleje, z ktorej je zachovaných zopár poškodených jedincov. Na Kasárenskej ulici je niekoľko malých zbytkových zelených plôch. Na Špitálskej ulici je jednostranný líniový pás zelene so stromovou alejou. Rovnako aj na Mäsiarskej ulici, kde je v niektorých polohách aleja v jednostrannom líniovom páse doplnená alejou v terénnych výsadbových misách bez trávnikovej podnože. Ulice Vysoká, Uholná, Gustáva Hermanna, Gymnáziálny prechod a Sirotínska sú upravené bez zelene v priečnom reze: domoradie – chodník – vozovka - chodník - domoradie. Celkom odlišná je úprava prihradobnej uličky, ktorá sa po celom obvode nazýva Baštová, okrem úseku vo východnej časti, kde je premenovaná na Kukučínovu ulicu. Úprava prihradobnej uličky sa nevyvinula v klasickom uličnom princípe. Ostal tu archaický typ v priečnom reze: hradbový múr, vozovka a zbytkový pás naturálnej neupravenej zelene. V severozápadnej polohe Baštovej ulice, kde sú situované bytové domy je nevhodná úprava postavená na princípoch sídliskovej zelene bez väzby na pôvodné plochy zelene historického jadra.

Prítomnosť jednotlivých typov a podtypov usporiadania a prítomnosti zelene v uliciach je historicky opodstatnená a v tejto súvislosti ani nie je žiaduce všetky uličné interiéry v pamiatkovom území pri obnove zjednotiť. Pri ich adaptáciách a rekonštrukciách je vhodné roztriediť jednotlivé ulice a aj ich ucelené časti do kategórií a uplatniť niektorý z vývojových typov a podtypov v celom priebehu ulice alebo jej ucelenej časti.

Zeleň dvorov a záhrad

Dvory a záhrady jednotlivých meštianskych, rodinných a ostatných domov v pamiatkovom území si v svojom vývoji zachovávajú funkčno-účelový princíp existencie. Úpravy sú viazané na ich využívanie a v závislosti na spôsobe využívania sa aj menia. Vo väzbe na vstupy a priechodové chodby sú komunikačné trasy s rôznym povrchovým spevnením a ostatná zbytková plocha je plochou zelene s porastovou štruktúrou závislou na veľkosti plochy. V úpravách dvorov je celá škála spôsobov úprav od úplného spevnenia dvora bez akejkoľvek zelene cez uplatnenie úzkych pásov často sústredených pri parcelačných múroch. Najčastejšie sú v dvoroch spevnenia v kombinácii so zelenými plochami vo vzájomne vyvážených plošných pomeroch. Domy na námestí a ostatné polyfunkčné domy majú väčší podiel spevnených plôch a v menšom rozsahu sadovnícky upravenú zeleň. Zástavba mimo námestia a domy s využitím na bývanie majú dvory upravené ako oddychové intímne mikropriestory a záhrady, poväčšine sa spájajúce do stredových blokov sú využívané pre pestovateľské účely a doplnené ovocnými stromami. Nezriedka sú tu kombinované okrasné stromy (prevažne ihličnaté) s ovocnými. Aj keď z kvalitatívneho hľadiska nemajú plochy dvorov a záhrad významné miesto v systéme zelene, ale z urbanistického hľadiska kvantita a sústredenia malých plôch

zelene do vnútroblokových celkov má v plošnej aj priestorovej štruktúre významné postavenie a je potrebné ju zachovať ako integrálnu súčasť urbanistickej štruktúry pamiatkového územia a zamedziť jej zániku a nahradeniu stavebnými objektmi.

Samostatné postavenie majú sadovnícke úpravy dvorov a záhrad, ktoré sa už v minulosti stali uzavretý átriami. K dvoru sa v Levoči začalo pristupovať ako k rovnocennej časti celej stavby už v polovici 16. st.. Premena primárnej na parcele aditívne radenej hospodárskej zástavby na obytnú a zástavba v závere stredovekej parcely priniesli nové architektonické členenie a uzavretie dvorov do obytných átrií. Dnes majú tieto átriá rôznorodú úpravu, buď sú celé spevnené alebo sú spevnené len čiastočne a doplnené zeleňou, ktorej výraz je tiež veľmi rozdielny od zaburinených neupravených cez malé úpravy v historizujúcom výraze, ale aj novodobé s rešpektovaním ale bez rešpektovania pôvodných princípov t.j. situovanie pochôdznych spevnení ako priame pokračovanie prejazdov. Ojedinele sa vyskytujú aj úpravy átrií po obvode s chodníkom a centrálnou alebo krížovou dispozíciou v strede. V súčasnosti je však väčšina uzavretých átriových dvorov neupravená resp. ich úpravy sú funkčno-účelové bez väzieb na architektúru a vývojové princípy.

Sadovnícke úpravy areálových komplexov

V pamiatkovom území sú úpravy areálov viazané na väčšie stavby, ktoré do mestskej zástavby pribudli koncom 19. a začiatkom 20. st.. Ide hlavne o areál kasární vo východnej časti pamiatkového územia a areál Katolíckeho gymnázia. Levoču nezasiahla vlna stavebných aktivít, ktorej cieľom bolo situovanie veľkých stavieb do hradobnej priekopy, pretože takéto areály vznikli za hradbami pred Hornou bránou Areál bývalej Kráľovskej reálnej školy, areál Sedrie, ale aj areál Vyššej dievčenskej školy. V pamiatkovom území doposiaľ ostali len tieto dva areály, ktorých úpravy sú rôzne. V areáli kasární bola v jeho východnej časti priebežná lipová aleja s prirodzeným tvarom korún stromov. V strede bola rozsiahla voľná plocha postupne spevňovaná a v západnej časti areálu boli len menšie plochy zelene sústredené pri kasárenskom múre. Dnes tu z pôvodnej aleje existuje len niekoľko jedincov, avšak v súčasnosti prebieha rekonštrukcia areálu, ktorá v plnom rozsahu rieši obnovu pôvodnej zelene a dopĺňa ju aj novotvarmi na mieste pôvodnej centrálnej spevnenej plochy, ktorú plánované využitie už nepotrebuje. Areál gymnázia bol upravený v duchu vtedajšej secesnej tvorby v pravidelnej dispozičnej osnove, so stromovými drevinami v periférnych častiach a zdobnou okrasnou časťou v strede areálu. Dnes je areál po prestavbe, kde v strede areálu situované multifunkčné ihrisko, pričom pri obnove boli zachované všetky hodnotné dreviny z pôvodnej úpravy, hlavne stromové lipy (Tilia L.).

Zeleň mestského opevnenia

Mestské opevnenie, ktorého hradobná priekopa bola uchránená od rozsiahlej zástavby, si doposiaľ zachovalo ucelený priebeh, okrem zbúranej Dolnej brány. Celá hradobná priekopa bola v 19. st. rozparcelovaná na záhrady a len nepatrná ich časť bola zastavaná rodinnými domami. Dosiaľ je tu niekoľko domov v juhozápadnej časti, s ktorými sa v ďalšom urbanistickom vývoju sídla nepočíta. Takto vytvára priebeh fortifikačného systému v urbanistickom pôdoryse oválny prstenec, ktorý je základom pre udržanie a doplnenie prstencového systému zelene výrazne oddeľujúceho stredoveké mesto od neskoršieho nárastu sídla v ploche aj v priestore.

Porasty v hradobnej priekope boli poväčšine nižšie, pretože v záhradách sa pestovali ovocné stromy. V západnej polohe bola hradobná priekopa v úseku od Poľskej brány po Pracháreň zasypaná a v roku 1889 tu bol založený prírodno-krajinársky park s alejami (Schissplatz). Tu porasty dosahujú väčšie parametre, ale vo vzťahu ku svahovitej konfigurácii terénu to nemá negatívny vplyv na diaľkové pohľady. Doposiaľ je zachovaná časť individuálnej zástavby rodinných domov so záhradami v juhozápadnej časti priekopy. V polohe zaniknutej Dolnej brány je plocha zelene, ktorá je zreteľne

modelovaná vo väzbe na priebeh hradieb. Rastie tu torzo stromovej aleje z pagaštanu konského (Aesculus hippocastanum L.), ostatná plocha je trávnatá.

Po vybúraní časti opevnenia s hradbovým múrom na východnej strane a výstavbou areálu kasární (1885-1895) sa hradobná priekopa v tejto polohe zúžila. Celá má bylinný porast udržiavaný sporadicky kosením. V dôsledku nedostatočnej údržby tu ojedinelo vyrastajú náletové dreviny, ktoré však nedosahujú veľké rozmery. V polohe od Košickej brány po Pracháreň sa v hradobnej priekope zachovali ovocné stromy z bývalých záhrad, ktoré boli postupne doplnené cielenými výsadbami listnatých a ihličnatých stromov, ale aj náletmi, čím sa porasty zahustili. V dôsledku nedostatočnej údržby sú tu ruderálne porasty a buriniská. Plocha hradobnej priekopy je však temer v celom priebehu zachovaná, je v nej zeleň rôznej kvality a nekvality, je však plošnou rezervou pre vytvorenie porastového prstenca okolo historického mesta.

Záver

Každú zložku systému zelene v pamiatkovom území je nevyhnutné posudzovať vo väzbe na architektúru, ktorá je v urbanistickej štruktúre prioritná a nemenej dôležité je udržiavať plošno-priestorové parametre vegetácie vo vyvážených pomeroch, aby postulát doplnkového pôsobenia zelene tak ako vznikol a vyvíjal sa, ostal zachovaný.

Ing. Eva Semanová
Krajský pamiatkový úrad Prešov
eva.semanova@pamiatky.gov.sk

obr. 1: Plošno-priestorová štruktúra zelene v okolí renesančnej radnice (september 2010)
zdroj: fotoarchív Krajského pamiatkového úradu Prešov

obr. 2: Dvojradová uličná aleja na Námestí Majstra Pavla (február 2010)
zdroj: fotoarchív Krajského pamiatkového úradu Prešov

obr. 3: Severný park po obnove (jún 2009)
zdroj: fotoarchív Krajského pamiatkového úradu Prešov

Ing. arch. Silvia Petrášová

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Metodický problém obnovy zelene v historickom centre mesta

Zeleň v priestore historického námestia

Ilustrácia na vybranom príklade: Hlavné námestie, Bratislava

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá problematikou obnovy historického námestia so zameraním na zeleň v širšom kontexte. Poukazuje na dôležitosť dôkladnej analýzy a poznania histórie námestia ako priestoru, do ktorého architekt vstupuje novým zásahom a zároveň upozorňuje na riziko negatívneho výsledku vzhľadom na jeho tvorivý potenciál...

Kľúčové pojmy: historické námestie, obnova, zeleň

- *námestie* = uzol v urbanistickej štruktúre sídla,
  mestský interiér - priestor ohraničený budovami, ktoré ho vymedzujú (mierka, proporcia, charakter,...)
  verejný priestor (funkcia)

- *historické námestie* = námestie s uznanými urbanisticko-historickými a architektonicko-historickými hodnotami:
  hodnota autenticity (univerzálna pamiatková hodnota)
  hodnota integrity
  priame, nepriame a prenesené kultúrno-historické hodnoty

- *zeleň v priestore historického námestia* - v silne urbanizovanom prostredí s množstvom výrazových prostriedkov architektúry objektov ktoré ho ohraničujú, je zeleň podriadeným prvkom - má doplnkovú funkciu (estetickú, psychologickú, mikroklimatickú,...)

Faktory ovplyvňujúce situovanie zelene v priestore historického námestia:

1. historické súvislosti - existencia zelene v priestore námestia (čas, poloha, druh):

a) existovala a v súčasnosti stále existuje - revitalizácia

b) existovala a v súčasnosti neexistuje
- prinavrátenie historickej zelene do pôvodných priestorov
- kreatívny prístup (nové poňatie zelene v priestore námestia)
- absencia zelene (súvisí s novou funkčnou náplňou priestoru námestia, príp. s prezentáciou námestia z tej doby, kedy na ňom zeleň nebola)

c) neexistovala a v súčasnosti existuje
- odstránenie zelene (súvisí s novou funkčnou náplňou priestoru námestia, príp. s prezentáciou námestia z tej doby, kedy na ňom zeleň nebola)
- zachovanie zelene (rešpektovanie vrstvenia priestoru námestia a jeho dochovaný stav – nová identita ?)
- prehodnotenie zelene a následná úprava

d) neexistovala a v súčasnosti neexistuje
- dotvorenie priestoru zeleňou
- rešpektovanie námestia v jeho podobe

2. komplexná metóda pamiatkovej obnovy priestoru námestia:

a) analyticko-modernistický prístup – „chápe prezentáciu pamiatky ako potrebu pravdivého odlíšenia nového a pôvodného na základe väčšieho či menšieho kontrastu. Autenticita je chápaná ako absolútna hodnota, viažúca sa na dobu vzniku a vývoja objektu.“ [1]

b) synteticko-rekonštrukčný prístup – „chápe prezentáciu pamiatky ako prezentáciu kultúrnej vrstvy v historických súvislostiach, kedy sa chýbajúce časti pamiatky síce musia odlišovať od originálu, ale miera ich odlíšenia nie je taká výrazná, ako v predošlom prípade. Doplňované časti sa zámerne komponujú na základe náznaku tak, aby obnovili charakter prezentovanej kultúrnej vrstvy. Cieľom je zjednotenie celku. Autenticita je chápaná ako výsledok vrstvenia kultúr, s najčastejším akceptovaním ich výsledného, určujúceho charakteru.“ [1]

3. situácia pod terénom námestia - archeologické nálezy a infraštruktúra ovplyvňujú voľbu zelene:
- nízka, stredne vysoká, vysoká
- pevná, mobilná, mobilná sezónna

4. urbanistická situácia:
- veľkosť, tvar, mierka, proporcia
- priľahlé priestory ústiace do priestoru námestia - ulice (pešie ťahy, doprava,...)

5. architektúra objektov, ktoré vymedzujú priestor námestia:
- výška zástavby, charakter zástavby, dominanta, akcent, symetria, vstupy a vjazdy do objektov, členenie fasád objektov, funkčná náplň objektov

6. funkčná náplň priestoru námestia:
- zhromažďovacia, kultúrno-spoločenská, reprezentatívna, obchodná,...

7. prírodné podmienky*:*
- slnko, tieň, polotieň, voda, zemina,... (vplývajú na voľbu druhov zelene)

Predprojektová príprava:

poznanie: ***minulosť*** - urbanisticko-historický výskum, architektonicko-historický výskum, archeologický výskum,... - komplexná analýza, na základe ktorej sú zistené kultúrno-historické hodnoty priestoru - *zásady pamiatkovej starostlivosti*

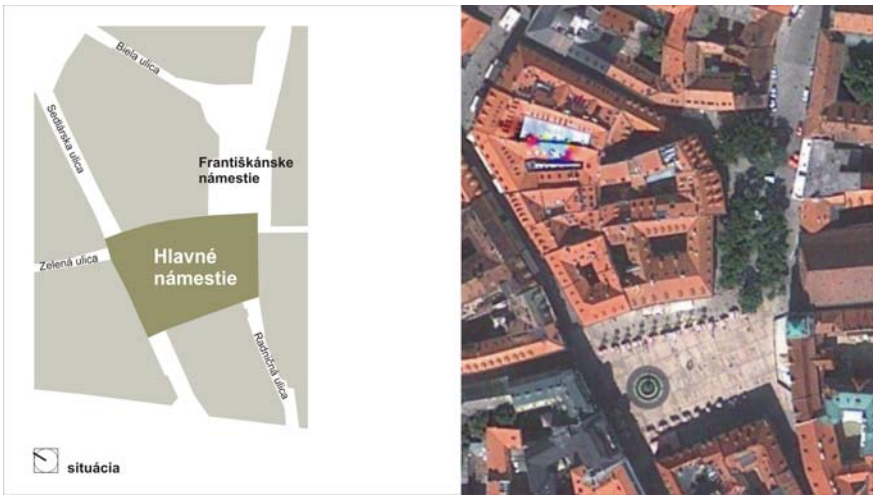
súčasnosť a budúcnosť - vízie, zámer,... - *územný plán*

Zásady umiestňovania zelene na historickom námestí:
- nenarúšať historickú podstatu priestoru
- využívať zeleň na zdôraznenie významných javov v prostredí
- využívať zeleň na elimináciu nepriaznivých pohľadov, priehľadov,...
- neumiestňovať neprirodzené druhy a formy zelene
- zeleň pravidelne udržovať a správne ošetrovať

HLAVNÉ NÁMESTIE, Bratislava:

obr. 1: Súčasný stav (august 2011)
zdroj: fotoarchív Ing. arch. Beaty Polomovej, PhD.

obr. 2: Hlavné námestie - situácia
zdroj: www.google.sk

"***Vzhľad dnešného Hlavného námestia***, ohraničeného fasádami šľachtických palácov, verejných budov a meštiackych domov s obchodnými partermi v ich prízemí, dlažbou, svietidlami či malou architektúrou a zeleňou, ***je výslednicou stáročného vývoja, funkčných a slohových premien tohto dôležitého mestského priestranstva***, kde sa približne od 2. pol. 13. storočia sústreďoval spoločenský život mesta. Až do 18. storočia to bol ústredný trhový priestor, kde stáli stánky kupcov a rôznych remeselníkov, ktoré na začiatku 16. storočia obohatili ďalšie obchodné priestory v prízemí starej radnice. Zároveň sa na ploche námestia konali ľudové zábavy, pašiové a fašiangové hry, slávili sa tu sviatky svätcov a konali procesie(...). Pred radnicou sa zhromažďovali občania pri vítaní významných hostí, prezentovali sa tu cechy, konali sa vojenské prehliadky, stál tu pranier. Od 15. storočia sa postupne trhy presúvali na vhodné priestory priľahlých predmestí. Na Hlavnom námestí začali prevládať reprezentačné spoločenské a kultúrne funkcie." [2] Koncom 19. storočia sa stalo parkovým priestorom. Na prelome tisícročí mu bola opätovne prinavrátená pôvodná funkcia, ktorú má dodnes...

Historický vývoj námestia:

- 1. písomná zmienka je z roku 1313: NÁMESTIE = TRHOVISKO

- v histórii mala plocha námestia, ako aj objekty, ktoré ho vymedzujú prevažne obchodnú funkciu

- na námestí bola radnica (administratívno-správna a riadiaca funkcia)

- veľkoplošný archeologický prieskum odhalil najstarší nález - laténsku hrnčiarsku pec z 1. st. p.n.l. ; objavil niekoľko hrobov v západnej časti námestia (v 11. st. tu bolo pohrebisko) a kamennú okruhliakovú dlažbu vzťahujúcej sa k 2. pol. 13. storočia. V 14. a 15. st. pokrývala námestie tiež kamenná okruhliaková dlažba spevnená štrkom - z uvedeného vyplýva, že Hlavné námestie sa ako stredoveké námestie začalo formovať už od 12. st., teda po zániku pohrebiska

- v 18. storočí bol centrálny priestor námestia zastavaný objektom mestskej strážnice, ktorá bola neskôr asanovaná

- Do vzhľadu námestia výrazne zasiahla parková úprava. Už v roku 1876 sa Bratislavský okrášľovací spolok rozhodol premeniť celú plochu na park. Vtedy však reprezentanti mesta boli proti tomu a úprava sa uskutočnila až v roku 1884. Po parkovej úprave Hlavného námestia zrealizoval Bratislavský okrášľovací spolok v roku 1892 aj úpravu Františkánskeho námestia.

- V roku 1970 zvolal Útvar hlavného architekta mesta SR Bratislavy pracovné stretnutie vo veci úprav Hlavného námestia a priľahlých oblastí. Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody bola poverená vypracovaním Zámeru pamiatkovej obnovy, ktorý spracovala Ing. arch. Anna

Schwarzová v roku 1971. Bol to prvý ideový zámer na obnovu historického námestia, ktorý vychádzal z historickej povahy tohto priestoru.

- Objednané architektonické štúdie znamenali nesporný prínos v utváraní názoru. Alternatíva najviac korešpondujúca s pamiatkovým zámerom prinavrátenia námestia do pôvodnej funkcie a tvaru pred úpravou na parkové námestie vyvolala negatívne ohlasy verejnosti a na prácach sa ďalej nepokračovalo.

- V roku 1979 bol vypracovaný Územný plán zóny MPR. Jeho autorom bol Ing. arch. Gašparec a kolektív ÚHA mesta Bratislava.

- V roku 1981 začali prípravné práce na obnovu historického jadra. Stavoprojekt spracoval MPR - východná časť HJ. Súčasťou boli prieskumy a rozbory, ktoré obsahovali celý komplex urbanisticko-architektonického a technického poznania s doplnením o prírodné podmienky a životné prostredie,...

- V roku 1987 bol stanovený prioritný cieľ viažúci sa k 700. výročiu udelenia mestských výsad Bratislave - "Korunovačná cesta". Jej súčasťou bolo aj Hlavné námestie, preto bola v roku 1988 vypísaná súťaž na jeho úpravu. Výhercom sa stal autorský kolektív Ing. arch. Sarvaš a Ing. arch. Meheš, avšak ďalšie práce boli na tomto projekte pozastavené.

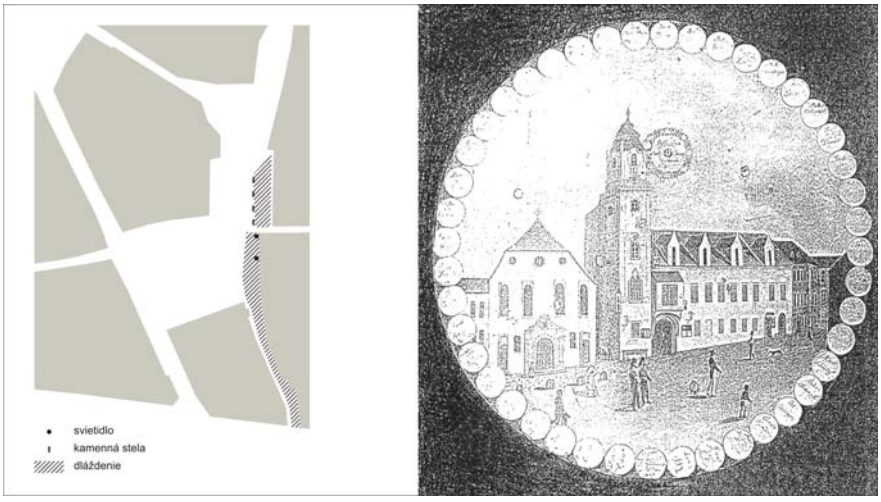
- V roku 1990 vypracoval kolektív akad. arch. S. Marko, Ing. arch. V. Šimkovič, Ing. arch. J. Prelovský a Ing. arch. P. Bauer Koncept územného plánu zóny HJ MPR Bratislava – predstavoval dovtedy najucelenejší názor na možnosť riešenia celého územia HJ.

- V roku 1992 bol vypracovaný na ÚHA mesta Bratislava Hlavné námestie - zámer úpravy a obnovy, ktorého hlavným projektantom bol akad. mal. Marián Minarovič a zodpovedným projektantom Ing. arch. Anna Figurová CSc..

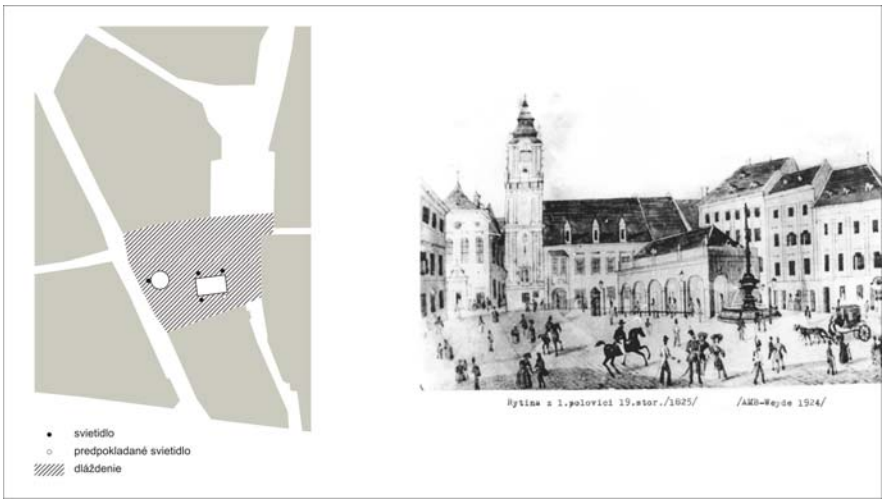
- Archeologický výskum uzavrel pre verejnosť priestor námestia na niekoľko rokov, znovu sprístupnené bolo v roku 1993.

- 5. septembra 2005 začala dvojfázová komplexná obnova námestia. „Cieľom bolo vytvoriť z unikátneho centrálneho priestoru multifunkčné, bezbariérové námestie s letným aj zimným režimom tak, aby úprava jeho povrchu zodpovedala parametrom 21. storočia."
„Projekt opravy Hlavného námestia zverilo hlavné mesto do rúk architektom Ottovi Grossmannovi, Jurajovi Šimekovi a Mariánovi Prešnajderovi, ktorí sa podieľali v roku 2002 aj na rekonštrukcii Hviezdoslavovho námestia v Bratislave." [3]

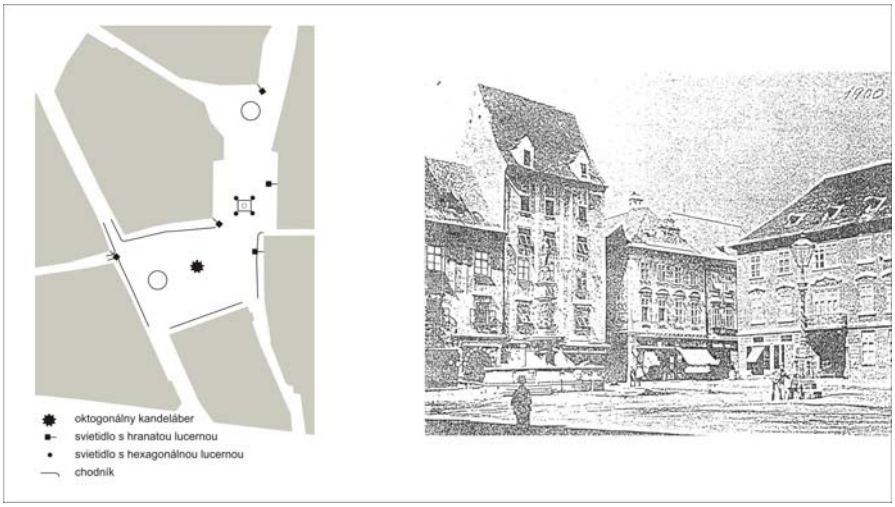
Premeny námestia podľa získaných vyobrazení:

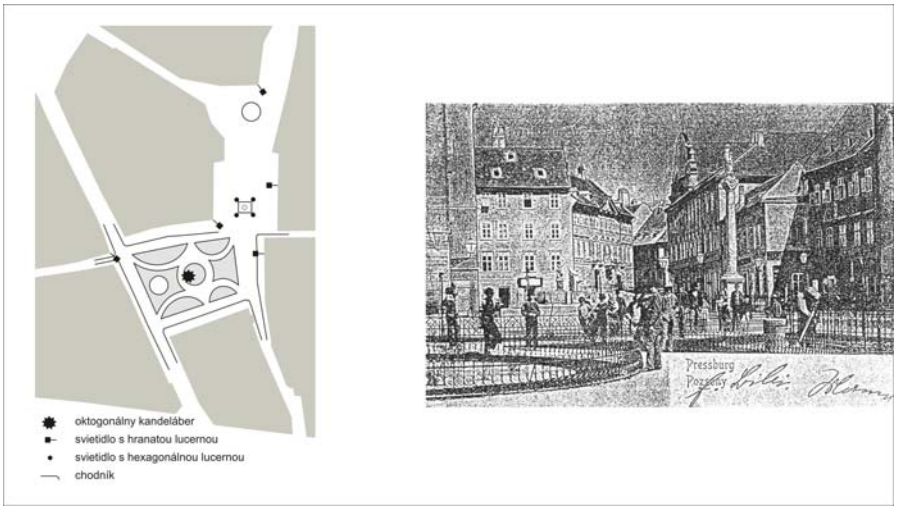
obr. 3: strelecký terč (1830)
zdroj: Hlavné námestie - zámer úpravy a obnovy, hl. projektant: akad. mal. Marián Minarovič, rok 1992

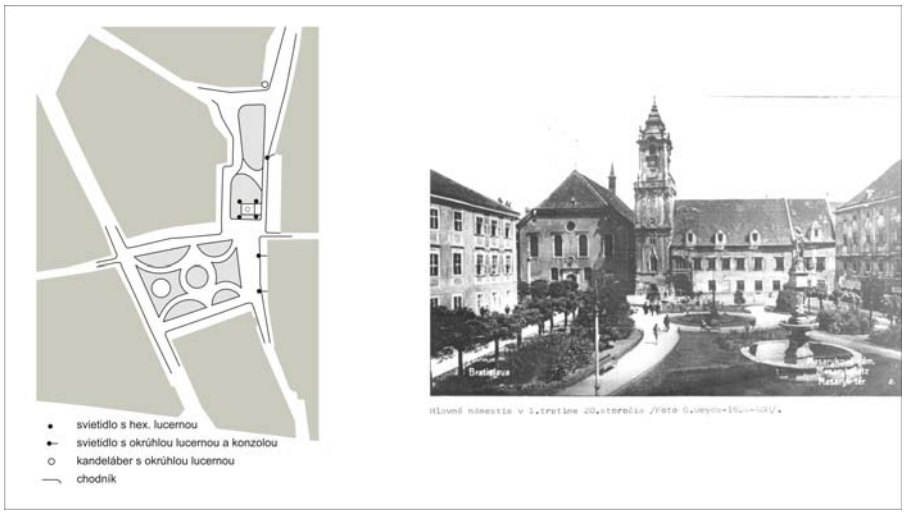
obr. 4: veduta (pred 1. pol. 19. storočia)
zdroj: Hlavné námestie - zámer úpravy a obnovy, hl. projektant: akad. mal. Marián Minarovič, rok 1992

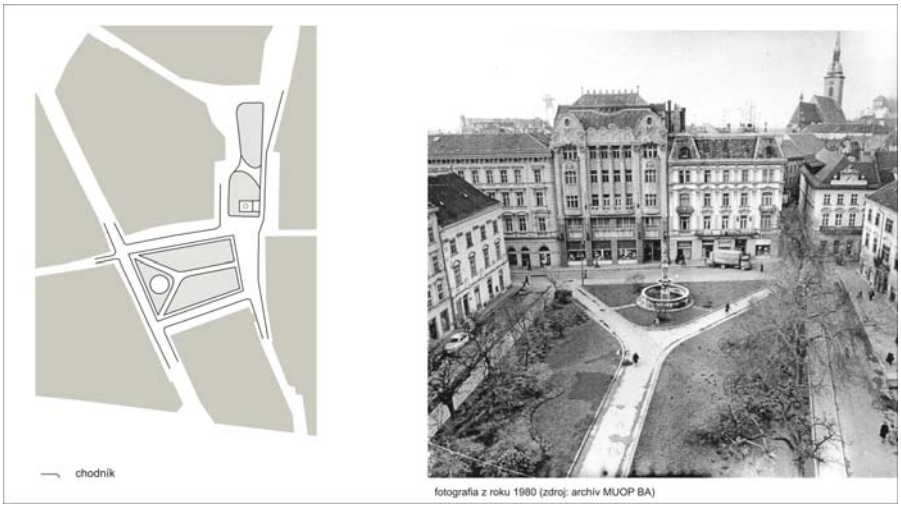
obr. 7: fotografie (do roku 1884)
zdroj: Hlavné námestie - zámer úpravy a obnovy, hl. projektant: akad. mal. Marián Minarovič, rok 1992

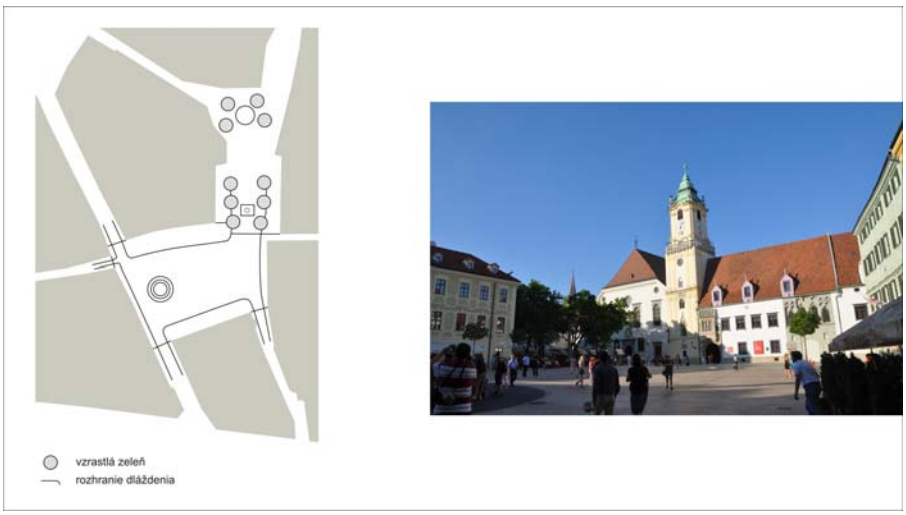
obr. 8: fotografie (do roku 1892)
zdroj: Hlavné námestie - zámer úpravy a obnovy, hl. projektant: akad. mal. Marián Minarovič, rok 1992

obr. 9: fotografie (z rokov 1900-1930)
zdroj: Hlavné námestie - zámer úpravy a obnovy, hl. projektant: akad. mal. Marián Minarovič, rok 1992

obr. 10: fotografie (z rokov 1980-1981)

obr. 11: súčasný stav

Predmetom projektu bolo architektonické riešenie Hlavného námestia a jeho dotvorenie prvkami drobnej architektúry, návrh na doplnenie zelene, návrh na výtvarné dotvorene, úprava a doplnenie verejného osvetlenia, doplnenie technickej infraštruktúry.

Ciele riešenia námestia:
- sceliť povrch Hlavného námestia s povrchom pešej zóny aplikáciou formátovanej dlažby a vytvoriť rovný nešmykľavý povrch námestia zodpovedajúci parametrom pešej zóny
- priblížiť vodu z fontány okoloidúcemu divákovi – kamenný stupeň, ktorý fontánu lemoval, nahradiť kamenným medzikružím, vytvoriť tak fontáne nízku proporčnú podnož a súčasne nádrž pre napätú vodnú hladinu
- úprava infraštruktúry
- osvetlenie námestia vhodnými súčasnými svietidlami, ktorými budú primerane zvýraznené dominanty Hlavného námestia - priečelia a strechy objektov
- priniesť na námestie nový fenomén - do plochy osadiť mobilné pódium umožňujúce produkciu živej hudby s možnosťou elektronického doprovodu

Riešenie zelene:
Hlavné námestie - priestor námestia je uvoľnený od statickej zelene, dynamický, variabilný:
mobilná zeleň v líniovom usporiadaní - podieľa sa na vymedzení priestorov exteriérového posedenia, plochy pre konanie kultúrno-spoločenských akcií, orientácie hlavných peších ťahov
vianočný strom - sezónna mobilná zeleň tvorí dominantu námestia v čase konania vianočných trhov

Františkánske námestie - protipól k Hlavnému námestiu – „kľudová zóna"
statická vzrastlá zeleň - je spomienkou na aktivity okrášľovacieho spolku – historické vrstvenie
- koruny stromov sú založené vo výške cca 3 metre – priestor námestia je pre chodca nerušený
- stromy sú osadené v otvoroch opatrených kovovou mrežou

obr. 12: zeleň na Hlavnom námestí
zdroj: fotoarchív Ing. arch. Beaty Polomovej, PhD.

obr. 13, 14: zeleň na Františkánskom námestí
zdroj: fotoarchív Ing. arch. Beaty Polomovej, PhD.

Na pamiatkovú obnovu priestoru Hlavného námestia bol zvolený analyticko-modernistický prístup.
Autori návrhu vychádzali z prieskumov a rozborov, zohľadnili zásady pamiatkovej starostlivosti aj územnoplánovaciu dokumentáciu, existujúci stav, urbanistické vzťahy, vyriešili problémy s infraštruktúrou a technické nedostatky, situovanie zelene vo všeobecnosti splnilo všetky kritéria a zásady,... Naplnili svoju ideu návrhu a stanovené ciele, ale celkový výraz zostal rozpačitý...
Dôvody:
- zmena nivelety námestia – námestie pôsobí plocho, prísne
- dlažba - nevhodná farebnosť a povrchová úprava
- vodná hladina okolo Rollandovej fontány - nový zásah nepriniesol novú hodnotu ale degraduje existujúcu pamiatkovú hodnotu
- nedostatočná prezentácia mestskej strážnice - strážna búdka s vojakom z drahých materiálov nezodpovedá prezentovanej historickej skutočnosti
- mobiliár - drevené stánky na predaj suvenírov a drevené nádoby na mobilnú zeleň majú nízku estetickú kvalitu vzhľadom na dané prostredie

Na vybranom príklade vidieť, ako detail ovplyvňuje celok. Architekt ako hlavný koordinátor obnovy pretavuje do novej skutočnosti výsledok práce celých tímov odborníkov. Vysoko exponované miesta, akým je Hlavné námestie v Bratislave, si zaslúžia jeho maximálnu pozornosť do posledného detailu.

Literatúra:

[1] Gregorová, Jana: Prezentácia architektonického dedičstva - metodické projektovanie alebo projektovaná metodika? ARCH 1/2001, s. 9
[2] Hlavné námestie - zámer úpravy a obnovy. hl. projektant: akad. mal. Marián Minarovič, rok 1992. (dokument z archívu MÚOP Bratislava)
[3] Vajda, Milan: Hlavné námestie čaká rýchla oprava povrchu a inžinierskych sietí. dostupné na: www.bratislava.sk (7/2011)

Ing. arch. Silvia PETRÁŠOVÁ
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: gnosiska@gmail.com
tel.: 0904 927 396

Ing. A. Faturová

Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, pracovisko Banská Štiavnica

Vývojové zmeny zelene a vodných prvkov v centrách vybraných miest - Banská Štiavnica a Rimavská Sobota

Abstrakt: Článok sa zaoberá vývojom zelene v historickom jadre miest a všeobecnou metodikou obnovy a tvorby zelene v tomto prostredí. Na príklade námestí v Banskej Štiavnici a v Rimavskej Sobote je prezentovaná potreba špecifického prístupu k obnove a rozdielnosť uplatňovania vegetačných prvkov v daných lokalitách.

Kľúčové pojmy: Banská Štiavnica, Rimavská Sobota, námestie, zeleň, vývoj a obnova

Človek od nepamäti bol a je súčasťou prírody a z toho vyplýva aj historická podmienenosť využívania, ovplyvňovania a tvorby krajiny. V celej kultúrnej histórii ľudstva môžeme súbežne s rozvojom stálych sídel pozorovať aj zakladanie organizovanej zelene, záhrad a parkov. Ich vznik a vývoj bol vždy podmienený množstvom činiteľov geografických, klimatických, hospodárskych aj kultúrnych.

Zakladanie zelene v mestách v období **stredoveku** bolo podmienené hlavne *funkciou úžitkovou.* Námestia a hlavné ulice boli centrom spoločenského života, kde sa konali trhy a uzatvárali obchody. Najdôležitejšou funkciou stromovej vegetácie tu bolo poskytovanie tieňa nie len pre ľudí a dobytok ale aj pre tienenie vodných nádrží, ktoré slúžili ako zdroj vody. Stromy boli istým spôsobom využívané aj ako ochrana pred bleskom a ohňom, keď zabraňovali dopadu iskier na veľmi horľavé strechy domov, stajní a hospodárskych budov. Môžeme sa domnievať, že menej rozšírenou funkciou stromov mohla byť aj tzv. zimná výživa dobytka. Išlo o doplňovanie výživy dobytka sušenými olistenými konármi stromov (lipa, brest), ktoré boli koncom stredoveku nahrádzané senom.
Ďalším dôvodom prítomnosti stromov v mestách mohol byť aj vplyv predkresťanských tradícií, kedy Slovania, Germáni a Kelti uctievali stromy ako sídla bohov a zakladali posvätné háje, ktoré často prežívali aj kristianizáciu a zúrodňovacie prípravné práce. Pomerne často sa nové svätyne stavali na mieste bývalých pohanských – štatút posvätnosti zostával konštantný a menilo sa iba zasvätenie.

Kompozícia zelene námestí a ulíc stredovekého pôvodu bola podriadená funkčným a úžitkovým požiadavkám. Stromová vegetácia bola umiestňovaná zväčša solitérne, prípadne v menších skupinách bez osovej kompozície a náväznosti, teda skôr akoby náhodne. Typickým stromom stredoveku bola lipa a ovocné stromy, v niektorých prípadoch sa používal aj dub alebo tis.
Stredoveké námestia boli typické prítomnosťou *vodných nádrží*, zväčša umiestnených na trhovisku pred mestskou radnicou, niekedy boli aj súčasťou súkromných záhrad bohatých mešťanov. Slúžili na spotrebu vody v domácnostiach, na napájanie domácich zvierat a taktiež na hasenie častých požiarov. V tomto období mali výhradne *úžitkový charakter.*

V období **renesancie a baroka** nastáva „otvorenie“ mestského priestoru smerom do krajiny. Mení sa spôsob života a bývania a feudál sa často sťahuje z nepohodlného hradu do rovinného sídla a tak sú dané všetky predpoklady k pochopeniu krásy krajiny a jej introdukcie do mestského prostredia. Touto zmenou spôsobu života, bývania i myslenia je doposiaľ hlavná funkcia úžitková doplnená *funkciou estetickou a psychohygienickou*. Rozvoj a budovanie mestských feudálnych sídel ovplyvnil urbanistickú schému miest a taktiež aj zelene, ktorou sa dodnes líšia niekdajšie mestá poddanské od miest kráľovských. Mestám poddanským chýbalo feudálne sídlo, okolo ktorého by sa kryštalizovala plocha zelene, a preto sa ich systém mestskej zelene vyvíjal podľa odlišnej schémy.

Najneskôr od konca 18. storočia prebiehali v niektorých mestách úpravy vnútorných plôch domových blokov. Súkromné plochy zelene sa transformovali na plochy spoločné. Ich kompozícia vychádzala z konceptu barokových parterov a teda bola zväčša pravidelná.
V 18. storočí došlo aj k zmene typu výsadieb. Zatiaľ čo v stredoveku a rannom novoveku boli stromy vysádzané solitérne, od 18. storočia boli v uliciach i námestiach vysádzané *stromoradia* alebo *rady* či pravidelné *skupiny* stromov. Druhové zastúpenie stromov obdobia renesancie a baroka je už pomerne pestrejšie. Okrem lipy, dubu, tisu a ovocných drevín tu uplatnenie nachádzajú i brest, javor, pagaštan konský, agát, topoľ vlašský a často aj platan.
V tomto období bola rozšírená aj výsadba *popínavých rastlín* a drevín k fasádam mešťanských domov (pravdepodobne vínna réva – vinič hroznorodý, neskôr aj pavinič). Významné mestské priestranstvá, hlavne v čase dôležitých udalostí, bývali ozdobované stromčekmi a krami v *nádobách*.
Vodné nádrže stredoveku sa v období renesancie transformujú na kamenné nádrže s ozdobným stĺpom uprostred a so striekajúcou vodou – fontány. Boli hlavne nezamŕzajúcim zdrojom pitnej a úžitkovej vody, plnili teda hlavne *funkciu úžitkovú*. *Estetická funkcia* fontán tohto obdobia bola iba funkciou vedľajšou alebo doplnkovou. V období baroka sa fontány stávajú výrazným estetickým doplnkom mestského prostredia a tak sa z pôvodne nevyhnutného funkčného zariadenia stali objektmi s často prepychovou umeleckou výzdobou a udivujúcou hrou vody v pohybe.

V **19. storočí** ustupuje výtvarný záujem do úzadia a je nahradzovaný prevažne záujmom botanickým. Pomerne pestré je aj zastúpenie vegetačných prvkov na verejných priestranstvách. V mestách sa vyskytovali stromy *solitérne* i stromy *v skupinách* či *aleje* stromov, *stromy lemujúce* významné budovy, *kvetinové záhony* a *trávnaté plochy*, vegetácia v *mobilných nádobách*, *popínavé dreviny* a často aj *parky* a parkovo upravené plochy. Osádzané boli rovnako aj fontány, morové stĺpy alebo sochy. V popredí stojace sochárske diela boli zväčša zarámované dvojicou stromov, ktoré boli volené podľa priestorových dispozícii. Pri malých priestoroch boli volené zakrpatené kultivary agátu alebo javora, no pri dostatočne veľkom priestore boli používané lipy, gaštany, no dokonca aj platany alebo katalpy. Centrálne sochárske kompozície boli často osádzané 4 – 10 stromami (najčastejšie sa jednalo o lipu). Ustálil sa aj zvyk lemovať námestia a ulice alejami stromov, kedy boli v žiadaných proporciách udržiavané pravidelným rezom alebo boli volené malokorunné kultivary drevín. Ak boli tieto lemujúce výsadby stromov umiestnené v dlažbe, boli ich korene zvrchu chránené ozdobnou liatinovou mrežou. Pomerne častým javom 19. storočia boli výsadby stromov v blízkosti kostolov, kde bola uplatňovaná prevažne lipa (Tilia) a rovnako boli zdôrazňované aj významné budovy, často aj významnou drevinou (platan alebo buk). Charakteristickým prvkom námestí, bulvárov a nádvorí sa stali pravidelne zakladané výsadbové plochy, ktoré vychádzali z barokových princípov. Išlo o kombináciu plôch a pásov trávnika s kvetinovými záhonmi, ktoré boli vysádzané v zložitých ornamentoch s použitím nízkych letničiek, tvarovaných krov a rastlín v mobilných nádobách. V centre takto komponovanej plochy bola často umiestnená socha alebo fontána. Potreba zakladania zelene a parkov v 19. storočí vychádzala hlavne z potrieb sociálnych a zeleň plnila hlavne *funkciu kultúrno-spoločenskú, hygienickú a estetickú funkciu*. Druhové zastúpenie drevín používaných v 19. storočí je už veľmi pestré a s obľubou boli používané aj tvarové či farebné kultivary drevín.

V prvej polovici **20. storočia** miera zakladania mestských parkov spôsobila, že park bol neraz introdukovaný až do centier miest a na námestia. S postupnou industrializáciou stratilo veľa stredovekých námestí pôvodnú obchodnú a zhromažďovaciu funkciu a námestie bolo takto premenené na park. Väčšie námestia boli riešené v princípoch prírodne - krajinárskych, menšie námestia zas využívali pravidelné členenie francúzskeho klasicizmu. Parková plocha námestia bola lemovaná alejou stromov a vzniknutý vnútorný bosket bol členení geometricky s fontánou alebo pomníkom a kvetinovými kobercovými záhonmi. V medzivojnovom a povojnovom období sa obľúbeným stalo vysádzanie tzv. stromov slobody, ktoré boli zväčša umiestňované solitérne a jednalo sa prevažne o druhy rodu lipa (Tilia). Časté sú aj typizované monokultúrne výsadby alejí a živých plotov ako dôsledok rýchlej typizovanej výstavby. Charakteristickým prvkom povojnového obdobia je zmena druhového zloženia stromov vysádzaných v okolí pomníkov. Doposiaľ najčastejšie používanú lipu nahrádza smrek pichľavý (s. strieborný) podľa vzoru moskovského Červeného námestia. Výsadby, zakladané v tomto období boli podmienené výhradne účelovosťou a funkcionalizmom, na úkor estetiky a priestorotvornosti. Zakladali sa protihlukové clony, zahustené výsadby krov a kvetinové záhony sú z dôvodu vysokých nákladov na údržbu a nízkej funkčnosti nahrádzané mobilnou zeleňou, ktorá často presahovala únosnú mieru.

Pri tvorbe a obnove zelene v okolí kultúrnych pamiatok a v pamiatkovo chránených územiach je veľmi dôležité uvedomiť si, že ide o jedno dielo pozostávajúce z viacerých súčastí. Je potrebné podporovať celkové vnímanie kultúrnych pamiatok i pamiatkových území a pamiatkovú ochranu vzťahovať na celé dielo a teda aj na sprievodnú zeleň.

V prípadoch, kde to súčasný stav a požiadavky dovoľujú je najvhodnejšou metódou **konzervácia dochovaného stavu**. Dnešné metódy starostlivosti o vzrastlé dreviny umožňujú predĺženie životnosti a stabilizáciu drevín. Aj tu však platí pravidlo únosnej miery vykonávaných zásahov a v prípade zníženia alebo dokonca straty estetickej hodnoty je vhodnejšie takúto drevinu odstrániť a nahradiť. Celkom vítaným sa javí riešenie najskôr vykonať rez a ak sa rez neosvedčí, drevinu odstrániť a nahradiť. Ak pristúpime k jej odstráneniu, je nutné peň a korene odstrániť frézovaním, vymeniť pôdu a pokiaľ je to možné vysadiť *pôvodný druh alebo kultivar*. Ak sú pôvodné výsadby značne znehodnotené, boli pozmenené nevhodnou dosadbou alebo je potrebné prispôsobiť ich súčasným požiadavkám môžeme pristúpiť k čiastočnej alebo úplnej **rekonštrukcii, reštitúcii alebo adaptácii** zelene. Ak sa pôvodné výsadby nezachovali, je potrebné preskúmať dostupné historické vyobrazenia, záznamy a materiály. Takto získané informácie slúžia ako podklad pre vypracovanie návrhu rekonštrukcie alebo adaptácie priestranstva dnešným požiadavkám.

Najdôležitejšou funkciou **zelene na námestiach** je funkcia priestorotvorná a estetická. Rozhodujúcimi činiteľmi sú tu veľkosť námestia, jeho dispozícia a funkčné využitie. Pokiaľ je cieľom prezentácia námestia ako verejného zhromaždiska alebo trhoviska, odporúča sa jednoradová líniová výsadba stromov, a to na okraji chodníka medzi okružnou cestnou komunikáciou a fasádami budov. Námestie ostáva námestím a stromoradím takto môžeme zakryť aj prípadné nevhodné úpravy výkladov alebo reklamy. Významné budovy (kostol, radnica a pod.) môžeme prezentovať pomocou vytvorenia medzery v stromoradí. V prípade, ak sa stromoradie vysadí na okraj vozovky bližšie k stredu námestia, delí tak priestor na dve samostatné časti. Centrálna plocha v zásade zaniká a z námestia sa stáva odvodová ulica lemujúca vnútorný blok zelene.

Sprievodná zeleň pomníkov, morových a trojičných stĺpov, fontán a sôch je v priestore námestí veľmi významným prvkom. Kľúčovým činiteľom pre voľbu sprievodnej zelene je veľkosť námestia, na ktorom sa dielo nachádza, jeho umiestnenie a samozrejme výtvarný charakter daného diela. Čelne umiestnené prvky je vhodné doplniť dvojicou stromov, u centrálne situovaných diel sa zväčša vychádza z pôdorysného typu prvku. Pri štvorcovom pôdoryse je možné použiť štyri stromy (v predĺžení uhlopriečok), avšak pri pôdoryse trojuholníkovom sa uplatnia násobky troch. Veľmi dôležité je v tomto prípade dodržať zásadu úmernosti, veľkosťou stromov rešpektovať rozmery diela a nepresadzovať túto kompozíciu v miestach, kde nie je historicky podložená.

Výsadba **zelene v uliciach** plní hlavne estetickú a priestorotvornú funkciu. Rozhodujúcim faktorom je tu hlavne šírka ulice, podľa ktorej posudzujeme vhodnosť výsadby líniovej vegetácie a veľkosť stromov, čiže druh použitých drevín. Z hľadiska jednoduchšej údržby porastov volíme pomaly rastúce kultivary s pohodlnou podchodnou výškou (min. 2,5 m). Pre potreby zvýraznenia zaujímavej budovy je možné aleju prerušiť alebo jednoducho zvoľniť rytmus zdvojnásobením výsadbovej vzdialenosti v žiadanom mieste. V prípadoch, keď je uličná čiara nepravidelná (budovy sú predsunuté alebo úplne chýbajú), môže líniová výsadba do značnej miery podporiť efekt priamych línií. V mestách na stredovekom pôdoryse sa však v takýchto prípadoch doporučuje do vhodných miest umiestniť strom solitérny.

Zeleň a voda v historickom centre Banskej Štiavnice:

Špecifické priestorové a dispozičné danosti námestia a hlavnej ulice tohto stredovekého banského mesta si vyžadujú osobitý prístup a uplatňovanie všeobecných zásad obnovy zelene v historickom prostredí. Mesto bolo priestorovo ohraničené obranným systémom mestských brán a hradieb, a preto sa aj mestská zeleň obmedzovala na zelené plochy kláštorov a záhrad. Námestie a hlavná ulica slúžili hlavne ako priestranstvo pre obchod a verejné zhromaždisko. Na základe dostupných historických materiálov môžeme predpokladať, že sa na námestí a na hlavnej ulici až do konca 19. storočia nevyskytovala žiadna zámerne komponovaná stromová vegetácia (obr. 1 a 2).

Obr. 1: Pohľad na kostol a radnicu, kolorovaná litografia z pol. 19. Storočia
zdroj: fotoarchív SBM v Banskej Štiavnici

Obr. 2: Námestie sv. Trojice okolo roku 1900, Horný rínok
zdroj: fotoarchív SBM v Banskej Štiavnici

Koncom 19. storočia sa začali v mnohých slovenských mestách angažovať tzv. okrášľovacie spolky, ktoré za účelom ozelenenia miest vysádzali na uliciach a námestiach stromy a kry. V tomto období sa zrealizovali aj alejové výsadby stromov na Námestí sv. Trojice, v okolí radnice, Kostola sv. Kataríny a v niektorých častiach hlavnej ulice (obr. 3). Išlo o výsadby stromov guľovitej formy, pravdepodobne javora mliečneho (*Acer platanoides*). Tieto úpravy v časti Radničného námestia pri Kostole sv. Kataríny narúšali monumentalitu stavebnej architektúry a priestor ulice opticky členili. Priestorové možnosti tejto ulice nie sú natoľko dostačujúce, aby sa tu mohla uplatniť obojstranná alejová výsadba stromovej vegetácie.

Obr. 3: Radničné námestie okolo roku 1920
zdroj: fotoarchív SBM v Banskej Štiavnici

V 30-tych rokoch 20. storočia bolo Námestie sv. Trojice predláždené a zrealizovali sa na ňom aj nové trávnikové plochy. Predpokladáme, že spolu s týmito úpravami vznikli aj plochy trávnika v okolí Kostola sv. Kataríny (obr. 5). Ich prítomnosť však znovu v úzkom priestore námestia a ulice narúša monumentálne pôsobenie stavieb a zabraňuje prirodzeným komunikačným ťahom. V 60-tych rokoch 20. storočia boli trávnikové plochy doplnené výsadbou stromov a krov (obr. 4 a 5). Na námestí bol trávnik doplnený dvojradovou líniovou výsadbou stromov a plochy pri Kostole sv. Kataríny boli zas doplnené krami. Následne v rokoch 90-tych bola zeleň odstránená a plochy vydláždené.

Obr. 4: Námestie sv. Trojice okolo roku 1945
zdroj: archív KPÚ BB – pracovisko B. Štiavnica

Obr. 5: Námestie sv. Trojice okolo roku 1960
zdroj: súkromná zbierka K. Kováčovej

Obr. 6: V pozadí Kostol sv. Kataríny s výsadbou okolo roku 1950
zdroj: Matica slovenská

Obr. 7: Pôvodné umiestnenie fontány na Námestí sv. Trojice, rok 1917
zdroj: Matica slovenská

Dobové fotografie všetkých týchto úprav poukazujú zas a znova na dôležitosť zachovania proporcionality, pretože jej porušenie znižuje hodnotu diela. Pri voľbe sadovníckej úpravy priestranstva je dôležité poznať vývoj územia a charakteristické prvky, dispozičné a proporčné vzťahy a v neposlednom rade jeho funkčné využitie. Námestie sv. Trojice a Radničné námestie tvoria súladný architektonický celok, ktorý nie je vhodné členiť plochami trávnika alebo zámerne komponovanou líniovou stromovou vegetáciou. Keďže sa jedná o námestie vybudované na koncepte stredovekého pôdorysu s malou priestorovou danosťou, je vhodné uplatňovať solitérnu výsadbu stromov a vyhnúť sa zámernej osovej kompozícii alebo rámovaniu. Zámerom je, aby umiestnenie stromov pôsobilo skôr náhodne a tak by bola dodržaná logika stredovekého usporiadania zelene. Iným vhodným spôsobom umiestnenia solitérnych drevín v tomto prostredí je umiestnenie účelové. Ide o výsadbu solitérnej dreviny na tienenie vodného prvku, prípadne priestoru pre oddych.

Podľa zachovaných archívnych údajov sa na území námestia a hlavnej ulice v polovici 18. storočia nachádzalo viacero **vodných prvkov** – vodné nádrže, fontány, verejné studne alebo picie výtokové stojany. Neskoršie zavedenie vodovodu do jednotlivých domov znamenalo ich postupný zánik. Na Námestí sv. Trojice (za Stĺpom sv. Trojice), v časti nazývanej Horný rínok, sa až do 30-tych rokov 20. storočia nachádzala fontána (obr. 7), ktorá bola pravdepodobne pri predláždení námestia a tvorbe trávnikových plôch odstránená . V 90-tych rokoch minulého storočia sa na uvedenej ploche odkrylo kamenné dno nádrže, ktoré však nebolo možné bez rizika poškodenia použiť pre dobudovanie odstránenej fontány. Pôvodná kamenná podesta je v dlažbe ponechaná a prezentovaná. Nová fontána je posunutá nižšie a je vybudovaná formou náznakovej rekonštrukcie (nový prvok, nadväzujúci na tvaroslovie svojho predchodcu). Ďalšia vodná nádrž s fontánou sa nachádzala na Radničnom námestí, v časti nazývanej Dolný rínok (obr. 8). Na jej mieste bola neskôr postavená jedna z prvých čerpacích staníc. V súčasnosti je na tejto ploche umiestnený novodobý prvok tzv. „Hríb“ (ide o predajňu novín a časopisov), ktorého hmota pôsobí rušivo a nevhodne. Na námestí a na hlavnej ulici sa nachádzalo viacero picích výtokových stojanov, ktoré sa však nezachovali.

Obr. 8: Vodná nádrž s fontánou na Dolnom rínku
zdroj: archív KPÚ B. Bystrica – pracovisko B. Štiavnica

Fotodokumentácia súčasného stavu:

Obr. 9 až 14: Súčasný stav Námestia sv. Trojice a Radničného námestia
zdroj: archív KPÚ B. Bystrica – pracovisko B. Štiavnica

Zeleň v historickom centre Rimavskej Soboty:

Rimavská Sobota si vďaka výrobným a obchodným výsadám udržala charakter významného hospodárskeho a trhového centra Malohontu a bolo dôležitým trhovým miestom so špecializovanými výrobnými remeselníckymi činnosťami. V roku 1506 zachvátil mesto zničujúci požiar. V rámci následnej obnovy (zemepán údajne požiadal o pomoc talianskeho architekta) dostalo námestie štvorcový tvar a k nemu priliehajúcu pravidelnú sústavu ulíc, ktorá sa v jadre zachovala až do 20. storočia. Najvýznamnejšie a najslávnejšie obdobie prežívalo mesto v 19. a na začiatku 20. storočia, kedy už malo výrazne obchodno-priemyselný charakter. Dobová fotografia z roku 1898 (obr. 15) a opis námestia z rokov 1902 – 1903 ho zachytávajú v jeho vtedajšej podobe: pravidelné štvoruholníkové námestie so sieťou rovných ulíc naň nadväzujúcich, s asymetrickým umiestnením kostola a po stranách umiestnenými cestami pre vozy.

Obr. 15: Trhovisko na Hlavnom námestí, okolo roku 1898
zdroj: archív KPÚ B. Bystrica – pracovisko Lučenec

Obr. 16: Radová výsadba na Hatvaniho ul., okolo roku 1910
zdroj: archív KPÚ B. Bystrica – pracovisko Lučenec

Viditeľná dvojradová aleja (tvorená agátmi) bola jedinou zeleňou v priestore námestia, ktoré slúžilo ako trhové miesto a počas nich tu dominovali stánky s tovarom. Postupným rozvojom mesta vznikol projekt nového námestia, východne od námestia hlavného. Do tohto nového priestranstva sa presunul trh s obilím, aby sa tak aspoň čiastočne odbremenilo Hlavné námestie, ktoré však ostáva i naďalej dominantným. Obe námestia sú spojené ulicou, ktorú v minulosti nazývali korzom a tento charakter si zachovala dodnes. Mesto v roku 1853 začalo s dláždením ulíc a výsadbou stromoradí, kde boli pravdepodobne opäť použité agáty (obr. 16). Keď námestie prestalo plniť funkciu trhoviska, hlavný architekt mesta Ing. Viliam Tóth navrhol jeho povojnovú úpravu. Jeho vnútorná plocha bola rozčlenená plochami trávnika a výsadbou stromov a krov vo forme parčíku (obr. 18 a 19). Bol to typický príklad obdobia tvorby mestských parkov, kedy boli parkové úpravy zavlečené až do centier miest a na námestia.

Obr. 17: Nové alejové výsadby na Hlavnom námestí
zdroj: archív KPÚ BB – pracovisko Lučenec

Obr. 18: Úprava námestia v pov. období
zdroj: archív KPÚ BB – pracovisko Lučenec

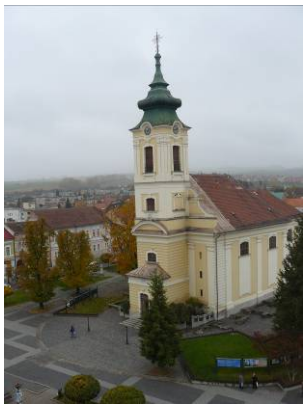
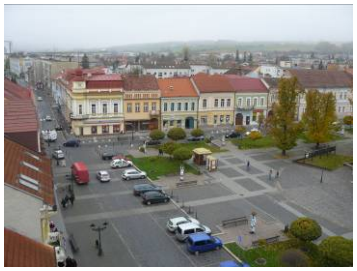

Obr. 19: Úprava námestia v pov. období
zdroj: archív KPÚ BB – pracovisko Lučenec

V rokoch 1997 – 1998 prebehla komplexná rekonštrukcia Hlavného námestia. Základným a nosným prvkom zelene námestia je dvojradová alejová výsadba stromov po obvode vnútornej plochy námestia (plocha medzi okružnou dopravnou komunikáciou a stredovou plochou námestia). Rekonštrukcia tejto aleje bola aj hlavným zámerom obnovy zelene na námestí. Pre rozdielny habitus a rôznovekosť zachovaných jedincov aleje bola zvolená radikálna obnova aleje, ktorá spočívala v ich odstránení a výsadbe nových jedincov rovnakého druhu (guľovitá forma brestovca západného – *Celtis occidentalis*). V zmysle základnej charakteristiky a princípov alejí, bola táto metóda kompletnej rekonštrukcie žiaduca. Vnútorné parkové úpravy boli odstránené a celý priestor námestia bol predlaždený. Po obvode umiestnená dvojradová aleja je vsadená do pravidelných plôch trávnika a tak je od pevných povrchov námestia opticky a priestorovo odčlenená. Trávnikové plochy sú od seba navzájom v pravidelných intervaloch oddelené chodníkmi s odpočívadlami, kde sú umiestnené lavičky a informačné stĺpy. Toto členenie plôch trávnika a použitie guľovitých foriem stromovej vegetácie spôsobuje, že aleja síce pôsobí kompaktne, ale námestie neuzatvára a nedelí celý priestor na časti. Aj keď v tomto prípade nie je dodržaný všeobecný metodický postup, ktorý neodporúča umiestnenie stromoradia na okraj vozovky bližšie k stredu námestia, ale na okraj bližší k fasádam domov, vhodným kompozičným riešením aleje, trávnikových plôch a chodníkov je dodržaná požiadavka celistvého pôsobenia plochy námestia. Pred hlavným priečelím Kostola sv. Jána Krstiteľa je stromoradie prerušené, čo primerane upozorňuje na túto dominantu námestia a umocňuje tak jej pôsobenie. V severozápadnej časti námestia pri kostole sa nachádza niekoľko jedincov líp, ktoré svojou polohou, veľkosťou a v neposlednom rade historickým kontextom umiestnenia výborne dopĺňajú priestor a atmosféru kostola i námestia. Ďalším prínosným prvkom námestia je vhodne a nenásilne prezentované pôvodné opevnenie zaniknutého príkostolného cintorína (14.- 15. storočie) a budov mäsiarstva (14.- 15. storočie) a pôvodnej radnice, ktorá sa na území námestia zachovala až do 18. storočia. Jedným z menej vhodných prvkov námestia je objekt

komerčného účelu v južnej časti námestia, v mieste prezentácie pôvodnej radnice. Svojim materiálovo – technickým prevedením sa do plochy námestia nehodí a pôsobí rušivo. Aj napriek tomuto nedostatku je námestie príjemne pôsobiacim celkom, prezentujúcim dve hlavné etapy jeho vývoja – obdobie románske a gotické i renesančné a klasicistické. Rekonštrukciu plôch a prvkov zelene v tomto historickom prostredí teda môžeme považovať za primeranú a vhodne doplňujúcu pôsobenie toho historického jadra mesta.

Fotodokumentácia súčasného stavu:

Obr. 20 až 24: Súčasný stav Hlavného námestia
zdroj: archív KPÚ B. Bystrica – pracovisko Lučenec

Použitá literatúra:

Dokoupil, Z., 1957: Zahrada a park v historickém vývoji, Státní nakladatelství technické literatury Praha, 1957
Wagner, B.: Sadovnická tvorba III – Obnova historické zeleně, Státní pedagogické nakladatelství Praha
Hečko, I., 2008: Banská Štiavnica na starých pohľadniciach, Dajama 2008, ISBN 978-80-89226-53-5
Bodorová, O., 2008: Rimavská Sobota na starých pohľadniciach, Dajama 2008, ISBN 978-80-89226-46-7
Novák, Z., 2001: Dřeviny na veřejných městských prostranstvích_Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst, Státní ústav památkové péče Praha, 2001, ISBN 80-86234-21-5
Klaková, O., 1999: Zásady pamiatkovej starostlivosti v MPR Banská Štiavnica – časť Mestská zeleň, Pamiatkový ústav Bratislava, 1999
Klaková, O., 2000: Zásady pamiatkovej starostlivosti v MPR Banská Štiavnica – časť Fontány, Pamiatkový ústav Bratislava, 1999

Ing. Anna Faturová
Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica,
pracovisko Banská Štiavnica,
Dolná ružová 7, 969 01 Banská Štiavnica
e-mail: anna.faturova@pamiatky.gov.sk
tel.: 045 2451123

Ing.arch. Maršálková Jarmila

Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica

KREMNICA – voda a zeleň - zmeny

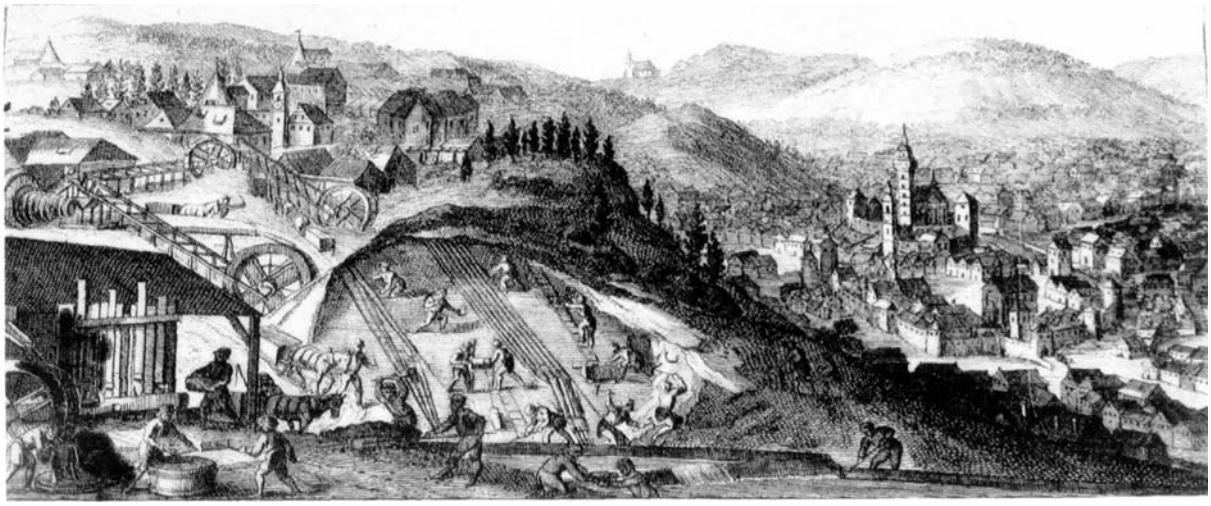
Abstrakt: Zámerom je poukázať na prírodné danosti - vodné toky, ktoré formovali založenie samotného mesta. Vývoj, technický pokrok a zmeny v banskej činnosti, spracovanie rudy a miery využívania prírodného pokladu - v o d y - ako úžitkového a technického prvku – vodovodov pre mesto samotné, i pre hospodársku činnosť. Rekreácia a rozvoj turizmu, aj „módne“ trendy – si vynucujú zmeny vo využívaní vonkajších (verejných) i súkromných priestranstiev, dvorov/záhrad, „lúk“.

Kľúčové pojmy: prívodné jarky – vodovody, úžitkové a banské vodovody, zeleň líniová, solitér

Úvod

Poklady zeme - nielen ruda, ale najmä životadarná voda – určili, ale aj obmedzili rozvoj, vývoj a zmeny mesta Kremnica.

Slávu a bohatstvo priniesla mestu ťažba zlata. Jej začiatky sa predpokladajú už pred 1000 rokmi, avšak rozmach nastal začiatkom 14.storočia, keď uhorský kráľ Karol Róbert roku 1328 udelil osade Cremnychbana privilégiá slobodného kráľovského banského a minciarskeho mesta. Zároveň tu založil mincovňu.

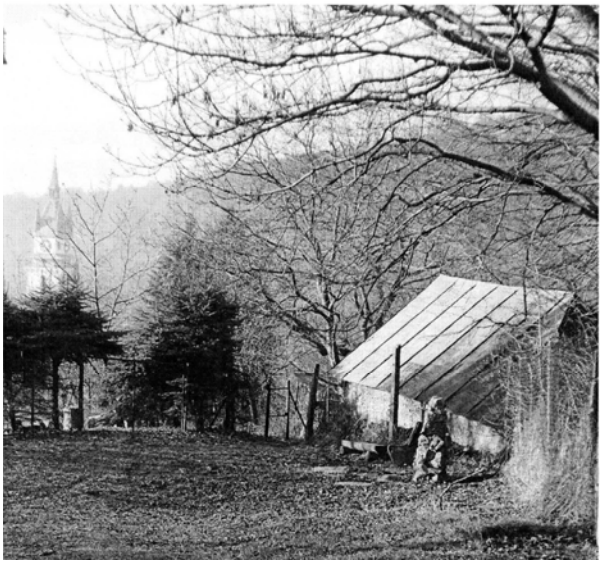
Obr. č. 1 – Pohľad na Kremnicu z roku 1573 „Kremnittz und Bergweref dafelh...“ z knižného vydania Nového banského práva z roku 1760, autori C.Engelbrecht a Preffel, detail mesta

Niekdajšiu slávu Kremnice pripomína zachovaná architektúra. Hlavné námestie (Štefánikovo) datované vytvorením výsadnej štvrte s námestím v roku 1366; z listín z roku 1379 vieme, že mestské jadro malo 31 gotických patricijských domov; zároveň rok 1379 označuje námestie ako „médium“ mesta v dnešnej polohe a urbanistického rozsahu.. Námestie je obkolesené stredovekými hradbami, baštami a s tromi vstupnými bránami zo začiatku 15.storočia. Nad námestím dominuje mestský hrad so svojím samostatným opevnením.

A/ VODA

Mesto, ktoré už v roku 1442-1443 malo 250 domov a cca 3450 obyvateľov (uvádza Dr. Lamoš). - pre svoj život potrebovalo vodu. Zdrojom/zásobárňou pre mesto bol mohutný kopec nad mestským hradom a hlavným námestím – nazývaný „Grobňa“ (viď obr. č. 1). Už pojem graben z nemeckého slovníka v preklade znamená - priekopa, ryha, jarok.

Pre Kremnicu nie sú charakateristické studne (i keď ojedinele sa v bývalých meštianskych domoch nachádzajú). Ako uvádzajú historické listiny – mesto ochraňovalo už v stredoveku dva poklady; predpokladáme, že to boli práve dva vodovody. V stredoveku to boli tzv. **1. a 2. Grobňový vodovod,** ktoré viedli od východnej svahov k mestu – z Bystrickej doliny, starší – nižšie – na nivelete cca Kollárovej ulice (t.j. Bystricej brány) a mladší – vyššie položený nad Zlatou ulicou a nad hradným areálom s pravdepodobnosťou napustenia vodou obranného parkanu hradu.
V knihe Zlatá Kremnica Ing. Finka uvádza, že práve východná časť so spádovým území a Zvolenodolinským potokom dodáva 2/3 vôd – teda väčšinu vôd do Kremnického potoka.

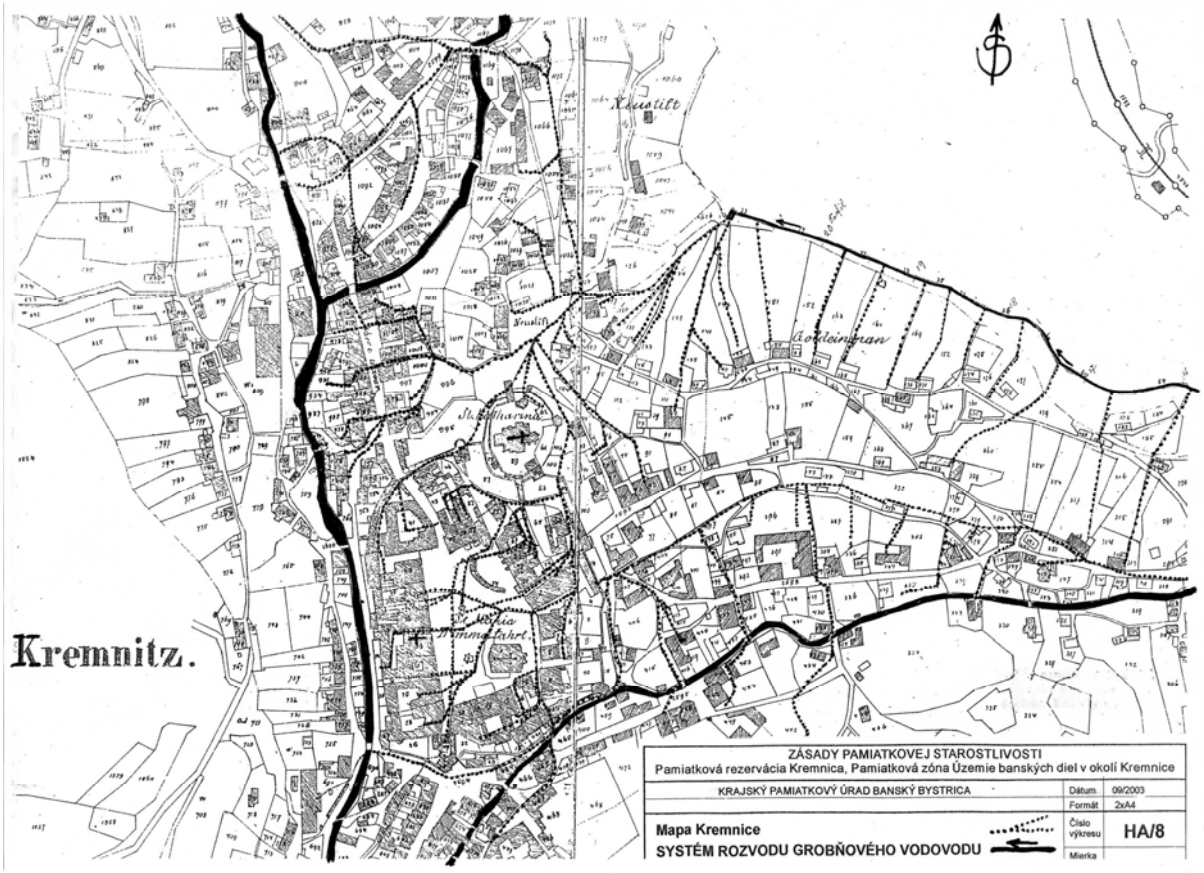

Obr. č. 2 – Ukončenie prívádzacieho vodovodu v objekte; vľavo v pozadí – veža kostola mestského hradu.

Dôležitosť vody – konkrétne trasovanie vodovodov a popisy pre mesto dokladajú neskoršie archívne doklady. Mapa z roku 1890 vyznačuje **trasu 2.Grobňového vodovodu,** jeho rozvetvenia a privádzanie vody pre konkrétne meštianske domy, remeselné domy, či významné stavby – napr. mincovňu, jej „fontánu“ a tiež barokovú fontánu na hlavnom námestí. Po obnove fontány v 80-tich rokoch 20.storočia bola fontána napojená na verejný vodovod, voda je prečerpávaná.
Vodovod mal charakter i protripožiarnej ochrany. Úseky vodovodu, ktoré neboli poškodené – využívajú aj dnes obyvatelia ako užítkovú vodu, ako vodný prvok v záhradách, či dvoroch (viď obr. č. 3 na ďalšej strane).

Poznámka:

Overený a fungujúci systém dlhých prívodných jarkov pre mesto, ako i ďaľšie požiadavky na vodu - ako pohon zariadení pre dopravu rudy z podzemia, pre odvodňovanie baní, na spracovanie rudy – viedli k budovaniu ďalších jarkov. Napr. významný tzv.**Turčekovský banský vodovod** – ktorý zachytáva vody prítokov rieky Turiec a Turček s tromi prítokmi, s 15-timi záchytnými objektami povrchovej vody; a to z povodia Turca a preťahuje ho na južnú – kremnickú stranu – povodie Hrona; riešením zároveň dostáva vodu vysoko – k banským dielam - k západným svahom od mesta - Šturec a Schultersberg.
Od prameňa po vyústenie do akumulačnej nádrže I.stupňa má vodovod dĺžku 17 411 m a prevýšenie 62 m. Na trase je 8 štôlní s celkovou dĺžkou 2 251 m. Na trase od záchytu po vyústenie do Hrona sa nachádza 9 štôlní o celkovej dĺžke 13 201 m, akvadukt (18m), tri akumulačné nádrže vody, šachta a tri stupne vodných elektrární.
Toto úžitkové vodné dielo prechádza cez 9 katastrálnych území, pôvodne vodovod zo 16.storočia, dlhý cca 18 km (a s výškovým rozdielom 62 m) bol následne doplnený sústavou akumulačných nádrží, privádzačov, odtokových štôlní a vodných elektrární a v sústave je energetickou stavbou s účelom využitia hydroenergetického potenciálu. Vodné dielo – najmä nádrže sú vnímané v krajine; ich využitie v súčasnosti je technický; zaniknuté úseky je možné zrekonštruovať a prezentovať - napr. nad Mária šachtou.

obr. č. 3 – Mapa Kremnice – systém rozvodu Grobňového vodovodu (mapa z konca 19.storočia)

B/ VODNÝ PRVOK A ZELEŇ

Založenie mesta – zakladajúce sídelné jednotky boli obmedzené práve prírodnými danosťami – medzi sútokom potokov (viď obr. č. 3). V severnej časti - na Piarskom potoku tzv. sídelná jednotka vallis **Colner v roku 1331**; (tzv. Stará dolina, Uhliarska) a v juhovýchodnej časti - na Zvolenodolinskom potoku - tzv. vallis **Soller v roku 1393**. Medzi nimi na návrší stojí románska rotunda, mestský hrad s opevnením a naň napájajúce sa mestské opevnenie, vo vnútri s výsadnou časťou mesta - s centrálnym námestím – dnešné **Štefánikovo námestie**.

Voľnejšiu zástavbu s nadväznosťou na komunikačnú sieť a vstupné brány opevnenej časti majú charakter ulíc. Na Dolnú (južnú) bránu naväzuje **Dolná ulica**, v južnej časti rozšírená tzv. platzom pred Špitálskym kostolom a špitálom. Živá/rušná komunikačná a obchodná ulica sa rozvojom dopravy stáva

Obr. č. 4 – Dolná ulica – kon.19.stor
život remeselníkov a obchodníkov

Obr. č. 5 – Dolná ulica v 1975 – stará príjazdová komunikácia od Žiaru nad Hronom

neúnosnou a nebezpečnou; doprava sa roku 1985 vymiestňuje mimo historickej trasy. Tak sa postupne od r. 1991 až do roku 2006 (cez 3 etapy) revitalizuje Dolná ulica na pešiu zónu s funkciami obchodnými aj oddychovými. Projektantom posledného – prezentovaného úseku bol Ing. Bohumír Krátky a zeleň riešila Ing. Anna Kollárová zo Žiaru nad Hronom.

Obr. č. 6 – Súčasný stav Dolnej ulice – so zachovaním dvoch líp veľkolistých pri kostole; novej radovej výsadby javora poľného a skupi–novej výsadby pagaštanov, kríkov v oddychovej časti.

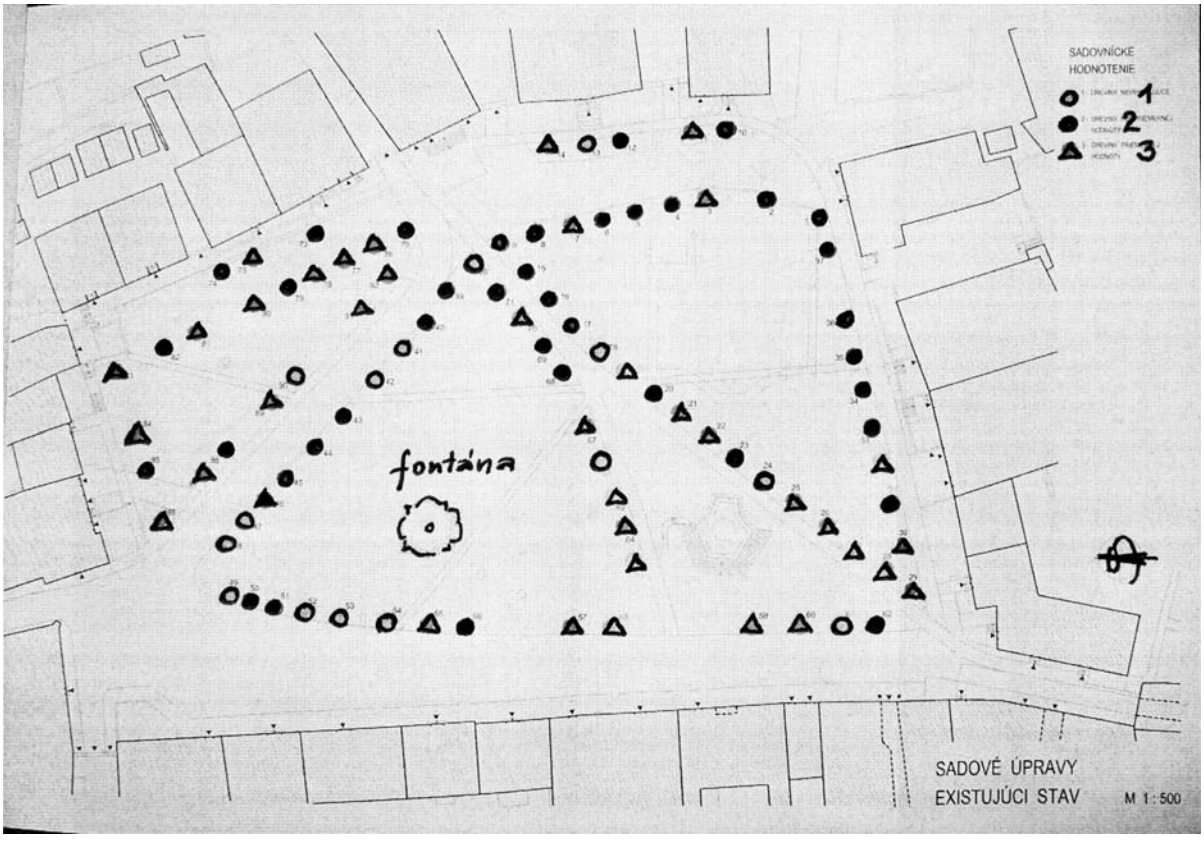
Pôvodne rozvoľnená zástavba Dolnej ulice v 18.storočí dostala charakter „radovej“ zástavby ulice; zadné trakty východnej časti Dolnej ulice a západné časti Križkovej ulice zastavali domami aj nad potokom.
Tiež južná priekopa mestského opevnenie obmedzovala rozvoj barokovej zástavby a teda bola nahradená krytým náhonom, ústiacim pri barokovom moste pri Čiernej veži.
18.storočie, ale aj 80-te roky 20.storočia stavbou cesty – **prekrývajú vodné prvky**. (viď obr.č.7).

Obr. č. 7 – Letecký záber na časť centrálnej časti Kremnice.
Vodné prvky (potoky) sú prekryté a teda nečitateľné; zeleň najmä vo forme líniových prvkov (lipa) je okolo hradného areálu, na centrálnom námestí (javor), torzálne zachovaná línia líp na Križkovej ulici – pred evanjelickým kostolom, osvetou a gymnáziom – teda stavbami z 19.storočia, ktoré nahradili stredovekú zástavbu.

Autorom celého projektu **Rekonštrukcie Štefánikovho námestia** Kremnica je Štúdio AK – Ing.arch. Vladimír Kordík z Banskej Bystrice, sadové úpravy spracovala Ing. Jarmila Roháčová – krajinný architekt. Projekt bol spracovaný v roku 2009, od roku 2010 prebieha realizácia, plánované ukončenie prác je na jeseň tohto roku.

Na námestí charakterizujúce aleje vzrastlých stromov, tvorených prevažne guľovitou formou javora mliečneho (zo začiatku 20.soročia) boli v mnohých jedincoch poškodené II.sv.vojnou a doplnené výsadbou, niektoré i cudzími/inými druhmi. Nielen veková rôznorodosť 80, 40, i mladšie výsadby, ale najmä vyhodnotenie miery poškodenia, zdravia stromov viedli k odbornému vyhodnoteniu jednotlivých drevín. Ing. Roháčová urobila inventarizáciu zelene a sadovnícke hodnotenie drevín námestia podľa metodiky prof. Machovca. Vo výkrese sú stromy označené farebne; z dôvodu ČB čitateľnosti bola pre túto prezentáciu urobená grafická úprava:

- sadovnícka hodnota **1** - značená prázdnym kruhom – O – sú **stromy nevyhovujúce** z estetického aj zo zdravotného hľadiska, sú prestarlé, alebo choré; tieto sú určené na okamžité odstránenie; ich počet je 15 ks;
- sadovnícka hodnota **2** - plný/čierny kruh – sú **podpriemernej hodnoty**, mierne až stredne poškodené alebo choré a z estetického hľadiska nie veľmi vzhľadné; je ich 39 ks a sú určené na dožitie.
- sadovnícka hodnota **3** – značená trojuholníkom - V - sú označené stromy **s priemernou hodnotou,** ktorých je 38 ks; sú to stromy zdravé, alebo len nepatrne poškodené, pomerne estetické a mohli by ešte žiť aj 20 rokov v danom priestore.
- C e l k o v e sa nachádzalo na námestí pri hodnotení 92 ks alejových stromov; koruny týchto boli v minulosti od začiatku výsadby neodborne strihané, čo spôsobilo hrčovitosť na báze korún, aj na konároch; preto v rámci rekonštrukcie námestia bolo prikročené k plnej výmene stromov alejí námestia.
- Aleje stromov dopĺňajú pomerne dobre udržiavané **trávnaté plochy**.
- **Nevhodné** sú individuálne **výsadby ihličnanov**, ktoré svojim výzorom sú cudzie charakteru historického námestia a preto sú navrhnuté na odstránenie.

Obr. č. 8 – grafické vyznačenie inventarizácie zelene a sadovnícke hodnotenie drevín námestia

Hlavné námestie bolo od svojho začiatku – od roku 1379 „námestím“ - rinkom, s právom jarmokov. V súčasnosti tradícia jarmokov a „Cechových dní“ sa na námestie vracia. Avšak voľná centrálna plocha mesta je využívaná aj na iné účely – od športových (v zime – sánkovanie detí, či skoky ;), cez kultúrno-spoločenské (koncerty), javiskové formy a senónne zriadené sedenia a v neposlednom rade – prezentovanie histórie mesta a jeho pamiatkových hodnôt, komunikačný aj oddychový.

Obr. č. 9 – Historický jarmok na námestí

C/ ZELEŇ

V zásadách pamiatkovej ochrany pre pamiatkovú rezerváciu a pamiatkoú zónu územie banských diel v okolí Kremnica v roku 2003 Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica a Ing. Šichtová ako spracoateľka hodnôt historickej zelene uviedla:

Zeleň tvorí krajinný rámec sídiel Kremnice a Kremnických Baní, je neodmysliteľnou súčasťou prírodného dedičstva a **je dotvárajúcim prvkom urbanistických štruktúr** v extraviláne a intraviláne. Niektoré prvky zelene (lesy, lúky, pasienky), líniové prvky zelene (aleje a stromoradia) a zeleň solitérov (stromy) alebo skupiny stromov) sú predmetom ochrany ako kultúrna pamiatka alebo pamätihodnosť obce.

Chránené plochy, priestory, areály, líniové prvky, skupiny stromov, či solitéry historickej **zelene** sú:

- Zechenterova záhrada s chránenými tismi a dubom letným, ktorú vytvoril Gustáv Kazimír Zechenter – Laskomerský;
- Aleja líp v severnej časti Banskej cesty, vzťahujúca sa k návštevám panovníkov koncom 18.storočia v Kremnici;
- zoskupenie niekoľkých líp – na Zámockom námestí, Ulici P, Križku
- Kalvária s torzom alejí;
- urbanistická výsadba javorov na Štefánikovom námestí (zo zač. 20.stor.)
- stromoradie pozdĺž ciest – od juhu do Kremnice a ovocné stromy na ceste do Lúčok.

Krajinárske prostredie Kremnice, ktorá leží väčšinou v údoliach Kremnických vrchov, pozdĺž Piarskeho potoka, na sútoku Kremnického a Piarskeho; Kremnického a Zvolenodolinského potoka tvorí deväť okolitých kopcov – spolu vytvárajú **krajinné hodnoty sídla**.

V Kremnických vrchoch sa nachádzajú prevažne bukové porasty, vo vyšších polohách smrekové, ktoré sa triedajú s lúkami. S rozvojom baníctva sa postupne vytváral celkový obraz krajiny, vznikla – typická **antropogénna montána krajina**; trávnaté plochy boli zarastené náletovou zeleňou. Absencia spásania pasienkov a trvale trávnatých plôch dobytkom dáva priestor nekontrolovanému rozbujneniu zelene v okolí.. Aj v meste je potrebné odborné ošetrovanie zelene.

Pri vychádzkach mestom i okolím si teda uvedomujeme, že **Kremnica je mestom v zeleni;** však zeleň je živý organizmus , ktorú musí človek „udržiavať“ - modelovať.

Použitá literatúra:

- Zásady ochrany PR a PZ Kremnica, vypracoval KPÚ B.Bystrica r. 2003 – textová, grafická a obrazová časť/foto
- Vodná stavba – Turčekovský banský vodovod – odborný posudok – Ing. Andrej Kasana, Vodohospodárska výstavba š.p. Bratislava, r.2008 - viď poznámka – str. 2 článku;

Ing.arch. Maršálková Jarmila
Krajský pamiatkový úrad banská Bystrica, Lazovná ulica č. 8, 975 65 Banská Bystrica.
E-mail: Jarmila.Marsalkova@pamiatky.gov.sk
tel: 048/24 55 830

Ing. Miriam GREGOROVIČOVÁ, PhDr. Peter JURKOVIČ

Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Bratislavské parky a záhrady, historická zeleň a vodné prvky v interiéri mesta.

Abstrakt: Predložený príspevok sa zaoberá vodnými prvkami a zeleňou v historickom centre mesta Bratislavy. Ide predovšetkým o fontány a studne na námestiach, nádvoriach meštianskych domov a v historických záhradách. V príspevku sú predstavené niektoré konkrétne príklady použitia niekoľkých typov vodných prvkov z rôznych období, umiestnených na rozličných miestach.

Kľúčové pojmy: Bratislava, fontány, studne, vodný prvok, historická zeleň

Od najstarších čias predstavovala voda jeden z najdôležitejších činiteľov pri zakladaní ľudských sídel. Dôležitými faktormi boli najmä jej dostatok a kvalita. V krajinách najstarších kultúr znamenala život, bola zdrojom vlahy pre poľnohospodárske plodiny, zvieratá a človeku poskytovala okrem úžitku nevyhnutné osvieženie. Do príbytkov sa nosila z riek, potokov a prameňov, alebo studní. Zriedkavejší spôsob zásobovania miest pitnou vodou predstavovali vodovody, často využívané už od čias antiky. Voda bola dôležitým činiteľom aj pri budovaní záhrad. Tie vznikali najmä v blízkosti vodných zdrojov. V celých dejinách záhradného umenia sa stretávame s využitím vody v najrôznejších formách. V okrasných záhradách mala dôležité miesto v podobe nádrží, cisterien, kanálov, neskôr studní a fontán, prírodných jazierok a potôčikov. Zdrojom bola dažďová voda, ktorá sa zachytávala do cisterien zo striech a spevnených plôch, alebo sa privádzala kanálmi z riek, respektíve sa čerpala zo studní pomocou viacerých typov zariadení, čo dalo príležitosť rôznym formám prvkov drobnej architektúry spätých s vodou.

Vodné prvky drobnej architektúry v meste predstavujú historické studne, fontány, picie fontány, vodotrisky, otvorené potôčiky a podobne. Mnohé vodne prvky v mestách zanikli, pretože prestali plniť svoju základnú funkciu, rozvod pitnej vody. Zachovali sa hlavne tie fontány, ktoré boli cenené sochárskou výzdobou a umeleckým stvárnením. Jedni z prvých zdrojov pitnej vody v mestách, ak neberieme do úvahy rieky a potoky ako zdroj pitnej alebo úžitkovej vody, predstavovali studne. Ich princíp bol jednoduchý. Vyhĺbila sa šachta, v určitej hĺbke sa narazilo na vodu a tá sa pomocou rôznych zariadení čerpala na povrch pomocou vedra, lana či rumpálu, s použitím ľudskej alebo zvieracej sily. Steny šachty sa spevnili. Vrchnú – nadzemnú časť tvoril múrik, ktorý zabezpečoval bezpečnosť osôb v jej blízkosti. Nad studňou bývala strieška, ktorá chránila vodu i zariadenie pred poveternostnými vplyvmi. Otvorené studne neskôr nahradili pumpy, ktoré chránili čistotu vody a zabezpečovali jednoduchšie čerpanie. Iný typ predstavujú fontány, ktoré boli napájané vodovodom (dreveným, kamenným výnimočne oloveným). Ten privádzal vodu často z najbližšieho zdroja pitnej vody, výdatného prameňa či potoka, ktorý sa často nachádzal za hranicami mesta. Fontány predstavovali obraz vzťahu mesta k zásobovaniu pitnou vodou, preto boli často výrazné svojim umeleckým stvárnením a umiestnením. Neskôr sa vyvinul typ fontán s primárne okrášľovacou funkciou. Používali sa často v záhradách šľachtických sídel a palácov. Tieto sa do miest dostali až v neskoršej fáze. Ich výstavba, prevádzka a údržba bola často náročná a nákladná. [1] Pôvodne sa s množstvom fontán stretávame už v starovekom Ríme. Samotný pojem fontána pochádza z latinského slova *fons* – prameň. Tieto vodné prvky získali po rozpade antického sveta opäť značnú obľubu v renesančnom Ríme, kedy najmä najvyšší cirkevní predstavitelia (renesanční pápeži) podnietili nielen výstavbu fontán, ale aj celej sústavy vodovodov. Od 16 storočia sa v Ríme stavali fontány v tvare stĺpu. Voda z nich striekala do miskovitej nádrže, z ktorej pretekala do veľkého rezervoáru. Tento typ sa rýchlo rozšíril aj do ostatných európskych krajín. Typickou renesančnou formou fontán je kamenná nádrž s ozdobným stĺpom uprostred. Vrchol zdobí svätec, obrnená postava, štítonosič, heraldická figúra alebo legendárny hrdina z povesti, alebo báje. Pôvodne mali fontány predovšetkým úžitkovú

funkciu zdroja vody. Neskôr v 17. a najmä 18. storočí ich kult zosilnel. Začali vznikať diela vynikajúce vysokou estetickou a umeleckou hodnotou. V 19. storočí bola fontána vnímaná ako výsostne dekoratívny objekt. [2]

Keď sa pozrieme na vývoj priamo na území Bratislavy, s najstaršími studňami sa v archeologických nálezoch stretávame v období keltského oppida. Neskoršie stredoveké mesto bolo zásobované viacerými studňami. Podzemné kamenné kanály usmerňovali vodu do Starého mesta, predovšetkým na Hlavné námestie, ktoré získalo svoj dnešný rozsah už v 13. storočí. Najstaršia písomná zmienka o studni na Hlavnom námestí pochádza z roku 1437. Spomína sa v nej, že mestská rada nechala studňu nafarbiť. So studňami, ktoré boli budované na verejných priestranstvách, ako boli námestia a trhoviská, sa začíname intenzívnejšie stretávať v 15. storočí. V 16. storočí došlo k vybudovaniu niekoľkých verejných studní (fontán), napájaných z prameňov na svahoch Malých Karpát. [3] Voda z nich bola do studní privádzaná pomocou kamenných kanálov a potrubí. Rastúce požiadavky na prístup k dostatočnému množstvu pitnej vody podnietili vznik prvých vodovodov. Tie rozvádzali vodu do verejných a súkromných studní a fontán žľabmi, alebo drevenými rúrami. [4] Pravdepodobne najstarší vodovod bol napájaný prameňom na Hlbokej ceste a viedol cez kláštor kapucínov do verejnej studne na Hurbanovom námestí. K nemu v priebehu 16. a nasledujúcich storočí pribudli aj ďalšie. Vo všetkých prípadoch išlo o gravitačné vodovody. [5]

Popri spomenutých funkciách nemožno zabudnúť na jednu nemenej významnú úlohu studní a fontán, ktorou bola protipožiarna ochrana mesta. Zaujímavú epizódu predstavuje udalosť z roku 1563, kedy v meste počas korunovačných slávností syna kráľa Ferdinanda I. Maximiliána pri renesančných hrách vypukol požiar a došlo k usmrteniu ľudí. Vzhľadom na nedostatok vody bolo hasenie požiaru pomalé a nedostatočné. Na pamiatku tejto tragickej udalosti dal cisár Maximilián II. postaviť na Hlavnom námestí novú fontánu. [6] O tom, že samotní obyvatelia mesta si plne uvedomovali potrebu ochrany, hovorí aj prvý známy protipožiarny poriadok Bratislavy z polovice 16. storočia. V ňom sa doslova píše: „*...má mať každý vo svojom dome...studňu opatrenú reťazou a pri nej nádoby naplnené stále vodou (vedrá, putne, sudy atď.)*.“ [7].

V ďalšej časti textu sú predstavené vybrané studne a fontány, ktoré predstavujú významné vodné prvky. Rozdelené sú podľa ich umiestnenia do štyroch skupín: studne a fontány na verejných priestranstvách v Starom Meste, vodné prvky dvorov meštianskych domov v Starom Meste, vodné prvky záhrad kláštorov a cirkevných objektov a vodné prvky letných palácov so záhradami.

Studne a fontány na verejných priestranstvách v Starom Meste

Studne a fontány tvorili spolu s morovými stĺpmi od najstarších čias dominanty námestí historických centier miest. V Bratislave dopĺňali fontány a studne takmer každé námestie: studňa na primaciálnom námestí, studňa na Župnom námestí, Maximilánova fontána (Rolandofa fontána) na Hlavnom námesí, fontána pred kláštorom františkánov, fontána s figúrou leva pred Starou tržnicou, Ganymedova fontána na Hviezdoslavovom námestí, Kačacia fontána na Šafárikovom námestí, ale mnohé z nich aj zanikli: fontána pred Michalskou bránou, fontána na Suchom mýte, fontána s obeliskom Karolíny Augusty. [8] V súčasnosti zabezpečuje údržbu a prevádzku fontán Paming – mestský investor pamiatkovej obnovy. Z týchto fontán by som osobitne predstavila a vyzdvihla tri príklady, z ktorých každá vznikla inom historickom období, predstavuje iný typ, a zároveň ide o významnú, do súčasnosti zachovanú kultúrnu pamiatku.

Maximiliánova fontána (Rolandova fontána) (Číslo pamiatky v Ústrednom zozname pamiatkového fondu (ďalej č. ÚZPF) 158)

Táto fontána bola vystavaná v roku 1572 a jej autorom bol Ondrej Luttringer z Deutch Altenburgu. Existujú dve teórie, podľa ktorých získala táto fontána svoj názov. Podľa prvej ide o Rolandovu fontánu, pričom jej názov bol odvodzovaný podľa mena rytiera Rolanda, ochrancu mestských práv, ktorý bol často už od stredoveku zobrazovaný na plastikách umiestňovaných na trhoviskách a námestiach tak v Uhorsku, ako i v nemecky hovoriacich krajinách. Podľa druhej, pravdepodobnejšej teórie, znázorňuje ústredná socha fontány jej objednávateľa, cisára Maximiliána II, prvého uhorského panovníka korunovaného v Bratislave. Tomu zodpovedajú aj dedikačné nápisy a erb kráľovstva umiestnený pri spomenutej postave.

Fontána sa do súčasnosti nezachovala v pôvodnej podobe. Vývojom fontány sa podrobnejšie zaoberal historik Štefan Holčík, ktorý uvádza opis pôvodnej podoby fontány. Uprostred vodnej nádrže bol umiestnený stĺp, na ktorom stála socha kráľa, v podobe obrneného rytiera, opierajúceho sa o štít s erbom Uhorského kráľovstva. Na kubuse pod sochou, bola vytesaná oslavná báseň na počesť panovníka. Súčasťou stĺpu bola časť so štyrmi reliéfnymi postavami cikajúcich chlapcov - puttov. K jej radikálnej prestavbe došlo v 18. storočí, kedy bol stĺp zvýšený a doplnený o širokú kamennú misu zo zrušenej fontány, ktorá sa pôvodne nachádzala v záhrade letného arcibiskupského paláca. Časť stĺpu s chlapcami bola nahradená novou, podobnou, na ktorej už puttovia držia ryby. Z úst rýb vytekala voda. Nahradená bola aj pôvodná cisterna, ktorú vymenili za barokovú, podstatne vyššiu s väčším objemom vody. Na jej obvode sú vytesané maskaróny, cez ich ústa pôvodne vytekala voda do menších, dodnes nezachovaných nádrži. [9] Posledný zásah do podoby fontány bol vykonaný v roku 2007. Pri tejto úprave bol pristavaný obvodový mramorový okruh. Tento nový prvok je v niektorých ohľadoch považovaný za kontroverzný a necitlivý, k historickej pamiatke, avšak umožňuje priamy kontakt človeka s vodou.

Táto fontána tvorí od svojho vzniku dôležitý dominantný prvok Hlavného námestia. I keď musíme povedať, že takmer celé 20. storočie bol vizuálny prejav tejto dominanty utlmený výsadbami zelene z 2. polovice 19. storočia, ktoré realizoval Bratislavský okrášľovací spolok takmer na všetkých námestiach Starého mesta. [10]

Ganymedova fontána (UZPF 40)

V roku 1888 vznikla Ganymedova fontána, ktorá dopĺňala monumentálnu budovu Mestského divadla dokončeného v roku 1886. Bola to prvá fontána postavená po vybudovaní mestského vodovodu, ktorým bola zároveň napájaná. Jej autorom bol Viktor Tilgner. Fontánu mestu darovala Prvá prešporská sporiteľňa. Táto fontána, pokladaná za jednu z najkrajších bratislavských fontán, funguje nepretržite už takmer 100 rokov. Pri jej návrhu sa autor inšpiroval talianskou fontánou Vily D´ Este v Tivoli. [11] Dolná časť fontány je tvorená kamenným soklovým podstavcom oktogonálneho pôdorysu. V strede nádrže vyrastá stĺp, v jeho masívnej dolnej časti sú umiestnené štyri bronzové detské postavy držiace ryby, symbolizujúce štyri najrozšírenejšie druhy dunajských rýb (kapor, zubáč, vyza a šťuka). Nad postavami sa nachádza jednoducho profilovaná kamenná misa, na okrajoch zdobená plastikami korytnačiek, žiab a rakov. Zo stredu misy vyrastá nízky stĺp zdobený štyrmi maskarónmi s tvárami levích hláv. Vo všetkých zvieracích plastikách sú umiestnené chrliče vody. Vrchol stĺpu je ukončený bronzovou plastikou znázorňujúcou antickú legendu únosu chlapca Ganymeda orlom, ktorý predstavuje boha Zeusa. [12] Tato fontána s priľahlým priestorom je výrazným prvkom malej architektúry prepájajúcim námestie a samotnú budovu divadla.

Kačacia fontána (UZPF 283)

Jedným z typických príkladov prvých fontán s čisto okrasnou funkciou je Kačacia fontána umiestnená na Šafárikovom námestí. Vznikla v roku 1914 a jej autorom bol R. Kühmayer. Po postavení pevného cestného a železničného mosta cez Dunaj (1891) a vybudovaní novej mestskej štvrte, vzniklo tesne pred nájazdom na most námestie vhodné pre inštaláciu tejto fontány. [13] Tvorí ju kamenná nádrž barokového tvaru, v ktorej strede sa nachádzajú hrubo otesané kamenné útvary. Na nich sú umiestnené bronzové postavy troch nahých chlapcov, chytajúcich splašené divé kačice. Autor sa pri tomto diele inšpiroval francúzskym impresionizmom, transformovaným do uhorských podmienok. [14] Táto zaujímavá fontána s veselým motívom dominuje romantickému parčíku, ktorý ju obklopuje. Celý dojem pôvodného zámeru ruší fakt, že sa objekt v súčasnosti nachádza v centre rušného dopravného uzla Bratislavy.

Vodné prvky dvorov meštianskych domov v Starom Meste

Súčasťou mnohých dvorov meštianskych domov Starého Mesta boli jednoduché studne. V malých priestoroch nádvorí nebolo veľa miesta pre zeleň. V 18. storočí zažívala Bratislava zvýšený stavebný ruch. V tomto období sa začínajú aj v prostredí meštianskych domov objavovať prístenné studne. Tie predstavovali vyústenia potrubí, do ktorých bola pumpovaná voda pomocou jednoduchej piestovej pumpy. Vyústenie malo často podobu masky, alebo inej plastiky, z ktorej vytekala voda do prístennej nádrže prekrytej železnou mriežkou, na ktorú bolo možné postaviť nádoby. Jedným z

pekných príkladov je prístenná studňa Putto s rybou. Tá sa pôvodne nachádzala v neznámom dvore jedného z mešťanských domov. Istý čas bola nevhodne umiestnená v Grasalkovičovej záhrade. V súčasnosti zdobí nádvorie domu na Bielej ulici. Na prístennej časti studne je umiestnený výklenok s reliéfom predstavujúci Putta sediaceho na chrbte delfína, z ktorého papule vytekala voda do hranatej kamennej nádrže. [15]

Ďalším príkladom je dodnes najväčšia zachovaná prístenná studňa nachádzajúca sa na dvore Paluďaiovho paláca na Zelenej ulici. Pri prestavbe domu v 19. storočí bola zachovaná pôvodná studňa, doplnená o novú pseudobarokovú štukovú výzdobu. Voda prúdila z úst mužskej masky do kamennej nádrže s kovovou mriežkou. Vo výklenku nad studňou sa nachádzala pôvodne socha Panny Márie Bohorodičky. [16] Podobných vodných prvkov v bratislavských meštianskych domoch sa do súčasnosti zachovalo viacero (napríklad Habermayerova studňa, Scharitzerova fontánka, fontána v Prepoštskom paláci a pod.). Ich vzhľad bol vo väčšine prípadov podobný ako v spomenutých dvoch príkladoch. Nezriedka bol inšpirovaný talianskymi vzormi.

Vodné prvky záhrad kláštorov a cirkevných objektov

V stredovekých mestách ostávalo na úzkych parcelách pomerne malý priestor budovanie záhrad. Výnimku tvorili často areály kláštorov s veľkorysejšími záhradnými priestormi. Tieto väčšinou tvorili samostatné jednotky s vlastným zdrojom vody, ktorým bola najmä studňa, resp. fontána umiestnená v rajskom dvore s jednoduchou pravidelnou úpravou. Medzi najstaršie kláštorné komplexy v Bratislave patrili kláštor františkánov a klarisiek (pôvodne konvent cistercitiek), neskôr pribudol kláštor uršuliniek (1687) a za mestskými hradbami kláštory kapucínov (1717), alžbetíniek (1742), notredamiek (po r. 1717), milosrdných bratov (1728), rytierov s červenou hviezdou). [17] K týmto cirkevným komplexom s väčšou plochou zelene možno priradiť aj sídlo prepošta a Bratislavskej kapituly. Bližšie môžeme spomenúť sídlo františkánov. Kostol patriaci tejto rehoľnej komunite patril medzi najvýznamnejšie cirkevné objekty v Bratislave. Súčasťou jeho komplexu bol aj kláštor, ktorý už v najstaršom období dopĺňala pravdepodobne aj kláštorná záhrada. Z 2. polovice 15. storočia máme informácie o veľkej oprave kamenného záhradného múru. Na rozľahlej ploche záhrady pestovali františkáni nie len zeleninu a ovocie, ale aj liečivé byliny, potrebné pri ošetrovaní chorých v kláštornom špitáli. V období baroka došlo k úprave záhrady, pričom bola pôvodne stredoveká záhrada upravená v duchu požiadaviek barokového vkusu. Ján Matej Korabinský spomína, že záhrada mala prekrásnu úpravu s fontánou s výbornou horskou vodou. V r. 1708 bol zavedený vodovod do kláštora, veľkej záhrady s fontánou, ako aj do vnútornej záhrady (rajského dvora). [18] V posledných rokoch pri zvýšení dopravy a akútnom nedostatku parkovacích miest vznikla tendencia budovať podzemné parkoviská aj v historických jadrách miest. Tak aj pod touto záhradou vzniklo podzemné parkovisko a záhrada bola upravená a čiastočne sprístupnená verejnosti. V rámci týchto úprav došlo aj k prestavbe záhradnej studne, umiestnenej v centrálnej časti záhrady, čiastočne vychýlenej od stredu východným smerom. Z pôvodne funkčnej studne kruhového tvaru ostala vonkajšia forma, náznakovo pripomínajúca pôvodnú studňu, avšak zvrchu uzatvorená, bez šachty. V súčasnosti je jej povrch upravený obložením tehlovej farby s vencom z umelého kameňa. Jej vrchnú časť tvorí ozdobná kovaná mreža.

Viaceré kláštorné záhrady sa zachovali viac-menej v pôvodnej rozlohe až do súčasnosti. Väčšinou slúžia naďalej svojej pôvodnej funkcii ako súčasťou kláštorov využívaná rehoľami, ako nemocnice či školy pri kláštoroch. Niektoré z nich boli obnovené (záhrada klarisiek, milosrdných bratov, františkánov, kapucínov), iné na rekonštrukciu iba čakajú. Pekným príkladom je obnovená záhrada klarisiek s kamennou studňou, ktorá je v súčasnosti súčasťou Univerzitnej knižnice a konajú sa v nej literárne podujatia.

K najstarším stredovekým záhradám v Bratislave možno zaradiť Prepoštskú záhradu. Jej vznik sa datuje po roku 1311, kedy mesto výmenou za iné pozemky dalo prepoštovi k dispozícii daný pozemok. Tak pri prepoštskom dome a dome bratislavského kanonika Jakuba vznikla jedna z typických stredovekých bratislavských záhrad. Hoci nie sú dochované presné údaje o podobe tejto záhrady, na základe paralel z iných európskych miest môžeme predpokladať, že záhrada sa vyznačovala jednoduchým riešením. Jej podoba mohla byť ovplyvnená aj štúdiom viacerých bratislavských kanonikov na talianskych univerzitách. Práve z prostredia južnej Európy sa do Uhorska dostal nový typ stredovekých záhrad. Dominantou záhradného priestoru bola s najväčšou

pravdepodobnosťou studňa (resp. fontána). Tá sa v záhrade nachádzala určite už k roku 1388. V správe z tohto roku sa spomína, že mešťan Jakub získal k obhospodarovaniu časť pozemku v tejto záhrade v rohu, oproti studni. O rozsahu záhrady hovorí i fakt, že výmenou za túto časť dal mešťan do zálohy svoju vinicu a zaplatil vyšší obnos peňazí. K zásadným úpravám záhrady došlo v roku 1776, kedy bola v neskorobarokovom slohu prebudovaná záhrada aj jej fontána. [19] Fontána bola pravdepodobne upravená v kamenárskej Rumpelmeyerovej dielni. Ide o prístennú kamennú fontánu zavŕšenú segmentovým frontónom. Na stene sa nachádzala rozeta z ktorej vytekala voda do nádrže kalichovitého tvaru. Voda sa do fontány pumpovala ručnou pumpou. [20]

Vodná priekopa

Vodná priekopa ako súčasť opevňovacieho systému stredovekej Bratislavy zostala zachovaná len v malom rozsahu. Z dôvodov urbanistických a stavebných úprav mesta priekopa už nie je napojená na vodný tok. Už Marquartov plán mesta Bratislavy z roku 1765 zaznamenáva v oblasti priekopy pri Michalskej bráne pravidelnú záhradu so studňou uprostred. V súčasnosti tvorí tento priestor záhradnými architektmi projektovanú a realizovanú zeleň s krátkodobým pobytom návštevníkov pre kultúrne a spoločenské podujatia (letná čitáreň Červený rak s premostením priekopy mostom barbakanu Michalskej Brány).

Vodné prvky letných palácov so záhradami

17. a 18. storočie predstavovalo obdobie najväčšieho rozmachu výstavby veľkolepých palácových stavieb s rozsiahlymi záhradami. Ich majiteľmi boli v prevažnej miere významní zástupcovia uhorskej spoločnosti, členovia magnátskych šľachtických rodov, najvyšší krajinskí a cirkevní hodnostári. Záhrady týchto komplexov boli budované v renesančnom a neskôr barokovom slohu. Niektoré z nich zanikli, ako napríklad Pálfiho záhrada, Hradné záhrady, Záhrada Tivoli pod Slavínom, ale niekoľko sa ich zachovalo do súčasnosti. Tieto dodnes predstavujú jedni z najhodnotnejších kultúrno-historických pamiatok záhradnej architektúry na našom území.

Záhrada arcibiskupského paláca

V 17. storočí bola záhrada Arcibiskupského paláca považovaná za jednu z najkrajších v Bratislave. V tom období bola súčasťou letného sídla arcibiskupa Juraja Lipaia, ktoré si dal vybudovať na východnom okraji bývalej Forgáčovej záhrady v neskoro renesančnom slohu. Záhrada bola rozdelená na pravidelné časti. V severozápadnej časti bol umiestnený rybník pravidelného tvaru. Záhrada bola dobre prehľadná a bol na ňu výhľad z okien paláca. Na jej konci sa nachádzal tzv. Parnasus. Boli v ňom umiestnené plastiky s múzami a pohanskými bohmi, ktoré vydávali na vodný pohon zvuky. Nachádzala sa tu tiež grotta – umelá jaskyňa s labyrintom a sochami lesných bôžikov, vybavená krivými zrkadlami, ktoré odzrkadľovali návštevníkov v znetvorenej podobe. Zo skrytého potrubia v stene vystrekovala v nepravidelných intervaloch voda. Na ľavej strane bola fontána s veľkou jazdeckou sochou sv. Juraja zápasiaceho s drakom. Pri prechádzke záhradou počuli návštevníci hlas trúb a iné zvuky, ktoré imitovali hru muzikantov. Figúry v záhrade sa pohybovali a znázorňovali hru na hudobných nástrojoch. [21] Renesančná pieskovcová plastika sv. Juraja z fontány sa vďaka Bratislavskému okrášľovaciemu spolku zachovala dodnes. V súčasnosti je umiestnená na nádvorí Primaciálneho paláca. Podľa zachovaných medirytín zo 17. a 18. storočia sa v záhrade okrem fontány sv. Juraja nachádzali ešte ďalšie dve fontány talianskeho typu. [22] Tieto boli rozobrané a premiestnené a niektoré ich časti sa stali súčasťou iných bratislavských fontán. [23] V rokoch 1761 – 1765 bol postavený veľkolepý barokový palác. Veľká baroková záhrada bola upravená v pravidelnom slohu a delila sa na tri časti. Dve krajné tvorili tri pravidelné štvorce a prostredná časť s fontánou v strede mala bohatú ornamentálnu výzdobu. Záhrada bola centrom spoločenského života a konali sa v nej hudobné koncerty. Na začiatku 19. storočia sa uskutočnila jej veľká prestavba na prírodný priestor v zmysle romantických dobových predstáv. Úprava zasiahla hlavne stred záhrady. Dominantou strednej časti v novej úprave sa stal nepravidelný rybník so smútočnými vŕbami a zaoblenými líniami chodníkov v prírodno-krajinárskom štýle. [24] Táto v minulosti veľmi hodnotná a významná záhrada patrí v súčasnosti Úradu vlády SR a vykonáva sa v nej len nevyhnutná údržba.

Vzhľadom k jej minulosti a pozícii by si zaslúžila rekonštrukciu aj s prinavrátením fontán, ktorých torzá ako súčasť iných fontán sa zachovali dodnes.

Grasalkovičova záhrada

Pri Suchom mýte bolo po roku 1760 vybudované jedno z najkrajších neskorobarokových aristokratických letných sídel v Uhorsku. Jeho súčasťou bola priestranná záhrada, ktorá plne harmonizovala s rokokovou architektúrou letného sídla. Podľa opisu bratislavského šľachtica Gottfrieda Rosensteina, išlo o záhradu s veľkým parterom a kvetinovými vázami, košmi, cyprusmi, oleandrami a bohatou sochárskou výzdobou. Spoza parteru hľadeli k návštevníkom v ústrety sochy umiestnené v podlubí zo strihanej zelene. Pravdepodobne vzhľadom na absenciu dostatočného vodného zdroja sa v záhrade nenachádzala vodná plocha. K najväčšiemu zásahu do podoby záhrady došlo po roku 1948. Palác spolu zo záhradou získala pionierska organizácia a bol nazvaný Ústredným domom pionierov a mládeže Klementa Gottwalda. [25] V tom období došlo k výstavbe viacerých objektov, ktoré svedčia o ignorácii starších daností tejto cennej kultúrnej lokality. V roku 1974 sa rozhodlo vedenie mesta k opätovnej úprave záhrady. Z realizovaných zásahov môžme spomenúť umiestnenie novodobej fontány Radosť s plastikami troch kúpajúcich sa žien a rozmernou dlažbou po jej obvode. Posledná rozsiahla rekonštrukcia parku sa uskutočnila v rokoch 1998 – 1999. Jej úlohou bolo vrátiť záhradu do pôvodnej podoby z obdobia jej vzniku. Napriek tomu bola v centrálnej časti záhrady ponechaná novodobá fontána, ktorá nevhodne dopĺňa barokovú kompozíciu záhrady.

Medická záhrada

V druhej polovici 18. storočia bol postavený letohrádok grófa Jána Róberta z Aspremontu. Tento jednoposchodový palác, ku ktorému priliehala rozsiahla záhrada, vznikol v roku 1770 podľa plánov architekta Jána Jozefa Thalera. Záhrada bola vytvorená v pravidelnom barokovom slohu a delená na reprezentačnú časť pri budove paláca, ovocný sad v zadnej časti a bočnú vstupnú časť pri ľavom krídle paláca. [26] V pôvodnej koncepcii sa pravdepodobne nenachádzala fontána. Až v priebehu 20. storočia umiestnili v centrálnej časti jednoduchú kruhovú fontánu. V roku 1985 – 1988 bola záhrada zrekonštruovaná podľa projektu A. Tormu. Pri tejto náznakovej rekonštrukcii bolo zachované historické dispozičné riešenie a súčasne pribudli dve nové fontány – Holubia fontána na čestnom nádvorí a Labutia fontána v centrálnej časti, osovo komponovanej na záhradné priečelie paláca. Okrem toho boli v záhrade inštalované menšie picie fontánky. [27] Novodobú Labutiu fontánu tvorí nádrž barokového pôdorysu s centrálnym bronzovým súsoším štyroch labutí. Táto fontána je citlivo vsadená do historického prostredia a vytvára zaujímavý dominantný prvok na hlavnej osi záhrady.

Posledne dve spomínané záhrady sú v súčasnosti vysoko navštevované širokou verejnosťou a často sa v nich usporadúvajú rôzne kultúrne a spoločenské podujatia. Je však dôležité stanoviť a rešpektovať vhodnú mieru záťaže týchto vysoko udržiavaných záhrad, ktorá zabráni ich možnej degradácii.

Umiestňovanie nových fontán, na ktoré sa v podstate v súčasnosti sústredila architektonická tvorba z celej škály vodných prvkov v meste vznikajú väčšinou v novo urbanizovanom a architektonizovanom prostredí. Nová tvorba fontán v historickom prostredí sa vyskytla iba v minimálnej miere (okrem spomínaných v nedávnej minulosti), hoci projektanti dvorov a záhrad riešia aj takýto prvok drobnej architektúry, ktorý značnou mierou poľudšťuje prostredie a vytvára komornú atmosféru zázemia domov a palácov.

Často opomínaným prvkom zelene v historickom prostredí mesta je výsadba stromov v uliciach, ktoré to svojim charakterom umožňujú a kde vzrastlé stromy vytvárajú nielen prijateľnejšiu kulisu rušných ulíc, ale skvalitňujú životné prostredie vrátane koloritu a atmosféry uličných priestorov. Aleje v Bratislavských uliciach sú typickým prvkom verejných priestorov Pamiatkovej zóny Centrálna Mestská Oblasť Bratislava od polovice 19. storočia. Pritom v územnoplánovacej dokumentácii sa s prinavrátením výsadby a uplatnením vzrastlej zelene v uličnom interiéri vôbec nepočíta.

Mnohé historické fontány a studne sa zachovali dodnes a tvoria významnú súčasť historického jadra mesta. Okrem dopĺňania autentického prostredia historických námestí a záhrad prispievajú k spríjemneniu mestského ovzdušia počas letných mesiacov. V pôvodnej podobe na pôvodnom mieste sa zachovali len niektoré fontány. Mnohé však boli premiestnené, rozobraté, alebo prestavané a nie vždy vhodne umiestnené v nepôvodnom prostredí. Mnohé z nich zanikli, no iné novodobé boli

vytvorené v priebehu druhej polovice 20. storočí a dopĺňajú priestory niektorých pôvodných historických námestí (Planéta mieru na Hodžovom námestí, fontána Družba na Námestí slobody) a rekonštruovaných záhrad letných palácov.

Použitá literatúra:

[1] Pavlovský, Tomáš: Drobný vodní prvek v interiéru města. Internetový zdroj: <http://www.mrs.cz/content/content_files/files/clanky-vystavba/pavlovsky_Vy4l09.pdf>.
[2] Bublincová, Bohuslava – Holčík, Štefan: Bratislavské fontány. Bratislava, Tatran 1990. s. 7 ISBN 80-222-0175-8
[3] Bublincová, 1990, s. 6.
[4] Kovačevičová, Soňa: Človek a jeho svet. Na obrazoch od stredoveku až na prah súčasnosti. Ikonografia Slovenska. Budmerice: Rak, 2006. s. 34 - 35 ISBN 80-85501-35-X
[5] História Bratislavskej vodárne. Internetový zdroj: <http://www.vodarenskemuzeum.sk/sk/muzeum/o-nas/#>.
[6] Janota, Igor. Príbehy Bratislavských fontán a studní. Bratislava, Vydavateľstvo PT 2009. s. 152 ISBN 978-80-89218-97-4
[7] Dvořák, Pavel (ed.): Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku I. Bratislava, Literárne informačné centrum Bratislava 2005. s. 246-247 ISBN 80-89222-00-5
[8] Bublincová, 1990, s. 23, 28, 32.
[9] Holčík, Štefan: Maximiliánová fontána v Bratislave. In Spisy mestského múzea v Bratislave. Bratislava VII. Bratislava, Osveta 1972. ISBN 70-005-72
[10] Janota, Dušan – Bagin, Anton: Historická zeleň Bratislavy. Sady, záhrady a parky. Bratislava, Obzor 1977. s. 131-137
[11] Bublincová, 1990, s. 40.
[12] Ganymedova fontána. Internetový zdroj: <http://www.paming.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600177&id=1028>.
[13] Bibelová, Ida: V Kačacej fontáne je zakliaty príbeh. Internetový zdroj: < http://www.panorama.sk/go/clanky/1347.asp?lang=sk>.
[14] Bublincová, 1990, s. 8, 44.
[15] Bublincová, 1990, s. 25.
[16] Bublincová, 1990, s. 36.
[17] Janota, 1977, s. 28-32, 87-95.
[18] Janota, 1977, s. 87, 88.
[19] Janota, 1977, s. 21-23, 86.
[20] Bublincová, 1990, s. 27.
[21] Janota, 1977, s. 52-56.
[22] Bublincová, 1990, s. 21-22.
[23] Napríklad súčasti fontány Tobiáša s rybou boli použité v troch ďalších fontánach. Driek sa stal súčasťou fontány pred Starou tržnicou, misa bola umiestnená na Maximiliánovej fontáne a súsošie Tobiáša s rybou našlo uplatnenie na fontáne v kláštore uršulínok.
[24] Janota, 1977, s. 129.
[25] Janota, 1977, s. 74-76.
[26] Janota, 1977, s. 77-79.
[27] Bublincová, 1990, s. 83.

Ing. Miriam GREGOROVIČOVÁ, PhDr. Peter JURKOVIČ
Krajský pamiatkový úrad Bratislava
Leškova 17, 81104 Bratislava
e-mail: podatelna.ba@pamiatky.gov.sk
tel.: 02/20489111

Ing. Tamara Reháčková, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Vybrané problémy manažmentu a obnovy historickej zelene v Bratislave

Abstrakt: Podľa údajov rôznych autorov sa Slovensku nachádza viac ako 400 historických parkov a záhrad. Tieto objekty sa z minulosti zachovali v rôznom stave slohovej čistoty, s rozmanitým spôsobom využívania a nejednotným spôsobom právnej ochrany. Príspevok je zameraný na problematiku manažmentu plôch historickej zelene a na základe analýzy inštitucionálnych a právnych východísk starostlivosti na konkrétnych príkladoch ilustruje rôzne prístupy k údržbe a obnove historických parkov a záhrad.

Kľúčové pojmy: historická zeleň, manažment, obnova

Úvod

Historická zeleň predstavuje významnú súčasť nášho kultúrneho dedičstva. Napriek tomu možno konštatovať, že všeobecne nie je jej stav v súčasnosti veľmi lichotivý a mnohé objekty chátrajú a pustnú, či dokonca v dôsledku nepriaznivého vývoja zanikli. Je to najmä dôsledok špecifík spoločenského vývoja na území Slovenska po 2. svetovej vojne, kedy boli historické objekty často využívané veľmi nevhodným spôsobom a prichádzalo k devastácii stavebných aj prírodných prvkov. V mnohých prípadoch sa historická zeleň stala integrálnou súčasťou našich miest a obcí a často tak plní hlavne rekreačnú funkciu. Obyvatelia tak zákonite vnášajú požiadavky na zodpovedajúcu vybavenosť týchto plôch, ktorá však nemusí byť vždy v súlade s historickým charakterom tej ktorej úpravy. Niektoré historické parky sú najmä pre svoje prírodovedné hodnoty predmetom záujmu ochrany prírody a krajiny a prístup k ich ochrane je často v rozpore s pamiatkovou ochranou. Problematika manažmentu historickej zelene je (aj z týchto veľmi stručne načrtnutých dôvodov) metodicky veľmi náročná. Navyše, oproti iným nehnuteľným pamiatkam, majú parky a záhrady isté špecifiká, ktoré ich robia mimoriadne zraniteľnými. Ako pripomína Florentská charta [1], historická záhrada je architektonická kompozícia, ktorej podstatné zložky sú predovšetkým rastlinné, takže živé a ako také pominuteľné a obnoviteľné. Jej vzhľad preto odráža stále vyrovnávanie sa medzi cyklami ročných období, rastom a odumieraním prírody a túžbou umelcov a remeselníkov udržať ju stále nedotknutú.

Príspevok prezentuje vybrané problémy manažmentu a obnovy historickej zelene na príklade niektorých plôch v Bratislave.

Postavenie a ochrana historickej zelene na Slovensku

Podľa údajov Národného Trustu [2] sa v súčasnosti na Slovensku nachádza cca 400 objektov (areálov) historickej zelene. Ide predovšetkým o historické parky a záhrady, aj keď v tomto počte je zahrnutých niekoľko historických cintorínov. To korešponduje s údajmi z mapovania výskytu cudzokrajných drevín na Slovensku [3], ktoré pochádzajú z 425 objektov prevažne historickej zelene. Kubišta [4] uvádza vyše 200 historických parkových objektov len z Nitrianskeho kraja. Z hľadiska právnej ochrany môžeme objekty historickej zelene rozdeliť do troch kategórií:

- bez právnej ochrany
- chránené podľa zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu
- chránené podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny.

Režná [5] uvádza viac ako 300 objektov historickej zelene, ktoré sú v súčasnosti evidované a chránené zákonom č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu ako “národné kultúrne pamiatky“, podľa

údajov zo Štátneho zoznamu osobitne chránených častí prírody SR [6] je 44 historických parkov chránených podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v kategórii „chránený areál".

Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu definuje „národnú kultúrnu pamiatku" ako hnuteľnú alebo nehnuteľnú vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z dôvodu ochrany vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku. Pojem historický park a záhrada definoval Janota [7], podľa ktorého možno za historické objekty považovať také, ktoré boli vytvorené v dávnej, ale aj bližšej minulosti a ktoré už majú určité hodnoty a všeobecne sa považujú za súčasť nášho kultúrneho dedičstva. Tieto objekty môžu byť pravidelné alebo nepravidelné, barokové, klasicistické, romantické, krajinárske alebo iné, musia však reprezentovať originálne diela.

Inštitucionálne a právne východiská manažmentu historickej zelene na Slovensku

Medzinárodný výbor pre historické záhrady ICOMOS-IFLA [1] zadefinoval základné kritéria pre ich údržbu, konzervovanie, reštaurovanie, rekonštrukciu, právnu ochranu a administratívu a sú odbornej verejnosti dostatočne známe. Z metodického hľadiska je problematický prístup k historickým parkom, ktoré sú chránené podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v kategórii „chránený areál". Chránený areál uvedený zákon definuje ako *lokalitu, spravidla s výmerou do 1 000 ha, na ktorej sú biotopy európskeho významu alebo biotopy národného významu alebo ktorá je biotopom druhu európskeho významu alebo biotopom druhu národného významu a kde priaznivý stav týchto biotopov záleží na obhospodarovaní človekom alebo aj územie s trvalejším výskytom chránených druhov živočíchov, rastlín, nerastov a skamenelín, plochy slúžiace na prírodovedecké účely a kultúrno-výchovné účely a niektoré časti prírody dotvorené ľudskou činnosťou*. Historické parky môžeme v duchu tejto definície chápať ako „časti prírody dotvorené ľudskou činnosťou", aj keď mnohé z nich sa stali aj „územiami s trvalejším výskytom chránených druhov", či už rastlín alebo živočíchov. Z metodického hľadiska môže byť problematické zjednotiť záujem ochrany prírody najmä s ochranou architektonickej kompozície historickej záhrady či parku, ktorá podľa Čl. 4. Florentskej charty obsahuje: pôdorys a topografiu; vegetáciu, ktorá v sebe zahŕňa rastlinné druhy, proporcie, farebnosť, rozmiestnenie a vzájomné pomery jednotlivých druhov drevín; stavebné a dekoratívne prvky; tečúce a stojaté vody odzrkadľujúce oblohu.

Pri historických parkoch, ktoré sú v súčasnosti chránené v kategórii „chránený areál" je predmetom ochrany *ochrana historického parku*. Väčšina týchto lokalít bola vyhlásená v prvej polovici 80-tych rokov 20. storočia (až na tri lokality, ktoré boli vyhlásené v 50-tych rokoch) na základe zákona č. 1/1955 Zb. o štátnej ochrane prírody v kategórii „chránený park a záhrada". Novú kategorizácii priniesol až zákon č. 287/1994 z. z. o ochrane prírody a krajiny, v ktorej sa už kategória „chránený park a záhrada" nenachádzali. Tieto plochy boli zaradené do novovytvorenej kategórie „chránený areál". Toto členenie prebrali aj nasledujúce právne úpravy. Manažment týchto plôch je limitovaný stupňom ochrany, ktorý je v chránených areáloch už zo zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny zadefinovaný veľmi prísne, platí tu 3., 4. alebo 5. stupeň ochrany. V súčasnosti je v 45 % chránených areálov a zároveň historických parkoch vyhlásený 3. stupeň a v 55 % 4. stupeň ochrany. Z hľadiska praktickej údržby to znamená, že je veľmi limitovaná najmä práca s porastmi, teda prebierky, výruby a dosadby drevín. Určitým riešením, ako zadefinovať manažment týchto plôch, je vypracovanie programu starostlivosti alebo programu záchrany osobitne chránených častí prírody. Tieto materiály sú však v zmysle zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny dokumentáciou ochrany prírody a krajiny a obstaráva ju príslušný orgán ochrany prírody.

Metodický prístup k manažmentu historickej zelene na príklade chráneného areálu Horský park v Bratislave

Pri historických parkoch, ktoré sú chránené podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody, je veľmi náročné (ako už vyplýva z vyššie uvedeného) nastaviť manažmentové opatrenia tak, aby boli zabezpečené záujmy ochrany prírody a zároveň ostal v čo najvyššej miere zachovaný aj samotný predmet ochrany, teda historický park a jeho architektonická kompozícia.

Chránený areál Horský park predstavuje jednu z najvýznamnejších plôch zelene v Bratislave. Areál Horského parku s výmerou 22 ha je lokalizovaný na severozápadnom okraji k. ú. Staré Mesto. Do súčasnosti sa zachoval ako zvyšok pôvodných dubovo-hrabových lesov, ktoré pokrývali západnú a severnú časť mesta. Na konci 19. storočia bolo toto územie upravené na prírodno-krajinársky park. Doba jeho vzniku spadá do obdobia, kedy sa v prírodno-krajinárskych parkoch upustilo od

romantizujúcich tendencií a prevládol vedecký záujem s ohľadom na dendrologické a botanické hľadiská. Tak vznikol nový typ parku, tzv. lesný park, resp. lesopark [8]. V prípade Horského parku voľnú kompozíciu podmienil členitý terén a jej základom je pomerne hustá sieť chodníkov, ktorá člení a zároveň sprístupňuje celý priestor. Existujúci lesný porast bol stvárnený a doplnený novými výsadbami, boli vytvorené priehľady do okolitej krajiny. V r. 1986 bol Horský park vyhlásený na základe zákona č. 1/1955 Zb. o štátnej ochrane prírody za chránený park „za účelom ochrany jeho kompozičného riešenia, dendrologického bohatstva a pre vedecko-výskumné, študijné, náučné a kultúrno-výchovné ciele“. V súčasnosti je predmetom ochrany „starší typ lesného parku, ktorého základom je dubovo-hrabový porast. Z historického hľadiska patrí medzi najhodnotnejšie úpravy Bratislavského okrášľovacieho spolku. Cenné sú zachovalé architektonické doplnky i kompozícia, ktorá je živým dokladom parkovej tvorby u nás v minulosti [6].

V tomto roku bol spracovaný „Plán starostlivosti o CHA Horský park“ [9]., ktorého objednávateľom je vlastník a správca objektu a to Hlavné mesto SR Bratislava. Tento dokument nadväzuje na program záchrany CHA Horský park [10] s platnosťou na roky 1999-2009, nie je však dokumentáciou ochrany prírody. Jeho cieľom je umožniť vlastníkovi a správcovi objektu vykonávať svoje povinnosti tak, aby boli rešpektované všetky hodnoty tohto vzácneho územia.

Východiská plánu starostlivosti o CHA Horský park

Plán starostlivosti v prvom rade vychádza z faktu, že Horský park predstavuje významné dielo záhradnej a krajinnej architektúry, čo potvrdzuje aj predmet ochrany uvedený Štátnom zozname osobitne chránených častí prírody SR [6]. Východiskom práce bola v prvom rade dôkladná analýza súčasného stavu areálu zameraná na:

1. analýzu prírodných prvkov z prírodovedného hľadiska
2. analýzu kultúrno-historických prvkov z hľadiska architektonickej kompozície.

1. Analýza prírodných prvkov z prírodovedného hľadiska priniesla zaujímavé výsledky. Druhové bohatstvo areálu tvorí 214 druhov vyšších rastlín, z toho je 51 taxónov introdukovaných drevín. Druhy prirodzeného druhového zloženia tvoria 44,13 % podiel z celkového počtu všetkých zaznamenaných druhov. Z hľadiska pokryvnosti však prevládajú, tento fakt je výrazný hlavne v stromovom a krovinovom poschodí. Ako negatívny faktor pôsobí v areáli najmä ruderalizácia a synatropizácia porastov a výskyt niektorých inváznych druhov rastlín, napr. netýkavky málokvetej, krídlatky japonskej alebo pajaseňa žliazkatého.

2. Analýza kultúrno-historických prvkov bola zameraná na zhodnotenie stavu architektonickej kompozície. V takmer nezmenenej podobe sa v parku zachovala pôvodná cestná sieť, resp. jej trasovanie. Povrch chodníkov je miestami v nevyhovujúcom stave, je narušený ich priečny a pozdĺžny profil a sú viditeľné aj poškodenia eróznou činnosťou z dôvodu chýbajúcich či zdevastovaných protieróznych zarážok. Z pôvodného vybavenia parku sa zachovali kovový pavilón s osemuholníkovým pôdorysom, v ktorom boli umiestnené dvakrát zalomené lavičky kopírujúce jeho pôdorys a dve kovové lavičky v secesnom štýle, z toho jedna kruhová lavica okolo mohutnej lipy (obr. 1), obe boli vyhotovené z oceľových rúr, ktoré boli opracované tak, aby pripomínali konáre stromov. Zo začiatku minulého storočia pochádza pomník venovaný H. Justimu, ktorého zásluhou park vznikol a je dielom sochára A. Rigeleho. Neďaleko pomníka postavili po r. 1925 kamennú lavičku s hudobným motívom a nápisom *Charles Foerster*. Z pôvodnej vybavenosti z obdobia založenia parku sa nezachovalo 50 ks lavičiek osadených v dobe, domček pre strážcu, detské ihrisko zriadené v r. 1873, dve studne s rozvodmi vody dlhými 650 m a 600 m určené na zavlažovanie vysadených rastlín a 100 smetných košov [11].

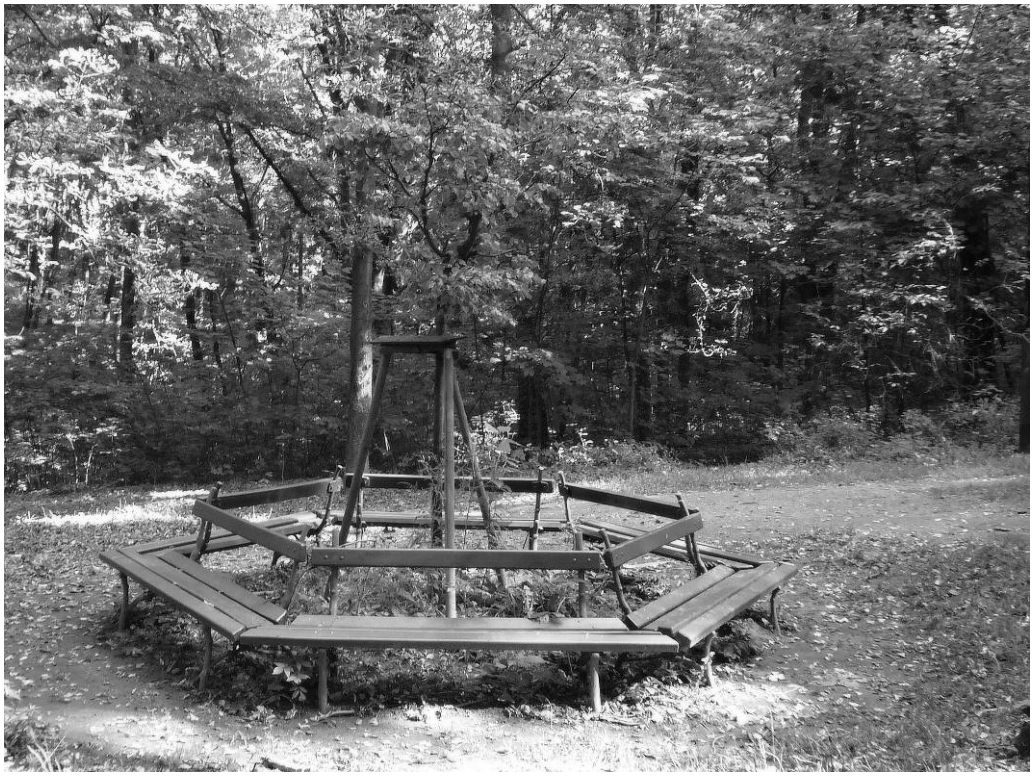
Návrhy manažmentu v CHA Horský park

Návrhy manažmentu vychádzajú z vykonaných analýz a sú cielene zamerané na riešenie zistených problémov, či už prírodných alebo kultúrno-historických prvkov.

1. Návrhy manažmentu prírodných prvkov sú v prvom rade orientované na zníženie úrovne ruderalizácie a synantropizácie, ktoré predstavujú z hľadiska kvality porastov veľké nebezpečenstvo. Ďalším okruhom je práca s porastmi a vykonávanie úrovňových a podúrovňových prebierok. Ide najmä o asanácie drevín, ktorých miera poškodenia predstavuje prevádzkové riziko a tiež o minimalizáciu vrstvy náletov javora mliečneho, ktorá komplikuje prirodzenú obnovu porastov. V rámci obnovy porastov je navrhovaná aj výsadba vhodných taxónov drevín, najmä na miesta uvoľnené v dôsledku vývratov.

2. Návrhy manažmentu kultúrno-historických prvkov majú za cieľ zlepšiť stav jednotlivých súčastí architektonickej kompozície. Rozsahom najvýznamnejšie sú navrhované úpravy cestnej siete, ktoré sú prioritne zamerané na niekoľko okruhov: úprava priečneho profilu komunikácií, stabilizácia okrajov komunikácií a obnova protieróznych zarážok. Osobitné opatrenia sú navrhované pre hlavný komunikačný ťah, kde je potrebná aj obnova kanalizačných vpustov a úprava povrchu cesty, napr. vrstvou kamennej drte. V tomto okruhu opatrení je navrhnutá aj revitalizácia verejného osvetlenia pri hlavnom komunikačnom ťahu a obnova detského ihriska. Obnovu vyžadujú aj niektoré premostenia vodných tokov, ktoré sú v nevyhovujúcom stave.

Navrhované spôsoby manažmentu sú naplánované na niekoľko rokov v závislosti od finančných možností správcu. Stav prírodných aj kultúrno-historických prvkov spolu úzko súvisí a preto je ich potrebné realizovať v rovnocennej miere. Vzhľadom na celkový stav areálu sa účinnosť mnohých navrhovaných opatrení (zameraných prioritne na prírodné prvky) prejaví až v dlhšom časovom horizonte.

obr. 1: Kruhová lavica, ktorá sa zachovala z pôvodného vybavenia Horského parku (september 2010)
zdroj: fotoarchív autorky

Niektoré problémy obnovy historickej zelene na území Bratislavy

Medzi najvýznamnejšie historické objekty zelene v Bratislave patria Medická a Grassalkovichova záhrada. Obe záhrady sú chránené podľa zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu. Medická záhrada je evidovaná ako súčasť národnej kultúrnej pamiatky Aspremontov palác, číslo ústredného zoznamu 263 (záhrada reprezentuje samostatný pamiatkový objekt). Grassalkovichova záhrada je evidovaná ako súčasť národnej kultúrnej pamiatky Prezidentský palác, číslo ústredného zoznamu 32 (záhrada reprezentuje samostatný pamiatkový objekt).

Medická záhrada bola založená v r. 1770 ako súčasť palácového areálu grófa Johanna Goberta z Aspremontu v duchu francúzskeho barokového klasicizmu s osovou dispozíciou na palác. Úprave záhrady dominoval centrálny znížený parter, v rohoch vybavený veľkorozmernými vázami. Hlavná os viedla terasou paláca a bola zameraná na vstup umiestnený centrálne do hlavného pavilónu. Okrajové chodníky, ktoré uzatvárali pravidelný parter, tvorili hranicu od zvyšnej časti parku. Koncom 18. storočia dochádza k úpadku záhrady. Stav záhrady sa neustále zhoršoval, staral sa o ňu iba jeden

záhradník. Počas prvej ČSR bola záhrada ako súčasť Lekárskej fakulty UK sprístupnená verejnosti a začali jej venovať väčšiu pozornosť [12], [13]. V neskoršom období boli vo východnej časti vybudované ihriská pre deti a mládež. Až do doby rekonštrukcie v 80-tych rokoch 20. stor. záhrada postupne upadala. V r. 1985 až 1988 bola záhrada zrekonštruovaná, pričom bolo čiastočne zachované historické dispozičné riešenie. Centrálny parter tvorí trávniková plocha lemovaná nízkym živým plotom, v smere osi záhrady sú po jeho stranách vedené dve lipové aleje. Časť záhrady, ktorá bezprostredne nadväzuje na budovu paláca, je od zvyšnej plochy oddelená oporným múrom s kovovou mrežou. Súčasťou rekonštrukcie bolo aj osadenie mobiliáru, bola inštalovaná nová fontána, kvetinové vázy, osvetlenie a detské ihrisko.

Obnovená Medická záhrada priniesla veľkú kvalitatívnu zmenu v porovnaní so stavom pred rekonštrukciou a aj z celoslovenského hľadiska bola v tej dobe hodnotená veľmi priaznivo. S odstupom času je však možné poukázať na niektoré nedostatky obnovy tejto barokovej záhrady. Pôdorysné členenie zachováva osovú dispozíciu, pri ktorej hlavná os vychádza z centrálneho bodu paláca a rešpektuje aj pôvodné proporcie parteru, ktorý bol vymedzený poloblúkovou komunikáciou s alejou. Pri obnove však ostala nedoriešená hlavná pohľadová os (dlhá 280 m): pri pohľade na palác zo záhrady sa stráca optická väzba kvôli prerasteným tisom, ktoré nevhodne zakrývajú takmer celú fasádu Aspremontovho paláca. Priehľad od paláca do záhrady je neukončený, stratený v korunách líp, čím zaniká pomerne veľký priestor záhrady. Horná terasa záhrady, ktorá priamo nadväzuje na palác, nie je nijako upravená, nachádza sa v nej skupina prerastených tisov a fontána so štyrmi bronzovými holubmi od P. Mikšíka, osadená do pôvodného barokového bazénu. V zlom stave je aj ornamentálna výzdoba centrálneho parteru, zanedbané sú obvodové výsadby. Nejasná je koncepcia východnej časti záhrady, ktorá tvorí takmer polovicu jej celkovej výmery. Je tu umiestnené detské ihrisko, sociálne zariadenia, budova správy objektu a tiež socha básnika S. Petőfiho od B. Rudnaya. Tomaško [14] v roku 2004 konštatuje, že záhrada patrí k najlepšie udržiavaným historickým záhradám na Slovensku, pripomína však, že v rámci rekonštrukcie sa objavili nové prvky, ktoré sú v rozpore s pôvodným riešením a to detské ihrisko, záhradný nábytok a výtvarné doplnky. Z výtvarných doplnkov je dominantná Labutia fontána od P. Mikšíka (obr. 2) umiestnená na hlavnej kompozičnej osi na vrchole oblúka parteru.

obr. 2: Labutia fontána v Medickej záhrade na hlavnej kompozičnej osi (júl 2010)
zdroj: fotoarchív autorky

Medická záhrada je dnes v stave, kedy by bolo potrebné pristúpiť k jej čiastočnej obnove. Niektoré prvky sú v nevyhovujúcom stave, hlavne komunikácie a mobiliár. Žiaduce by bolo doriešiť aj najvypuklejšie problémy z kompozičného hľadiska, najmä začiatok a ukončenie hlavnej kompozičnej osi záhrady. Nové usporiadanie si určite vyžaduje aj východná časť záhrady, v ktorej sú jednotlivé prvky bez akejkoľvek vzájomnej väzby nielen medzi sebou, ale aj na historický kontext priestoru.

Grassalkovichova záhrada je súčasťou palácového areálu grófa A. Grassalkovicha, ktorý bol postavený v roku 1760. Založená bola (rovnako ako palác) v barokovo-rokokovom slohu a bola komponovaná na stredovú os s miernou asymetriou bočných častí a mala pôdorys nepravidelného obdĺžnika. Z troch strán ju obklopoval vysoký múr. Za palácom sa nahádzal elipsovitý trávnikový parter, na ktorý nadväzovali pravidelné časti ohraničené nízkym živým plotom. Dve bočné časti s jednoduchším pôdorysom oddeľovali aleje, v pravej časti pri hospodárskych budovách boli aj ovocné stromy. Záhrada bola niekoľkokrát prebudovaná, k najvýznamnejším zásahom prišlo po r. 1948 počas prestavby paláca na Ústredný dom pionierov a mládeže Klementa Gotwalda. V záhrade bolo vybudovaných viacero objektov, napr. amfiteáter, garáže, bazén či protiletecký kryt, ktoré vôbec nerešpektovali historicko-kultúrne hodnoty lokality. V roku1974 boli odstránené nevhodné prístavby a objekty, bol odstránený múr, ktorý opticky izoloval záhradu od okolia a bol nahradený kovovou mrežou [11], [12], [13].

Súčasné architektonické riešenie záhrady vychádza z barokovej úpravy, zo stavu z r. 1780. Počas rekonštrukcie v r. 1998 sa obnovil oválny parterový trávnik, ktorý je lemovaný chodníkom a kvetinovými záhonmi, pri ktorých sú osadené kameninové vázy. Záhrada bola koncipovaná ako súčasť areálu prezidentského paláca, ktorým sa Grassalkovichov palác stal po vzniku SR. Ostala však verejnosti prístupná, pre účely prezidentského paláca je vyhradený 50 metrov široký priestor, ktorý je od ostatnej plochy oddelený priehľadnou stenou. V súčasnosti je záhrada v pomerne dobrom stave a jednoznačne patrí k najlepšie udržiavným plochám zelene v Bratislave.

Z hľadiska obnovy záhrady však vidíme niekoľko nedostatkov či problémov. Z kompozičného hľadiska je to pohľadovo neukončená hlavná kompozičná os (dlhá 230 m). V pôvodnom riešení bol hlavný kompozičný priestor oddelený od ostanej plochy dvojradovou alejou a priehľad od paláca bol ukončený pohľadom na aleju a na susednú záhradu Arcibiskupského paláca. Dnes hlavný pohľad od paláca končí na múre, ktorý tvorí hranicu zo strany Spojnej ulice. Na hlavnej kompozičnej osi sa ocitla aj fontána, ktorá bola v záhrade vybudovaná ešte pred jej obnovou. Ide o dielo s názvom Mladosť, ktorého autorom je sochár T. Bártfay (obr. 3). V čase rekonštrukcie záhrady sa viedla diskusia o vhodnosti tohto diela do priestoru barokovej záhrady, fontána však nakoniec na svojom mieste ostala.

obr. 3: Fontána „Mladosť“ v Grassalkovichovej záhrade na hlavnej kompozičnej osi (február 2011)
zdroj: fotoarchív autorky

Určité rozpaky vyvoláva aj obnovenie tzv. štepnice, ktorá má pripomínať ovocný sad z minulosti záhrady. Pri rekonštrukcii bolo v piatich radoch vysadených 5 rôznych kultivarov okrasných jabloní, ktoré sa však rôzne striedajú. Pri ich výsadbe bolo podcenené ukotvenie stromov, ktoré narástli šikmo a navyše boli upevnené len neupravenými drevenými hranolmi. Dnes táto skupina stromov pôsobí

v záhrade nepatrične a rozhodne vyžaduje radikálny zásah. Ako veľmi nevhodné hodnotíme aj umiestňovanie drevených hracích prvkov pre deti, ktoré sa začali v záhrade objavovať v posledných rokoch. Správca objektu, ktorým je Mestská časť Bratislavy Staré Mesto, tak pravdepodobne supluje nedostatok detských ihrísk v centre mesta.

V roku 2010 bola obyvateľom a návštevníkom mesta sprístupnená *Františkánska záhrada*. Táto úprava vznikla na ploche podzemnej garáže v mieste, kde sa v minulosti rozkladala záhrada františkánskeho kláštora, ktorá patrí k najstarším záhradným úpravám na území mesta. Františkáni vybudovali komplex s kláštorom a ranogotickým kostolom, ktorý bol vysvätený v r. 1297 a jeho súčasťou bola aj rozľahlá záhrada obohnaná kamenným múrom. Pôvodne obdĺžnikový tvar záhrady bol v neskoršom období zmenšený takmer o šestinu a pôvodná stredoveká záhrada bola upravená na záhradu barokového typu. V roku 1708 zaviedli vodovod nielen do kláštorných objektov, ale aj do veľkej záhrady, kde bola fontána, J. M. Korabinský v r. 1786 spomína, že františkánska záhrada má prekrásnu úpravu a je v nej fontána s výbornou horskou vodou [12]. V r. 1896 bol zbúraný záhradný múr a bol nahradený ozdobným železným plotom, záhrada dostala novú parkovú úpravu a slúžila všetkým obyvateľom mesta. V druhej polovici 20-teho storočia tu bolo detské ihrisko. Koncom 90-tych rokov boli pod plochou bývalej záhrady vybudované podzemné garáže a nadzemný priestor bol obnovený, čiastočne v duchu pôvodnej historickej úpravy. Predstavu o pôdoryse záhrady nám poskytuje Marquartov plán z r. 1765 [15]. Na ňom je záhrada rozdelená na pravidelné časti, z ktorých každá je ozdobená ornamentom zbiehajúcim sa do stredu plochy. V pôvodnej dispozícii bola záhrada v severo-južnom smere dlhšia a bola rozdelená na hlavné tri časti, z ktorých každá bola ešte rozdelená na štyri menšie. Novodobé riešenie prevzalo členenie plochy na štyri časti dvoma na seba kolmými chodníkmi (v smere sever-juh a východ-západ), ktoré v strede vytvárajú menší kruhový priestor. Excentricky je umiestnená fontána či studňa, ktorá má pravdepodobne pripomínať fontánu „s výbornou horskou vodou“, ktorú spomína J. M. Korabinský. Novodobé pôdorysné riešenie komplikoval fakt, že bolo potrebné zohľadniť technologocké zariadenia podzemnej garáže, ktoré vystupujú takmer 2 m nad úroveň terénu. Symetria členenia záhrady ostala v pôdoryse zachovaná, ale symetria prietorového vyjadrenia je narušená. Riešenie výsadieb je veľmi jednoduché, po obvode je výsadba javorov mliečnych s guľovitými kompaktnými korunami. Parter tvorí trávnik, nevhodne pôsobia výsadby kríkov, hlavne tisov, ktoré sú do tohto malého, komorného priestoru príliš objemné.

obr. 4: Pohľad na severnú časť Františkánskej záhrady (jún 2011)
zdroj: fotoarchív autorky

Záver

Historické parky a záhrady sú významným svedectvom doby, v ktorej vznikli. Pri ich údržbe či rekonštrukcii by sa podľa Tomaška, Hrubíka [16] nemala zneužívať skutočnosť, že mnohé rokmi stratili slohovú čistotu, prestali sa udržiavať a usmerňovať vo vývoji. Mali by sme ich vnímať v kontexte historických súvislostí a v súlade s Florentskou chartou [1] rešpektovať ich architektonickú kompozíciu, ktorej súčasťou je nielen pôdorys a topografia objektu, stavebné a dekoratívne prvky, tečúce a stojaté vody, ale aj vegetácia, ktorá v sebe zahŕňa rastlinné druhy, proporcie, farebnosť, rozmiestnenie a vzájomné pomery jednotlivých druhov drevín. Historické objekty zelene si zaslúžia našu pozornosť a aj z dôvodu ich zraniteľnosti je im potrebné venovať mimoriadnu starostlivosť. Príspevok poukázal na niektoré problémy, ktoré súvisia so manažmentom historickej zelene, ktorej právna ochrana vychádza v prvom rade z princípov ochrany prírody. Na príklade Horského parku v Bratislave boli prezentované možné prístupy k údržbe tohto objektu, ktorý má nielen veľkú prírodovednú, ale aj kultúrno-historickú hodnotu. V príspevku boli tiež diskutované niektoré problémy obnovy historických záhrad. Obnova historickej zelene je veľkou výzvou a prináša so sebou aj veľké očakávania. Často však ostanú nenaplnené, alebo ich naplnenie komplikujú rôzne záujmy a chápanie poslania a funkcií historickej zelene. Aj napriek niektorým nedostatkom bola obnova Medickej, Grassalkovichovej či Františkánskej záhrady bezpochyby obrovským prínosom pre upevnenie postavenia historickej zelene na Slovensku. Je však potrebné ďalej rozvíjať to pozitívne, čo priniesli a kriticky zhodnotiť nedostatky a postupne začať pracovať na ich odstránení.

Literatúra

[1] ICOMOS-IFLA, 1982: Historic gardens (The Florence Charter). International Committee for Historic Gardens. Florence, 5 pp.
[2] http://www.historickeparky.nt.sk/
[3] Benčať, F., 1982: Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku z rajonizácia ich pestovania. Bratislava, VEDA vydavateľstvo SAV. 368 pp., mapová časť 451 pp.
[4] Kubišta, R., 2006: Historické parky a záhrady: Nitriansky kraj. Bratislava, VEDA vydavateľstvo SAV. 180 pp.
[5] Režná, N. a kol., 2010: Parky a záhrady. Bratislava, Dajama. 127 pp.
[6] http://uzemia.enviroportal.sk/
[7] Janota, D., 1983: Ku koncepcii ochrany a využívania historickej zelene z hľadiska štátnej pamiatkovej starostlivosti. In: Ochrana a využívanie historickej zelene na Slovensku. Študijné zvesti. Bratislava, Príroda. pp. 9-22.
[8] Hošťálková, B., 1973: Bratislavské parky, ich vznik, vývoj a dendrologické bohatstvo. Bratislava, Obzor. 100 pp.
[9] Reháčková, T., 2011: Plán starostlivosti o CHA Horský park. Manuscript, depon. in: magistrát hl. SR Bratislavy. 45 pp + prílohy
[10] Kocianová, E., Holanská, Z., 1999: Program záchrany chráneného areálu Horský park. SAŽP Banská Bystrica. Manuscript, depon. in: Magistrát hl. mesta SR Bratislavy. 22 pp. + prílohy
[11] Rešovská, Z., Klučárová, Z., 1988: Revízia a evidencia historických parkov a záhrad na území Bratislavy. ZARES
[12] Janota, D., Bagin, A., 1977: Historická zeleň Bratislavy. Bratislava, Obzor. 155 pp.
[13] Tomaško, I., 1967: Vedecké základy systému mestskej zelene rozpracované na príklade Bratislavy. In: Kolektív, 1967: Problémy dendrobiológie a sadovníctva. Slávnostný zborník prác Arboréta Mlyňany (VII) k 75. výročiu jeho založenia. Bratislava, VEDA Vydavateľstvo SAV. pp. 323-454
[14] Tomaško, I., 2004: Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku. Bratislava, VEDA vydavateľstvo SAV. 160 pp.
[15] Marquartov plán Bratislavy z r. 1765. Bratislava: Slovenská kartografia.
[16] Tomaško, I., Hrubík, P., 2001: Historické parky a záhrady. SPU Nitra, 83 pp.

Ing. Tamara Reháčková, PhD.
Ústav krajinnej a záhradnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: t.rehackova@nextra.sk

Ing. Vladimír SOBOTA
Krajský pamiatkový úrad Košice

Zeleň a voda v Košiciach

Abstrakt: Voda pretekala v minulosti centrom mesta Košice – Čermeľský potok a z východu ho obtekala rieka Hornád s viacerými vetvenými ramenami. (obr. 1). V stredoveku bol z týchto zdrojov napájaný fortifikačný systém mesta. Od 19. storočia sa začala vo väčšom využívať aj ako estetizujúci prvok zelene – Mlynský náhon a jeho brehy, Čermeľský potok pretekajúci stredom mesta a vodné prvky – jazierka, fontány.

História zelene v Košiciach

V stredovekých Košiciach sa sadovnícky upravená zeleň nenachádzala. Prenikanie sadovnícky upravenej zelene do vnútorného mesta súvisí až s myšlienkami novodobého osvietenstva s výraznou barokovou prestavbou našich miest, a neskoršími názormi na zdravý životný štýl, ktoré datujeme do druhej tretiny 19. storočia. Úprava zelených plôch sa týkala najmä významných architektonických komplexov (kláštorné záhrady), neskôr verejných a poloverejných priestorov – parkov, alejí a záhrad. Vnútorné plochy dvorov v meštianskych domoch ostali naďalej spevnené dláždením. Mapa mesta z rokov 1798 – 1811 zaznamenáva ešte mesto ohradené hradbami. V ich vnútornej časti sa nachádzalo minimálne množstvo zelene: pravidelná kláštorná záhrada pri kostole dominikánov, parčík za svätyňou františkánskeho kostola; alej, lemujúca obe ramená Čermeľského potoka asi do polovice toku cez mesto. V okolí mestských hradieb z vonkajšej strany boli založené pravidelné okrasné a kobercovito vysadené súkromné záhrady ako súčasť objektov. Väčší rozmach zakladania záhrad na území vnútorného mesta aj v jeho okolí bol až v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. V priebehu 19. storočia vznikali viaceré sadovnícke úpravy, hlavne v podobe pravidelných záhrad ako súčasti mestskej zástavby (viď Ottov plán z polovice 19. storočia, katastrálna mapa mesta z roku 1868). Do súčasnosti sa autentické záhradnícky upravené dvorové plochy nezachovali. V niektorých prípadoch sú náznaky sadovníckych úprav, alebo sú miesta záhrad zastavané objektmi, prípadne prekryté pevnými plochami dlažieb (asfaltu, betónu). Najzachovalejšie sadovnícky upravené celky z doby založenia v 19. storočí a začiatkom 20. storočia sú: Mestský park, plocha vnútornej šošovky mesta v podobe troch parčíkov insuly, alejová výsadba na ulici Moyzesovej, park na ulici Komenského, park v areáli nemocnice Louisa Pasteura, park v areáli Univerzity veterinárneho lekárstva, cintorín sv. Rozálie, park na Drevnom trhu, Mestský cintorín, park v rekreačnej časti Anička.

Zeleň a voda v Košiciach

V stredovekých Košiciach pretekal stredom zo severu na juh Čermeľský potok, ktorý často menil svoje koryto a vylieval sa. Neskôr asi v 19. storočí bol potok zregulovaný a v južnej časti zvedený do centrálne umiestneného kanála, ktorý sa napájal na systém hradieb. V tom čase, už bol založený súčasný systém zelene pozostávajúci z parkových dispozícií na ploche vnútornej šošovky, na ktoré nadväzovali obojstranné aleje, výraznou mierou podporujúce pozdĺžnu osovú orientáciu vnútromestskej šošovky. V súčasnosti je Čermeľský potok odklonený, vlieva sa do Hornádu pod Aničkou, pričom v rámci rekonštrukcie Hlavnej ulice v rokoch 1996-1998 bol náznakovo zrekonštruovaný v severnej a južnej časti. Tvorí ho plytký murovaný priamočiary kanál, v ktorom cirkuluje voda pomocou čerpadla (obr. 2). Na hlavnej ulici boli v 19. storočí založené menšie parkovo upravené plochy, do ktorých boli neskôr včlenené vodné prvky – fontány.

V južnom cípe vnútornej šošovky bola založená menšia parkovo upravená plocha, do dispozície ktorej boli kooptované stavby – kaplnka sv. Michala, novogotická fontána a ďalšie architektonické doplnky. Pôvodná secesná parková osnova sa zachovala doteraz, s malými zmenami v jej južnej časti. Parčík pozostáva zo systému priamočiarych a priečnych chodníkov s mäkkou povrchovou úpravou, ktoré vymedzujú jednotlivé pravidelné trávnaté plochy. Na trávnatých plochách sa nachádzajú dominantné vertikálne kruhové kvetinové záhony, v súčasnosti obnovené podľa historických fotografií

zo začiatku 20. storočia. V severnej časti parčíka je centrálne umiestnená novogotická fontána (obr. 3). Pochádza pravdepodobne z obdobia 60-tych rokov, je postavená na mieste, kde boli umiestňované pamätníky napr. pamätník Honvédov zo začiatku 20. storočia. Fontánu tvorí kruhová nádrž zapustená pod úroveň terénu s rozšíreným okrajom s hranolovitou rímsou. V jej strede je umiestená samotná kamenársky tvarovaná fontána. Má tvar štylizovaného kalicha, s okrúhlou základňou, s krátkym driekom zdobeným prstencom. Driek prechádza do rozšírenej hexagonálnej kupy – nádržky . Hrany kupy sú v rozširujúcej sa časti zvýraznené plastickými rebrami. Horné ukončenie kupy tvorí široký rímsový lem. Zo stredu kupy vyrastá štíhly vysoký stĺpik s hranolovitou základňou, tordovaným driekom s negatívnymi výžľabkami a zvoncovitou dekoratívnou hlavicou. Na hlavicu dosadá šiška ukončená tanierikom s vytekajúcou vodu. V súčasnosti je fontána vo vlastníctve Mesta Košice, ktoré vykonáva jej pravidelú údržbu, najmä čistenie od kamennej drviny – okolo fontány je sypaný povrch.

Medzi dómom sv. Alžbety a budovou Divadla Janka Borodáča je parkovo upravená plocha, ktorej dispozičné riešenie je poznamenané viacerými prestavbami a čiastkovými rekonštrukciami, hľadajúcimi vhodné riešenie prevádzkovo – funkčných vzťahov. Každá prestavba tu zanechala prvky drobnej architektúry a torzá úprav sadovníckeho detailu, a preto nemá parčík svoju slohovú identitu. Najvýraznejším sadovníckym prvkom kostry parku je porastový veniec, tvorený drevinami domáceho a introdukovaného pôvodu, ktoré v súčasnosti dosahujú mohutné rozmery, napr.: nahovetvec dvojdomý, platan javorolistý, platan východný, magnólie, cédre, lipy malolisté a iné. Vnútrajšok parku je tvorený skupinovými a solitérnymi výsadbami drevín a krov, dosádzaných priebežne od vzniku založenia parku až dodnes. V severnej časti parčíku bola vybudovaná asi v polovici 20. storočia fontána obdĺžnikovitého pôdorysu, ktorá sa s menšími úpravami zachovala do dnes. Najprv to bola jednoduchá fontána s niekoľkými vodotryskami, ktorá sa postupne zmenila na hudobnú fontánu so svetlometmi (obr. 4). Fontána je výrazným estetizujúcim prvkom v centrálnej časti mesta, pričom sa často využíva ako vhodný objekt pri fotografovaní a filmovaní pri významných príležitostich (promócie, svadby...). V súčasnosti je fontána (stavebné prvky) v zhoršenom technickom stave, preto bol vypracovaný projekt na jej rekonštrukciu. Mali by pribudnúť ďalšie prvky, napríklad vodná clona s projekciou divadelných predstavení. Uvedený projekt sa zatiaľ s finančných dôvodov nezrealizoval.

Severne od divadla je založená parková dispozícia, vychádzajúca z princípu modernej strešnej záhrady s obmedzenými biologicko-existenčnými podmienkami – pôdny profil je približne jeden meter vysoký (pod parkom bola v osemdesiatych rokoch realizovaná dvojpodlažná podzemná prístavba divadla). Čistá a jednoduchá sadovnícka osnova je s malými korektúrami prijateľná aj v historicky hodnotnom prostredí. V centrálnej polohe sa nachádza kruhovitá fontána s vodotryskom (obr. 5). Fontána vznikla ako replika staršej fontány z konca 19. storočia, v rokoch 1994 až 1996, ako súčasť rekonštrukcie parku. Sochársky ju spracoval akademický sochár Arpád Račko a spolupracovníci. Nádrž fontány má kruhový tvar, ktorý vystupuje nad úroveň terénu s rozšíreným zaobleným okrajom. V pravidelnom rytme je okraj nádrže zdobený kovovými pásmi s reliéfmi s motívmi zvieratníka. V strede nádrže je osadená replika pôvodnej romantickej prírodnej fontány, vychádzajúcej z typu grotty. Tvoria ju navŕšené domodelované prírodné kamene s machovým porastom. V strede fontány sú umiestnené trysky vodometu.

Mestský park a voda

Súčasnú parkovú plochu Mestského parku tvorilo v minulosti záplavové územie Hornádu a Mlynského náhonu. Cez územie pretekalo veľa drobných tokov, ktoré sa niekedy vylievali z koryta. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia sa územie postupne vysušilo a začalo užívať ako obecná lúka pre oddych obyvateľov Košíc. V roku 1831 spojili lúku s mestom dreveným mostom cez Mlynský náhon, pri Jakabovom paláci, na mieste súčasného betónového mosta. Parkovú úpravu územia podporila výstavba prvej železničnej stanice v roku 1859, ku ktorej zriadili pešiu komunikáciu spájajúcu s mestom cez Mlynskú ulicu. V priebehu niekoľkých rokov tu bol založený prvý verejný sad na území mesta. Najprv boli pravdepodobne vysadené stromové aleje, lemujúce spojnicové chodníky medzi mestom a železničnou stanicou, čoho dôkazom sú najstaršie kostrové dreviny najmä lipy, pagaštany javory a iné. Aleje boli vysadené popri dvoch diagonálnych, krížujúcich sa chodníkoch, priamočiarom chodníku spájajúcom mesto zo železničnou stanicou (pagaštany, lipy) a popri okružnom vonkajšom chodníku. Neskôr bola postupne dosádzaná zeleň na vnútorných plochách parku rozličného druhového zloženia. Zo západnej strany obtekal park Mlynský náhon, ktorý tvoril jeho hranicu. Mlynský náhon,

ktorý bol prirodzeným ramenom rieky Hornád nazývali v minulosti aj „idyla Mlynského jarku“, lebo bol neoddeliteľnou súčasťou architektúr, ponorených do bohatej, prirodzene členitej zelene a pomaly tečúcich zelených vôd náhonu. Okrem estetickej funkcie Mlynský náhon zvyšoval aj hladinu podzemnej vody, čo malo priaznivý vplyv na vegetáciu v Mestskom parku. Zrušenie Mlynského náhonu v 60. rokoch minulého storočia malo negatívny dopad na zdravotný stav drevín v Mestskom parku. V súčasnosti je na mieste Mlynského náhonu vybudovaná štvorprúdová komunikácia, ktorá pôsobí v historickom prostredí rušivo, z tohto dôvodu Mesto uvažuje o jeho obnovení.

Ing.Vladimír Sobota
mobil: 0908820040
adresa do práce:
Krajský pamiatkový úrad Košice
Hlavná 25
040 01 Košice

Obr.1: Košice v roku 1715
zdroj: fotoarchív KPU Košice

Obr.2: Zrekonštruovaný Čermeľský potok
zdroj: foto autor (júl 2011)

Obr.3: Novogotická fontána
zdroj: foto autor (júl 2011)

Obr.4: Hudobná fontána pri divadle Janka Borodáča
zdroj: foto autor (júl 2011)

Obr.5: Fontána severne od divadla
zdroj: foto autor (júl 2011)

Ing. Alexandra Jakabšicová

Krajský pamiatkový úrad Trnava

Voda a zeleň v Skalici včera a dnes

Abstrakt:
Prednáška je zameraná na oboznámenie sa s pamiatkovým územím Skalice, poukázanie na jeho hodnoty, a stav po komplexnej obnove komunikácií a verejných priestranstiev.

Kľúčové pojmy: Skalica, pamiatková zóna, stromy, potok

Skalica:

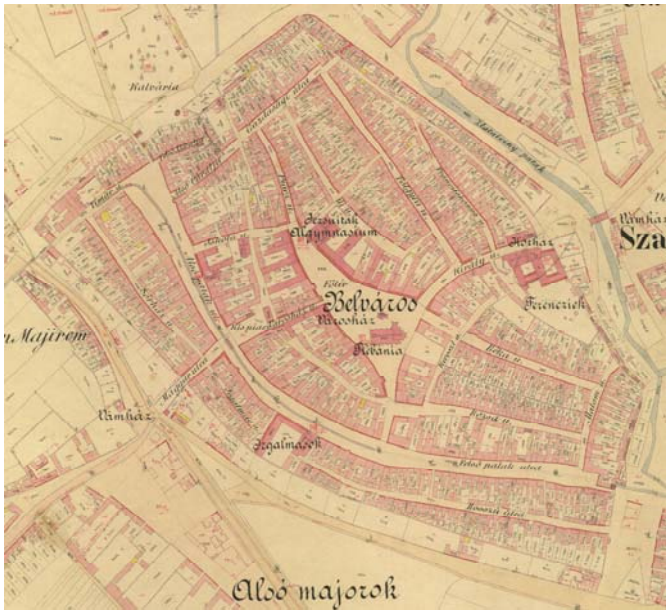
Skalica je situovaná v Chvojnickej doline ohraničenej z juhu výbežkami Chvojnickej pahorkatiny a zo severu nivou a rovinným reliéfom povodia Moravy. Profil terénu je prevažne rovinný, iba v severnej časti historického jadra /priestor rotundy a kalvárie/ je vyvýšenina z dôvodu lokalizácie bývalého hradiska. Priestor hradiska bol v minulosti porušený hlbokým zárezom v dôsledku budovania opevnenia a cestnej komunikácie.

Pamiatková zóna je vymedzená stredovekými hradbami, resp. ich zachovanými fragmentmi, ktoré obiehajú historické jadro. V miestach prerušenia hradieb v nadzemí pamiatkovú zónu vymedzuje línia priebehu podzemného muriva hradieb. Hradby a ich stopa chýba práve v urbanisticky narušenom areáli nemocnice. Historické jadro Skalice formovala od stredoveku hlavne obytná funkcia, spojená s funkciami, vyplývajúcimi hlavne z mestských výsad. Bola to predovšetkým funkcia obranná, správna, hospodárska, ako aj kultúrno-spoločenská. Obrannú funkciu muselo mesto plniť čoskoro po udelení mestských výsad, čoho dôsledkom bolo rýchle vybudovanie opevnenia okolo mesta. Rozsah stredovekého mesta, ohraničeného hradbami, je v prípade Skalice totožný s jeho historickým jadrom a s hranicou pamiatkovej zóny. Po strate obrannej funkcie sa začína s búraním hradieb, spočiatku hlavne v polohe vstupných brán, ktoré boli prekážkou v rozvoji dopravných ciest. Väčšina príhradobných uličiek sa rozparcelovaním stala súčasťou súkromných parciel domov s obytnou funkciou. V 20. storočí sa hradby stali prekážkou v rozvoji vyššej občianskej vybavenosti mesta, preto veľká časť južného úseku bola zbúraná pre realizáciu výstavby nemocničného areálu.

Historické jadro je z juhovýchodu lemované korytom Zlatníckeho potoka, ktoré je vo východnej časti usmernené do podzemného kanála. Z juhozápadnej strany vtekalo v minulosti do vnútra historického jadra, a prechádzalo stredom Potočnej ulice koryto Stračinského potoka, ktoré bolo v 2.pol.20.storočia zasypané.

Systém zelene pamiatkového územia je neoddeliteľnou súčasťou urbanistickej štruktúry, tvorí jednotný celok s architektúrou a vznikol postupným vývojom od pasívnej prítomnosti naturálnej zelene až po regulované, cielene založené a udržiavané plošné a priestorové vegetačné štruktúry. V záujmovom území Pamiatkovej zóny Skalica sa nenachádzajú plochy zelene, zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR ako samostatné národné kultúrne pamiatky (ďalej NKP). Plochy, ktoré dotvárajú charakter pamiatky sú súčasťou objektovej skladby NKP. Vývoj systému zelene začal založením osady na prirodzených zelených plochách urbanizovanej krajiny. Postupnou zástavbou a užívateľským atakom tieto naturálne plochy zelene zanikali. Ostali však ako súčasť dvorov a záhrad pri jednotlivých domoch a najmä zeleň okolo Stračinského potoka prechádzajúceho v minulosti v časti historického jadra po Potočnej ulici. Niektoré zo záhrad vo väzbe na upravovanie zástavby v dvorových traktoch na obytnú, kedy vznikli reprezentatívne nádvoria, mali aj estetické poslanie a boli ozdobnou časťou domu. V ich úprave iste nechýbala zeleň, aj keď doposiaľ nie sú o tom žiadne archívne doklady. Bolo to najmä v priestore námestia a pozdĺž komunikácie vedúcej naprieč sídlom v smere východ – západ, ktorá je delená na Štefánikovu a Kráľovskú. Dvory a záhrady mali prevažne však hospodársku funkciu a boli tu pestovateľské plochy a ovocné stromy.

Pozitívnym obdobím pre vývoj systému zelene bolo 18. storočie, kedy v niektorých dvoroch a záhradách kláštorov a meštianskych domov boli založené okrasné záhrady. V 19. storočí do vývoja systému zelene aktívne zasiahla činnosť mestského okrášľovacieho spolku. Najvýraznejším reprezentantom z 1. polovice 19. storočia je založenie plôch zelene na Námestí Slobody, okolo Trojičného stĺpa, Milenium park na Fótéri részlet na dnešnej južnej časti Námestia Slobody ústiacej do Potočnej ulice. V poslednej tretine 19. storočia a začiatkom 20. storočia pribudli stromové aleje do ulíc v centre.

Obr. 1: Katastrálna mapa z roku 1898
Zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR

Na náčrte katastrálnej mapy z roku 1898, ktorý je zatiaľ najstarším najpreukázateľnejším zachovaným mapovým podkladom s grafickým vyznačením a lokalizáciou významnejších celkov zelene sú plochy záhrad zreteľne čitateľné. Okrem zelene mimo historického jadra je z poľného náčrtu zreteľná upravená záhrada aj vo vnútri stredovekého mesta - záhrada kostola a kláštora milosrdných na parcelnom čísle 622, záhrada areálu františkánov, areál jezuitského kostola a gymnázia.

Dnes tvoria základ systému zelene uličné stromoradia bez alebo s líniovou podnožou, zeleň dvorov a záhrad, sadovnícke úpravy areálových komplexov a zelená plocha v okolí Rotundy sv. Juraja.

Obdobie vzniku Potočnej ulice nie je známe, ale v rámci počiatkov mestského urbanizmu sa uplatňuje ako súčasť prvotnej urbanistickej kostry, vzhľadom na to, že ústi na oboch stranách do opevnenia. Na juhu cez hradbu pri objekte mlyna a na severe pri severnej hradobnej bráne. Ulica bola v historickom názvosloví delená na dve časti podľa smeru toku potoka: Hornopotočná a Dolnopotočná. Hornopotočná ulica - Felsó patak útca je od ústia na juhu do interiéru mesta pri hradbe s objektom mlyna. Dolnopotočná ulica - Alsó patak útca je od križovatky s dnešnou Štefánikovou ulicou po severnú bránu hradobného opevnenia. Samotné koryto potoka ľavostrannou zákrutou mení smer a prechádza z Potočnej ulice do Sasinkovej ulice – Timár útca a vychádza juhozápadným smerom von z interiéru mesta. Potok tečúci Potočnou ulicou (resp. jedno z ramien Stračinského potoka) tiekol stredom ulice, jeho koryto bolo vo väčšom úseku otvorené, prekryté minimálne troma mostami, vo vyústení Štefánikovej, Lichardovej a v oblúku, ktorým sa zatáča do Sasinkovej ulice. Súčasťou mostu na Štefánikovej ulici boli dve sochy svätcov. Počas 20. storočia bol potok v celom úseku Potočnej ulice zabudovaný pod terén a pravdepodobne je v tomto úseku už nefunkčný. Pozostatkom potoka je už len zeleň, prechádzajúca stredom celej Potočnej ulice. Pri rekonštrukcii

ulice začiatkom 21. storočia bol v najširšej časti ulice vytvorený náznak bývalého potoka vytvorením líniovej fontány v strede ulice.

Potočná ulica je široká. Jej stredom vedie dvojradová lipová aleja umiestnená v širokom trávnatom páse. V severnej časti sa Potočná ulica pravidelne lievikovito rozširuje, a uzatvorená je tu radovou zástavbou. V tejto časti ulice je lipová aleja štvorradová. Stredom aleje vedie chodník pre peších. V chodníku sú riešené niky s lavičkami. V rozšírenej časti územia v spevnených plochách sú umiestnené oddychové stoly a lavičky. Celá časť prezentácie vodného toku je v tejto časti ukončená pomníkom k obetiam prvej svetovej vojny. Horná časť ulice sa napája na dolnú kontinuálne. V tejto časti je ulica užšia. Lipová aleja *(Tilia platyphyllos)* je dvojradová, umiestnená v trávnatom páse s lavičkami, pitnými fontánami a sedením. V roku 2004 prešla celá ulica komplexnou rekonštrukciou.

Navrhované riešenie rekonštrukcie verejných priestorov územia pamiatkovej zóny si kládlo za cieľ podporiť atmosféru stredovekého mesta. Hlavnou urbanisticko-kompozičnou osou a kostrou systému sídelnej zelene mesta je lipová aleja na Potočnej ulici, a to i napriek tomu, že kondičný stav drevín je nevyhovujúci a a boli nutné zdravotné prebierky. Inventarizácia drevín ukázala potrebu riešenia obnovy aleje, pričom investor pristúpil k variantu postupnej výmeny drevín tak, ako budú jednotlivé dreviny dožívať. Tento variant však súvisí s postupnou diferenciáciou drevín. Tým sa však zabezpečí trvalá prítomnosť drevín na stanovisku a historický základ aleje. Na základe prieskumu bola navrhnutá etapizácia výrubov a dosadieb. Modelovanie územia na ďalších 15-20 rokov je tu znázornené. Keďže časť drevín bolo potrebné odstrániť, pri pamätníku sa založila nová aleja popri komunikácii a postupne odstránenie chorých a poškodených stromov. Druhové zloženie drevín vo vedľajších uliciach ako Sasinkova ulica, ktorá tvorí spojnicu Potočnej ulice so západným úsekom opevnenia. Ulica je jednostranne zastavaná domami v severnej uličnej fronte. Južnú uličnú frontu tvorí v úseku od Pivovarskej ulice smerom k hradbe bočná hranica parcely Pivovarskej ulice. Dnešná časť ulice je vysadená jednostrannou alejou čerešne pílkatej *(Prunus serrulata)* umiestnenou v širokom trávnatom páse. Madvova ulica je ulica tvoriaca vedľajšiu komunikačnú sieť. Vznikla až po ustálení mestského pôdorysu v dôsledku nárastu obyvateľstva, a tým potreby získania pozemkov pre výstavbu domov v rámci vnútorného opevneného mesta. Ulica sa formuje paralelne medzi dvoma hlavnými komunikáciami v mieste rozdelenia úzkych dlhých parciel na dve. Väčšia časť ulice je bez zelene. Len vo východnej časti ulice pri areáli Jezuitského kostola a kláštora sa nachádza líniový pás trávnika s alejou jablone kvetnatej *(Malus floribunda).*

Na záver prednášky by som chcela hlavne vyzdvihnúť prístup vlastníka, Mesto Skalica, k prístupu realizácii obnovy z hľadiska zachovávania a prezentácie jedinečných pamiatkových hodnôt celého územia pamiatkovej zóny Skalica. Skalica sa tak stala mestom, kde spolupráca všekých zúčastnených strán viedla k zachovaniu a primeranej prezentácii daného cenného priestoru.

Predmetný príspevok sa snažil poukázať na to, akým bohatým urbanistickým prvkom architektúry územia sú vodné toky. Voda formovala historické centrum mesta a napriek tomu, že prítomnosť fenoménu vody pripomína už dnes iba názov ulice, samotný potok je pred zrakmi obyvateľov a návštevníkov mesta Skalica ukrytý, z hľadiska urbanizmu je však podstatným a určujúcim prvkom mesta.

Ing. Alexandra Jakabšicová
Krajský pamiatkový úrad Trnava
Cukrová 1
917 01 Trnava
e-mail: Alexandra.Jakabsicova@pamiatky.gov.sk
tel.: 033/ 24 52 832

MÚDRY, J., GAJDOŠOVÁ, I.: Návrh na vyhlásenie historického jadra Skalice za pamiatkovú zónu, Krajského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava, sredisko Trenčín, 1989.
Ústav geodézie a kartografie, katastrálna mapa Skalice z roku 1898

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Skalica

MÚDRY, J., GAJDOŠOVÁ, I.: Návrh na vyhlásenie historického jadra Skalice za pamiatkovú zónu, Krajského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava, stredisko Trenčín, 1989.
MAGULA, Š., spolupráca ŽUFFOVÁ, J.: Skalica zásady ochrany pamiatkovej zóny, Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2004.
ŽEMBEROVÁ, R.: Skalica – pamiatková zóna Skalica. In: Pamiatky a múzeá, 3/2006, str. 2 – 7.
MAGULA, Š.: Skalica – verejné priestranstvá a moboliár. Pamiatky a múzeá, 3/2006, str. 8 – 12.
MENCL, V.: Stredoveké mestá na Slovensku, Bratislava 1938
GREŠŠOVÁ, J., MÚDRY, J., spolupráca IRŠA, R.: Zásady pamiatkovej starostlivosti Skalica – historické jadro, Krajský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava, stredisko Trenčín, 1988.
ŽUFFOVÁ, J.: Vypracovanie kritérií pamiatkovej bonity historického mesta Skalica, Krajský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava, 12/1985.
Územný plán Mesta Skalica, Návrh 2008.
SKALICA – stavebné pamiatky, Nadácia na ochranu kultúrnych pamiatok v Skalici v spolupráci s Štátnym okresným archívom v Skalici.
BEDNÁR, P., VAJDÍKOVÁ, K., STEHLÍKOVÁ, J.: Záchranný archeologický výskum v Skalici. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 8, Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2006.
KOL. AUTOROV: Skalica, vydal Mestský úrad Skalica, 1992.

Ing. Darina Ulrychová, CSc.

Krajský pamiatkový úrad v Nitre

Unikátny vodný systém v parku v Topoľčiankach.

Abstract: V článku v krátkosti predstavujeme nehnuteľnú národnú kultúrnu pamiatku „Kaštieľ s areálom v Topoľčiankach“, a to najmä pamiatkový objekt „vodný systém“, ktorý aj po viac ako stopäťdesiatich rokoch existencie stále udivuje svojim dôvtipným, ale zároveň jednoduchým technickým riešením.

Kľúčové pojmy: hať, filtračné zariadenie, jazierko

Úvod:

Mnohé prírodne – krajinárske parky zakladané v prvej polovici 19-teho storočia na našom území sú z krajinárskeho hľadiska adaptáciou prirodzeného prostredia. Ich tvorcovia, znalí prírodných zákonitostí, umne využívali morfológiu terénu, pôvab prirodzených lesných porastov a v neposlednom rade i vodu v krajine. Jeden z takýchto príkladov, kedy človek nenásilne a bez energetických vstupov na prevádzku (dnes by sme povedali ekologicky šetrne) prispôsobil vodný tok v krajine svojim potrebám, v tomto prípade požiadavkám architektonicko – kompozičným ale i prevádzkovo – závlahovým, je prípad vodného systému v parku v Topoľčiankach. Prírodne – krajinársky park v Topoľčiankach s jeho na Slovensku jedinečným vodným systémom je súčasťou národnej kultúrnej pamiatky „Kaštieľ s areálom v Topoľčiankach“, vyhlásenou v roku 1963 a zapísanou v Ústrednom zozname pamiatkového fondu. Kaštieľ s areálom zahŕňa 31 pamiatkových objektov, vodný systém je jedným z objektov. Dnešná podoba kaštieľa i celého areálu v Topoľčiankach je výsledkom zložitej genézy. Aspoň v skratke sa pokúsime načrtnúť históriu kaštieľa, od ktorej sa odvíja história celého areálu.

História kaštieľa:

Prvá písomná zmienka o obci Topoľčianky pochádza z roku 1293 pod názvom „Topolschen Parvum“, archeologické nálezy však potvrdzujú staršie slovanské osídlenie, už zo 6. - 7. storočia. Dnešný štvorkrídlový kaštieľ vznikol na mieste stredovekého nížinného hradu, či strážnej pevnosti, ktorá bola obohnaná vodnou priekopou. Neskôr bol areál doplnený o hospodárske objekty, situované na západnej a severnej strane nádvoria. Začiatkom 14. storočia ovládal Topoľčianky Matúš Čák a v roku 1318 sa majiteľmi Topoľčianok stáva rod Topoľčianských. Písomné dokumenty sa zmieňujú v 14. storočí o pevnosti alebo tvŕdzi v súvislosti s majetkami rodiny Topoľčianskych. V priebehu 14. storočia bolo postupne zastavané voľné priestranstvo medzi vežou a vnútorným okrajom priekop. V 14. – 15. storočí vznikol neskorogotický trojkrídlový „castel“ tvaru U s podkovovitými vežami. Tento tvorí stavebný základ dnešného kaštieľa s dodnes zachovanými tromi stredovekými gotickorenesančnými krídlami. Na začiatku 16. storočia bola k východnému múru pristavená mierne lichobežníková obranná veža so stredovým kamenným murovaným pilierom. V roku 1535 bola obec podpálená Jánom Záblatským a celá pevnosť bola vyrabovaná. Chátrajúcu pevnosť bolo v roku 1559 nariadené zbúrať, ale už v roku 1578 bola zaradená medzi hlavné protiturecké pevnosti. Od roku 1561 do roku 1723 sa Topoľčianky stávajú sídlom Tekovskej župy. V tomto období, najmä v 16. a 17.storočí zohral kaštieľ dôležitú historickú úlohu, keď sa tu začali schádzať župné kongregácie, čo podmienilo ďalšie opevňovanie kaštieľa. Staršia stavba bola základom pre výstavbu veľkolepého renesančného opevneného kaštieľa, ktorý bol pravdepodobne dokončený tesne po smrti Jána z Topoľčianok, ktorý zomrel v roku 1598. Jeho rod vlastnil majetky a kaštieľ do roku 1611. V rokoch 1578 – 1662 prešiel objekt viacerými renesančnými prestavbami, ktoré ho ponechali v podstate v nezmenenom hmotovo-objemovom riešení. V 17. storočí z pôvodného stredovekého objektu stála už len juhovýchodná časť, označená ako „vyššia veža“ uprostred nádvoria na pláne z roku 1671. Výraznejšie prestavby dala urobiť v roku 1616 rodina Petheovcov a v roku 1662 Rákocziovci. Prestavbami sa na jednej strane modernizuje a zosilňuje fortifikačný systém a na druhej strane sa

kaštieľ prestavuje a modernizuje na obytné a hospodárske objekty. Komplex bol rozšírený cez pôvodné opevnenie o pristavané východné krídlo. Postupná modernizácia si vyžiadala odstránenie starej obytnej veže, ktorá doposiaľ stála v strede nádvoria. Okolo opevnenia, zosilneným nárožnými vežami, sa nachádzala široká priekopa, napájaná z priľahlých tokov, vytvárajúcich ďalšiu prirodzenú obranu pevnosti. Vnútorné objekty tvorili pohodlné panské sídlo, kde sa konali tiež stoličné kongregácie. Prestavbou kaštieľa v roku 1662 boli existujúce tri stredoveké krídla zo strany nádvoria zjednotené stĺpovou arkádovou chodbou a severozápadná bašta bola upravená na zámockú kaplnku.

V priebehu 17. storočia a prvej polovici 18. storočia vystriedal kaštieľ viacero majiteľov - po Rákociovcoch to boli Erdódyovci, Zičiovci, Kohároyovci a Tavonatovci. Pevnostný charakter stavby sa dochoval až takmer do polovice 18.storočia. Stavebné úpravy rodiny Zichyovcov, približne v roku 1742 vniesli kaštieľu nádych barokového umeleckého cítenia.

V polovici 18. storočia získal väčšinu mestečka a panstva Jozef Keglevich, ktorý uskutočnil zásadnú zmenu kaštieľa, ktorou bola prestavba južného krídla v klasicistickom slohu. Architektonickým riešením nového krídla bol poverený v roku 1818 projektant L.Pichl a realizácia prebehla v rokoch 1825-30 pod vedením budapeštianskeho staviteľa Jozefa Hilda. Na mieste bývalého južného opevnenia vznikla obdĺžniková budova s tromi rizalitmi. Jeho hmota absorbovala časti pôvodnej stavby. Toto krídlo kaštieľa obsahuje všetky prvky klasicistickej feudálnej architektúry – slávnostný vestibul, schodište a nástupný priestor vedúci do ústrednej slávnostnej sály poschodia, zaklenutej veľkou kupolou. Na ústrednú sálu z oboch strán naviazali salóny, do bočných rizalitov umiestnili jedáleň a knižnicu. Vo väčšine priestorov sa dodnes nachádzajú dobové nástropné maľby a drevené obklady stien. Reprezentačné poschodie je dodnes zariadené historickým slohovým nábytkom. Niektoré súpravy a lustre pochádzajú z doby výstavby krídla. Prístavbou južného krídla dosiahol kaštieľ temer súčasný architektonický vzhľad, pozorovať ho možno najmä na kresbe F. Wolfa z roku 1842.

Po rozbití monarchie prešiel kaštieľ v roku 1918 do majetku Československej republiky a v roku 1923 sa stal letným sídlom prezidenta ČSR. Úpravy pre tieto účely boli realizované v rokoch 1923-24 podľa projektu architekta I. Harminca. Vybudované bolo obytné vstavané podkrovie nad renesančnou časťou, čím sa zmenilo zastrešenie krídiel vyššími sedlovými strechami a oblúky boli v prízemí zasklené, tiež boli vymenené kamenné stĺpy arkád na poschodí. Pri oprave v roku 1936 bola stavba zvýšená využitím podkrovných priestorov. Zároveň bol kaštieľ vybavený ústredným kúrením, boli vybudované rozvody elektriky, bol zavedený elektrický stolový výťah a telefón. V roku 1951 daroval prezident K. Gottwald časť kaštieľa Revolučnému odborového hnutiu pre rekreačné účely, kedy boli renesančné krídla upravené na izby.

Celé klasicistické krídlo zostalo využité pre účely múzea, ktorého exponáty pozostávajú jednak z pôvodného klasicistického zariadenia salónov a knižnice, jednak zo starších gotických renesančných a barokových mobiliárov vnútorného zariadenia, ako aj súboru predmetov dovezených z rôznych krajín sveta, najmä tureckých predmetov, ktoré mali symbolizovať víťazstvo nad tureckými vojnami.

Od roku 1998 je vlastníkom kaštieľa Jednotný majetkový fond odborových zväzov SR, ktorý realizuje komplexnú obnovu kaštieľa.

História parku:

Históriu parku v Topoľčiankach nevieme zrekonštruovať s takou presnosťou, ako históriu kaštieľa, o „začiatku histórie“ parku nám napovedá miestna povesť, ktorá pripisuje založenie parku Jánovi Tapoľčányimu a datuje do druhej polovičky 16. storočia. Bezprostredné okolie kaštieľa, vtedy ešte opevnenej tvrdze obohnanej vodnou priekopou, ktorej zvyšky pozorujeme v konfigurácii terénu podnes, pravdepodobne už vtedy okrášľovali sadené stromové skupiny. Park v pravom slova zmysle však vznikol pravdepodobne až o niekoľko storočí neskôr na začiatku 19. storočia, za grófa Jána Nepomuka Keglevicha. Keglevich prestaval zámok a dal skultivovať aj dovtedy zanedbaný park (prvá etapa vývinu). Druhá etapa vývinu topoľčianskeho parku je spojená s menom nemeckého záhradníka Georga Gillemota, ktorého okolo roku 1840, pozval Keglevich na renovovanie parku. Gillemot zaviedol do parku romantické stavbičky a údajne navrhol i pôvodný skleník. Základy vodného systému boli vybudované tiež pod vedením Gillemota. Dal vybudovať hať na potoku Leveš, prívodný vodný kanál, filtračný objekt, Veľký rybník a jazierko pri Žltom mlyne (dnešné Labutie jazierko). Na mape 2. vojenského mapovania (1843) je už zachytený Veľký rybník. Tiež je na tejto mape zachytený

tzv. „Gloriette“ v miestach neskoršej vodárne Babylon, pravdepodobne išlo o stavbu, ktorá bola predchodcom vodárenskej stavby. Aj najstaršie exotické dreviny v parku pochádzajú pravdepodobne z obdobia Gillemotovho pôsobenia v Topoľčiankach. Gróf Štefan Keglevich, syn Jána Nepomuka Keglevicha, pokračoval v diele svojho otca a pozval na svoje panstvo záhradníka Vojtecha Strnanda (tretia etapa), ktorý zostal v službách panstva aj po odchode Keglevichovcov. V roku 1890 prešlo panstvo v Topoľčiankach do rúk Habsburgovcov, prvý z majiteľov, arcikniežа Karol Ľudovít von Habsburg dal upraviť nádvorie kaštieľa tak, ako ho poznáme dnes. Po krátkom čase venoval celý majetok svojmu synovcovi arcikniežaťu Jozefovi Augustovi Habsburskému, veľkému milovníkovi prírody. Tento v rokoch 1900 - 1905 zrealizoval v parku prevratné zmeny. Jozef August zrušil všetky hospodárske budovy v blízkosti kaštieľa, doplnil kaštieľ drahým nábytkom, rozšíril park a dal dobudovať vodný systém do podoby, ako ho poznáme dnes. Vtedy bola vysadená i alej červenolistých bukov v dĺžke asi 200m. V roku 1898 vybudoval Vojtech Strnad Jazierko pri kaplnke. Pri hĺbení dna jazierka narazili na spoločný hrob cisárskych vojakov padlých v bitke s Rákocziovcami v roku 1705. Na ich pamiatku postavili na kraji jazierka kaplnku. Ďalšie jazierko založil na mieste zbúraného pavilónu pre výkon práva prvej noci. Toto jazierko plnilo funkciu zámockého kúpaliska (dnešné Jazierko pri medveďovi), ktoré bolo napúšťané povrchovým vodným systémom a prepadovou vodou z vodojemu na Babylone. Strnad tiež obnovil Labutie jazierko so zrúcaninou bašty. Tzv. Južným jazierkom Strnad vodný systém ukončil, z tohto malého jazierka vedie výpusť do potoka Leveš. Strnadovým dielom sú i posledné veľké zmeny v druhovom zložení drevín. Plastiky medveďa, jeleňa a diviaka od Alojza Strobla zdobia park jeho zásluhou. Arcikniežа mal dva dendrologické koníčky – ruže a javory. Kolekcia javorov sa zachovala takmer úplne a predstavuje 30 druhov a kultivarov tohto rodu. Medzi kaštieľom a kolkárňou bol „ružový vŕšok“ s altánkom, dodnes po ňom ostala malá vyvýšenina. V roku 1910 dal arcikniežа postaviť budovu pánskej jazdiarne a remízu pre koče, sane a bričky. V tom istom roku dal postaviť i lovecký zámoček. Po vzniku prvej československej republiky nastupujúca česko - slovenská vláda celý topoľčiansky majetok od Habsburgovcov odkúpila a Topoľčianky sa stali letným sídlom prezidentov štátu. Vďaka tomuto nestihol zámok ani park v Topoľčiankach smutný osud mnohých našich kaštieľov. Naopak, v medzivojnovom období prešiel park v Topoľčiankach obdobím ďalšieho druhového obohacovania najmä o sempervirenty a to pod vplyvom blízkeho Arboréta v Mlyňanoch. Hneď po prvej svetovej vojne prešiel park do starostlivosti Štátnych lesov, v ktorých správe je až do súčasnosti. V rokoch 1997-2000 v nadväznosti na rekonštrukciu loveckého zámočku bola zrekonštruovaná i časť parku bezprostredne prislúchajúca k tomuto objektu, zvyšky ovocných stromov, ktoré na tejto ploche ešte prežívali z pôvodného ovocného sadu boli asanované až na začiatku 90 – tych rokov 20. storočia. Posledným obohatením parku o prvky malej záhradnej architektúry boli drevené a mramorové plastiky, ktoré sú výsledkom sochárskych workshopov v topoľčianskom parku. V roku 2007 bola zreštaurovaná socha medveďa od majstra Strobla, socha bola pôvodne umiestnená pri kúpalisku, resp. Medveďom jazierku, vzhľadom na vandalizmus v parku bola zreštaurovaná socha premiestnená na chránenú plochu pri loveckom zámočku, kde sú umiestnené ďalšie dve sochy s loveckou tematikou od tohto autora.

K areálu topoľčianskeho zámku patrilo i hospodárske zázemie. Na ploche prislúchajúcej k poľovníckemu zámočku bola pôvodne zeleninová záhrada a severne od nej bol pôvodne ovocný sad, dnešná škôlka okrasných drevín. Po prvej svetovej vojne keď prešiel park do majetku a starostlivosti štátnych lesov bol sad zrušený a prebudovaný na škôlku okrasných drevín. Tomuto účelu slúži dodnes, pôvodná plocha sadu bola postupne rozširovaná o nové pestovateľské plochy severným smerom. Predmetom pamiatkovej ochrany sú však iba parcely pôvodného ovocného sadu. Zeleninová záhrada zanikla po výstavbe poľovníckeho zámočku v roku 1910, okraje tejto plochy boli postupne rozparcelované, v medzivojnovom období tu bolo postavených niekoľko budov (zdravotné stredisko, budova plemenárskeho podniku), v povojnovom období výstavba pokračovala vybudovaním bytovky a stavieb IBV. Hoci táto plocha tiež patrila k hospodárskemu zázemiu kaštieľa podobne ako sad (dnes škôlka), jej pôvodná funkcia je nevratne zmenená a predmet pamiatkovej ochrany zanikol.

Rozsiahly prírodno – krajinársky park v Topoľčiankach s rozlohou cez 40 ha na severozápadnej strane plynulo prechádza do lesných porastov bývalej zvernice. Táto časť parku však už neslúži svojmu pôvodnému určeniu, úplne stratila charakter lesoparku a postupne sa premenila na hospodársky les.

Park v Topoľčiankach je ukážkovým príkladom zachovalého prírodno - krajinárskeho slohu so všetkými slohovými atribútmi. Pravidelne upravené nádvorie vybočuje z prírodno – krajinárskeho slohu, nadväzuje však na renesančnú podobu troch krídel kaštieľa. Parter pred kaštieľom je budovaný ako priehľad od vstupnej brány parkového areálu zvýraznený mostom ponad potok Leveš. Prístupová cesta s alejou vedie k bočnému vstupu do kaštieľa a k ostatným objektom v parku. Dispozíciou pripomína park v Topoľčiankach park v Betliari, a síce, úzkym pretiahnutým pôdorysom pozdĺž potoka, s prirodzeným prechodom do okolitých lesov. I cestná sieť zredukovaná na jeden pozdĺžny chodník v hornej časti parku pripomína situáciu v Betliari. Z dendrologického hľadiska patrí park v Topoľčiankach so svojimi približne 280 druhmi a kultivarmi drevín, k najbohatším parkovým objektom na Slovensku. Okrem cennej kolekcie javorov rastie v parku celý rad cudzokrajných ihličnanov, najmä rozmanitých kultivarov tují, cypruštekov, borievok, smrekov, jedlí, rôzne kultivary tisov, céder atlantský, ľaliovník, samčí i samičí jedinec ginkga a desiatky ďalších zaujímavých druhov a kultivarov drevín. Významným kompozičným prvkom je alej z červenolistého buka (Fagus sylvatica Atropunicea). Je to jedna z najhodnotnejších alejí v Nitrianskom kraji. Drobná záhradná architektúra z rôznych období sa dochovala iba čiastočne. Kompozícia parku s harmonickým pomerom porastných skupín a otvorených lúčnych plôch prepojených priehľadmi je dochovaná takmer bezo zmien. Potok Leveš tvorí v južnej časti hranicu parku, asi v strede parku sa však stáva súčasťou parkovej kompozície, dopĺňaný mostíkmi je nosným prvkom vodného systému parku. Dômyselný vodný systém s vodopádikmi napájajúci kaskádu jazierok, je v súčasnosti v rekonštrukcii.

Vodný systém:

Vodný systém v topoľčianskom parku začína v severnej časti parku haťou na potoku Leveš, vedie celým parkom a končí v južnej časti parku kde je v dvoch miestach zaústený do miestnych potokov, v juhovýchodnej časti vedľajšou vetvou do Hostianskeho potoka, v juhozápadnej časti hlavnou vetvou do potoka Leveš.

Základy vodného systému topoľčianskeho parku položil nemecký záhradník Georg Gillemot, ktorého, ako sme spomenuli vyššie, do Topoľčianok pozval okolo roku 1840 vtedajší majiteľ panstva, gróf Keglevich. Vodný systém má podzemnú a nadzemnú časť, ktoré spolu úzko súvisia. Gillemot dal vybudovať hať na potoku Leveš, ktorú môžeme pokladať za začiatok vodného systému v parku. Od hate je časť vody z potoka odrazená a vedie prívodným povrchovým kanálom do filtračného objektu. Toto zariadenie vodu prečisťovalo od hrubých nečistôt a zároveň je *začiatkom podzemnej časti* vodného systému. Filtračné zariadenie je po viac ako 150 rokoch stále funkčné. Podzemný vodný systém má hlavnú vetvu, ktorá sa zhruba kryje s hlavným parkovým chodníkom, vedie popri Veľkom rybníku do južnej časti parku, tvoria ho liatinové rúry o priemere 115mm, potrubie je cca 1 – 1,2m hlboko pod zemou a po celej trase sa dajú zistiť hydranty. V miestach, kde sa podzemný vodný systém križuje s nadzemným vodným systémom, to zn. kde potrubie premosťuje potok Leveš môžeme vidieť stav liatinových rúr. V dolnej (južnej) časti parku má hlavné podzemné potrubie odbočky do ostatných častí parku, tieto odbočky sú železné a s menšími priemermi ako potrubie hlavné. Jedna z vedľajších vetiev podzemného systému zásobovala vodou zeleninovú záhradu a majer a je zaústená do Hostianskeho potoka. Niekoľko desiatok metrov pred zaústením tejto vetvy je situované malé jazierko, v súčasnosti v areáli Štátneho plemenárskeho podniku. Jazierko je pravidelne napúšťané vodou z fungujúcej časti vodného systému. Hlavná vetva podzemného vodného systému končí v juhozápadnej časti kde je zaústená do potoka Leveš. V miestach oranžérie je posledné technické zariadenie na tejto hlavnej vetve, tzv. zimný ventil. Podzemná časť vodného systému zabezpečovala zavlažovanie v parku a hospodárskych objektoch a tiež funkciu fontán v jazierkach, ktoré fungovali dômyselne len na báze tlaku vody v potrubiach.

Za *začiatok nadzemnej časti* vodného systému pokladáme už spomínanú hať na potoku Leveš, od nej vedúci povrchový kanál, odbočkou z neho je napájané filtračné zariadenie (začiatok podzemnej časti), povrchový kanál pokračuje do nižších častí parku kde ďalšou odbočkou napája Veľký rybník, kanál pokračuje ďalej a v južnej časti rybníka sa spája s odpadovým kanálom z Veľkého rybníka a pokračuje ďalej. Celá táto časť povrchového systému je funkčná, žiaľ, pod Veľkým rybníkom po

niekoľkých desiatkach metrov je kanál prerušený rozsiahlym zosuvom pôdy. V súčasnosti prebieha v parku v Topoľčiankach obnova vodného systému, v miestach tohto zosuvu bude prirodzený tok vody zabezpečený novodobým dreveným akvaduktom. Za akvaduktom povrchový vodný systém pokračuje plytkými kanálmi do nižších častí parku, kde končil v Labuťom jazierku, ktoré dal vybudovať ešte Gillemot a ktoré bolo pôvodne napájané vodou odrazenou z potoka Leveš. Vojtech Strnad vodný systém ďalej rozšíril a dal povyše Labutieho jazierka vybudovať kúpalisko (Medvedie jazierko), ktoré napájal odbočkou z povrchového kanála ale hlavným zdrojom vody pre kúpalisko bola vodáreň Babylon, ktorá zásobovala pitnou vodou i Veľký zámok. Strnad vybudoval z tohto povrchového kanála ďalšiu odbočku do Labutieho jazierka a napájanie jazierka priamo z potoka Leveš neobnovil. Obidve jazierka (Labutie i Kúpalisko) sú v súčasnosti bez vody, nakoľko povrchový vodný systém je v tejto časti parku nefunkčný a vodáreň na Babylone tiež. Niekoľko metrov pod kúpaliskom povchový kanál vstupuje pod zem do betónového potrubia a ústi do Jazierka pri kaplnke, z tohoto jazierka voda prepadovou rúrou vytekala k malému vodopádu a odtiaľ povrchom do malého tzv. Južného jazierka. Tu povrchový vodný systém končí, z južného jazierka voda odteká podzemnou rúrou do potoka Leveš. Napriek tomu, že Jazierko pri kaplnke bolo pôvodne napájané vodou z povrchového systému, ktorý je v tejto časti nefukčný a teda jazierko by zostávalo bez vody, podarilo sa vyriešiť napúšťanie jazierka prepojením pôvodného potrubia s vedľajšou vetvou podzemného systému a napustené jazierko je vďaka tomuto „improvizovanému“ riešeniu ozdobou južnej časti parku.

Za viac ako sto rokov existencie vodný systém nevyžadoval žiadne rekonštrukcie, nakoľko mu bola venovaná primeraná starostlivosť a údržba. Systém fungoval a napájal jazierka v parku vodou až do konca 80 – tych rokov 20. storočia. V súčasnosti je vodný systém funkčný iba čiastočne, avšak prebiehajúca obnova nás napĺňa optimizmom a radosťou zo znovu objavených krás vodných zrkadiel a dynamických potôčikov v parku v Topoľčiankach.

Ing. Darina Ulrychová, CSc.
Krajský pamiatkový úrad v Nitre
Námestie Jána Pavla II., č. 8
949 01 Nitra
e-mail: darina.ulrychova@pamiatky.gov.sk
Tel.: 037/2451862

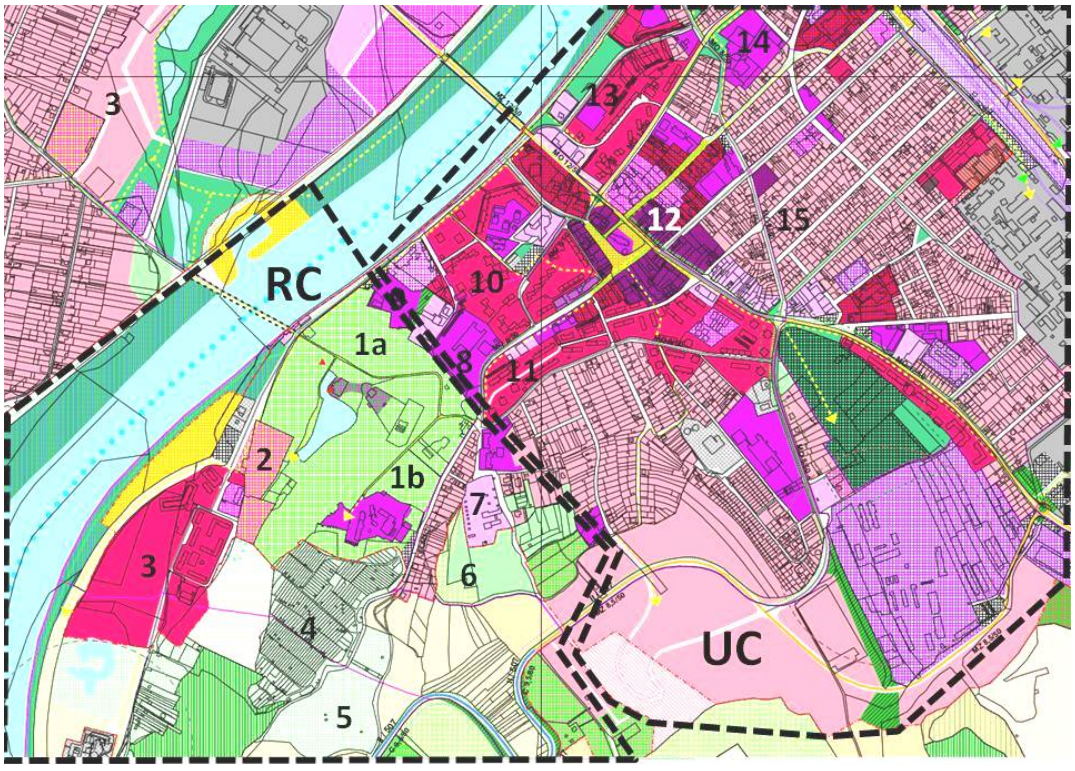
Ing. Anna Dobrucká, PhD.

Ateliér záhradnej a krajinnej architektúry v Nitre

Zámocká záhrada v Hlohovci – prírodné a kultúrne centrum

Jedno mesto - dve centrá:

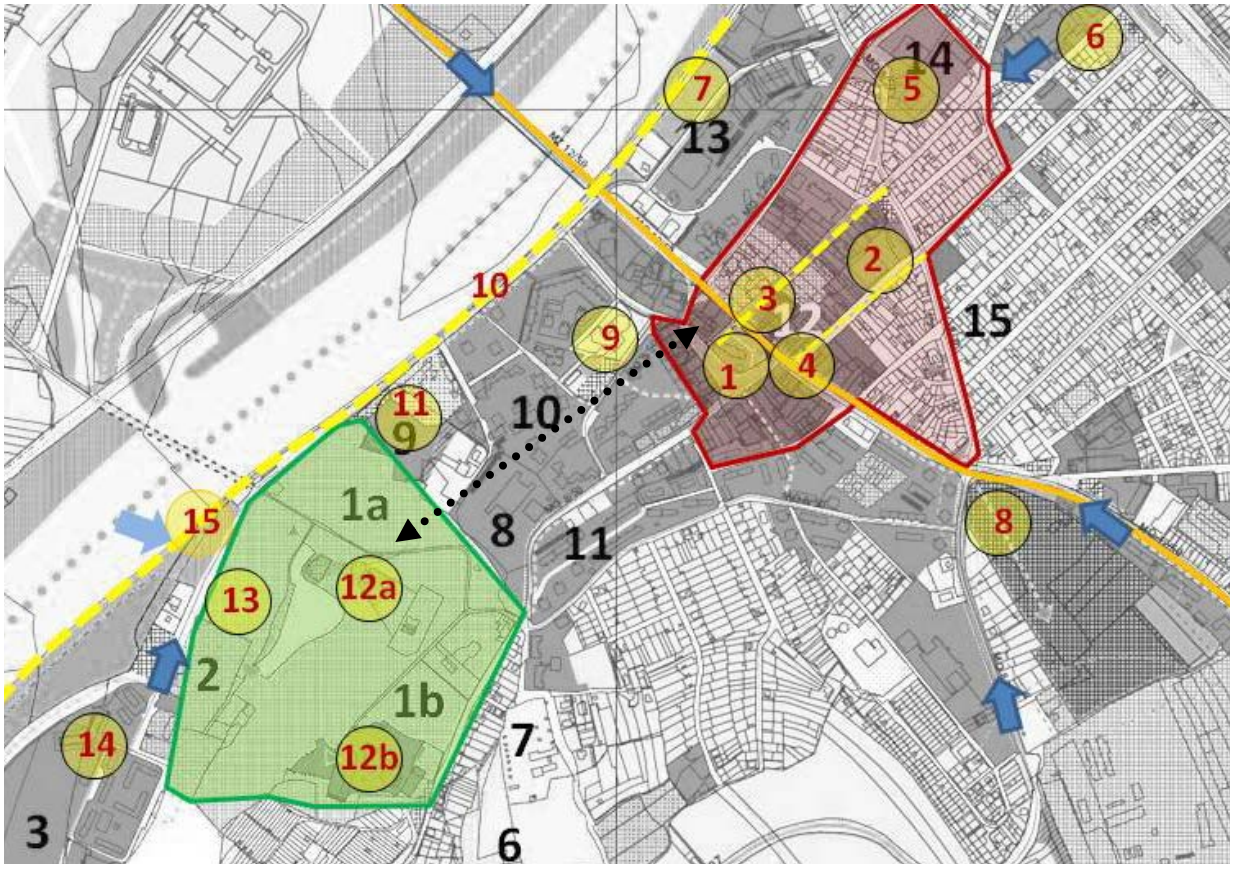
Všeobecne sa za "historické centrá" považujú územia s vyššou koncentráciou pamiatkovo chránených objektov (stavebné skvosty, kostoly, kaštiele, šľachtické či meštianske domy apod.. Často ide o pamiatkové zóny, kde je zároveň koncentrovaná i vybavenosť súčasného mesta a sústreďuje sa tu tiež najviac obyvateľov v priebehu dňa. Takéto ***historicko-urbanistické centrum (UC)*** má i Hlohovec a je ňou "pamiatková zóna", ktorej súčasťou je i pešia zóna. Ale mesto Hlohovec má ešte jedno centrum, a to ***"historicko-rekreačné centrum" (RC),*** a tým je historický parkový objekt "Zámocká záhrada" (Panská záhrada), ktorej dominantou je kaštieľ čnejúci sa nad riekou Váh. **UC:** Urbánne centrum sa vyvíjalo z prícestnej obce rozširovaním a dnes je dynamickým priestranstvom, v ktorom sa koncentruje pohyb ľudí, objekty komerčnej i nekomerčnej vybavenosti, predovšetkým obchody, reštaurácie, kultúrny dom, ale i inštitúcie, ako mestský úrad, kostol, kláštor, školy apod.. Plochami zelene toto centrum disponuje len minimálne. Jadrom urbánneho centra je pešia zóna, námestie sv. Michala, ulica SNP a Pribinova ulica. **RC:** Rekreačné centrum je tvorené zámockou záhradou. Je to opak urbánneho centra, je územím pokoja, ticha, zábavy, zelene a komerčná vybavenosť je obmedzená len na služby, poskytujúce určitý komfort pri pobyte v tomto území. Rekreačné centrum vzniklo z prírodných štruktúr, najskôr to boli lužné a dobovo-hrabové lesy, neskôr súkromná záhrada s okrasnou a úžitkovou časťou prislúchajúca k šľachtickému sídlu a dnes je tento historický parkový objekt prístupný verejnosti s rekreačnou funkciou. Sprístupnenie verejnosti bolo možné najmä zmenou vlastníckych vzťahov. Mesto i občania majú tendenciu vnímať túto plochu ako "mestský park", avšak je potrebné akceptovať pamiatkovú hodnotu tohto územia a rešpektovať historické a pamiatkové hodnoty, preto zmena na mestský park nie je celkom optimálnym riešením.

Obr.č.1 - Časť územného plánu (AUREX, 2009):

RC predstavuje koncentráciu prírodných prvkov: 1a- "dolná" časť Zámockej záhrady s platanovou lúkou, 1b- "horná" časť Zámockej záhrady s kaštieľom a s terasami, 2 - kúpalisko (pôvodne tiež časť Zámockej záhrady), 3 - sídlisko Dolná Sihoť (v UPD sa uvažuje s jeho rozšírením), 4 - záhradkárska osada (pôvodne tiež časť parku), 5 - pasienky vo svahoch nad kaštieľom, 6 - svažité územie nad Zámockou záhradou, 7 - rekreačné stredisko Balaton v terénnej depresii (pôvodne s jazierkom), **UC** predstavuje intenzívne zastavané územie: Základná škola, 9 - poliklinika (pôvodne hospodárske objekty šľachtického sídla), 10 - sídlisko Nábrežie, 11 - sídlisko Podzámska, 12 - centrum mesta, 13 - sídlisko Dilongova s parkom na Dilongovom nábreží, 14 - Františkánsky kláštor, kostol, záhrada prístupná verejnosti, 15 - zóna rodinných domov.

V centrách sa očakáva tiež zvýšená intenzita pohybu občanov a jeho určitá atraktivita. V urbánnom centre ľudia navštevujú objekty vybavenosti, v rekreačnom centre vyhľadávajú miesta pokoja a oddychu. Mesto Hlohovec má vzácne vyvážené územie, pretože obe centrá sú jasne vymedzené a obe centrá sú intenzívne navštevované, intenzívny je pohyb občanov medzi dvoma centrami. Rôzne štúdie preukázali, že len 20% občanov v priebehu roka odchádza z mesta do prírody a až 80% občanov trávi svoj čas v urbánnom prostredí. Z tohto pohľadu je pre kvalitu života občanov mesta prítomnosť rekreačného centra v urbánnom prostredí nesmiernym prínosom, pretože práve toto územie im poskytuje potrebné "prírodné prostredie", prírodné prvky, zónu relaxu, priestor pre psychohygienu....

Obr.č.2 - Body intenzívneho pohybu občanov mesta Hlohovec:

UC: 1 - Nám. sv.Michala, 2 - Kultúrny dom, 3 - pešia zóna ul. M.R.Štefánika s MsÚ, 4 - ulica SNP a št.cesta Nitra-Tnava, 5 - františkánsky kostol s kláštorom, 6 - autobusová a železničná stanica, 7 - park na nábreží A.Hlinku, 8 - cintorín, 9 - subcentrum na sídlisku Nábrežie, 10 - nábrežná promenáda, 11 - poliklinika, **RC:** 12a - amfiteáter a centrálna časť záhrady, 12b - kaštieľ a iné historické objekty, 13 - kúpalisko, 14 - sídlisko Dolná Sihoť, 15 - plánovaný osobný prístav.

Historické súvislosti:

Územie Zámockej záhrady bolo miestom hranice Rímskej ríše s pohraničným oporným bodom, o čom svedčia vykopávky z dôb rímskej ríše. Práve toto územie bolo kultúrnym a spoločenským centrom vysokej šľachty v priebehu stáročí, keď tu sídlili rodiny ako Abovci, Kontovci, Ujlakyovci, Thurzovci, Forgáčovci a nakoniec Erdödyovci. Územie Zámockej záhrady nebolo verejnosti prístupné a slúžilo len pre potreby majiteľov sídla. Kaštieľ v barokovom slohu nechal postaviť Ján Nepomucký Erdődy a dal základy terajšej zámockej záhrade. V rokoch 1790-1800 v dobe Jozefa Erdődyho bol zámok prestavaný do dnešnej podoby - na stavbu v tvare nepravidelného päťuholník, a dal prestavať tiež záhradu. V roku 1802 navštívil Erdődyho v Hlohovci cisár František II. Pri tejto príležitosti dal nitriansky župan Jozef Erdődy v záhrade postaviť empírové divadlo. Na zámku koncertoval o.i. Ludwig van Beethoven.. V roku 1891 Hlohovec navštívil cisár František Jozef I. Dobrým priateľom Erdődyovcov bol tiež bulharský cár Ferdinand Koburg. Uvedené významné návštevy svedčia o hospodárskom a kultúrnom význame hlohoveckého kaštieľa. Erdödyovci tu sídlili až do r. 1944, kedy náhle rodina Vilmosa Erdődyho Hlohovec opustila a zanechala tak zámok i s jeho pôvodným vybavením. Po ich odchode bola v kaštieli zriadená nemocnica pre sovietskych vojakov a neskôr tu bol umiestnený Reedukačný ústav pre chlapcov. Hoci Hlohovec od toho času strácal na hospodárskom i kultúrnom význame, Zámocká záhrada bola sprístupnená občanom a stala sa spoločenským centrom, miestom krátkodobej rekreácie občanov mesta, miestom oddychu, relaxu i miestom kultúrnych akcií najmä v priebehu leta a tomu zodpovedala i vybavenosť záhrady, kedy pribudol amfiteáter, detské ihrisko, nová fontána, kúpalisko..., čím sa narušila pôvodná kompozícia a zmenilo sa i funkčné využitie záhrady. Zámocká záhrada má dnes výmeru cca 32 ha a stále patrí k najväčším historickým parkom Slovenska, hoci dnes predstavuje už len torzo pôvodného, rozsiahleho parku, ktorý sa rozprestieral na svahoch okolo zámku. Zámocká záhrada v Hlohovci je národnou kultúrnou pamiatkou, ktorá je zapísaná v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR pod číslom 838/3 OPaK. V minulosti platila pre záhradu i ochrana z hľadiska prírody a krajiny, pretože záhrada bola vyhlásená v zmysle zákona NR SR č.287/1994 Z.z. o ochrane prírody a krajiny za Chránený areál so 4.stupňom ochrany. Vzhľadom na rekonštrukciu Zámockej záhrady bola táto ochrana zrušená a záhrada bola prekategorizovaná ako územie s významnými biologickými a estetickými prvkami prírody a predstavuje významnú súčasť prírodného fondu v intraviláne mesta najmä z hľadiska dendrologického, v záhrade sa nachádzajú 4 chránené stromy a platanová lúka s vyše dvestoročnými platanmi. Dnes pre Zámockú záhradu platí 1.stupeň ochrany - všeobecná ochrana.

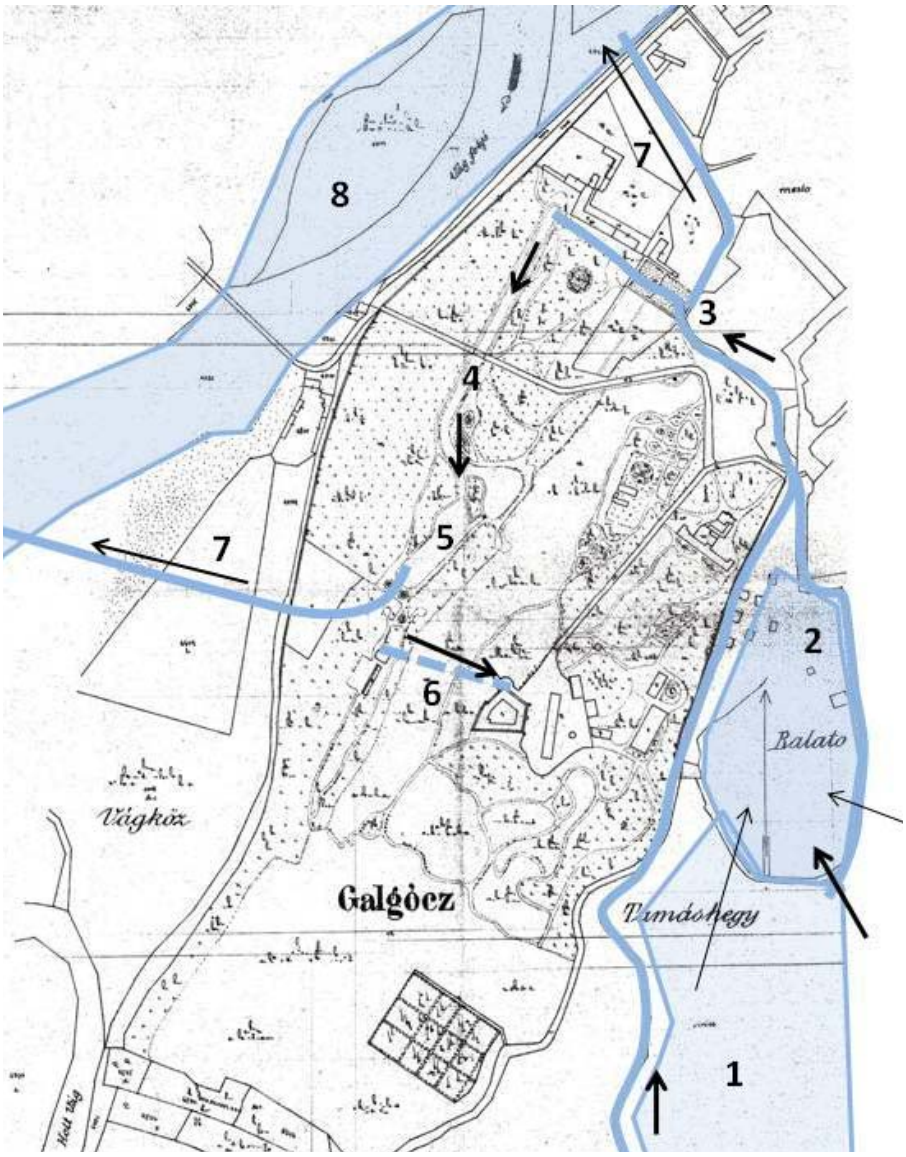
Platanová lúka a voda:

Historická záhrada bola najskôr prístupná len šľachte. Neskôr majitelia zistili, že údržba záhrady je natoľko nákladná, že je potrebné na údržbu získať finančné prostriedky, a tak za poplatok cez víkendy sprístupnili záhradu i mešťanom. Tu sa začína vzťah Hlohovčanov k Zámockej záhrade, ktorú začínajú pokladať "za svoju" a i v súčasnosti ju skôr vnímajú ako "mestský park" a nie ako historický, chránený objekt. Vďaka tomuto prístupu boli do parku po II.sv.vojne vnesené nevhodné objekty a realizované zásahy, ktoré narušili pôvodnú kompozíciu. Zostal však zachovaný platanový háj, najväčší v strednej Európe, ale je pravdepodobne i v Európe vôbec. Celkom bolo v riešenom území zistených 676 ks stromov, z toho 91 platanov. Spoločenská hodnota všetkých inventarizovaných stromov v danej časti parku je 1.157 124.- EUR (34 859 519. –Sk), z toho spoločenská hodnota platanov predstavuje sumu 317 172.- EUR (9 555 120.-Sk), teda takmer 30%. Jestvujúce platany sú vo veku cca 250 rokov, nachádzajú sa tu však i mladšie stromy z nedávnych výsadieb. Priemerná výška stromov je 19 m a šírka koruny 18 m. Platany sú v pomerne dobrom zdravotnom stave, nebezpečné stromy pri kúpalisku boli odstránené, zostávajúce dreviny budú postupne ošetrené. Záhrada však trpí nedostatkom vody. V posledných rokoch dochádza zvlášť v danej oblasti k deficitu zrážok, čo spôsobuje nedostatok vody v pôdnom profile a ten znižuje ekologickú stabilitu porastov i platanového hája. Platan je totiž strom, ktorému vyhovujú pôdy svieže, hlboké, s vysokou hladinou spodnej vody. Z uvedeného vyplýva, že dostatok vody v pôde je pre dospelé stromy základným predpokladom ich udržania na stanovisku. Pri dostatku vody sa stromy zdravo vyvíjajú, naopak sucho im spôsobuje stres, obmedzuje u nich proces fotosyntézy (produkcia organických látok a kyslíka) a evapotranspirácie (výdaj vody z rastlín). Ak platany (naše prírodné dedičstvo) majú byť na stanovisku udržané, deficit zrážok musí byť nahradený závlahami. Množstvo vody pre závlahu musí zodpovedať minimálne deficitu zrážok, tj. cca 150 mm /rok. Na závlahu je možné použiť vodu spodnú (čerpať vodu zo zdroja - studne) alebo povrchovú

(zachytávať dažďovú vodu). Hladina vody v jazierku v roku 2008 bola až o 1,2 m pod úrovňou hladiny dlhodobého priemeru. V roku 2010 sa dostala na priemernú úroveň. Voda je teda potrebná nie len pre platany, ale i pre udržanie jazierka a nasadených rýb v ňom. Udržanie platanovej lúky si vyžaduje i revitalizáciu starých stromov ošetrením a dosadbu nových platanov.

Nakladanie s vodou v minulosti - možno recept pre prítomnosť:

Hydrologické pomery Zámockej záhrady sú ovplyvnené predovšetkým geologickou stavbou územia a klimatickými podmienkami. Riešená časť Zámockej záhrady v nive rieky Váh je budované sedimentami neogénu a kvartéru Neogén je reprezentovaný pestrými ílmi, ílmi piesčitými, ílovitými pieskami, pieskami, ojedinele štrkmi. Kvartér tvorí pokryvné súvrstvie o mocnosti 5-7 m. Litologicky sú sedimenty tvorené z hlín, hlín piesčitých, pieskov hlinitých, pieskov, ílov piesčitých a ílov. Z uvedeného vyplýva značná premenlivosť podložia. V pôdnom profile je spodná voda pomerne dobre pohyblivá, spodné prúdy sú v smere severo-južnom, spodná voda na povrch nevystupuje a k zamokreniu pôdy v záhrade nedochádza. Hladina podzemnej vody v nive rieky Váh je v hĺbke cca 4 m. Vo svahu medzi vrchnou časťou záhrady (s terasemi) a spodnou časťou záhrady (platanová lúka) boli zistené pramene. Svahová voda má zrejme podiel na pohybe pôdy - zosuvy svahu, plochy parku na svahoch sú v súčasnej Zámockej záhrade evidované ako zosuvné územie, pohyby pôdy sa prejavujú najmä od roku 1970 a v ich dôsledku došlo tiež k poškodeniu fasády kaštieľa. Svahové pramene mali význam pri riešení pôvodnej kompozície záhrady. Napr. jeden z prameňov je súčasťou grotty, fontána pod grottou využíva zase tlak vody vzniknutý "samospádom vody". Voda z prameňov bola zachytávaná a odvádzaná do jazierka pri platanovej lúke a bola jedným zo zdrojov vody v jazierku. Vďaka dostatku vody sa jazierko mohlo využívať na rekreačné účely, panstvo ho využívalo na člnkovanie. Voda bola tiež potrebná pre zavlažovanie záhrady, pretože povrchová voda zo záhrady rýchlo odtekala vďaka sklonitosti terénu a navyše svahy záhrady boli značne vysúšané, keďže expozícia svahov je prevažne západná, územie sa nachádza v teplej klimatickej oblasti, mierne suchej s miernou zimou a s priemernou ročnou teplotou až 9,5°C. Teplota v území a deficit vody v pôde sa klimatickými zmenami v súčasnosti zvyšuje. Aby teda záhrada mala dostatok vody, museli s ňou vlastníci i v minulosti šetrne hospodáriť. Systém na zachytávanie vody pripomína systém Alhambry (Granada v Španielsku), kde sa voda do palácov a záhrad privádzala z diaľky cca 100 km - zo Sierra Nevady. V Hlohovci bola voda privádzaná len zo svahov nad kaštieľom, ale i to stačilo na zásobovanie celej záhrady vodou. Dažďová voda bola sústredená v časti "Balaton" (dnes rekreačné stredisko so spevneným povrchom a reštauračnými zariadeniami), odkiaľ bola prostredníctvom povrchového rigolu privádzaná až do jazierka pri platanovej lúke. Jazierko tak malo zabezpečený dostatočné množstvo vody bez nákladov na jej čerpanie. Voda z jazierka navyše zásobovala i zámok a terasové záhrady, pretože bola spätne dopravená do kaštieľa a do záhrad prostredníctvom "vodárne", čo bol objekt so "šnekovým" zariadením na vyťahovanie vody. Prebytočná voda (v čase prívalových dažďov) bola odvedená do rieky Váh odtokovým kanálom. Reguláciou Váhu, výstavbou sídliska, Základnej školy a postupne i rodinných domov bol uvedený vodný systém porušený, povrchový prívodný rigol bol zapustený do kanalizácie, privádzacie rameno bolo zasypané prevažne odpadom a zeminou, vodáreň bola premenená na byty a stala sa nefunkčnou. Aby jazierko naďalej mohlo plniť svoju funkciu, bola vyvŕtaná studňa a spodná voda sa do jazierka čerpala z tohto vrtu. Náklady na získanie vody do jazierka narastali, bolo potrebné počítať s nákladmi na energie a na nové čerpadlá, pretože geologický podklad spôsoboval ich rýchle technické starnutie a znefunkčnenie (agresívna spodná voda, zapieskovanie čerpadla...). Čerpadlo tak bolo potrebné meniť i v priebehu sezóny. Čerpanie spodnej vody sa tak ukázalo ako nákladné a hlavne nedostatočné riešenie. Výdatnosť studne je len 8 l/sek., čo spôsobuje pomalé dopĺňanie vody do jazierka. Nedostatočný prílev vody do jazierka sa prejavuje v poklese hladiny vody, v prehrievaní vody a úhyn rýb v jazierku, čo prinieslo škody na investícii do chovu rýb. Jazierko je schopné zadržať spolu s jestvujúcim ramenom min 18 tis. m3 vody, v roku 2009 (termín riešenia projektu) bolo v jazierku len cca 10 tis. m3 vody, rameno jazierka bolo takmer suché.

Obr.č. 3: Mikrokolobeh vody - nakladanie s vodou, keď záhrada patrila Erdödyovcom

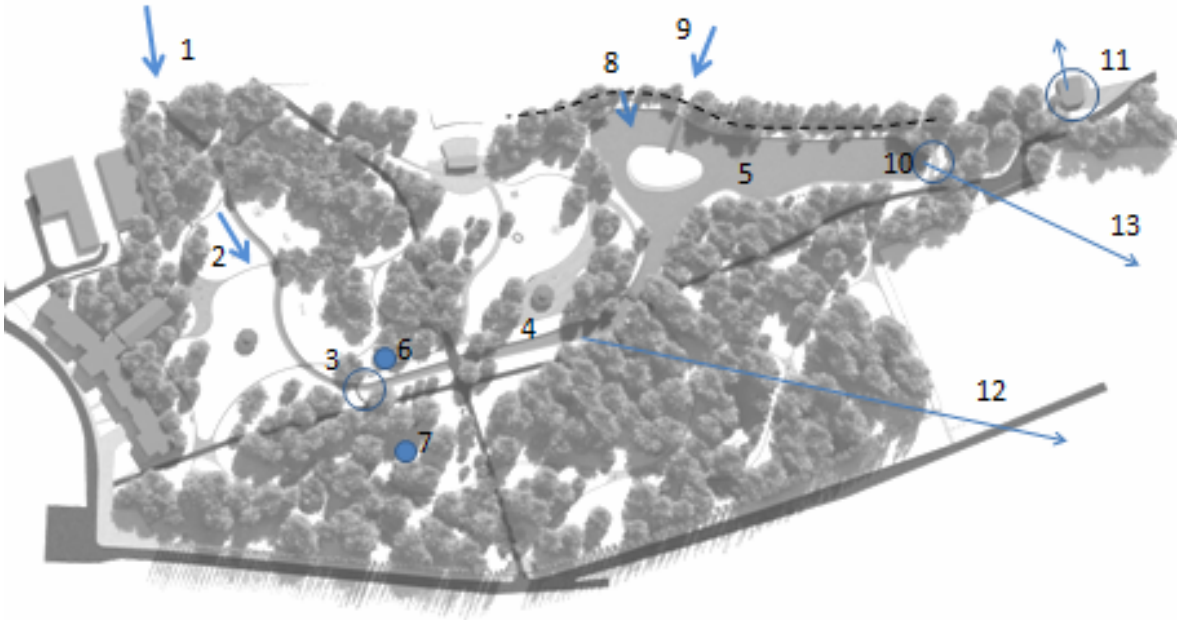
1 - svahy nad kaštieľom boli zdrojom vody pri povrchovom odtoku, 2 - sústredenie dažďovej vody v časti Balaton a zároveň vody, 3 - rigol privádzajúci vodu k záhrade, k hospodárskym objektom, k ramenu jazierka, 4 - rameno jazierka, 5 - jazierko, 6 - vodáreň so šnekovým zariadením pre vyťahovanie vody ku kaštieľu, 7 - odtok prebytočnej vody, 8 - recipient rieka Váh

Návrh riešenia problému s vodou v rámci rekonštrukcie Zámockej záhrady:

Návrh sledoval dva základné ciele: 1. rekonštrukcia v súlade s historicky pravdivou kompozíciou a s obnovou vodného systému (záujem orgánov pamiatkovej starostlivosti) a 2. potvrdenie Zámockej záhrady ako rekreačného centra mesta (záujem mesta).

Rekonštrukcia: Návrh priniesol jednak obnovu komunikačnej siete do stavu z roku 1894 v centrálnej časti - pri amfiteátri a podporil tiež myšlienku obnovy vodného systému, ktorý však nie je možné realizovať len v rámci riešeného územia ("dolná časť parku"), ale ako jeden komplexný systém, ktorý zasahuje i mimo súčasných hraníc parku podobne, ako tomu bolo v minulosti. Keďže sa myšlienka investorovi pozdávala, projekt v rámci riešeného územia už počíta s prvkami, ktoré budú pre obnovu vodného systému potrebné. Vodný systém nie je možné obnoviť v plnom rozsahu a bez súhlasu mesta či občanov. Potrebné je napr. rokovanie s vlastníkmi pozemkov alebo výkup pozemkov pre obnovu vodného systému. Navyše časť systému je neobnoviteľná, pretože v trase pôvodného privádzacieho rigolu je dnes postavená škola s ihriskom, nemocnica a iné objekty. Avšak čiastočná obnova systému možná je: 1. na ulici Šomodskej je povrchová dažďová kanalizácia, ktorá je v

krátkom úseku vedená v pôvodnej trase rigolu, a to až po bod, kde rigol "vstupoval" do areálu záhrady. V tomto bode je teraz povrchový rigol zaústený do kanalizácie a pôvodná trasa rigolu je zasypaná. 2. privedenie dažďovej vody do jazierka je možné novou trasou prívodného rigolu po hranici s areálom ZŠ. K tomu však treba odkryť a vyvoziť odpad na riadenú skládku a nový tok nanovo trasovať, upraviť, spádovať, sfunkčniť. Výsledkom bude nová trasa "toku" pre dažďovú vodu cez Zámockú záhradu, oživenie jazierka, opätovná možnosť člnkovania i chovu rýb a v neposlednej rade úspora energie za čerpanie vody z vrtu. Samozrejme, táto úprava musí byť realizovaná so súhlasom občanov najmä v časti nad kaštieľom a musí mať podporu lokálnych politikov, aby mohlo mesto vyčleniť na realizáciu dostatočné finančné prostriedky. Dažďová voda však predstavuje len o doplnkový zdroj vody pre jazierko, pretože nie je možné sa spoliehať len na zrážky. Je potrebné však zdôrazniť, že množstvo zrážok v sledovanom území sa síce znížilo v posledných rokov, ale prívalové dažde sú výdatné. To však kladie nároky na projektovanie záchytného jazierka i privádzacieho rigolu, ktorý je potrebné dimenzovať na veľké množstvo vody a úprava koryta tak, aby toto bolo stabilné a odolalo kinetickej sile vody. Doplnkovým zdrojom vody pre jazierko by naďalej bola studňa s čerpadlom. Jej umiestnenie sa predpokladá v priestore platanovej lúky, kde je predpoklad vysokej hladiny podzemnej vody. Mohlo by ísť o hydrogeologický vrt PVC DN do hĺbky 9,0 až 10,0 m, výdatnosť vodného zdroja by mala byť aspoň 10,0 l/s. Zdrojom vody pre Zámockú záhradu bude jednak podzemná voda, ktorá sa bude čerpať do ramena, jednak dažďová voda, ktorá bude novým rigolom (suchým potokom) privedená do jestvujúceho ramena jazierka a odtiaľ bude pretekať do jazierka. Dôjde tak k oživeniu existujúceho slepého ramena. Rameno výstavbou nemocnice bolo skrátené a jeho pôvodnú dĺžku a ani miesto spojenia rigolu s ramenom nie je možné obnoviť. Návrh predkladá alternatívne riešenie: - výstavba suchého potoka, ktorý sa stane súčasťou nového vodného systému po jeho dobudovaní v ďalšej etape. K riešeniu by mal pomôcť i Program revitalizácie krajiny a integrovaného manažmentu vodných zdrojov (PRKaIMVZ) realizovaný pri Úrade vlády SR. Mesto sa v tomto smere angažuje.

Obr.č. 5 - Návrh vodného systému v Zámockej záhrady, časť "dolná lúka"

1 – prívod vody novým rigolom (návrh), 2 – navrhnutý „suchý potok“ ako prívod vody k ramenu, 3 – miesto zaústenia suchého potoka do ramena, 4 – rameno jazierka, 5 – jazierko, 6 – jestvujúca studňa, 7 – navrhovaná vŕtaná studňa ako zdroj vody, 8 – povrchová dažďová kanalizácia s vyústením do jazierka, 9 – voda zo svahového prameňa pri grotte, 10 – pôvodná prepadová šachta, 11 – vodáreň (dnes byt), 12 – prepadové potrubie z ramena, 13 – prepadové potrubie z jazierka

Obr. č. 4 - Rekonštrukcia Zámockej záhrady
(autori: Ing.Dobrucká, arch. Drgoň, vizualizácie arch.Debnárik)

Záhrada ako "Rekreačné centrum": aby záhrada bola naďalej akceptovaná ako rekreačné centrum mesta, mala by byť atraktívna a poskytovať občanom určitý komfort pri pobyte v nej. Návrh uvažuje s vybavenosťou plochy, ktorá by podporila pamiatkový zámer a zároveň zodpovedala požiadavky mesta. V súlade s pamiatkovým zámerom bol do záhrady navrhnutý altánok, premostenie na ostrovček v jazierku, oplotenie apod. Po dohode s investorom (mesto) bude vybudované nové detské ihrisko (je navrhnuté z prvkov, ktoré nebudú vytvárať bariérový efekt a prekážku v priehľadoch), prírodný amfiteáter zostane v súčasnej polohe, pri jazierku bude mólo pre člny, jedna z komunikácií bude prebudovaná na korčuliarsku dráhu a návrh tiež rieši problém so zásobovaním jazierka vodou apod.

Obr.č. 6 - Vizualizácia - návrh na vyústenie suchého potoka do jestvujúceho ramena jazierka i s navrhovaným premostením.
(Autori: Ing. A.Dobrucká, Ing. arch. M.Drgoň, vizualizácia Ing. arch. M. Debnárik)

Záver

Hlohovec má výborne vyvážené prostredie vďaka dvom centrám - centrum urbánne a centrum prírodné. Prírodné centrum je rovnako dôležité ako urbánne, intenzita návštevnosti je vysoká, keďže mesto nemá kvalitné prírodné zázemie. Prírodné centrum má určité nároky. Na jeho udržanie je nevyhnutne potrebná voda, čo si uvedomovali majitelia záhrady už v 18.storočí, kedy položili základy Zámockej záhrady s unikátnym vodným systémom. V priebehu času bol tento vodný systém narušená. Pri rekonštrukcii Zámockej záhrady boli prioritne akceptované Zásady pamiatkovej starostlivosti, keďže sa jedná o pamiatkovo chránený objekt, s požiadavkou na jeho obnovu. V súčasnosti sa Zámocká záhrada stala centrom krátkodobej rekreácie i centrom kultúrno-spoločenského života občanov v prírodnom prostredí. Riešenie problémov ukázalo, že ak má byť návrh komplexný, zmysluplný a systémový, potom nestačí riešiť len územie záhrady, ale že je potrebné vnímať i širšie súvislosti a najmä rešpektovať mikroklimatické podmienky, ktoré sú pre rekonštrukciu záhrady zásadné a zohrávali významnú úlohu i v minulosti už pri zakladaní záhrady. Akceptovanie klimatických a prírodných podmienok bolo prínosom pri hľadaní optimálnych riešení zachovania rekreačného centra mesta, jeho prírodných i historicko-kultúrnych hodnôt, a tiež udržanie platanov v záhrade. Vyriešenie vodného systému (mikrokolobehu vody) umožní udržanie platanovej lúky (najväčšia prírodná hodnota Zámockej záhrady), podporí investíciu vloženú do chovu rýb v záhradnom jazierku a zároveň sa územie stáva atraktívnejším, pretože dáva možnosť opätovného využitia jazierka na člnkovanie a voda v akejkoľvek forme (statická, dynamická) zvyšuje tiež atraktívnosť záhrady.

Odporúčanie 1: za "prírodné" centrá miest (teda jadrá systému sídelnej zelene), ktoré by tvorili "protiváhu" zastavanému územiu a tým zvyšovali kvalitu života občanov, je možné odporučiť len plochy s výmerou nad 5 ha, na ktorých sa dá uplatniť funkcia ekostabilizačná, hygienická i kultúrna (prípadne i ďalšie). Menšie plochy budované ako "centrá" nie sú schopné odolávať populačnému tlaku.

Odporúčanie 2: pri riešení akýchkoľvek "zelených" plôch (vegetačných štruktúr) je potrebné akceptovať prírodné podmienky (mikroklimatické, geologické, pedologické, hydrologické, vegetačné...), podrobne analyzovať širšie vzťahy a súvislosti a v návrhoch "prekročiť" hranice zadaného územia z dôvodu komplexnosti a systémovosti predkladaného návrhu. Vodný systém plôch zelene by mal zapadať do rámca celomestského riešenia nakladania s vodou.

Použitá literatúra a podklady:

- Územný plán mesta Hlohovec (aktualizácia AUREX 2009)
- „Hlohovec – park“ Pamiatkový zámer (Krajský ústav štátnej a pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava, Ing. Vagenknechtová a kol., 1989)
- Krajský pamiatkový úrad Trnava, rozhodnutie č. TT-08/1266/5662/Ja zo dňa 23.7.2008
- Historické mapy a fotky z archívu KPÚ v Bratislave
- Felcán, A.: Hlohovecko kedysi dnes a zajtra. obnovené vydanie v roku 1993, ISBN 80-900419-4-9
- Štúdia: „Rekonštrukcia zámockej záhrady - Krajinárske, sadovnícke, urbanistické a architektonické úpravy“, spracovateľ ESTEKO Nitra a LANDURBIA Banská Bystrica, rok 1992. Objednávateľ: Mestský úrad v Hlohovci.
- Projekt stavby: Riešenie zvedenia vody z prameňa pri grotte v Zámockej záhrade (Ing. E.Luščoň 2006)
- Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja pre roky 2008-2013
- Dobrucká, A.: Inventarizácia drevín. Podklad pre projektovú dokumentáciu, objednávateľ Mesto Hlohovec, 2008
- Dobrucká, A.: Rekonštrukcia Zámockej záhrady v Hlohovci. Projektová dokumentácia, objednávateľ Mesto Hlohovec. 2009

Ing. Mária BIHUŇOVÁ, PhD., Ing. Richard KUBIŠTA, PhD.

Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva SPU, Nitra

Voda v mestských sídlach juhozápadného Slovenska.

Abstrakt: Príspevok charakterizuje výskyt a použitie vodných prvkov vo vybraných sídlach juhozápadného Slovenska, zaoberá sa ich historickým vývojom, typológiou, ich premenou v priebehu času a súčasným využitím. Na vybraných mestách (Komárno, Nitra, Nové Zámky a Štúrovo) dokumentuje špecifickosť využitia vodných prvkov v rovinatom prostredí Podunajskej nížiny.

Kľúčové pojmy: vodný prvok, Komárno, Nitra, Nové Zámky, Štúrovo

Úvod

Región juhozápadného Slovenska, inak nazývaný aj Podunajsko, alebo slovenské Podunajsko, je v rámci geomorfologických podmienok úplne odlišný od ostatných častí Slovenska už len tým, že je tvorený Podunajskou rovinou a Podunajskou pahorkatinou. Nie je jedinou slovenskou nížinou, je však rozhodne najrozsiahlejšou rovinou, ktorá napriek nadmorskej výške svojou rozsiahlosťou vyčnieva uprostred ostatných hornatých častí Slovenska. Už v dávnej minulosti boli pôvodne vyskytujúce sa stepné spoločenstvá a lužné lesy nahradené poľnohospodársky intenzívne obrábanými voľnými priestranstvami. Dobrá pôda a dostatok vody boli ideálnymi podmienkami na osídlenie viacerými kultúrami, ktoré zakladali svoje sídla predovšetkým v blízkosti vodných prvkov – potokov a riek.

Dôvodov, prečo sa ľudské sídla zakladali hlavne v blízkosti vodných tokov bolo viacero, jedným z najdôležitejších bol predovšetkým bezpečnostný (stredoveké vodné hrady, renesančné pevnosti obohnané vodnými priekopami, mestské hradby s priekopou a pod.), potravinový (lov rýb, prípadné zavlažovanie...), hygienický (napájanie, pranie, splašky), dopravný (lode, tovar, cestovanie...), ale i klimatický. Nedostatok lesných porastov v okolí sídiel na rovine v spojení s teplou klímou prinášal najmä v letnom období aj mikroklimatické problémy, ktoré ľudská spoločnosť riešila v prvom rade situovaním sídiel v blízkosti prírodných vodných prvkov, alebo budovaním umelých vodných prvkov. Vedľajším efektom všetkých vodných prvkov je aj ich mikroklimatické pôsobenie, týka sa to teda aj prvkov budovaných človekom. Pôsobenie však nemuselo byť len pozitívne, preto sa často vodné priekopy v mierových časoch vypúšťali, zasypávali (neprúdiaca voda, splašky a teplo nepôsobili hygienicky vhodne na atmosféru mesta). Aj preto bolo vhodnejšie využitie prírodných vodných prvkov pri zakladaní miest.

Stručná typológia vodných prvkov

- *prírodné vodné prvky* – človekom neovplyvnené alebo len minimálne zasiahnuté (brody, mosty, hrádze) vodné toky a plochy (potoky, rieky, slepé a mŕtve ramená vodných tokov, jazerá, močiare, mokrade stále či dočasné...)
- *antropogénne vodné prvky* – vyžívajú prírodné prostredie, ktoré je však zásadne ovplyvnené zásahom ľudskej činnosti, zdroj vody je prirodzený (vodné priekopy, vodné kanály, rybníky, zatopené lomové jamy, štrkoviská, pieskoviská, tajchy, studne, v súčasnosti aj vodné diela...)
- *umelé vodné prvky* – založené človekom s umeleckým či zásobovacím zámerom, bez prírodných vplyvov, s potrebou dodávania vody z iných zdrojov, tiež založené na zachytávaní dažďovej vody (vodné nádrže, fontány, potoky s núteným kolobehom vody, vodné veže...)

Z odborného hľadiska sa vodné prvky vyznačujú určitými vlastnosťami, ktoré je možné definovať z rôznych pohľadov. Na základe *historického aspektu*, alebo z pohľadu pôvodnosti hovoríme o prírodných alebo umelých vodných prvkoch, o dôvodoch ich vzniku a pod., čo sa prejavuje aj v ich typológii. Tá je však spojená priamo aj s *technickým aspektom*, ktorý sleduje parametre ako veľkosť,

hĺbku, profil vodnej plochy, prípadne rozlišuje tečúce a stojace vodné prvky, ich dočasnosť a stálosť, môže sledovať aj ešte špecifickejšie vlastnosti ako prietok, priebeh prietoku, výdatnosť (pramene, studne, žriedla). Neposledným aspektom vodných prvkov je aj ich *estetické pôsobenie*, to že dotvárajú a miestami aj utvárajú kolorit krajiny je známe (čo je aj v prípade Podunajskej nížiny zrejmé), sú súčasťou krajinného obrazu, scenérie, vyznačujú sa malebnosťou, pokojom či dramatickosťou, čo sú jednoznačne estetické kritériá. Tieto však môžu prechádzať do ešte podrobnejších detailov, ako je to v prípade prírodno-krajinárskych parkových jazier, mestských fontán, kúpeľných žriediel či i len architektonického riešenia domácich studní. Práve umelecké hľadisko architektonického stvárnenia umelých vodných prvkov je to, ktoré ľudia vnímajú najviac.

Uplatnenie vodného prvku vo vybraných mestských sídlach juhozápadného Slovenska

Komárno

Historické mesto ležiace v strednej časti nášho toku Dunaja, bolo odjakživa výrazne naviazané na vodný element, dokonca po rozpade Rakúsko-Uhorska vytýčená štátna hranica medzi Maďarskom a Slovenskom rozdelila mesto na dve časti, Komárno a Komárom, čo zodpovedá historickej situácii, kedy mesto ležiace pri rieke malo vždy svoj obranný protipól na druhom brehu. Šťastím je, že skutočná pevnosť ležala na Slovenskej strane Dunaja, na rozdiel od presne opačného prípadu s Ostrihomom a Štúrovom (pôvodný názov Parkan je vlastne presne názvom obrannej predpevnosti chrániacej brod či vstup do mesta). Významná poloha mesta na sútoku mohutného Váhu a ešte väčšieho Dunaja spôsobila v priebehu času vznik viacerých pevností, presnejšie postupne sa rozširujúcej jednej pevnosti, ktorá si zachovala čitateľné všetky pôvodné úrovne. V konečnom dôsledku sa najstaršia a najmenšia pevnosť v cípe sútokov oboch riek stala akousi citadelou, druhej pevnosti - pokračujúcej do priestoru mesta. Tretia obranná línia obkolesila celé mesto, ktorého hradby sa čiastočne zachovali až do súčasnosti. Každá fáza vývoja bola sprevádzaná ešte umelou vodnou priekopou zo severozápadnej strany, keďže zo severovýchodnej ich chránil Váh a z juhu Dunaj.

V súčasnosti sú obranné hradby len pripomienkou minulosti, bez zjavného rešpektu a dôstojnosti, ktoré by si zaslúžili. Len jedna časť – centrálna - je uzavretá pre verejnosť s možnosťou jej návštevy len v sprievode sprievodcu vo vyhradenom čase. Po obvode druhej obrannej pevnosti sa nachádza Univerzita Jána Selyeho v Komárne, obytná časť HBV a novo vznikajúca IBV s mestským kúpaliskom a uzavreté firemné priestory. Nábrežie rieky Váh s jej protipovodňovým valom má dopravnú funkciu /prístup k prístavu/ ale aj rekreačnú /športové ihrisko, skate-boardová dráha, prístavisko lodí, niekoľko reštaurácií/.

V centre mesta sa vodný prvok nachádza, len veľmi stroho. A to: fontána na Námestí Európy, ktorá nespĺňa základné požiadavky estetiky; umelo vybudovaný vodný kanálik spájajúci 2 nefunkčné studne v átriu Polikliniky a poprípade sem môžeme zaradiť i piciu fontánu na pešej zóne mesta.

Nitra

Najstaršie slovenské mesto leží presne na opačnej strane Podunajska, v strede jeho severného okraja. Ako väčšina rovinných miest vznikla na brehu rieky Nitra, konkrétne na pravej strane jej razantného ohybu zo západu na juh. Výhodou tejto polohy okrem ochranného pôsobenia rieky bola aj prítomnosť skalnatého vŕšku, ktorý bol ešte z južnej strany chránený potokom Nitrička pretekajúci m popod Župný dom /do súčasnosti zachovaný/. Skalnatý vŕšok, dnes nazývaný aj hradný, sám o sebe ovplyvnil tok rieky prebíjajúcej sa nizučkou pahorkatinou. Takáto poloha bola ideálna na vybudovanie hradu, kostola, katedrály a celého komplexu palácov a budov, na rozdiel od Komárna dodnes žijúcej citadely mesta nazývanej Staré alebo Hradné mesto. Element vody v ňom evokuje aj suchá hradná priekopa pred renesančným opevnením Nitrianskeho hradu.

Súčasné nábrežie rieky Nitra je čoraz viac využívané rôznymi vekovými kategóriami občanov. V obľube je najmä vybudovaná časť cyklotrasy /i keď zatiaľ nie je prepojená s inými časťami mesta/, cyklotrasu využívajú cyklisti a in-line korčuliari, susediaci chodník je určený pre mamičky na prechádzky, bežcov, starších ľudí ale i študentov oboch vysokých škôl, ktorí sa tadiaľto presúvajú medzi jednotlivými časťami VŠ alebo internátom. Na ľavom brehu rieky sa nachádzajú športové plochy, cvičisko pre psov, petangové ihrisko, spomínaná cyklotrasa, Brezový hájik spojený s Domovom pre dôchodcov, základnou školou a strednou školou, sídlom Policajtov a sídliskom Chrenová. Rieka Nitra ohraničuje aj časť mestského parku, ktorý bol vytvorený na ostrove Sihoť, ako

pripomienka minulosti tu zostali len rybníky – Veľká a Malá Hangócka /v súčasnosti využívané hlavne na rekreačný rybolov/ a časť mŕtveho ramena rieky Nitra, kde je možné si zapožičať člnky na krátku plavbu. Plážové kúpalisko mesta je taktiež situované v Mestskom parku, v susedstve rieky.

Najdominantnejším vodným prvkom v centre mesta je fontána pred Divadlom Andreja Bagara. V lete je využívaná aj pri príležitosti Cyrilo-Metodských dní – hlavne ako priestor pre stavbu slovanskej pevnosti, v zime – počas vianočných sviatkov je v nej umiestnený Betlehem. Aspoň takýmto spôsobom sa eliminuje jej zbytočná majestátnosť. Ďalšími vodnými prvkami v centre mesta sú umelecky stvárnené plastiky, dokonca s pitnou vodou vo forme štylizovanej nástennej fontány, či vtipne stvárnenej ručnej pumpy, ktoré svojou výpovednou hodnotou i charakterom prevedenia vhodne dopĺňajú celkový ráz pešej zóny. Prechádzkou mestom je možné nájsť ešte fontánu pred Krajským súdom, pred Domom služieb na pešej zóne a pred vstupom do kúpaliska v Mestskom parku, kde sa nachádza aj kamenné pitítko.

Nové Zámky

Diametrálne odlišný osud v porovnaní s Komárnom a Nitrou spôsobil zánik celej pôvodne európsky významnej pevnosti, vybudovanej na ochranu zvyšku Uhorska pred tureckými výbojmi. Pevnosť vznikla úplne umelo - strategicky presne uprostred Podunajska. Pôvodne drevená palánková pevnosť medzi ramenami rieky Nitra nebola dostatočne odolná, tak bola na pravom brehu rieky postavená murovaná renesančná pevnosť podľa vzoru talianskych ideálnych miest. Pravidelný šesťuholník hradieb s vodnou priekopou napájanou vodou z rieky a s baštami na každom cípe doplnenými dvoma bránami, severnou a južnou, stelesňovali ideál obrannej pevnosti. Vnútro pevnosti tvorili nízke budovy v pravidelnom pravouhlom rastri s obrovským centrálnym námestím s kostolom. Po dobití Turkami aj mešitou. Zaujímavosťou je, že umelo vyvýšený terén pevnosti sa zachoval do súčasnosti a dodnes tvorí základ usporiadania jadra mesta vybudovaného uprostred bývalých močiarov.

Do súčasnosti zachované ramená rieky Nitra tvoria zelené ostrovy predeľujúce mesto na dve časti, slúžia prevažne na rekreačné účely. Nábrežie rieky je využité vo väčšej miere ako v meste Nitra. Zelené plochy sú veľkorysejšie a tvoria zelený rekreačný pás prechádzajúci mestom. Začína veľkým plážovým kúpaliskom, ktoré ohraničuje samotný tok rieky Nitra a jej regulované ramená. Za kúpaliskom sa nachádza dopravné ihrisko, futbalový štadión, veľká plocha pre detské ihrisko i BMX dráhu, veľké trávnaté plochy s lavičkami a príjemnú reštauráciu Mlyn. V západnej časti mesta rieka preteká popri tenisových kurtoch, piknikových lúkach a detskom ihrisku so „sánkovacími kopcami“ a ohraničuje aj lesopark Berek. Regulované ramená sú obľúbeným miestom na rybolov. Celé nábrežie je sprístupnené pre peších i cyklistov, ponúka priestory pre aktívny šport i pasívnu rekreáciu, či spoločenské alebo gurmánske posedenie. Okolie mesta je popretkávané umelými štrkoviskami a pieskovými baňami zaplavenými vodou a využívanými v súčasnosti na neriadené rekreačné účely.

Zaujímavým vodným prvkom na rieke Nitra sú umelé vodopády na mieste sútoku starého a regulovaného nového koryta rieky Nitra, ktoré tvoria v súčasnosti dve samostatné rieky, prekonávajú asi 5 metrový výškový rozdiel pričom vytvárajú na rovine nečakaný efekt, sú obľúbeným miestom vychádzok na konci mesta v príjemnom prostredí džungle lužného lesa.

V centre mesta sa nachádzajú len 2 fontány, jedna moderná- umiestnená na križovatke peších ulíc a druhá na centrálnom námestí, ktorej prevedenie a umiestnenie medzi morovým stĺpom a barokovým kostolom nie je šťastným riešením.

Štúrovo

Napriek tomu že sa po stránke počtu obyvateľov jedná o veľmi malé mesto, nesmieme zabudnúť, že v minulosti tvorilo súčasť oveľa väčšieho Ostrihomu s hradom a s monumentálnou bazilikou týčiacou sa nad Dunajom, najlepšie viditeľnou práve zo strany jeho parkanu – predpevnosti, dnešného Štúrova. Štúrovo leží na brehu Dunaja v úplne východnom kúte Podunajskej nížiny, tam kde sa rieka prebíja pomedzi Vyšehradské pohorie a Ipeľskú pahorkatinu.

Mestečko ožíva v letnom období práve kvôli ešte jednému vodnému elementu, ktorým sú termálne pramene, ich ložiská sú charakteristické pre celé Podunajsko. Voda zo značných hĺbok je pozostatkom plytkého pravekého mora, rozprestierajúceho sa práve na území dnešného Maďarska a Podunajska. Jej využitím je známych viacero obcí v okolí (Podhájska, Patince), ale najväčšie

termálne kúpalisko s medzinárodnou klientelou sa nachádza práve v Štúrove. Vďaka nemu sa mesto rozvíja, podobne aj Ostrihom, kde vznikol zaujímavý aquapark.

Dynamickým vodným prvkom v meste sú dve fontány, ktoré spája potôčik. Nachádzajú sa v centre prebudovanej pešej zóny, ktorá aj napriek menším nedostatkom pôsobí útulne. Koncept pešej zóny je vytvorený správne s použitím dostatočného mobiliáru, oslnených a zatienených miest, ale výber materiálov ako aj niektoré technické prevedenia sú nepostačujúce.

Nábrežie Dunaja je sprístupnené verejnosti – peším i cyklistom, ale hlavnou atrakciou sú výletné plavby po Dunaji – do Maďarska, Budapešti, Bratislavy, či len kratšie okruhy.

Obrázková príloha

obr.1: Pôdorys mesta Komárno na katastrálnej mape na prelome 19. a 20. stor., pôvodné korytá riek Váh a Dunaj
zdroj: Geodetický a kartografický úrad, Bratislava

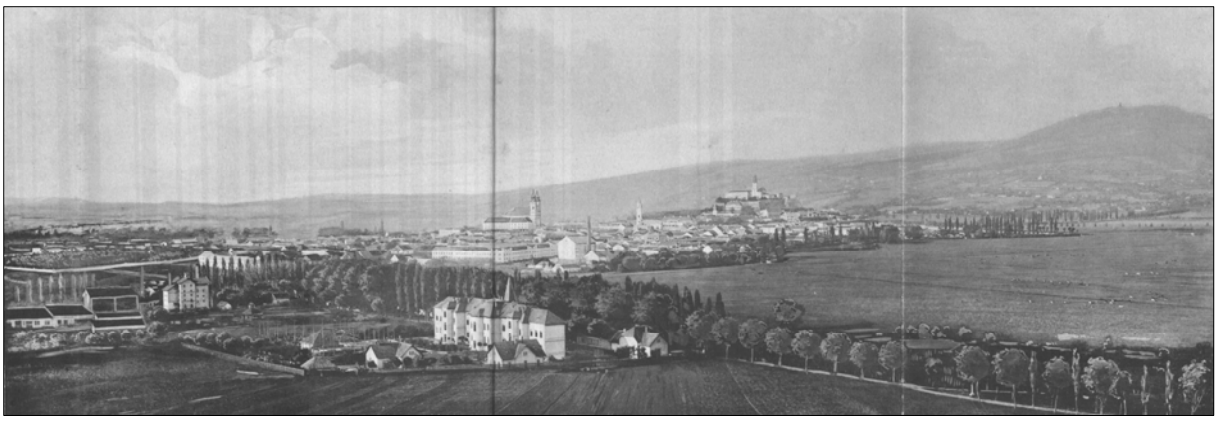
obr.2: Námestie Európy v Komárne (júl, 2011)
zdroj: fotoarchív autorov

obr.3, 4: Zachované hradby v Komárne (júl, 2011)
zdroj: fotoarchív autorov

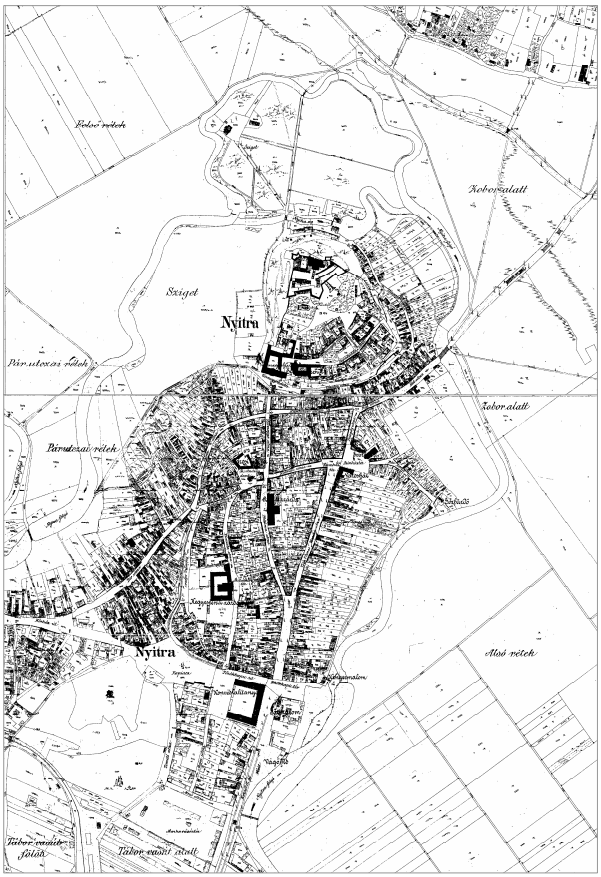

obr.5: Historická panoráma mesta Nitra, po pravej strane sa kľukatí rieka Nitra
zdroj: Sziklay, J. – Borovszky, S.: Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye, Apollo, Budapest, 1898

obr.6: Pôdorys mesta Nitra na katastrálnej mape na prelome 19. a 20. stor., pôvodné korytá rieky Nitra
zdroj: Geodetický a kartografický úrad, Bratislava
obr.7: Pôdorys mesta Nitra na katastrálnej mape zo súčasnosti, zregulované koryto rieky Nitra
zdroj: Mestský úrad Nitra

obr.8, 9: Mestský park v Nitre poskytuje pasívny i aktívny oddych pre občanov mesta: Veľká Hangócka – kaprový lovný rybník a obľúbená Žabia fontána (júl, 2011)
zdroj: fotoarchív autorov

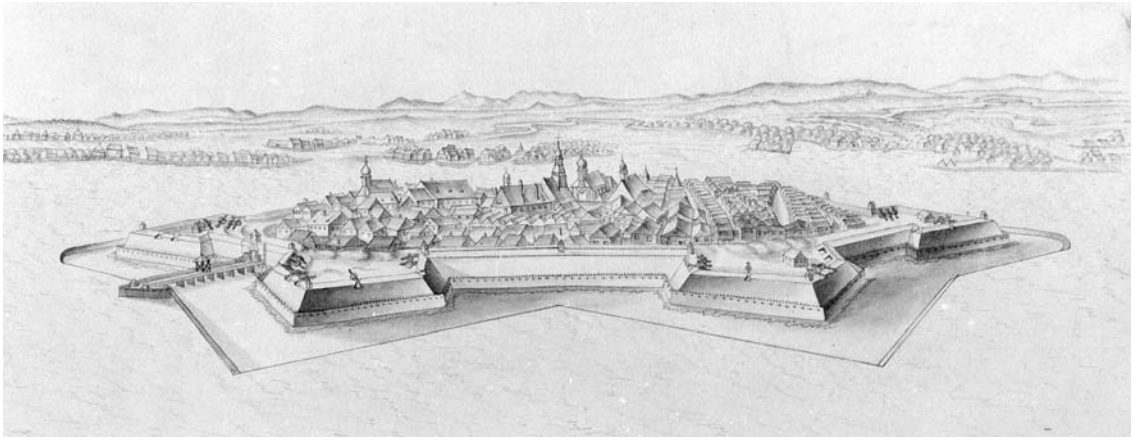
obr.10, 11: Pešia zóna mesta Nitra: centrálne situovaná fontána pred Divadlom Andreja Bagara a umelecky stvárnená studňa, z ktorej si možno načerpať pitnú vodu (júl, 2011)
zdroj: fotoarchív autorov

obr.12: Cyklotrasa a rekreačná zóna, ktorá je vytvorená na nábreží rieky Nitra v meste Nové Zámky. Rieka preteká mestom a vytvára zelený pás, po celej dĺžke využitý rekreačné /kúpalisko, detské a športové ihriská, piknikové lúky, .../ (júl, 2011)
zdroj: fotoarchív autorov

obr.13: Pôdorys mesta Nové Zámky na katastrálnej mape na prelome 19. a 20. stor., pôvodné koryto rieky Nitra
zdroj: Geodetický a kartografický úrad, Bratislava
obr.14: Pôdorys mesta Štúrovo na katastrálnej mape na prelome 19. a 20. stor., pôvodné koryto rieky Dunaj
zdroj: Geodetický a kartografický úrad, Bratislava

obr. 15: Historická panoráma mesta Nové Zámky, pravidelný šesťuholník hradieb s vodnou priekopou napájanou vodou z rieky a s baštami na každom cípe doplnenými dvoma bránami
zdroj: Sziklay, J. – Borovszky, S.: Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye, Apollo, Budapest, 1898

obr. 16, 17: Historické pohľady na Ostrihom pred a po výstavbe baziliky
zdroj: Sziklay, J. – Borovszky, S.: Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye, Apollo, Budapest, 1898

obr. 18: Súčasný pohľad na Ostrihomskú baziliku a nábrežie Dunaja v Štúrove s rekreačným využitím
zdroj: Sziklay, J. – Borovszky, S.: Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye, Apollo, Budapest, 1898

Použitá literatúra

[1, 6, 13, 14] katastrálne mapy miest Komárno, Nitra, Nové Zámky, Štúrovo, Geodetický a kartografický úrad, Bratislava
[5, 15, 16, 17] historické panorámy miest Nitra, Nové Zámky, Ostrihom, Sziklay, J. – Borovszky, S.: Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye, Apollo, Budapest, 1898
[7] Súčasná katastrálna mapa mesta Nitra, Mestský úrad Nitra
[2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 18] fotodokumentácia vybraných prvkov, fotoarchív autorov, 2011

Ing. Mária BIHUŇOVÁ, PhD.
Katedra záhradnej a krajinnej architektúry
Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva SPU v Nitre
Tulipánová 7, 94901 Nitra
e-mail: bihunova@yahoo.com
tel.: 037 6415425

Ing. Richard KUBIŠTA, PhD.
Katedra záhradnej a krajinnej architektúry
Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva SPU v Nitre
Tulipánová 7, 94901 Nitra
e-mail: richard.kubista@uniag.sk
tel.: 037 6415428

Ing.arch. Silvia BAŠOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU Bratislava

Urbánne väzby historického jadra mesta a nábrežia.

Abstrakt:
Verejné priestory námestí, nádvorí, nábreží a hlavných peších ulíc v historickom jadre mesta a v jeho urbánnych väzbách sú nielen miestami stretnutia, aktivít, miestami sústredených najvýznamnejších architektonických objektov mesta, ale aj miestami atmosféry a intenzívneho zažívania dejov. Význam nadobúda potvrdenie identity lokality a zachovania génia loci v nábrežnom kontakte mesta a rieky.

Kľúčové pojmy: dotvorenie nábrežia, urbánne väzby na jadro, zachovanie charakteru lokality

Mesto v dotyku s vodou

Zvláštnymi lokalitami sídiel sú **kontaktné miesta dotyku vody a mesta**, urbánne väzby s nábrežím. Mestá založené na rieke, ale aj mestá prístavné prímorské, rekreačné majú historické jadro **v blízkosti dotyku rieky alebo mora**. Sú už touto lokalizáciou a založením výnimočné a príťažlivé. Ich poloha je vyhľadávaná na bývanie, funkčnú pestrosť aktivít a lokalizovanie spoločensky významných objektov a na atraktivitu pre turistickú návštevnosť v ponuke komfortu a aktuálnych trendov riešenia verejných priestorov.

Pri vstupe do takéhoto typu atraktívneho územia je nevyhnutné brať do úvahy viaceré **komplexné urbánno – architektonické hľadiská:**

1. historická stopa vzniku mesta na rieke, resp. na morskom pobreží
2. fázy vývoja tvarovania mesta na kontaktom území s nábrežím
3. geomorfológia nábrežia a jeho prístupy k jadru mesta
4. poloha hlavného námestia a hlavná prístupná os k vode
5. súčasný tvar nábrežia a kontakt s historickým jadrom mesta
6. pešia štruktúra a hlavné pešie väzby
7. priestorová väzba dominánt, priehľady ulíc, silueta nábrežia
8. panoramaticko – siluetárne vzťahy vnútorného mesta a nábrežia
9. dotvorenie daného celku pri zachovaní urbánneho kontextu

Následne je potrebné v takomto území **vyhodnotiť a doporučiť:**

1. najvýznamnejšie urbánne charakteristiky historickej zástavby
2. polohy námestí, ulíc a ich pešiu hierarchiu, resp. víziu pešieho pohybu k nábrežiu
3. názor na potrebné zmeny v doprave pre uvoľnenie peších trás
4. obraz priestorových zmien v danom území v kontexte na identitu mesta
5. plán dotvorenia nábrežia pri pohľade z vodného toku (z výletných a promenádnych lodí, z propeléra,...)
6. póly a línie atraktivity v danej štruktúre s nádväzným funkčným dotvorením

Bratislava na Dunaji

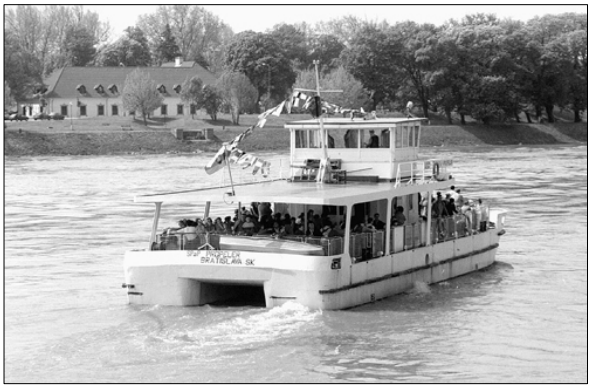
Bratislava vznikla na rieke, na Dunajskom brode, na strategickom mieste výhodnom pre krásu i obranu mesta. Pôvodne voľné brehy rieky dodávali mestu meandrovitú krásu i tvarovanie jeho urbánnych celkov.

Dnešný stav rieky je regulovaný, pevný breh a tým je prístup k rieke menej prirodzený, menej malebný a menej blízky, hoci viac bezpečný. Dotykové nové urbanizácie pozdĺž Dunaja: Eurovea,

River park a tiež vízie premeny Zimného prístavu, dávajú jadru mesta a jeho nábrežnej polohe **nový potenciál.**

Zachovanie charakteru mesta, jeho jedinečnosti, voči jeho urbánnym danostiam a architektonickým špecifikám je jednou z podstatných úloh reurbanizácie bratislavského nábrežia. Citlivé **vnímanie historického kontextu** a súčasných **vstupov** do územia je základom pochopenia prístupu k mestu v tak silne definovanie polohe ako je nábrežie a kontakt s historickým jadrom mesta, kontakt nielen pôdorysnej osnovy ale aj priestorové a panoramatické vnímanie celej štruktúry.

Obr. č.1,2 dobové snímky z bratislavského nábrežia
http://www.rondel.net/index.php?co=1&sub=2&kat=30,http://www.bratislavskenoviny.sk/12212/doprava/propeler

Obr. č.3,4 dobové snímky z bratislavského nábrežia
http://www.ron-del.net/index.php?co=1&sub=2&kat=30

Súčasný stav nábrežia v Bratislave je následkom regulácie rieky a jej koryta i brehov, vznikol tiež v dôsledku zbúrania Vydrice i časti Podhradia, v dôsledku zmien objektov a prevádzkových trás, v dôsledku výstavby Eurovey a River Parku v pozícií územia po transformácií. Je však stále a aktuálne nedokončeným lineárnym územím s obrovským potenciálom možností urbánnej rekonštrukcie a plnofunkčného zapojenia do života Starého mesta i ostatných dotykových území. Nábrežie potrebuje navrátiť identitu, dodať atmosféru a vdýchnuť nový pulzujúci život.

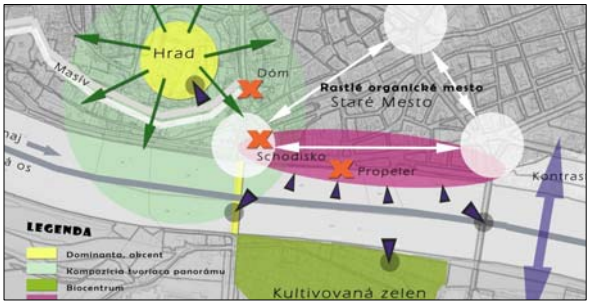
Porozumenie mestu, chápanie miesta, génius loci lokality:

1. vnímať mesto a jeho charakter nielen v duchu dôslednej pamiatkovej ochrany ale aj ďalej, ako sústavu priestorov, súborov i jednotlivých objektov s tvárou a identitou
2. stopy historických obrazov nábrežia s odkazom pre súčasné dotvorenie
3. dôraz na kontakt pešieho pohybu k vode, móla, pontóny, propelér,...
4. návrat k miestam s identitou (promenáda, kaviarničky, reštaurácie,...)
5. urbánny kontakt s vodou a jeho génius loci v novom prevedení
6. citlivé aplikovanie efektov farebných, svetelných, hudobných,...

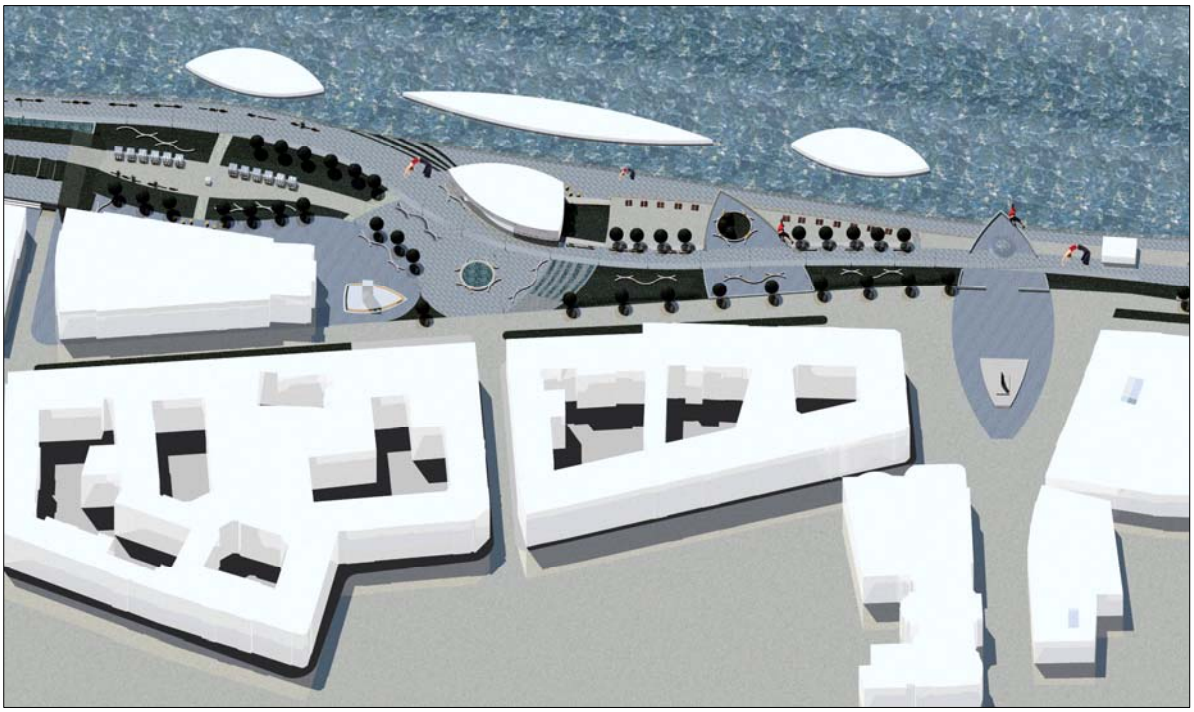
VYBRANÉ PRÍKLADY DOTVORENIA NÁBREŽIA:

A) Bratislava – fragment nábrežia, študentský projekt (Barbora Slimáková), FA STU

Obr. č. 5,6
Archív autora
Bratislavské nábrežie, hradný areál a historické jadro sú previazané a tvoria pre mesto významný urbánny celok s identickými charakteristikami, historicky a lokálne podmienenými

Obr. č. 7
Št.Barbora Slimáková, Bratislavské nábrežie, ateliérový projekt IV.ročník, FA STU, 2008/9
Archív autora

Študentský projekt bratislavskej nábrežnej promenády je inšpirovaný vlnením vody, vodným tokom „modrého Dunaja“. Prístup k nábrežiu tvorí pretvorené námestie Ľ. Štúra s vyústením pôdorysnej schémy loďky, ktorá sa aj ďalej rozvíja a modifikuje vo vlnení cestičiek, zelene, umelých vodných plôch a pontónov.
Peší život z jadra mesta – od Rybnej brány tak môže plynulo „tiecť“ k Dunaju a nadviazať na promenádu, resp. obnovený propelér. Potrebná identifikácia nábrežia, zapamätateľnosť urbánneho tvaroslovia tu nadväzuje na zjednodušený tvar lode a hru s daným tvarom.
Takéto tvaroslovie pôdorysnej stopy napomáha k mäkkosti modelácie, k vlneniu brehov v danom mieste nábrežnej línie. Uvoľňuje statickú a pridlhú trasu dnešného nábrežia, dáva impulz zastaviť, sa a odpočinúť si v zeleni, resp. na námestí, v múzeu, zotrvať v sedeniach v zeleni, pri fontáne, v malých reštauráciách a kafetériách.

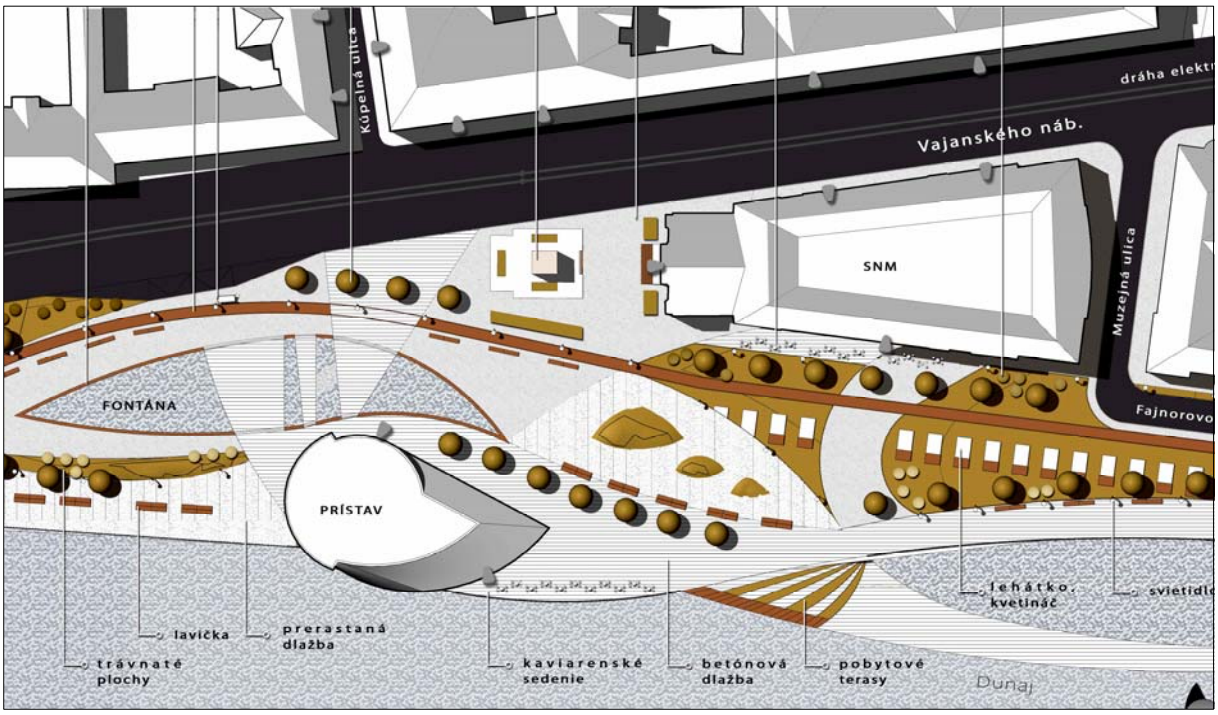

Obr.č.8
Št.Barbora Slimáková, Bratislavské nábrežie, ateliérový projekt IV.ročník, FA STU, 2008/9
Archív autora

B) Bratislava – fragment nábrežia, študentský projekt (Zuzana Šobeková), FA STU

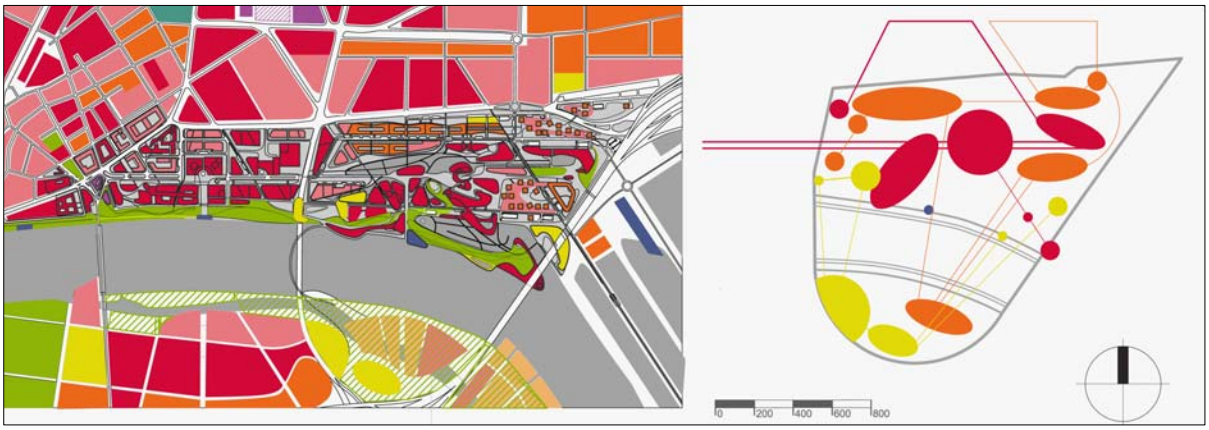

Obr. č. 9
Št. Zuzana Šobeková, Bratislavské nábrežie, ateliérový projekt IV.ročník, FA STU, 2008/9
Variantný návrh fragmentu nábrežia medzi Námestím Ľ. Štúra a Starým mostom.
Archív autora

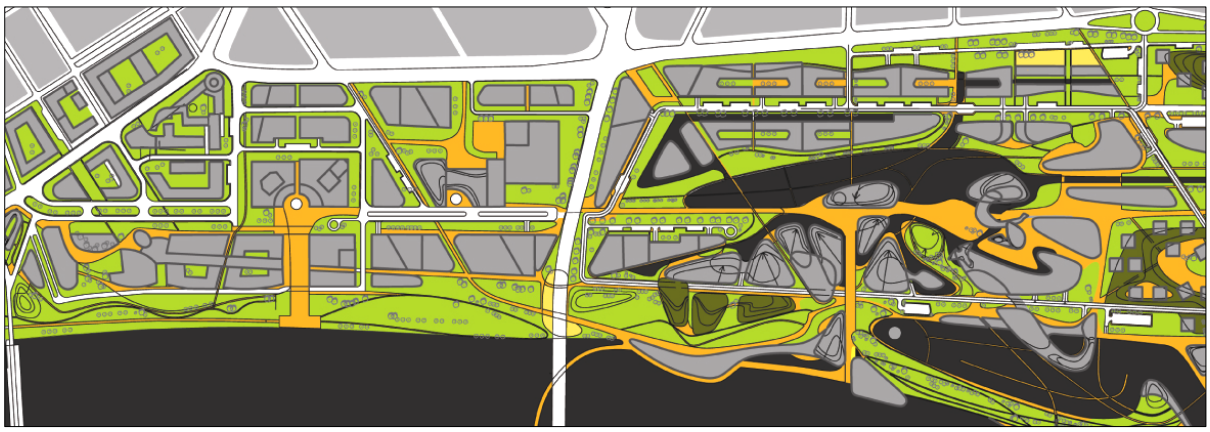
Obr. č. 10
Št. Zuzana Šobeková, Bratislavské nábrežie, ateliérový projekt IV.ročník, FA STU, 2008/9
Archív autora

C) Bratislava, študentský projekt Zimný prístav (Katarína Valíčková), FA STU

Obr. č.11
Št. Bc. Katarína Valíčková, Bratislavské nábrežie, bývalý Zimný prístav, urbánne väzby mesta, vodného toku a nového nábrežia, diplomový projekt VI. ročník, FA STU, 2010/11
Archív autora

Diplomový projekt danej lokality je integrálnou súčasťou väzby na vnútorné mesto, nielen historické jadro a hrad, ale aj širšie centrum a druhú stranu Dunaja. Uzlové a lineárne prepojenia sú čitateľné aj v organickom tvarosloví, čím sa zdôrazňuje nielen kontext ale aj identita kontaktu lokality s vodou. Cítenie vody a jej vlnenia je prioritou tohto návrhu. Významné je aj lineárne prepojenie centrálneho uzla územia na hrad a priečne prepojenie dvoch zálivov k brehu rieky. Organické tvary plynulo prechádzajú v kontaktných polohách do urbánneho tvaroslovia okolitých štruktúr. Ponuka funkcií a v danom území je vysoko atraktívna, zabezpečuje však aj mieru trvalého a prechodného bývania.

Obr. č. 12
Št. Bc. Katarína Valíčková, Bratislavské nábrežie, bývalý Zimný prístav, urbánne dotvorenie a vyvrcholenie nábrežnej osi, diplomový projekt VI. ročník, FA STU, 2010/11
Archív autora

D) Valencia, Španielsko, morské nábrežie, kontakt mesta s morom v ústí vyschnutej rieky

Obr. č. 13 Mesto umenia a vedy, Valencia, Španielsko, architekt Santiago de Calatrava
http://www.arcspace.com/architects/calatrava/camino_moreras, http://www.lesarts.com, http://www.archiweb.cz

„Vzhľadom na to, že sa situácia nachádza pri mori, a pretože má Valencia suché ovzdušie, rozhodol som sa spraviť z vody hlavný prvok a použiť ju ako zrkadlo architektúry“.

[cit.1]

Urbanistický nábrežný celok v španielskej Valencií „Mesto umenia a vedy“ je súčasný veľkolepý projekt od architekta Calatravu. Tento súbor je svojím charakterom rekreačný a svojím obsahom multifunkčný, s dôrazom na prezentáciu umenia a vedy.

Projekt je prepojený s Oceanografickým podmorským mestom od architekta Felixa Candelu. Výnimočnosť danej lokality je v situovaní areálu do vysušeného koryta rieky Turia, v kontakte morského pobrežia a starého mesta. Plytké vodné plochy pripomínajú riečnu históriu územia, odrážajú a umocňujú architektúru.

Obr. č.14 Mesto umenia a vedy, Valencia, Španielsko, architekt Santiago de Calatrava
http://www.arcspace.com/architects/calatrava/camino_moreras, http://www.lesarts.com, http://www.archiweb.cz

Na záver

Voda, zeleň a historické jadro mesta sú snáď **najvyhľadávanejšie elementy mestského tkaniva**. Väčšinou sú v dôsledku urbánnych a prírodných podmienok mesta prepojené len v malej miere, ako kontakt námestia s prvkami zelene a vody. Výraznejšie spojenie rieky a jadra mesta, morského pobrežia a jadra mesta je výnimočnou silou danej urbánnej štruktúry. Je symbiózou kvality urbánnej a prírodnej. Ak sa stretnú tieto prírodné a urbánne danosti, je to pre mesto veľká hodnota. Preto sú tak dôležité pretvorenia a dotvorenia týchto lokalít mesta. Ich význam narastá nielen ako stopa po identite mesta s nábrežím, resp. pobrežím, ale aj pre ich novú funkčnú atraktivitu, ktorú môžu domácim obyvateľom i návštevníkom ponúknuť.

„Dobré podmienky pre život v meste posilňujú aj sociálne prostredie. Čo je pre človeka v meste dôležité, či oddýchnuť si, či vypiť kávu alebo pozorovať život okolo seba? Často všetko toto spolu. Ľudia, kráčajúci mestom, sa na seba navzájom dívajú. Vhodná príležitosť k pešiemu pohybu v meste je dôležitým aspektom kvality mesta , životnej energie a radosti.“

[cit.2]

Použitá literatúra:

1. Bencová, J.: Sedím na námestí a je mi dobre. In: Námestie a jeho parter.2006 Bratislava
2. Chalas, I.: L´Invention de la Ville, Economica 2000
3. Norberg – Schulz, Ch.: Génius loci, Odeon Praha 1994,
4. Kardoš, P. Formovanie mestského prostredia z hľadiska významu, kvality a komplexnosti In: Trajektórie územného rozvoja, 2006 ROAD Bratislava, str. 127-151
5. Krier, L.: Architektura, volba nebo osud, Academia Praha, 2002
6. Bašová, S.: Kvalita vnútromestskej štruktúry In: Trajektórie územného rozvoja, 2006 ROAD Bratislava, str. 198 - 216
7. Bašová, S.: Kvalitatívne atribúty vnútromestskej štruktúry In: Downtown, princípy a prednosti vnútromestskej štruktúry, vydavateľstvo STU v Bratislave, 2006

Citácie:

[cit.1] Santiago de Calatrava, In: http://www.arcspace.com/architects/calatrava/camino_moreras

[cit.2] In: Gehl, J. Gemzoe L.: Nové městské prostory, ERA 2002, C2, doslov, str.257

Ing.arch. Silvia Bašová, PhD.
Ústav urbanizmu a územného plánovania
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: basova@fa.stuba.sk
tel.02/57276270, 0904283832

Ing. arch Elina KRASILNIKOVA, PhD.

Urban Planning Department, VSUACE vice-president of Russian Landscape Architects Association, general director of Architectural Landscape Center "Green Art", Russia, Volgograd.

The quay area of the historic part of the city – the concept of an update.

Abstrakt: Integration of elements of an environment into the developed town-planning fabric of a city is tendency of modern landscape architecture. Creation of comfortable and steady city by symbiosis of an environment, objects of landscape architecture and town-planning, is one of principles of sustainable development of cities on the threshold of 3rd millennium.

The combination of regionalism and universalism in creation of intercultural social-recreational spaces is one of principles of modern landscape architecture and design in the XXI-st century.

The respect for historical values and following tendencies of architecture of the XXI-st century is a basis of the project of town-planning reconstruction of the 62 Armies' quay in Volgograd - LINE RIVER PARK, presented by a group of authors «ALC Green ART» (authors E.Krasilnikova, P.Rodovich, N.Jarovaja) at the international architectural forum "Zodchestvo-2009".

The unique town-planning ensemble of the central quay is a face of Volgograd. The silhouette and the panorama of the historical centre of Volgograd is a value, recognized by historians and critics as a cultural heritage. The idea of the project is the concept of symbiosis of the city and the river, creation of ecologically comfortable, modern, socially sated and safe architectural-recreational environment, which submits to the natural dominant the Volga River. It is harmoniously entered in context of historical-architectural town-planning ensemble of the city centre.

The modern part of the quay from the central square to the bridge above the Volga River is planned as universal social-foot space - the LINE RIVER PARK, which does not have accurately allocated centre. This part of the quay is planned as round the clock operating socially-recreational space, uniting entertaining, sports, informative and recreational functions. Formation of the architectural-landscape quay environment is planned as the communicative recreational space which works in symbiosis with environment (the river), the historical part of the city and bearing on cultural traditions of Tsaritzyn – Stalingrad – Volgograd.

Modern integrating principles of landscape design in a plan of a city are based on formation unique, universal modern architectural-landscape environment, accented on regional features and historical traditions of the territory.

Keywords: sustainable development, communicative recreational space, intercultural social-recreational spaces, historical-architectural town-planning ensemble.

Элина Красильникова PhD

LINE RIVER PARK В ВОЛГОГРАДЕ – ГРАДОСТРОИТЕЛЬНАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ НАБЕРЕЖНОЙ ИМ.62 АРМИИ.

Диплом 1 степени
Номинации «Лучший проект дизайна городской среды»
«VIII Форума архитекторов Юга России
Диплом СА России (Международный смотр-конкурс лучших архитектурных произведений «Зодчество» 2009г., г Москва)
Архитекторы: ООО «Архитектурно-ландшафтный центр «Грин АРТ»
Элина Красильникова
Павел Родович
Наталья Яровая

Уникальный градостроительный ансамбль центральной набережной является визитной карточкой Волгограда. Силуэт и панорама исторического центра Волгограда - ценность признанная историками и искусствоведами, является культурным наследием нашего города. Уважение к историческим ценностям и следование тенденциям архитектуры XXI века, является основой проекта градостроительной реконструкции Набережной им.62 Армии Волгограда представленного авторским коллективом ООО «АЛЦ Грин АРТ» под руководством Элины Красильниковой на архитектурный конкурс проходивший в рамках «VIII Форума архитекторов Юга России».

Проект имеет интересную историю. В июне 2008 года проект получил диплом III степени в конкурсе на лучший проект градостроительной реконструкции Набережной им.62 Армии проводившейся Администрацией г.Волгограда. На общественных слушаниях проект получил всеобщее одобрение, но при тайном голосовании жюри победил административный ресурс. На Форуме архитекторов Юга России были также представлены проекты набережных участвовавших в местном муниципальном конкурсе. Жюри состояло из известных архитекторов Москвы, Ростова на Дону, Волгограда, Ставрополя и региональных центров ЮФО, которые очень профессионально и объективно оценивали каждый из представленных проектов, поэтому проект был высоко оценен жюри «Дипломом 1 степени» в номинации «Лучший проект дизайна городской среды».
Нестандартно авторы проекта представили философию и градостроительную концепцию проекта. Авторский архитектурный язык, философский подход и детализация планировочного решения отличают этот проект, как впрочем и многие объекты ООО «АЛЦ Грин АРТ».
Идея проекта – Симбиоз города и реки,- создание экологически комфортной, современной, социально насыщенной и безопасной архитектурно-рекреационной среды, которая подчиняется природной доминанте р. Волга.
Философия проекта – «Симбиоз исторического прошлого и настоящего, симбиоз традиций и последних достижений техники, симбиоз природы и человека, симбиоз различных культур, симбиоз искусства и науки, симбиоз регионализма и универсализма»- Кисо Куракава. Приоритет XXI века - гуманизация и экологизация городской среды, сохранение разнообразия исторического и архитектурного наследия путем интеграции культурного наследия в инфраструктуру современного города, в жизнь горожан.
Градостроительный сценарий В основу планировочного решения положены принцип ландшафтно-экологической организации территории. Использование особенностей ландшафта территории диктует организацию функционального зонирования застройки и инфраструктуру транспортной сети набережной.
Симбиоз исторического прошлого и настоящего Задача, которую поставили перед собой авторы проекта - максимально вписать градостроительное решение набережной 62-й Армии в контекст нового генерального плана г. Волгограда. Градостроительный сценарий набережной раскрывается от центральной композиционной оси,- площадь Павших борцов - Аллея героев. Для того, чтобы

сохранить ансамбль центральной части набережной – памятник градостроительного искусства периода послевоенного восстановления Сталинграда (авторы нар. арх. В.Симбирцев, И.Фиалко), авторы использовали классические приемы в формировании архитектурно-ландшафтных композиций для создании благоустроенной площади с организованным выходом к реке.

Симбиоз традиций и последних достижений техники Главной архитектурной доминантой по проекту остается градостроительный ансамбль Пропилеи – Центральная лестница - Аллея Героев. Архитектурно-планировочное решение авторов проекта, основано на формировании контекстной архитектуры в структуре набережной с выделением существующих объектов на основе их модернизации. Для формирования центральной площади набережной предлагается, заглубить магистральную автомобильную дорогу общегородского значения в тоннель, в границах центральной площади для удобства проведения массовых мероприятий и организации пешеходного движения от центральной лестницы к берегу р. Волга. С двух сторон вдоль центральной лестницы по проекту предлагается устройство эскалаторов в склонах верхней террасы набережной.Модернизация здания речного вокзала (арх. Т.П. Садовский), предлагается на основе укрепления существующей конструктивной системы здания и причала с расширением в сторону центральной площади на 120м. Авторы, сохраняя архитектурные пропорции здания речного вокзала, предлагают создание современного пассажирского терминала для речного транспорта, который будет на контрасте выделять сложившийся архитектурный ансамбль верхней террасы центральной части набережной.

Симбиоз природы и человека В концепции генерального плана набережной решается одна из главных задач поставленная в новом генеральном плане города связать город с рекой. Выход города к реке формируется системой пешеходных мостов ведущих от поперечных улиц прилегающей застройки, к проектируемым многофункциональным общественно-пешеходным пространствам и прогулочным пирсам вдоль реки Волги. Композиционно-планировочное решение проектируемой территории изначально предполагает свободу выбора человека и его связь с природной средой. Эта связь выражается не только в потребности времяпровождения (спортивная зона, рестораны, кафе, оранжерейно-выставочный центр, центр нано-технологий), но и в ощущении единения с природой, ощущении органичного пространства, максимально комфортного и доступного, функционального в планировке. Большое внимание авторы проекта уделили созданию на нижней террасе набережной комфортных, благоустроенных, максимально озелененных, современных общественно-пешеходных рекреационных пространств, которые трансформируются в единый линейный речной парк – центральной набережной г. Волгограда, характеризующий симбиоз города и природы.

Симбиоз различных культур Современная часть набережной от центральной площади до моста через Волгу планируется как единое общественно-пешеходное пространство - линейный речной парк LINE RIVER PARK, не имеющий четко выделенного центра. По замыслу авторов эта часть набережной планируется как круглосуточно действующее общественно- рекреационное пространство, объединяющее в себе развлекательные, спортивные, познавательные и рекреационные функции, интересное как для жителей города, так и для российских и иностранных туристов. Авторы предлагают формирование набережной – как интеркультурного коммуникативного пространства, находящейся в симбиозе с окружающей средой реки, с исторической частью города, несущей культурные традиции Царицына – Сталинграда – Волгограда и ее посетителями.

Кредо – Гармония архитектуры и природной среды - ”Architectura with nature”.

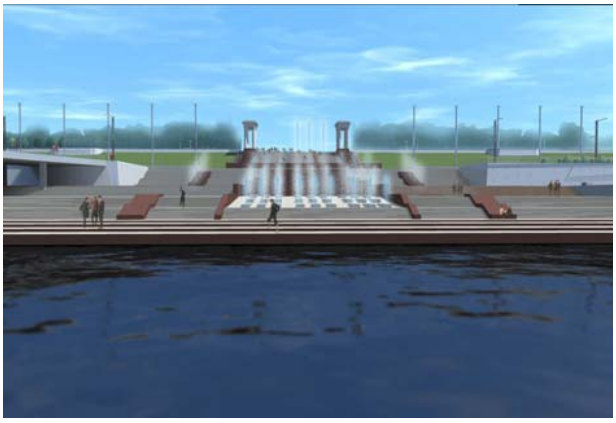
Стиль - функционально-экологический и ландшафтный архитектурный стиль. Стилевое решение объемно-пространственных объектов характеризуется применением современного функционально-экологического архитектурного стиля. Функционально-экологический стиль формируется на принципе соединения новейших технологий (материалы, конструктивные элементы), которые придают функциональное значение различным архитектурно-пространственным элементам застройки, на основе объединения с природной средой.

Стилевой язык архитектуры градостроительной концепции набережной отличает использование геометрических элементов, горизонтальных и вертикальных линий стен зданий очерченных удлиненными витражными окнами во всю стену, вынос крыши, периметр которой значительно шире границ зданий, заглубленный уровень первого этажа, наличие широких террас, а так же важность взаимоотношений с природой и пейзажем, которое отражено в открытом расположении зданий.

Работая над проектом, авторы стремились объединить особенности существующего спланированного рельефа и территорий с естественным рельефом нижних террас р. Волга – со строительными материалами. Целью замысла было создание комплексной многофункциональной рекреационной зоны для отдыха и уединения в гармонии с окружающей средой. Использование экологически чистых природных строительных материалов в наружной и внутренней отделке зданий, диктуется

экологическим принципом проектирования. Архитектурный замысел и стилевое единство зданий и сооружений набережной слияние камня, воздуха, зеленых насаждений и окружающего ландшафта, это означает, что природа является частью архитектурного проекта. Использование природы как полноценной детали архитектурного дизайна, определяет вторую важную составляющую стиля проекта - «landscaping».

Проект отличает логичность и открытость градостроительной композиции, высокий уровень профессионального исполнения и абсолютная реальность его воплощения.

Line River park

УСЛОВНЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ
ЗОНА ВЛИЯНИЯ СТАЛИНСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ
ТРАНЗИТНАЯ ЗОНА
ЗОНА ОЗЕЛЕНЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОЛЬЗОВАНИЯ
ЗОНА МАССОВЫХ МЕРОПРИЯТИЙ-ЦЕНТРАЛЬНАЯ ПЛОЩАДЬ НАБЕРЕЖНОЙ
ПРИБРЕЖНАЯ ПЕШЕХОДНАЯ ЗОНА
САНИТАРНО-ЗАЩИТНАЯ ЗОНА
ЗОНА РАЗМЕЩЕНИЯ ОБЪЕКТОВ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ
МЕМОРИАЛЬНАЯ ЗОНА
ПАРК ЭКСТРЕМАЛЬНЫЙ ВИДОВ СПОРТА
ВЫСТОВОЧНЫЙ ЦЕНТР, НАНО-ТЕХНОЛОГИИ
ПОДЗЕМНЫЙ АВТОПАРКИНГ

31/07/2006
Oleg V. Dimitrov

19/02/2006
Oleg V. Dimitrov

Katarzyna Jagocka

Zagospodarowanie terenów zieleni miejskiej - przykłady z Krakowa. Część I

Development of urban green areas – examples/case studies from Cracow. Part I

Streszczenie: W niniejszym artykule omówiono problem zagospodarowania i ochrony zieleni w zabytkowej części Krakowa . Zaprezentowano kształtowanie się i przemiany systemu terenów zieleni opierając się na kompozycji urbanistycznej miasta . W latach 50 i 60 XX wieku została opracowana koncepcja układu pierścieniowo-promienistego zieleni miejskiej oparta o naturalną sieć rzeczną i system historycznych fortyfikacji. Obecnie trudno mówić o systemie i ciągłości zieleni w Krakowie, choć nadal jest szansa na stworzenie układu klinowego opartego o sieć hydrograficzną. Prezentowane przez autorkę dwa własne projekty studenckie, realizowane na Politechnice Krakowskiej, są przykładem kontynuacji idei utworzenia sieci połączonych ze sobą obszarów zielonych w zintegrowany układ miejskiego systemu parków. Projekty dotyczą obszaru położonego w śródmieściu w dzielnicy II- Grzegórzki, a jego sposób zagospodarowania jest odpowiedzią na problem istniejącej, zdegradowanej i nie użytkowanej zieleni, która stanowi atrakcyjną powierzchnię pod nowe inwestycje. Pierwszy projekt to propozycja zagospodarowania części bulwarów wiślanych jako parku publicznego, z uwzględnieniem szczególnych walorów krajobrazowych rzeki. Omówiono, obecnie niezwykle istotne, zagadnienie rewitalizacji terenów poprzemysłowych. Drugi to koncepcja parku przed gmachem sądu. Podjęto problem braku równowagi między działaniami urbanistycznymi a kreowaniem zieleni miejskiej. W ostatnich latach powstały tu nowe budynki, natomiast obszary zieleni pozostały zaniedbane, nie uległy żadnemu przekształceniu. Poprzez rewitalizację, ciekawe i funkcjonalne aranżacje zieleni na tych przestrzeniach można ochronić je przed zabudową. Tłem do rozważań nad możliwościami modernizacji sieci obszarów zielonych w Krakowie jest Park Dębnicki jako przykład toczącej się „gry o przestrzeń" . Nabiera to szczególnego znaczenia w szybko rozwijających się miastach europejskich, gdzie ekspansywność inwestycji stwarza zagrożenie zachwiania równowagi ekologicznej w mieście.

Słowa kluczowe: system zieleni miejskiej, ochrona terenów zielonych w śródmieściu , bulwary wiślane, Kraków, Grzegórzki

Abstract: In this article the author tries to discuss the issue of development of urban green areas as well as their protection in the old part of the town of Cracow. Formation and later transformations of systems of green areas have been presented here based on the urban concept of the town. In 1950s and 60s
a radial-ring system of green areas was first developed, which was based on the existing river network as well as the system of historic fortifications. At present it is hardly possible to talk about a consistent system or continuity of green areas in Cracow, although there is still a chance to create a radial system using the hydrographic network. Presented by the author below are two, the student's own, projects carried out at the Polytechnic in Cracow. They are an example of the continuation of the idea of creating a network of green areas that would be combined into an integrated urban parks system. Both projects concern the downtown located area, namely district II called Grzegórzki. The author hopes that the presented solutions address the problem of neglected/degraded and underused green areas, which could be an attractive area for new investments.

The first project is a proposal of development of parts of boulevards along the Vistula river into a public park taking into account unique qualities of the river. Also, redevelopment of post-industrial areas, which is currently of paramount importance, has been discussed. The other project is a concept

of a park in front of the courthouse. Moreover, the issue of imbalance between urban and green areas development has been approached. In the recent years there have been built new buildings whereas neglected green fields have not changed. Thanks to revitalization, attractive and functional arrangement of the area this space could be saved from being built up. In the background of this discussion of possibilities of modernization/revitalization of green areas in Cracow there is a case of Dębnicki Park where a battle for building-free space is going on. It particularly gains on importance in fast developing European cities and towns where the expansion of housing investments poses a threat to the ecological balance of the city.

Keywords: green system, protection of green spaces, boulevards of Vistula , Cracow

1.Wstęp

Wraz z postępem cywilizacyjnym rozwija się urbanizacja naturalnych terenów. Z upływem czasu tkanka urbanistyczna zagęszcza się, miasta szybko się rozwijają stając się coraz bardziej zatłoczone. Koniecznym jest więc wprowadzenie zieleni ogólnodostępnej w celu uczłowieczenia krajobrazu miejskiego. W wielu z nich wraz z rozwojem planowania przestrzennego zaczęto kształtować zieleń jako sieć powiązanych ze sobą ekologicznych przestrzeni publicznych, chronionych przed zabudową. W historycznych miastach można zaobserwować kształtowanie się i przemiany tych systemów zieleni. W niniejszej publikacji omówiono problem na przykładzie Krakowa.

Szansą na stworzenie sieci zieleni w tym historycznym mieście było wykorzystanie terenów pofortyfikacyjnych[1]. W ścisłym centrum zostały one rozebrane w pierwszej połowie XIX wieku. Powstałe z wyburzonych fortyfikacji Planty (rodzaj parkowej przestrzeni publicznej okalającej historyczne centrum Krakowa) oraz Aleje Trzech Wieszczów umożliwiły podjęcie próby kształtowania systemu zieleni jako układu pierścieniowo- promienistego propagowanego między innymi przez profesora Janusza Bogdanowskiego.[2] Planowano stworzenie kolejnego pierścienia opartego na zielonych drogach rokadowych XIX wiecznej twierdzy i jej kilkudziesięciu fortach. Władze konserwatorskie doprowadziły w 1950 roku do podjęcia działań mających na celu ochronę wielkiej twierdzy pierścieniowej, która w tamtych latach już w tzw. Planie Ptaszyckiej[3] (1960 r.) stała się podstawą systemu zieleni miasta[4]. Była również uwzględniana w późniejszych planach zagospodarowania przestrzennego Krakowa.[5] O częściowym powodzeniu realizacji idei układu promienisto pierścieniowego świadczy wypowiedź Ebenezera Howarda , który nazwał Kraków *„miastem-ogrodem z naturalnego rozwoju”.* [6]

Obecnie układ pierścieniowy staje się coraz mniej widoczny. Aleje Trzech Wieszczów przejęły funkcję arterii komunikacyjnej, a przy zabytkowych fortach znajdują się naturalne parki. Jedynym dobrze widocznym pierścieniem są krakowskie Planty. Są one tym bardziej cenne, ponieważ nie są zwykłym parkiem w centrum miasta, ale również świadectwem historii. W tym miejscu przytoczyć można przykład Wiednia, który oparty był o podobny układ zieleni. Jednak w Krakowie do dzisiaj

[1] Przeważająca część fortyfikacji Krakowa pochodzi z czasów zaboru austriackiego ,kiedy to w krótkim czasie ufortyfikowano miasto pierścieniem dzieł obronnych

[2] Prof. Dr hab. Inż. arch. Krystyna Pawłowska, wywiad*: Czy Kraków ma swój system zieleni?* www.mmkrakow.pl

[3] W 1958 roku Anna Ptaszycka przedstawiła nowy plan rozwoju przestrzennego Krakowa ,który stawiał ograniczenia industrializacji i preferował idee howardowskie .Plan ten został przez ówczesne władze miejskie przyjęty jednak socjalistyczny rząd odrzucił go.

[4] szerzej na ten temat w artykule dr Hanny Hrehorowicz – Gaber *„W obronie socjalistycznego blokowiska - o żywym kulcie bloku mieszkalnego.”* Szczecin 19 -20 .05.2010 Ogólnopolska Konferencja pt.”Ideologia i propaganda wobec architektonicznego wizerunku miast Polski Ludowej”:

[5] http://www.twierdza.art.pl/bogdanowski.htm

[6] Wykład nt. *„ Krajobraz i architektura- droga do spotkania”* wygłoszony przez dr. hab. inż. Wojciecha Przegona podczas inauguracji roku akademickiego 2009/2010 dla studentów kierunku „ Architektura Krajobrazu- Studia Międzywydziałowe” na Uniwersytecie Rolniczym im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

możemy spacerować parkowymi alejami Plant, podczas gdy środkiem wiedeńskiego Ringu jeździ tramwaj.

Dzisiaj, patrząc na plan miasta, zieleń przedstawia się jako przypadkowo porozrzucane plamy tworzone przez parki, skwery, nieużytki- ciężko zatem mówić o systemie. Jedyną szansę na ciągłość zieleni z Krakowie planiści widzą w systemie opartym na sieci hydrograficznej, co zapisane zostało w tzw. systemie parków rzecznych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Krakowa z 2003[7].

2. Rewitalizacja części bulwarów wiślanych w dzielnicy Grzegórzki w Krakowie

Tereny położone bezpośrednio przy rzece są narażone na powodzie, w związku z czym częściowo w sposób naturalny bronią się przed zabudową. Jednak posiadają one duże walory krajobrazowe i mogą być wykorzystane dla dobra mieszkańców. Rzeka nie musi być postrzegana jako przeszkoda dzieląca miasto na dwie części, może natomiast stać się atrakcyjnie kreowaną, żywotną częścią okolicy. Kraków posiada dość bogatą sieć hydrograficzną, która może być podstawą kształtowania sieci zieleni. Główny szlak wyznacza największa rzeka Polski- Wisła, a przylegające do niej bulwary kryją ogromny potencjał, jeszcze ciągle słabo wykorzystany. Przykładem jest obszar położony w dzielnicy Grzegórzki leżącej w śródmieściu, w związku z czym powinien być dobrze i atrakcyjnie zagospodarowany. Jednak obecnie w przeważającej większości jest zdegradowany i wymaga rewitalizacji. Część omawianego obszaru zajmują pozostałości zabudowań magazynowych i fabrycznych z okresu rozwoju przemysłu na Grzegórzkach (przełomu XIX/XX wieku oraz okresu międzywojennego). Wtedy to powstało wiele nowych warsztatów rzemieślniczych i zakładów przemysłowych, np. fabryka maszyn i urządzeń rolniczych Marcina Peterseima. Tu w 1906 r. Edmund Zieleniewski przeniósł część swojej fabryki z ul. Krowoderskiej (C.K. Uprzywilejowana Fabryka Maszyn L. Zieleniewski Towarzystwo Akcyjne). Znaczna część obszaru zajęta jest przez zaniedbane tereny zieleni będące obecnie własnością wojska. Na niedostępnym terenie wojskowego kompleksu magazynowego znajdują się pozostałości fortu 17 „ Luneta Grzegórzecka". Z potężnego fortu pozostało bardzo niewiele: fragment reduty i poterna wiodąca do prawej kaponiery „kocie uszy" oraz ślady prawostronnych obwałowań, a także droga rokadowa.

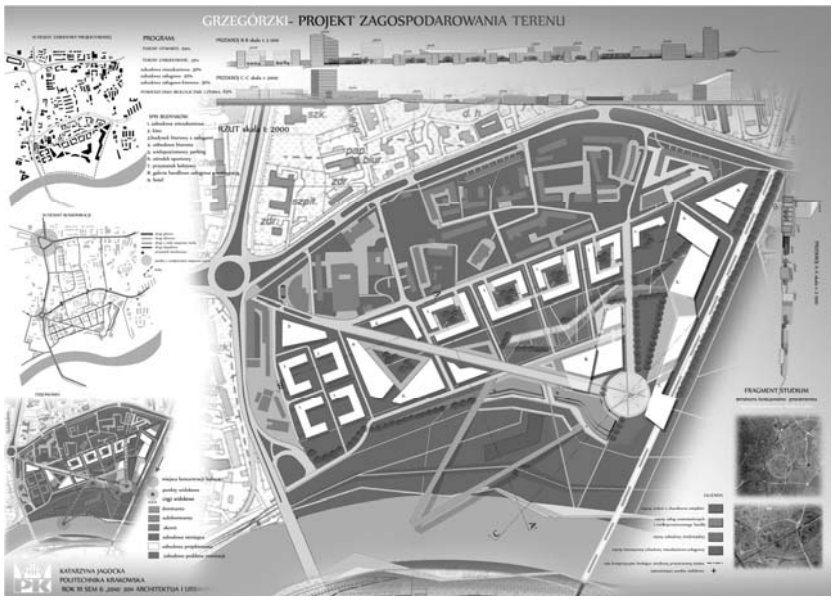
W niniejszej publikacji autorka przedstawiła koncepcję zagospodarowania tego obszaru opracowaną pod kierunkiem dr inż. arch. H. Hrehorowicz – Gaber.[8] Działania projektowe poprzedzone zostały analizami urbanistycznymi i inwentaryzacją terenu. Uwzględniono także dostępne opracowania planistyczne. Projekt zakłada stworzenie na tym obszarze przestrzeni o charakterze miejskim, a cała południowa część leżąca nad brzegiem Wisły ma być przeznaczony na zieloną przestrzeń publiczną. Projekt obejmuje obszar 372 000 m2, z czego aż 70% stanowią tereny otwarte, 30% obszaru jest zabudowana i pełni funkcję mieszkaniową, wypoczynkowo- rekreacyjną, biurowo- usługową. Głównym celem projektu jest stworzenie na danym obszarze atrakcyjnej „zielonej dzielnicy" z uwzględnieniem historii oraz tożsamości miejsca.

Na omawianym terenie znajdują się obiekty o znaczeniu ponadlokalnym takie jak: Krakowska Akademia im. Frycza Modrzewskiego, biurowiec „ Błękitek", galeria handlowa Kazimierz. Do budynków wartościowych, ale wymagających gruntownej przebudowy możemy zaliczyć nieczynne kino Związkowiec oraz basen AWF. Projekt przewiduje reaktywację tych obiektów i adaptację do dawniej pełnionych przez nie funkcji. Uwzględniono również wyeksponowanie i ochronę pozostałości fortu jako obiektu o dużej wartości historycznej. Zostanie on otoczony atrakcyjnie zagospodarowaną zielenią. W miejscu tym należy zwrócić uwagę na zależność między

[7] A. Böhm, K. Pawłowska, A. Zachariasz, *Kompleksowy program rozwoju zieleni miejskiej dla Krakowa,* zlec. Urząd Miasta Krakowa; wykonano w Instytucie Architektury Krajobrazu PK, Kraków 1996 – tam zaproponowano tzw. system parków rzecznych, który później stał się elementem *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Krakowa*, 2003.

[8] Politechnika Krakowska, Katedra Budowy Miast, Kierownik Katedry: prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew Zuziak

ochroną przyrody a ochroną zabytków, między którymi powinno istnieć ciągłe współdziałanie. Centralnym punktem założenia jest okrągły plac, wokół którego znajduje się centrum handlowo usługowe z ekskluzywną restauracją, hotel oraz zabudowa przystanku kolejowego. Miejsce dawnego toru linii kolejowej podkreślone jest krzywoliniowym pasem zieleni, który wpleciony jest w zabudowę mieszkaniową. Uwzględniając atuty widokowe miejsca zaprojektowana została kładka widokowa nadwieszona nad taflą wody, oraz zielone tarasy widokowe będące równocześnie dachami zespołu hotelowego. Teren nad Wisłą jest całkowicie wolny od zabudowy, a międzywale od zadrzewienia z przyczyn ochrony przeciwpowodziowej. Ponadto wał umocniony jest darnią trawiastą o mocnym systemie korzeniowym. Na skutek działań projektowych powstanie tu atrakcyjna przestrzeń stanowiąca miejsce zamieszkania, pracy oraz odpoczynku. Będzie to miejsce przyciągające zarówno mieszkańców Krakowa, jak i turystów. Działania te podniosą rangę rejonu.

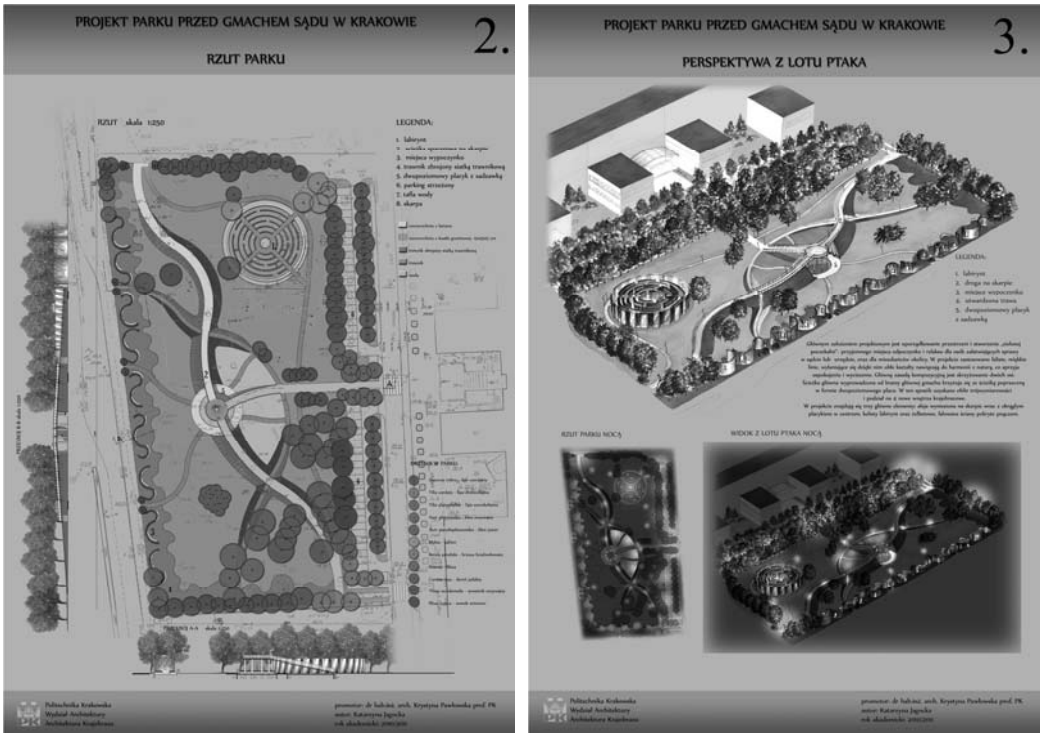
Fot.1. Projekt zagospodarowania terenu Grzegórzek
Źródło: opracowanie: Katarzyna Jagocka w ramach projektu kursowego.

3. Projekt parku przed budynkami Sądu w Krakowie

Innym projektem studenckim dotyczącym tej samej dzielnicy Grzegórzki jest propozycja stworzenia parku przed gmachem sądu. Projekt ten realizowany był w ramach pracy inżynierskiej pod kierunkiem dr hab. inż. arch. prof. PK Krystyny Pawłowskiej. [9] Obszar ten jest położony w bliskim sąsiedztwie wcześniej omówionego terenu, w związku z tym można próbować połączyć je we fragment sieci. Teren proponowanego parku położony jest blisko centrum między dwoma ważnymi węzłami komunikacyjnymi jakimi są: Rondo Mogilskie oraz Rondo Grzegórzeckie. Ze względu na dobrą lokalizację, sąsiedztwo stosunkowo nowoczesnej zabudowy i obecny, nienajlepszy stan techniczny, jest on interesującą powierzchnią pod nowe inwestycje. Stworzenie w tym miejscu funkcjonalnego parku publicznego uchroniłoby jeszcze zielony fragment miasta przed zabudową. Przedstawiona w publikacji koncepcja parku zakłada uporządkowanie przestrzeni i stworzenie „zielonej poczekalni"- przyjemnego miejsca odpoczynku i relaksu dla osób załatwiających sprawy w sądzie lub urzędzie oraz dla mieszkańców okolicy. Jednym z kluczowych problemów projektowych w tym miejscu jest izolacja od hałasu i zanieczyszczeń emitowanych przez transport miejski odbywający się aleją Powstania Warszawskiego. W projekcie jako rozwiązanie tego problemu zaproponowano izolację w postaci żelbetowych, wijących się ścian, porośniętych pnączami: *Hedera helix (bluszcz pospolity), Partenocissus quinquefolia* (*winobluszcz pięciolistkowy*). Dzięki takiej formie ścian uzyskano małe przytulne wnętrza. Główną zasadą

[9] Politechnika Krakowska**,** Instytut Architektury Krajobrazu, Pracownia Podstaw Kulturowych Architektury Krajobrazu

kompozycyjną jest skrzyżowanie dwóch osi. Ścieżka główna wyprowadzona od bramy głównej gmachu krzyżuje się ze ścieżką poprzeczną w formie dwupoziomowego placu. W ten sposób uzyskano efekt trójwymiarowości i podział na 4 nowe wnętrza krajobrazowe.
W projekcie znajdują się trzy główne elementy: aleja wyniesiona na skarpie wraz z okrągłym placykiem w centrum, kolisty labirynt oraz żelbetowe, falowane ściany pokryte pnączem. W dzisiejszych czasach, kiedy zaczyna brakować przestrzeni w miastach i ma ona coraz większą wartość, nie można pozwolić na istnienie nie urządzonych, zdegradowanych fragmentów zieleni, zwłaszcza w okolicach centrum. Urządzanie zieleni o wysokiej wartości estetycznej i funkcjonalnej jest również rodzajem jej ochrony w mieście.

Fot. 2,3. Rzut i perspektywa projektu parku przed gmachem sądu w Krakowie
Źródło: opracowanie własne w ramach projektu kursowego

4. Gra o przestrzeń

Obecnie w Krakowie, jak w wielu innych miastach, toczy się „ gra o przestrzeń". W przypadku Krakowa jest ona szczególnie skomplikowana z powodu braku jednoznacznych uregulowań prawnych. Miasto jako całość nie posiada obowiązującego *Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego*, posiadającego moc prawną. Obowiązuje natomiast *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego (2003)*, które wytycza politykę przestrzenną miasta, jednak nie stanowi prawa. Ta sytuacja utrudnia wszelkie zintegrowane działania planistyczne, w tym także stworzenie ciągłego systemu zieleni, a presja inwestorów i właścicieli gruntów przyczynia się do częściowego zabudowywania terenów przeznaczonych na zieloną przestrzeń publiczną.

Przykładem częściowo wygranego sporu może być Park Dębnicki w Krakowie zaprojektowany przez prof. Krystynę Pawłowską, prof. Krystynę Budziło, dr Agatę Zachariasz,mgr Katarzynę Fabijanowską oraz.[10] Jest on jednym z z młodszych parków, jego koncepcja została opracowana w 1999 roku. Został podzielony na 5 (A,B,C,D,E) częściowo autonomicznych części. Część A obejmuje największą działkę. Na przełomie XIX i XX wieku była ona parkiem w stylu angielskim należącym do założenia Pałacu Lasockich. Dla prawidłowej rewaloryzacji i dążąc do zachowania

[10] K. Pawłowska, K. Dąbrowska-Budziło, K. Fabijanowska, A. Zachariasz, I. Sykta, L. Zajączkowski, J. Palimąka, konsultacje: prof. J. Bogdanowski, *Projekt Parku Dębnickiego wraz z kosztorysem i studium etapowania inwestycji,* oprac. niepublikowane, wyk. na zlecenie UMK, Kraków 1997.

tożsamości miejsca (genius loci) wykonano studium historyczne dla całego założenia.[11] Między innymi chcąc zachować dawny budynek gospodarczy zaadoptowano go na obiekt gastronomiczny; zaprojektowano też duży staw z wyspą, połączony z drugim, nieco mniejszym. O ile część A pozbawiona była zieleni wysokiej, to w części B obecny dorosły drzewostan narzucił charakter całości, która pozostała świetlistym lasem, przeciętym główną aleją jesionową. Część C została zaprojektowana jako ogródki dydaktyczne w różnych historycznych stylach, a część D przeznaczona na urządzenia sportowo- rekreacyjne w raz z zapleczem. . Zrealizowano dwie części A i B, nie zrealizowano pozostałych, na terenie których był program sportowy, ogród zabaw dla dzieci i mała gastronomia.

Jednak spór ten można uznać za częściowo wygrany, ponieważ dzięki staraniom inwertora, który planował wybudować tu osiedle miasto sprzedało działkę w części E stanowiącą centralną część założenia parkowego. Obecnie działa Towarzystwo Przyjaciół Parku, które walczy o niego powołując się na *Studium Uwarunkowań.*

5. Podsumowanie

Tożsamość miast historycznych jest wynikiem nawarstwień wielopokoleniowej działalności mieszkańców, ich kultury, sposobu życia i zwyczajów oraz uwarunkowań przyrodniczych. Jednak historyczne elementy tożsamości w powiązaniu z aspektami wynikającymi z warunków naturalnych są szansą na stworzenie obszaru o zrównoważonym rozwoju, w którym istnieje miejsce dla człowieka i przyrody, a struktura jest równoważona przez zieleń. Przy tak bardzo rozrastającym się organizmie miejskim jakim jest Kraków miejscowe działania są niewystarczające. Tylko modernizacja całościowa układu zieleni miejskiej oraz oparcie rozwoju sieci obszarów czynnych ekologicznie o istniejący układ hydrograficzny daje możliwość stworzenia zdrowego i wygodnego do mieszkania miasta.

Literatura

[1] Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Monografia nr 336, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006
[2] Pawłowska K.(red), *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, Wyd. Politechnika Krakowska, Kraków 2001
[3] Tobiasz M. *Fortyfikacje dawnego Krakowa,* Wyd. Literackie, Kraków 1973
[4] Zimny H. *Wykorzystanie układów ekologicznych w systemie zieleni miejskiej,* Wyd. SGGW-AR, Warszawa 1990
[5] Lis A., *The effectiveness of municipal recreation Green system from the stand point of enviromental psychology,* Wyd. Politechnika Wrocławska, Wrocław 2003
[6] Bogdanowski J., *Krajobraz warowny XIX/XX w: dzieje i rewaloryzacja,* Wyd. Politechnika Krakowska, Kraków 1993

[11] A. Zachariasz, *Uwarunkowanie historyczne i Aneks- materiały do historii pałacu i parku Lasockich na Dębnikach, [w:] Projekt Parku… op.cit.*

Agniezska Dolnicka

Zagospodarowanie terenów zieleni miejskiej- przykłady z Krakowa. Część II

Development of urban green areas – examples/case studies from Cracow. Part 2

Streszczenie:

W niniejszym opracowaniu przedstawiono ogólne zasady kształtowania terenów zieleni miejskiej w Krakowie, drugim pod względem wielkości mieście w Polsce[1]. Są one zawarte w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Krakowa* (2003) i bazują na wykorzystaniu sieci hydrologicznej – doliny rzeki Wisły, wraz z dopływami w granicach miasta.

Na tym tle zaprezentowane zostały dwa studenckie, autorskie projekty, wykonane w ramach zajęć kursowych na Politechnice Krakowskiej. Pierwszy z nich jest to projekt zagospodarowania bulwarów nad rzeką Wisłą, w dzielnicy Grzegórzki, w postaci parku miejskiego, zlokalizowanego na terenie zaniedbanym, położonym blisko zabytkowego centrum Krakowa. W tym kontekście poruszone zostały tematy, związane z rewitalizacją zdegradowanych terenów poprzemysłowych oraz szans, jakie dla miejskiego krajobrazu, stwarza ukształtowanie atrakcyjnego riverfrontu. Widok miasta od strony rzeki to bardzo istotny element jego wizerunku. Zwrócono uwagę na to, że przy projektowaniu terenów zielonych, konieczne jest dostrzeganie i eksponowanie cennych obiektów historycznych, pochodzących z różnych, nawet bliskich naszym czasom, okresów. One kształtują tożsamość miejsca oraz mogą stać się landmarkiem projektu nowego zagospodarowania, zgodnego z zasadami zachowania *genius loci*.

Drugi projekt to park w Nowej Hucie, dzielnicy Krakowa, przylegający do użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie, wpisanego do sieci Natura 2000. Bardzo bogata fauna i flora tworzy tutaj ekosystem o dużej wartości przyrodniczej. Natomiast układ urbanistyczny Nowej Huty, wpisany do rejestru zabytków, stanowi interesującą kwintesencję architektury socrealistycznej. Jest to niezwykłe sąsiedztwo. W przypadku tego projektu, najbardziej istotne wydają się kwestie ochrony przyrody i zachowania walorów nadwiślańskiego krajobrazu. Ważna również jest idea stworzenia w tym miejscu Krakowa obiektu zieleni miejskiej o ciekawej stylistyce, który służyłby mieszkańcom do wypoczynku i rekreacji.

Oba projekty: „Park – Grzegórzki" i „Park – Łąki Nowohuckie", dotyczą terenów, położonych nad wodą, w dolinie rzeki Wisły, w dwóch różnych miejscach jej dorzecza. Wpisują się zatem w ogólne założenia, dotyczące rozwoju zieleni miejskiej w Krakowie, zawarte w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Krakowa ,* które wyznacza politykę przestrzenną miasta.

Słowa kluczowe: system zieleni miejskiej, rewitalizacja, riverfront, ekosystem, ochrona przyrody

Abstract:

The article presents the general rules of developing green urban areas in Cracow, the second town in Poland, as regards the size. These principles are included in the urban planning document (Study of Spatial Planning Conditions and Directions for the City of Cracow). They are based on the hydrological network of the Vistula river.

Below the author presents her own student's projects, prepared during the courses at Cracow University of Technology, at the Faculty of Architecture. The first a new arrangement of the boulevards by the Vistula river, in the Grzegórzki district. The author has designed the urban park with a few buildings. It is situated near the Old Town, but in the neglected area. In this case the most important problems are concerned with revitalization of the devastated, post-industrial areas. Another

[1] Drugie, po Warszawie, pod względem ludności (754 624) oraz pod względem powierzchni (326,8 km²) miasto w Polsce (dane według Urzędu Statystycznego w Krakowie, za: *Programem ochrony środowiska dla Miasta Krakowa na lata 2010-2012 z uwzględnieniem zadań zrealizowanych w 2009 roku oraz perspektywą na lata 2013-2016*, www.bip.krakow.pl)

conclusion says that the development of the attractive riverfront is essential for the city's image. The next suggestion is concerned with the historical relics. It is important not to forget about them while designing green urban spaces. They build the unique ambience of the place and its "genius loci". They could become the landmark of the project.

The second project is the park in the Nowa Huta district. This park is connected with the ecological grounds called "Łąki Nowohuckie" (Nowa Huta Meadows), which are included in the European network "Natura 2000". In this place diversified fauna and flora create the ecological system of great value. The town-planning system of the Nowa Huta quarter is listed in the register of monuments of art in Cracow. It is the quintessence of the socrealistic architecture. In this case the most important thing is to preserve the nature and the value of the landscape on the Vistula riverside. Creating an attractive place for everyone to rest is important as well. The project is inspired by the deconstructivism.

Both projects: "The Grzegórzki Park" and "The Łąki Nowohuckie Park" refer to two different places on the Vistula riverside. They are compatible with the general principles of developing green urban areas in Cracow.

Keywords: green system, revitalization, riverfront, ecosystem, protection of nature

1.Wstęp

Współczesny rozwój i urbanizacja przestrzeni powoduje, że niezbędne stają się działania, nakierowane na ochronę wartości przyrodniczych i krajobrazowych. Problemem dynamicznie rozwijających się, dużych miast jest zmniejszanie się powierzchni terenów zielonych, ponieważ zajmowane są one przez coraz to nowe inwestycje. Implikuje to obniżenie komfortu życia mieszkańców, ma wpływ na ich zdrowie i samopoczucie, może powodować negatywne przemiany w społeczeństwie. Można uznać „tereny zieleni miejskiej za rodzaj wskaźnika rozwoju cywilizacyjnego i poziomu życia."[2]

Od wieków najlepiej rozwijające się miasta zakładane były nad rzekami, które pełniły dla ludzkich zbiorowisk funkcję obronną, komunikacyjną, transportową, stymulowały rozwój handlu. W tym miejscu istotne jest jednak podkreślenie przede wszystkim znaczenia walorów krajobrazowych, jakie mają, przepływające przez miasta rzeki oraz wielkiego potencjału terenów nadbrzeżnych. „Rzeka jest jednym z najbardziej wyrazistych elementów struktury urbanistycznej."[3]

Kraków jest dużym ośrodkiem miejskim, położonym w południowej Polsce, nad największą, przepływającą przez ten kraj rzeką, Wisłą. Wisła jest najbardziej „polską" ze wszystkich rzek, funkcjonuje w świadomości zbiorowej Polaków jako jeden z elementów ich tożsamości narodowej. Płynie od Beskidów do Morza Bałtyckiego. Kraków jest miastem o bogatej historii, pełnym wartościowych zabytków architektury. Do wieku XVII był stolicą Polski, siedzibą polskich królów, miejscem ich koronacji i nekropolią. Zespół architektoniczno-urbanistyczny Starego Miasta, zaliczany do najwyższej klasy zabytków, został wpisany już w 1978 roku na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Bardzo duża liczba kościołów i obiektów sakralnych, reprezentujących różne style architektoniczne, sprawia, że Kraków bywa określany mianem „drugiego Rzymu".

Jednak Kraków to nie tylko Stare Miasto i Zamek Królewski na Wawelu, które zna każdy turysta. To również ciekawe tereny w innych rejonach miasta, które posiadają duży potencjał rozwojowy, ale często wymagają działań rewitalizacyjnych i modernizacyjnych.

2.System zieleni miejskiej w Krakowie

Obecnie zieleń miejska w Krakowie stanowi dość przypadkowo rozmieszczony zbiór parków, skwerów, zieleńców, ogrodów przydomowych, śródblokowych i innych jej form.[4] Stało się tak, pomimo funkcjonującej w przeszłości, tradycji planowania przestrzennego terenów zielonych, w postaci koncentrycznie rozchodzących się pierścieni wokół Starego Miasta, z wykorzystaniem terenów

[2] A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy, ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Politechnika Krakowska, Kraków 2006

[3] W. Kosiński, *Rzeka w krajobrazie miejskim*, [w:] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, pod red. K.Pawłowskiej, Kraków 2001

[4] Wywiad z prof. K. Pawłowską z dn. 07.10.2010, www.krakoff.info

pozostałych po wyburzonych fortyfikacjach. Konsekwentna realizacja układu pierścieniowo – promienistego okazała się jednak możliwa do zastosowania jedynie w bardzo ograniczonym zakresie, gdyż tereny przeznaczone pod zieleń były zabudowywane, a Kraków intensywnie rozwijał się pod względem terytorialnym.[5]

W 1996 roku, po analizie zielonego potencjału Krakowa, zespół z Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej (A. Böhm, K. Pawłowska, A. Zachariasz) sporządził *Kompleksowy program rozwoju zieleni miejskiej dla Krakowa*. Zauważono, że jedyną szansą na stworzenie systemu zieleni miejskiej w Krakowie jest wykorzystanie sieci hydrologicznej – doliny rzeki Wisły wraz z jej dopływami w granicach miasta. System taki, częściowo w sposób naturalny tworzy się sam, gdyż brzegi rzek, jako tereny zalewowe, zagrożone powodzią, nie są dobrymi obszarami do zabudowy.

W programie tym zostały ustalone następujące kierunki rozwoju zieleni w Krakowie:

„• integracja rozproszonych fragmentów zieleni w ciągły system,

• rozwój systemu zieleni Krakowa przede wszystkim w oparciu o system parków rzecznych i zieleń forteczną,

• zieleń towarzysząca mieszkalnictwu, usługom, komunikacji oraz zieleń pól i łąk stanowią niezbędne uzupełnienie układu, składającego się zasadniczo z parków, ogrodów, terenów sportowych i lasów,

• system zieleni Krakowa należy widzieć jako układ hierarchiczny, w którym istnieją problemy o charakterze ogólnomiejskim, problemy dzielnicowe i problemy lokalne."[6]

Kompleksowy program rozwoju zieleni miejskiej dla Krakowa został przyjęty jako wytyczne dla *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa,* dokumentu, który nie posiada mocy prawnej, ale jego zadaniem jest kształtowanie i koordynacja polityki przestrzennej miasta, zapewnienie spójności planów miejscowych, określenie zasad zabudowy i zagospodarowania terenu. W *Studium* tym nacisk położony jest na ochronę i kształtowanie walorów krajobrazowych.

3.Prezentacja projektu rewitalizacji części bulwarów wiślanych w dzielnicy Grzegórzki

Obecnie w Krakowie, na wzór innych miast europejskich, takich jak Amsterdam, Barcelona, Dublin, które ukształtowały atrakcyjne riverfronty, panuje tendencja do „otwierania się" na rzekę. Jej obecność przestaje być barierą, dzielącą miasto na dwie części, zaczyna być postrzegana jako duży atut. Tereny, znajdujące się w Krakowie, nad Wisłą, mają dużą szansę, żeby stać się zielonym „sercem" miasta.

W tej części niniejszego opracowania zaprezentowany zostanie przykład takiego właśnie obszaru nadbrzeżnego – bulwary nad Wisłą w dzielnicy Grzegórzki oraz studencki, autorski projekt ich zagospodarowania.[7] Obecnie znaczna część omawianego terenu jest zaniedbana, niezagospodarowana lub objęta chaotyczną zabudową o charakterze poprzemysłowym. Znajdują się tutaj pozostałości zabudowań fabrycznych i magazynowych (Zakłady Budowy Maszyn i Aparatury im. Ludwika Zieleniewskiego SA), nieczynna bocznica kolejowa. Częściowo pochodzą one z okresu, gdy na Grzegórzkach rozwijał się przemysł (na przełomie XIX/XX wieku i w okresie międzywojennym). Innym obiektem historycznym na tym terenie są pozostałości Fortu 17 („ Luneta Grzegórzecka"), który był elementem XIX-wiecznych, austriackich fortyfikacji Twierdzy Kraków.

Obszar ten uległ daleko idącej degradacji, jednak dzięki lokalizacji nad brzegiem Wisły, blisko Starego Miasta, dzięki powiązaniom komunikacyjnym i uwarunkowaniom historyczno-przyrodniczym, posiada potencjał, który pozwoli mu stać się niezwykle atrakcyjnym rejonem, spełniającym funkcję zielonego centrum tej części Krakowa.

Ogólnym celem projektu była rewitalizacja tego rejonu z uwzględnieniem spuścizny historycznej i zachowaniem *genius loci* - ducha miejsca, a jednocześnie stworzenie przestrzeni o walorach funkcjonalnych i estetycznych. Projekt zakłada powstanie tutaj ogólnodostępnego parku, z

[5] A. Böhm, *Przykłady współczesnych tendencji w projektach i realizacjach w dziedzinie architektury krajobrazu,* [*w:*] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, pod red. K. Pawłowskiej, Kraków 2001

[6] *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa* (Uchwała Nr XII/87/03 z dnia 16 kwietnia 2003 r. zmieniona uchwałą Nr XCIII/1256/10 z dnia 3 marca 2010 r.), www.bip.krakow.pl

[7] Projekt ten autorka wykonała pod kierunkiem dr inż. arch. Hanny Hrehorowicz – Gaber (Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Projektowania Miast i Regionów ,Katedra Budowy Miast, Kierownik Katedry: prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew Zuziak)

elementami urbanistycznymi w postaci obiektów kubaturowych, przyciągającego mieszkańców i turystów, posiadającego funkcję rekreacyjną, wypoczynkową, będącego miejscem organizacji imprez kulturalnych i sportowych. Otwarty teren rekreacyjny zaplanowano w postaci obniżających się w kierunku Wisły tarasów. Tarasy te pokrywać będą trawniki oraz niskie krzewy, byliny. W związku z tym, że teren, objęty projektem, obniża się, napotykając na wzniesienie, które tworzą wały przeciwpowodziowe, autorka proponuje wprowadzenie tu kładek pieszo-rowerowych, które byłyby przerzucone nad obniżeniem terenu. Stanowiłyby one dogodne połączenie pomiędzy projektowanym parkiem a bulwarami wiślanymi oraz umożliwiłyby oglądanie zrewaloryzowanych pozostałości Fortu 17 z góry. Projekt zakłada również, że tereny nieczynnej już, XIX-wiecznej tzw. Fabryki Zieleniewskiego mogłyby zamienić się w Muzeum Historii Przemysłu, gdzie eksponowane byłyby m.in. stare maszyny, zdjęcia pionierów industrializacji i inne pamiątki z początków rozwoju przemysłu w Krakowie i okolicach.

W procesach rewitalizacji terenów z bogatą historią, szczególnie ważne jest dostrzeganie i eksponowanie cennych obiektów historycznych. Są to elementy kształtujące tożsamość miejsca. Mogą one stać się landmarkiem projektu nowego zagospodarowania, dostosowanego do potrzeb współczesnych mieszkańców.

Fot. 1: Projekt zagospodarowania terenu Grzegórzek
Źródło: Agnieszka Dolnicka, projekt studencki, Politechnika Krakowska

4.Prezentacja projektu zagospodarowania terenu w sąsiedztwie Łąk Nowohuckich

Łąki Nowohuckie jest to bardzo cenny i interesujący pod względem przyrodniczym obszar, położony w pobliżu Placu Centralnego w Nowej Hucie. Nowa Huta jest to dzielnica Krakowa, której budowę rozpoczęto w latach 50-tych XX wieku, w sąsiedztwie powstającego równocześnie kombinatu metalurgicznego – Huty im. Włodzimierza Lenina (obecnie Huty im. T. Sendzimira). Zespół polskich architektów (m.in. Tadeusz Ptaszycki, Janusz i Marta Ingardenowie, Stanisław Juchnowicz) zaprojektował tutaj robotnicze miasto, konsekwentnie wcielając w życie zasady budownictwa socrealistycznego. Wizja projektantów, zgodnie z ówczesnymi zasadami projektowania, wykorzystywała wzory architektury renesansowej, barokowej, klasycystycznej, aby sławić siłę partii i komunizmu. W obrębie „starej" części Nowej Huty powstała niezwykle spójna, harmonijna zabudowa w socrealistycznym stylu. Przez wiele lat była krytykowana jako symbol znienawidzonego systemu.

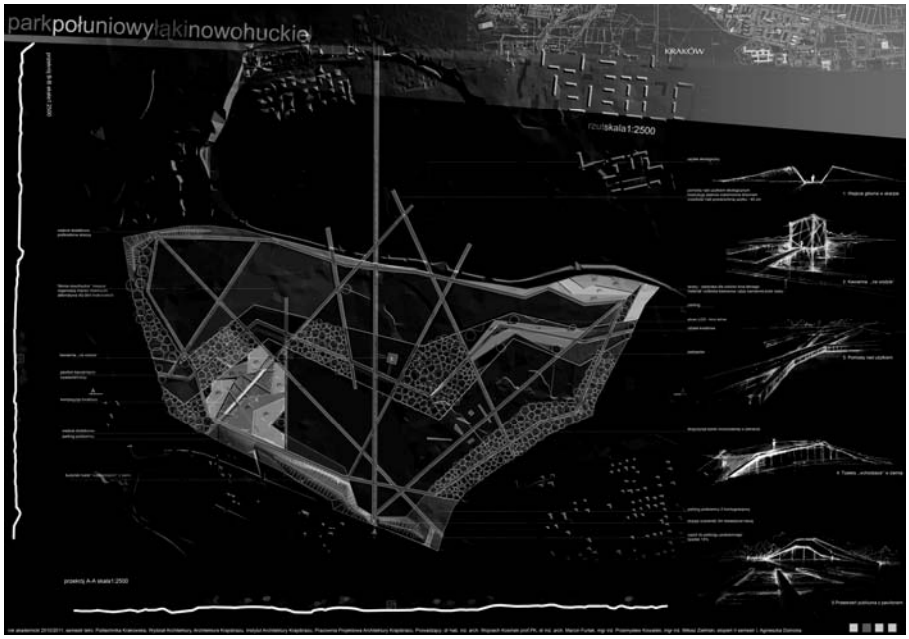
Obecnie układ urbanistyczny dzielnicy Nowa Huta został wpisany na listę zabytków Krakowa[8]. Rejon ten jest chętnie odwiedzany przez turystów.

Łąki Nowohuckie są pierwszym w Krakowie użytkiem ekologicznym. Zostały wpisane do sieci Natura 2000. Zajmują 57,17 ha. Znajdują się one w pradolinie Wisły, w miejscu XVIII-wiecznego koryta rzeki. Są fragmentem nadwiślańskich łąk. Bardzo bogata fauna i flora, typowa dla bagiennych, podmokłych terenów tworzy tutaj ekosystem o dużej wartości przyrodniczej. Na szczególną uwagę zasługują cenne zbiorowiska roślinne, rzadkie gatunki ptaków i owadów.

Łąki Nowohuckie w unikalny sposób wtapiają się w tkankę miejską „starego" centrum Nowej Huty, sąsiadują z Placem Centralnym. „Otwarta przestrzeń Łąk stanowi niejako zwieńczenie symetrii układu przestrzennego miasta, którego węzłowym punktem jest Plac Centralny z nie uformowaną jeszcze ostatecznie jego częścią południową, dochodzącą do skarpy".[9]

W przedstawionym w niniejszym opracowaniu, studenckim, autorskim projekcie, zaproponowano utworzenie w sąsiedztwie Łąk Nowohuckich ogólnodostępnego parku, który wraz z Łąkami stworzy zespół krajobrazowy Starorzecza Wisły.[10] Wpisze się on w układ przestrzenny „starej" części Nowej Huty, gdyż znajdzie się na osi symetrii, biegnącej przez Plac Centralny. Analizując warunki przyrodnicze, zaproponowano znaczne ograniczenie bezpośredniego korzystania z użytku ekologicznego, co przyczyni się do lepszej i skuteczniejszej ochrony przyrody.

Koncepcja zagospodarowania terenów w sąsiedztwie użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie i uporządkowania samego użytku ma na celu ochronę zagrożonej przyrody i wykorzystanie walorów nadwiślańskiego krajobrazu. Główny nacisk położono na stworzenie tutaj obszaru, który w urozmaicony sposób spełniałby funkcje rekreacyjno-sportowe i kulturalno-rozrywkowe. Kino letnie, restauracja, pawilon wystawienniczo-kawiarniany, plenerowa galeria sztuki mają służyć tym celom. Tak jak Plac Centralny miał kiedyś skupiać ludzi na wiecach partyjnych, tak Park - Łąki Nowohuckie może być miejscem organizacji rozrywkowych imprez masowych dla mieszkańców tej części Krakowa.

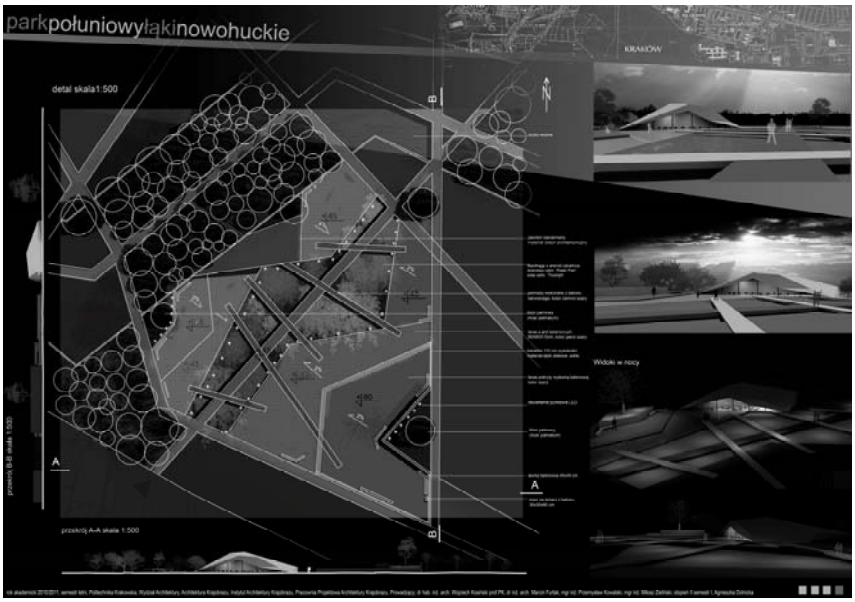

Fot. 2: Projekt zagospodarowania parku w Nowej Hucie
Źródło: Agnieszka Dolnicka, projekt studencki, Politechnika Krakowska

[8] Orzeczeniem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dnia 30.12.2004 r. do rejestru zabytków miasta Krakowa pod numerem rejestru A-1132 wpisany został układ urbanistyczny dzielnicy Nowa Huta w Krakowie, jako dobro kultury i reprezentatywny przykład urbanistyki socrealizmu w Polsce, www.bip.krakow.pl

[9] Prof. arch. Stanisław Juchnowicz, *Projekt koncepcyjny planu zagospodarowania użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie wraz z ukształtowaniem przestrzennym zespołu przyrodniczo-krajobrazowego Parku Starorzecza Wisły w Nowej Hucie,* Kraków 2003

[10] Projekt ten autorka wykonała pod kierunkiem prof. Wojciecha Kosińskiego i zespołu (Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Architektury Krajobrazu, Pracownia Projektowania Architektury Krajobrazu, Kierownik Pracowni: prof. dr hab. inż. arch. Wojciech Kosiński)

Fot. 3: Projekt zagospodarowania parku w Nowej Hucie, detal
Źródło: Agnieszka Dolnicka, projekt studencki, Politechnika Krakowska

5.Podsumowanie

Miasta współczesne tak dynamicznie rozwijają się pod względem terytorialnym, że wewnętrzne jądro, jakim jest historyczne centrum, staje się niewystarczające dla określenia nowej tożsamości i kierunku rozwoju. Nie zapewnia również możliwości wypoczynku mieszkańców.

Istnieje zapotrzebowanie na stworzenie nowoczesnej wizytówki Krakowa - propozycje modernizacji terenów zieleni miejskiej w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki wpisują się w to zapotrzebowanie. Krajobraz terenów nadrzecznych, posiadający zróżnicowany charakter, od naturalnego na obrzeżach, po mocno zurbanizowany w centrum miasta, jest wyzwaniem dla projektantów, planistów oraz architektów krajobrazu. Wykreowanie nowej przestrzeni miejskiej, jako części systemu zielonej sieci miasta, z uszanowaniem zastanych wartości przyrodniczych i kulturowych, ma na celu ochronę czynnych ekologicznie obszarów oraz umożliwienie mieszkańcom korzystanie z wartościowego obszaru, jakim jest otoczenie rzeki Wisły.

Literatura

[1] Böhm A., *Przykłady współczesnych tendencji w projektach i realizacjach w dziedzinie architektury krajobrazu,* [*w:*] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, pod red. K.Pawłowskiej, Kraków 2001

[2] Kosiński W., *Rzeka w krajobrazie miejskim*,[w:] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, pod red. K.Pawłowskiej, Kraków 2001

[3] Juchnowicz S. *Projekt koncepcyjny planu zagospodarowania użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie wraz z ukształtowaniem przestrzennym zespołu przyrodniczo-krajobrazowego Parku Starorzecza Wisły w Nowej Hucie*, Kraków 2003

[4] *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa* (Uchwała Nr XII/87/03 z dnia 16 kwietnia 2003 r. zmieniona uchwałą Nr XCIII/1256/10 z dnia 3 marca 2010 r.), www.bip.krakow.pl

[5] Sykta I., *Plany zagospodarowania przestrzennego*, Czasopismo techniczne, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Z. 1-A/2008

[6] Wywiad z prof. K. Pawłowską z dn. 07.10.2010, www.krakoff.info

[7] Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy, ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Politechnika Krakowska, Kraków 2006

doc. Ing. arch. Roberta Štěpánková, PhD.

Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva, SPU v Nitre

Zeleň v centre mesta – výsledok správneho rozhodnutia.

Abstrakt: V príspevku je poukázané na správne rozhodnutie v súvislosti s tvorbou verejných priestorov. Ako jedinečný príklad uvádzam riešenie v španielskom meste Valencia, v ktorom bolo potrebné riešiť problémy s pravidelne sa opakujúcou povodňou. Následné vyriešenie problému bolo radikálne, prinieslo do centra zeleň a vodu a udržateľné verejné priestory pre moderného človeka a priestory efektívne prepájajúce historickú a modernú urbánnu štruktúru.

Kľúčové pojmy: rieka, park, verejný priestor, voda

Úvod

Verejné priestory zohrávajú v živote človeka a spoločnosti veľmi významné miesto. V urbánnej štruktúre sídiel boli v histórii kľúčovými priestormi, na ktorých sa odohrával spoločenský, obchodný a politický život spoločnosti obývajúcej sídlo.

V súčasnom období majú naďalej významné postavenie a úlohu v živote sídiel a v živote spoločnosti. Ľudia – dospelí, deti, znevýhodnení občania sú ich súčasťou a trávia vo verejných priestoroch veľa času počas všedných dní, sviatkov, v rôznych častiach dňa, v peknom i zlom počasí.

Verejné priestory sú všetky nazastavané priestory v meste [6], ktoré sú voľne (bezplatne) prístupné všetkým obyvateľom a návštevníkom mesta, buď nepretržite alebo s časovým obmedzením (napr. parky zatvárané v nočných hodinách). Základnou charakteristikou verejného priestoru je jeho **obyvateľnosť** spojená s úžitkom pre obyvateľov, t.j. musí slúžiť obyvateľom mesta na najrozmanitejšie činnosti pohybové (chôdza, jazda na bicykli) a pobytové (sedenie, hry).

Kľúčové atribúty	Nehmotné časti		Hmotné (merateľné)časti
Komfort Dojem	Bezpečnosť, šarm, história, Atraktívnosť, duchovnosť	Možnosti na sedenie, možnosti pre peší pohyb, zelená zložka prostredia, čistota	Policajné štatistiky, zdravotné hodnotenia, stav budov, dáta o životnom prostredí
Prístupnosť Väzba	Ľahká orientácia, možnosť pešieho pohybu, istota, spojitosť	Spriazdnenosť, prepojenie, komfort, prístupnosť	Dopravné informácie, spôsob rozdelenia, tranzitné využitie, aktivity chodcov, parkovacie možnosti
Využitie Aktivity	Reálnosť, udržateľnosť, výnimočnosť, jedinečnosť, prístupnosť (cenová), zábava	Aktivity, užitočnosť, oslava, vitalita, typickosť, kvalita	Hodnota pozemkov, úrovne prenájmu, využitie krajiny, maloobchody, miestne predajne
Sociabilita	Kooperácia, susedské vzťahy, dozor, hrdosť, prívetivosť	Klebetenie, rozmanitosť, vyrozprávanie príbehu, priateľskosť, interaktivita	Pouličný život, sociálne siete, večerné využitie, dobrovoľníctvo, počet žien, detí a seniorov

tab.1: Kľúčové atribúty úspešných verejných priestorov,
Zdroj: [5], Preklad: Lipovská (2009); Upravila: Štěpánková

Charakteristika úspešných verejných priestorov

Mnohí teoretici zaoberajúci sa urbánnymi priestormi a ich hodnotením sa snažia nájsť podstatu kvality verejných priestorov, pretože v živote spoločnosti, človeka zohrávajú veľmi dôležitú úlohu. Nadácia, ktorá sa niekoľko desaťročí zaoberá štúdiom, hodnotením a tvorbou verejných priestorov The Project for Public Spaces (Projekt pre verejné priestory) uvádza 4 kľúčové atribúty úspešných

priestorov [5] charakteristických prítomnosťou ľudí. Sú to: komfort a dojem, prístupnosť a väzba, využitie a aktivity, a sociabilita. Podrobnejšie charakteristiky jednotlivých atribútov vo vzťahu ku nehmotným a hmotným (merateľným) vlastnostiam sú uvedené v tab.1.

Šilhánková [6] k uvedeným atribútom úspešných priestorov dopĺňa potrebu dodržania ľudského merítka a zabezpečenie dobrej klímy.

Ľudia často hodnotia sídlo podľa kvality ich verejných priestorov. Návštevník si dojmy z navštíveného miesta vytvára prostredníctvom zážitkov z verejných priestorov. Kvalitný verejný priestor je charakterizovaný ako bezpečné miesto, na ktorom sa majú možnosť zdržiavať rôzne skupiny ľudí, priestor, na ktorom sa radi zastavíme, stretávame a trávime čas, je to miesto, na ktorom sa dá niečo robiť a aktivita sa dá vybrať z viacerých možností, je to miesto, na ktorom sa cítime dobre. Dobrý verejný priestor je atraktívny, pekný, bezpečný, zdravý, priateľský, ekologický, pohodlný, udržateľný, dostupný, ... príjemný.

Pri štúdiu úspešných verejných priestorov dospel Whyte [7] k identifikácii základných charakteristík, ktorými sú: miesta na sedenie, dostatok tieňa, voda, ktorej sa dá dotknúť, dobré jedlo a dobre prepojené komunikácie.

Valencia - príklad správneho rozhodnutia a okolnosti vedúce k potrebe hľadať riešenie problému, ktoré sa dnes javí byť mimoriadne efektívnym východiskom

Valencia je atraktívne španielske mesto na pobreží Stredozemného mora, na brehoch rieky Turia. Je centrom historického Valencijského regiónu známeho v minulosti ako staroveké Valencijské kráľovstvo [4] a v súčasnosti je jadrom Valencijskej autonómnej oblasti, jednej z 19 autonómnych oblastí v Španielsku.

obr. 1: Plán Valencie z roku 1704 od autora Vicente Tosca Masco (Padre Tosca)
zdroj: [1]

Valencijský región má mediteránne podnebie, ktoré sa okrem iného vyznačuje mimoriadne intenzívnymi zrážkami na prelome tretej a štvrtej štvrtiny roka, ktoré ovplyvňujú pravidelné zvyšovanie hladiny rieky Turia a to najmä v okolí mesta Valencia, v úseku, kde rieka vteká do mora.

Mesto má bohatú históriu a vždy vo vývoji bolo významným sídlom. Bolo založené v roku 138 p.n.l. Bolo situované v blízkosti rieky Turie neďaleko brehov Stredozemného mora. V krátkom čase, v tzv. musulmanskom období, rozvíjajúce sa mesto dosiahlo stavebne brehy rieky Turie a následne aj pobrežie mora (obr. 1). Voda, ktorá bola dôležitým determinantom založenia sídla sa stala jeho nepriateľom. Mesto ohrozovali v jesennom období pravidelné povodne.

Je známe, že 17. augusta 1358 sa zdvihla hladina rieky a následná povodeň zničila časť mesta a zomrelo 400 obyvateľov. Mesto vytvorilo „Junta de Murs y Valls“ – Radu stien a hradieb za účelom potrebnej ochrany mesta pred povodňami. Pod jej vedením boli vytvorené mnohé stavebné a hydromelioračné úpravy a opatrenia, ktoré boli využívané a aj viac-menej účinné v období 14. až 18. storočia. Jedným opatrením bola výstavba - vymurovanie zvýšených oboch brehov rieky, ktoré sú zachované a viditeľné aj v súčasnosti.

Valencia zaznamenala počas urbánneho vývoja niekoľko medzníkov [2]. Významným bolo zvalenie hradieb v 19. storočí. V roku 1850 bolo mesto obkolesené stredovekou hradbou bez toho, aby sa rozvinuli predmestia na cestách do Aragónu a Katalánska, či na ceste Requena – Madrid, na ktorých sú dnes centrické ulice Valencie. Od tohto dátumu, mesto sa začalo radikálne meniť v dôsledku rozvoja dopravy, agrárnej prosperity okolitých priľahlých území a počiatku industriálnej revolúcie dotýkajúcej sa rozvoja najmä drevárskeho priemyslu, výroby nábytku a metalurgie. Od zvalenia hradieb a centralizácie mesta, o ktorú sa postarala sieť železníc a konečných staníc umiestnených v centrálnej polohe mesta, začína akcelerácia rozširovania urbanizovaného priestoru mesta. Definitívne zvalenie hradieb v roku 1869 bolo odsúhlasené obyvateľstvom. V ich priestore sa vytvorila hlavná ulica medzi historickým jadrom a novovznikajúcimi časťami rozrastajúceho sa mesta. Bola v tesnom kontakte s riekou Túria.

20. storočie bolo obdobím, v ktorom mesto zaznamenalo významný uzemný rozvoj a jeho pôdorys sa významne zväčšil v porovnaní s niekoľkostoročným vývojom. Mesto prestúpilo hranicu rieky. Súboj s vodným živlom pokračoval. Mimoriadne dažde v októbri 1957 spôsobili najdramatickejšiu povodeň v histórii. 14. októbra voda zaliala viac ako polovicu mesta (obr. 2). V historickom centre dosiahla viac ako trojmetrovú výšku a mnohé budovy boli zničené a porušené. Dnes majú mnohé budovy a ulice označenú nápisom „Hasta aquí llegó la riada“ úroveň pokiaľ siahala voda počas povodne. Postihnuté boli aj okolité poľnohospodársky využívané územia. Mnohé rodiny stratili bývanie, mnohí ľudia boli nezvestní, viac ako 100 obyvateľov zahynulo. Škody, ktoré vznikli boli nevyčísliteľné [4].

Obr. 2 : Povodeň vo Valencii 14. októbra 1957
zdroj: [1]

Záplava mesta v roku 1957 bola zničujúcim momentom najmä pre dve historické centrálne štvrte Valencie – El Carmen (štvrť s úzkymi uličkami) a La Xerea. Jedine „románska“ centrálna časť mesta a bezprostredné okolie katedrály sa dokázala zachrániť celá. Mestská štvrť El Carmen utrpela vážne škody. Veľa domov sa zrútilo niekoľko mesiacov po záplave, pretože vlhkosť, ktorá sa dostala do základov a múrov dramaticky narušila stavebnotechnický stav objektov.

Španielska vláda sa pod tlakom udalosti snažila zabrániť budúcim povodniam a škodám, ktoré by v meste priniesli. Urobila radikálne rozhodnutie, ktoré spočívalo v odklonení toku rieky pred mestom a vybudovaní nového koryta južne od mesta. Reálne išlo o konštrukciu nového umelého ramena rieky, ktoré by prebralo vodu rieky Túria na úseku 5 km, začínajúceho na západ od centra mesta, pokračujúc smerom na juh od mesta a ústiac do mora o 2,5 km južnejšie ako prirodzené pôvodné rameno rieky. Tento projekt okrem toho, že bol opatrením zabezpečujúcim ochranu mesta pred záplavami, riešil tiež umiestnenie okruhu pre veľkokapacitnú dopravu a to prostredníctvom dvoch ciest paralelných s novým korytom rieky. Toto technické riešenie je známe ako „Plan Sur de Valencia“, čo znamená Valencijský južný plán (obr. 3). Takýmto spôsobom záplava – voda, ktorá bola determinantom založenia existencie mesta počas dlhých storočí zásadne zmenila smer rastu mesta a poznamenala následný urbánny rozvoj sídla.

obr. 3 : Model Južného plánu „Plan Sur“ - preloženie koryta rieky Túria južne od mesta Valencia (1961)
zdroj: [1]

obr. 4: Prvý návrh využitia pôvodného koryta rieky Túria po jej preložení južne od mesta. Plán 1966 predpokladal umiestnenie nadregionálnej rýchlostnej komunikácie, železnice a centrálnej železničnej stanice v kontaktnej polohe s historickým jadrom Valencie.
zdroj: [1]

Nové riečne koryto s okolitou infraštruktúrou bolo budované do roku 1972, avšak práce v okolí pokračujú aj dnes. Okamžitým ziskom bolo uvoľnenie pôvodného koryta rieky, priestor rezervovaný v Pláne 1966 na konštrukciu strategickej komunikácie - diaľnice medzi letiskom Manises a letiskom Grao, teda zo západu mesta na sever a juh. Koridor mal byť doplnený železnicou a mala tu byť umiestnená aj Centrálna železničná stanica, ktorá je ešte stále v centrálnej polohe sídla.

Realizácia uvedeného riešenia bola však zastavená. Návrh mal odporcov z radov intelektuálov a situáciu protestov proti schématickému a jednoznačne rozvoj mesta brzdiacemu projektu podporili aj mnohé periodiká. Občania rovnako nesúhlasili s umiestnením frekventovaných komunikácií takmer do centra mesta a uvedomovali si, že by rozdeľovali sídlo nezvratným spôsobom. Kampaň bola masívna niesla sa v znamení hesla: „Koryto rieky Túria je naše a my ho chceme zelené!“ Vďaka tlaku ľudu a politickým zmenám v dôsledku smrti diktátora Franca bol tento projekt po niekoľkoročnom čakaní zamietnutý.

Rozhodnutím z roku 1979 sa staré rameno rieky v roku 1981 začalo postupne regenerovať a meniť na lineárny zelený a komplexný verejný priestor, ktorý má dnes meno Jardí del Túria, čo znamená Záhrada Túria, podľa rieky, ktorá pretekala v týchto priestoroch. Mesto Valencia poverilo katalánskeho architekta Ricarda Bofilla úlohou navrhnúť funkčné usporiadanie jednotlivých častí lineárnej Záhrady – verejného mestského parku., ktorý prechádza celým mestom a kompenzuje deficit zelených zón, ktoré boli v meste v tom čase nedocenené. Architekt Bofill je autorom dizajnu časti Záhrady v blízkosti Paláca hudby (otvorený v apríli 1987, autor J. M. G. Paredes), ktorá má formálny vzhľad s exotickými výsadbami a množstvom vodných plôch a vodných prvkov rôzneho charakteru. V roku 1988 boli očakávané zmeny konečne zahrnuté do Generálneho územného plánu Valencie. Na realizácii jednotlivých častí Záhrad sa podieľajú viaceré spoločnosti a ešte aj dnes nie sú všetky práce ukončené a sprístupnené verejnosti.

obr. 5: Orientačný plán a charakteristika jednotlivých častí Záhrad Túria
zdroj: [3]

1. Park Cabecera – začiatok Záhrad Túria – idilické prostredie s miernymi reliéfnymi vlnami, jazierkami s kačkami a labuťami riešené ako lesopark. Súčasťou je amfiteáter s kapacitou 700 miest a Biopark – safari s moderne riešenými expozíciami.
2. Časť parku pre víkendovú rekreáciu rodín s deťmi s športoviskami a ihriskami. Severná časť je v súčasnosti dokončovaná.
3. Športoviská s verejným atletickým štadiónom s priestormi pre divákov
4. Most – predstavuje mierne riziko – je miestom stretávania sa ľudí bez domova
5. Najlepšia časť parku na relaxáciu na slnku – pokojné priestory na trávniku a zákutia podporené mierne zvlneným terénom poskytujú príjemné miesta na relax aj v čase popoludňajšej siesty počas pracovného dňa
6. Časť s množstvom stromových alejí poskytujúcich dostatok tieňa s atraktívnym historickým mostom v strede
7. Časť záhrad tzv. *„Torres de Serranos“* je populárna medzi latino Valencijčanmi – prisťahovalci z Bolívie, Peru, Kolumbie a iných krajín, Počas víkendov deti aj dospelí ako veľká rodina spolu trávia v tejto časti voľný čas. Jedni hrajú futbal, iní sú veľmi temperamentnými divákmi, spolu pijú, jedia a počúvajú latino muziku
8. Časť s verejnými fotbalovými ihriskami a plochami na loptové hry
9. Pôsobivá časť Záhrad olemovaná historickými objektami starej Valencie na brehoch, ako napr. Múzeum výtvarných umení a Gotická katedrála.
10. Pôsobivý historický most *„Puente del Real“* olemovaný dobovými sochami patrí medzi najpozoruhodnejšie stavebnotechnické pamiatky Valencie
11. Široká tienistá verejná promenáda
12. Pozoruhodný moderný Calatravov most, ktorého oceľová konštrukcia nesie charakteristický architektov rukopis opakujúci sa okolo Centra umení a vedy v poslednej časti Záhrad Túria tesne pred pobrežím Stredozemného mora
13. Prázdny priestor - pravdepodobne najmenej zaujímavá časť Záhrad , ktorá je určená k všestrannému verejnému využitiu počas festivalov, sviatkov a rôznych spoločenských masových podujatí a dá sa flexibilne upraviť a vybaviť podľa aktuálnej potreby

14. Kvetný most *„Puente de las Flores“* – most lemovaný kvetinovou dekoráciou, ktorá sa neustále počas roka mení v závislosti na sezónach kvetov
15. Časť s pôsobivými vodnými plochami a zaujímavou výsadbou
16. Palác hudby – časť s rôznymi vodnými plochami a alejami poskytujúcimi tieň je veľmi obľúbená a využívaná – autorom pôvodného návrhu je architekt Richard Bofill
17. Gulliver – detské ihrisko, ktorého základ tvorí obrovský ležiaci Gulliver, ktorý poskytuje loziacim a plaziacim sa deťom – Lilliputánom dokonalú ilúziu rozprávkového sveta zaujímavého aj pre okolo postávajúcich dospelých
18. Časť okolo komplexu umení a vedy *„Ciudad de las Artes y las Ciencias“* – veľkolepo a moderne riešený úsek venovaný architektovi Santiagovi Calatravovi, rodákovi z Valencie, ktorý svoj ojedinelý dizajn preniesol aj do priľahlých záhradných úprav – časť mimoriadne populárna najmä počas víkendov.

obr. 6: Pohľad na časť komplexu *„Ciudad de las Artes y las Ciencias“* (august 2010)
zdroj: fotoarchív Roberty Štěpánkovej

V roku 1995 sa začali práce na budovaní komplexu *„Ciudad de las Artes y las Ciencias“* – Mesta umenia a vedy (obr. 6). Autorom projektu je Santiago Calatrava a Félix Candela a komplex pozostáva z viacerých objektov. Prvý objekt – *L´Hemisferic* bol sprístupnený v roku 1998. Je v ňom umiestnené planetárium a IMAX kino. *El Museum de les Ciencies Principe Filipe* - Múzeum vedy princa Filipa je interaktívnym priestorom pre všetky vekové kategórie. *L´Umbracle* je botanický priestor s množstvom autochtónnych druhov, s tieňovou rebrovou konštrukciou ideálny pre inštaláciu exteriérových výstav a expozícií rôzneho zamerania. V roku 2002 otvorené *L´Oceanografic* je oceánografická expozícia s rozlohou 110 000 m^2 a 42 miliónov litrov vody najväčšia v Európe. *El Palau de les Arts Reina Sofia* je opera a umelecká scéna s viacerými modernými pódiami. Otvorená bola v roku 2005. *El Puente de l´Assut de I´Or* je most prepájajúci historickú časť mesta s novobudovanými štvrťami a jeho 125 m nosný pilier je najvyšším objektom Valencie. Komplex by mal byť v budúcnosti zakončený výstavbou troch Valencijských veží vysokých 308, 266 a 220 m, ktoré budú modernou dominantou Mesta. V súčasnosti je tento kultúrny a architektonicky atraktívny komplex centrom pozornosti turistov i obyvateľov Valencie.

Následná renovácie dopravnej infraštruktúry, železničných a cestných sietí sa v nasledujúcich rokov odzrkadlila na zmenách v meste a v novovznikajúcich okrajových častiach. Zachované ostalo historické centrum, ktoré podlieha aj dnes vysokému stupňu pamiatkovej ochrany.

Záhrady Túria – úspešný verejný priestor

Valencia má ojedinelý verejný priestor významu mestského parku o rozlohe 15 ha, ktorý vznikol ako východisko z núdze a dôsledok mimoriadne pozoruhodného riešenia a citlivého rozhodnutia v dobe, v ktorej mesto akútne potrebovalo doriešiť dopravnú situáciu. Pod tlakom verejnej mienky a v závislosti na prianí obyvateľov vznikol udržateľný a efektívny verejný priestor, ktorý v meste a v živote obyvateľov Valencie ale aj jej návštevníkov zohráva každodennú kľúčovú úlohu.

Hodnotenie Záhrady Túria v zmysle atribútov určujúcich úspešnosť a kvalitu verejných priestorov uvedených v úvode príspevku na základe opakovaných pozorovaní a subjektívnych názorov autorky článku jednoznačne dokazuje, že ide o úspešný verejný priestor s (trvalo)udržateľnými parametrami:

Komunikačný priestor, prístupnosť a väzba

Záhrady Túria vytvárajú komunikačný prstenec v dĺžke 9 km obopínajúci historickú časť mesta. Park je umiestnený pod úrovňou okolitého terénu v pôvodnom koryte rieky a ohraničujú ho múry pôvodne budované ako umelé brehy rieky zabezpečujúce ochranu pred povodňami. Park nie je hranicou a prekážkou medzi starou a novou časťou sídla a kontaktom medzi nimi a to aj vďaka zachovaným starým mostom ako aj niekoľkým novopostaveným. Je efektívnym komunikačným koridorom na dosiahnutie každodenných cieľov v mestskom prostredí a to prechodom v atraktívnom parkovom prostredí. Svojou zníženou polohou je izolovaný od okoloprúdiacej dopravy po oboch stranách jednak vizuálne a aj hlukovo. Je ľahko dostupný mnohými schodištiami a rampami popri mostoch ale i v miestach nadväzujúcich komunikácií a uzlových bodov.

Park má veľkoryso vybudované pešie chodníky, komunikácie pre cyklistov a bežecké trasy. Sú rozmiestnené tak, aby si vzájomne nekonkurovali.

V okolí sa nachádza niekoľko významných parkových objektov historického charakteru.

Komfort a dojem

Park a jeho riešenie od prvotnej myšlienky až po premyslenú funkčne-priestorovú koncepciu a jej realizáciu vyvoláva dojem nadčasového projektu s trvaloudržateľným charakterom. Vytvorenie rôznych funkčných segmentov, ktoré poskytujú veľkú škálu aktivít vytvára každodenne zaujímavý no na druhej strane veľmi efektívny priestor. Človek je aj pri rekreačnom pohybe ale aj pri funkčnom pohybe stále v atraktívnom prostredí. Komunikácie sú vybavené miestami na sedenie – krátkodobé a dlhodobé, mobiliárom a sprievodnou zeleňou. Významne pôsobia aj historické objekty priamo v parku a v jeho okolí, ako mosty, historické budovy. Mimoriadny dojem vyvoláva u pozorovateľa – prechádzajúceho jedinca moderný a nadčasový Calatravou komplex umenia a vedy.

Význam celého priestoru je podčiarknutý aj témou vody, ktorá stála, ako je už spomenuté, na začiatku vzniku parku a autori sa k nej vracajú pri riešení jednotlivých častí, ako ku funkčnému prvku v polohe vodných prvkov kompozičného aj funčného významu. V celom je priestore je voda dôležitým klímu zlepšujúcim prvkom a vo forme, ktorej sa dá dotýkať, čo je pozitívne.

obr. 7: Pohľad na hrajúcu fontánu pred *„Palácom hudby“* (august 2010)
zdroj: fotoarchív Roberty Štěpánkovej

Využitie a aktivity

Celý priestor parku poskytuje mnohé možnosti a aktivity pre všetky vekové kategórie užívateľov, počas celého dňa, celého roka a v čase rôznych udalostí a príležitostí. *Sociabilita* je podporená voľne prístupnými atrakciami a verejnými športoviskami.

Klíma

Atraktivita priestoru je znásobená skutočnosťou, že množstvo zelene v zníženom koridore bývalého koryta znižuje teplotu vzduchu o 5 a viac stupňov, čo v horúcich letných dňoch zvyšuje pohodu a využiteľnosť parku.

obr. 8: Formy použitých vodných prvkov - „voda“, ktorej sa dá dotýkať a dá sa v nej chodiť (2010)
zdroj: fotoarchív Roberty Štěpánkovej

Záver

Mesto Valencia sa vyvíja veľmi intenzívne a je príkladom plánovania so zreteľom na potreby obyvateľov a návštevníkov. Je moderným sídlom 21. storočia. Mnohé urbanistické problémy sú vo vývoji a neustále sa riešia. Dedičstvo minulého storočia v podobe Záhrad Túria v pôvodnom koryte rieky je však trvalou devízou, ktorá poskytuje verejný priestor s mnohými možnosťami využitia a je základom, z ktorého podstaty majú možnosť vychádzať nasledovné riešenia urbánnej štruktúry. Mesto má kvalitný verejný priestor, bezpečné miesto, na ktorom sa majú možnosť zdržiavať rôzne skupiny ľudí, priestor, na ktorom sa radi zastavíme, stretávame a trávime čas, je to miesto, na ktorom sa dá niečo robiť a aktivita sa dá vybrať z mnohých možností, je to miesto, na ktorom sa cítime dobre.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Clarke, Arthur C.: 1957 – 2007. 50 años de la riada de Valencia. 2007. [Cit. 2011-06-15]. Dostupné na <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=531993>

[2] Chomet, Alfonso Puncel: VALENCIA: OPCIONES, DESORDEN Y MODERNIDAD, O LA CIUDAD QUE SE DEVORA A SÍ MISMA. [Cit. 2011-07-24]. Dostupné na <http://www.ub.edu/geocrit/sn-47.htm >

[3] Map of the Turia Gardens, http://www.valenciavalencia.com/sights-guide/turia-map.htm

[4] Pequeña Historia del Rio Turia a su paso por Valencia. Antiguo Cauce y Nuevo Cauce. [Cit. 2011-05-13]. Dostupné na < http://www.telefonica.net/web2/g-project/gg_cincinnati_02_2005/gg_turia_01/Turia_River_History_0a.htm>

[5] PROJECT FOR PUBLIC SPACE (PPS). 2001. How to turn a Place Around: A Handbook for Creating Successful Public Spaces. Project for public spaces, Inc.: New York, 2001, 312 s.

[6] Šilhánková, Vladimíra: Veřejné prostory tématem dne. 2008 Online: ModerniObec.iHNed.cz; [Cit. 2011-05-13]. Dostupné na <file:///C:/Documents%20and%20Settings/user/Desktop/clanek.html>

[7] Whyte, W.H. 1980. The Social Life of Small Urban Spaces, The Conservation Foundation. Washington D.C. 1980.

Doc. Ing. arch. Roberta ŠTĚPÁNKOVÁ, PhD.
Katedra záhradnej a krajinnej architektúry
Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva SPU v Nitre
Tulipánova 7, 949 01 Nitra
e-mail: roberta.stepankova@gmail.com
tel.: 0905 423 269

Ing. arch. Elena Šoltésová

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Nábrežie Dunaja v Bratislave

Problematika kontinuity verejných priestorov a zelene

Abstrakt: Tak ako Dunaj plynulo prechádza mestom Bratislava, tak sa v protipóle vyznačuje ne – kontinuálnosť verejných priestorov na oboch stranách nábrežia. Jednotlivé priestory cez svoju rozmanitosť historických štruktúr, moderných, nerozvinutých, problematických, jednoducho na seba nenadväzujú priestorovo, či ideovo, a tým viac otvárajú základnú otázku, „aká je vlastne identita Bratislavy, a jej vzťah k elementu vody.“

Kľúčové pojmy: ne – kontinuálnosť, voda, verejné priestory

Úvod:

„Aké krásne muselo byť toto mesto pred zemetrasením.“ je motto knihy Premeny Bratislavy od Petra Salnera od zahraničného turistu po prehliadke rozkopanej Bratislavy z čias výstavby južnej časti mesta. Dnes by možno stačilo povedať pesimisticky „aké krásne muselo byť toto mesto“, alebo optimisticky, “aké krásne môže byť toto mesto“!

Bratislava je jednou z tých európskych metropol, ktoré sa vyznačujú vodným tokom pretekajúcim mestom. Avšak na rozdiel od ostatných miest **prítomnosť** tohto **prírodného elementu** pretransformovaná či už vo verejných priestoroch, alebo prvkoch zelene, úpravou nábrežia, **absentuje**. Jednotlivé priestory na nábreží, uzly, predstavujú v súčasnosti nesúrodý koncept bez vzájomnej nadväznosti, nevyznačujú sa kontinuitou, navzájom nekomunikujú – vznikol napríklad takmer dvojhektárový zelený pás medzi mostom Apollo a Starým mostom ako súčasť komplexu Eurovea. Avšak smerom k hradu hneď hraničí s „parkovacími plochami“ pri budove starého prístavu a na druhej strane je to uzavretý komplex Zimného prístavu. Navyše sediac na nábreží pred Euroveou sa otvára výhľad na južnú petržalskú stranu, kde sa momentálne nachádza nevyužitý priestor bez koncepcie zelene či verejných priestorov. Pôvodná rekreačná funkcia (kúpalisko Lido), dnes nie je naplno využívaná ako „odľahčenie“ od zastavanej severnej strany. Nábrežie Dunaja v tejto časti je súčasťou projektu celomestského centra Bratislavy aj s vypracovaným ÚPN Petržalka.

Samotný problém nie je v kvantite zelene, ale v jej kvalite. (hovorí Stanislav Tokoš z oddelenia územného plánovania magistrátu mesta). Percentuálne sa môže dokonca vyznačovať aj prívlastkom „**zelené mesto**“.

História

Nábrežie Dunaja, tak ako v iných mestách, plnilo po stáročia viacero funkcií. Dôležitou bola hospodárska funkcia, boli tu prístavy a prekládky tovarov. Dunaj, okrem toho, že bol významnou dopravnou cestou, poskytoval aj útočisko a bol zdrojom aj pre rybárov, ktorých domy lemovali severný breh Dunaja od Vydrice až po Dunajskú ulicu.

V stredoveku boli brehy Dunaja ešte nestabilné a rieku bolo možné regulovať iba menšími stavebnými návažkami. Domy boli postavené aj v záplavovom pásme, ktoré pôvodne siahalo až za dnešné Hviezdoslavovo námestie. Jedno z ramien Dunaja tieklo dokonca cez dnešnú Dunajskú ulicu a Mlynské Nivy. Rieka na petržalskej strane vytvorila sieť ostrovov, pričom menšie ramená už v stredoveku boli premosťované lávkami či kratšími mostmi, ktoré pomerne rýchlo vznikali aj zanikali. Najstaršia zmienka o moste pri Bratislave sa viaže ku roku 1271, keď Přemysl Otakar II. premostil Dunaj, aby prepravil svoje vojsko proti mestu.[1]

Rozvoj nábrežnej štruktúry Dunaja v I. polovici 20. storočia predurčil plán regulácie nábrežia z konca 19. storočia. Realizáciou pôvodných regulačných plánov bol nábrežný priestor rozšírený umelým násypom a to v miestach najväčšej šírky aj o cca 100 m. Mesto popri realizácii regulácie rieky tak získalo nové územie pre svoj rozvoj.
Táto skutočnosť ovplyvnila výslednú podobu urbanizácie nábrežia, na ktorom začali postupne vznikať urbanisticky a architektonicky hodnotné areály – areál univerzitného internátu, areál Dunajských medzinárodných veľtrhov (neskôr do r. 1955 dobudovaný ako Park kultúry a oddychu) a športový areál lodeníc. V 2. polovici 20. storočia priniesol začiatok pravidelných výstav chemických výrobkov v INCHEBE, v roku 1967 a od 70. rokov aj výstavba výstaviska na pravom brehu Dunaja posilnenie obchodnej, veľtržnej a výstavníckej funkcie mesta.[2]

Pri výstavbe mosta SNP, terajší Nový most, koncom 60. rokov 20. storočia došlo k asanácii západnej časti historického jadra mesta (Rybné námestie, časť Podhradia, štvrť Vydrica), čím sa vytvorila bariéra medzi hradom a historickým jadrom a nenávratne stratila časť kultúrneho dedičstva mesta. Umiestnenie telesa mosta v priestore Rybného námestia a Vydrice, ako aj dopravná os jeho pokračovania smerom do centra mesta, vyvolali veľké asanácie (veľká časť Židovskej štvrte vrátane objektu Synagógy a pás zástavby starého mesta až po Suché mýto).
V roku 2007 bola na Bratislavské podhradie vypísaných viacero medzinárodných súťaží. Počiatočnú eufóriu však vystriedal fakt, že ani jeden z výsledkov súťaže nebol realizovaný. Pritom územný plán zóny Podhradie ponúka priestor na inovatívne riešenia – „ktoré by umožnili prepojiť územie pod hradným bralom s promenádou na nábreží Dunaja.“ [3]

Súčasný stav

Nábrežie Dunaja, či vo svojej dlhej histórii alebo v súčasnosti vždy poskytovalo a poskytuje veľa možností na rozvoj mesta. Súčasný stav možno vystihnúť cez slová holandskej fotografky Illah van Oijen, kde prirovnáva charakter mesta Bratislavy k schizofrénií – rozpoltenosti. Môžeme hovoriť o **rozpoltenosti** vo viacerých rovinách – na jednej strane ambície nových komplexov, ako je motto Riverparku „**enjoy the river**“, na druhej strane je to betónová konštrukcia múrov protipovodňovej ochrany. Ďalšou rovinou je vzťah k historickým hodnotám, otázka kultúrnej kontinuity ako je napríklad prípad PKO, či dom lodníkov v Zimnom prístave, na druhej strane je to „túžba, aby bolo mesto moderné, ak nie najmodernejšie v Európe.“ [4]

Verejné priestory sa podľa teoretikov ako Kevin Lynch či Carmona majú vyznačovať charakteristikami ako vlastná identita, kontinuita, kvalita verejnej sféry, plynulosť pohybu, čitateľnosť, adaptácia či rozmanitosť. V rámci nábrežia je možné rozlíšiť viacero zón, častí s rôznym charakterom, ktorý podčiarkuje rozmanitosť. Ideou by malo byť tieto priestory nielen prehodnotiť, či vytvoriť nové priestory, podstatné je ich prepojenie. Územný plán (Zmeny a doplnky 02) hovorí o rozvoji celomestského centra na oboch brehoch Dunaja a rešpektovaní kompozičných osí.

Lokality verejných priestorov :
Ľavý breh Dunaja:

- nábrežie s rekreačným charakterom pred mostom Lafranconi

Územie je charakteristické zelenými plochami, tiež novým bytovým komplexom v Karloveskom ramene, kde verejné priestory podčiarkujú nadväznosť na vodu. Nachádza sa tu lodenica – Vodácky klub Tatran zapísaná ako **národná kultúrna pamiatka** č. NKP 11543/0.

- nábrežie L. Svobodu, zahrňujúc komplex internátu a PKO a Riverpark

Na území sa k charakteristickým blokom internátu Lafranconi, či Parku kultúry a oddychu PKO nedávno pridali „bloky“ komplexu Riverpark. Presahujúc mnohonásobne nielen mierku územia, úzky pás nábrežia, ktorým je charakteristické nábrežie L. Svobodu. Komplex, ktorý kompozične nenadväzuje, priniesol verejné priestory a zelené plochy, ktoré môžeme označiť „v štýle splnenia minimálnych požiadaviek“. Paradoxne známe heslo komplexu „*enjoy the river*“ môžeme skôr prisúdiť PKO s jeho síce zanedbanou zeleňou, zato s nesporne kvalitnou ľudskou mierkou zástavby a verejných priestorov v nadväznosti na vodu.
Donedávna cesta električkou vyúsťujúc z tunela pri pomníku Chatam Sofér ponúkala vizuálny kontakt na Dunaj, nové „bloky“ tento kontakt úplne potlačili. Práve táto časť nábrežia sa vyznačuje

okrem prírodného elementu vody aj hradným kopcom, ktorý z nábrežia L. Svobodu vytvára prieluku, kde hlavným princípom by mal byť rešpektovanie ako je to v prípade PKO.

- nábrežie v rámci podhradia

Umiestnenie telesa Nového mosta prinieslo okrem nového obrazu mesta, aj dodnes stále nevyriešený novovzniknutý verejný priestor. V rámci dopravného uzla sa tu nachádzajú zastávky či parkovacie státia. Územie prakticky priamo v centre, nadväzujúc osovo a kompozične na Hviezdoslavovo námestie, či líniu nábrežia L. Svobodu je neupravené a nekorešponduje s historickými hodnotami územia. Prednedávnom realizovaný projekt zo série „Mestské zásahy“ v podobe asfaltu natretého na zeleno bol vtipným a sviežim riešením.
Okrem toho je tu nový zelený pás v rámci promenády Dunaja, ktorý predstavuje monotónne riešenie, či už v podobne zvoleného stromoradia alebo zvoleného mobiliáru, je to však jedno z najfrekventovanejších miest prechádzok Bratislavčanov.

- nábrežie medzi Novým mostom a Starým mostom

Časť nábrežia predstavuje čiastočne revitalizované územie s novou výsadbou zelene v časti pred hotelom Danube a SNG, (nevyužívajúc však potenciál budovy Propeleru, či vizuálna nadväznosť na otvorené átrium Národnej galérie) pokračuje obnoveným parkom pred Slovenským národným múzeom. Avšak plynulému prechodu na nasledujúcu časť nábrežia komplexu Eurovea „bráni“ územie parkovacích plôch na Fajnorovom nábreží pri budove starého prístavu.

- nábrežie pred komplexom Eurovea

Novovzniknutý komplex je urbanisticky zasadený do prostredia tak, že reaguje na prítomnosť prírodného prvku, akým je voda. Vytvorená promenáda so zelenými plochami a mólami vytvára príjemné prostredie s adekvátnou mierkou.

- nábrežie Zimného prístavu

Územie, ktoré je tradične predmetom urbanistickým štúdií na Fakulte architektúry, dnes nedosahuje významu, ktorý mal v minulosti. Pričom historické hodnoty, nachádzajúce sa v technickým stavbách ako je dom lodníkov, sú dôležité pre zachovanie obrazu priemyselnej časti Bratislavy. Viaceré mestá Európy ako napríklad Hamburg a nová štvrť HafenCity pretransformovali svoje doky do zaujímavých komplexov, kde sa snažili zachovať historické hodnoty a atmosféru priemyselnej oblasti. V územnom pláne mesta Bratislavy je územie označené ako plochy vodnej dopravy, uvažuje sa však o transformácií a pokračovaní kompozičnej línie z historickej časti mesta.

Pravý breh Dunaja:

- nábrežie oproti PKO a pri výstavisku Incheba

Plochy zelene v blízkosti Nového mosta a výstaviska Incheba nemajú jasný koncept, ktorý by nadväzoval na Sad Janka Kráľa, prípadne lužné lesy na ľavej strane. Lužné lesy, ktoré sa tu nachádzajú v tzv. 4 kvadrante Bratislavy, sú v záujme projektu CUPA – co- operative urban planning approaches, kde v spolupráci s magistrátom Viedne a ďalších sa hovorí o koncepte funkčného využívania tohto územia. Okrem toho sa tu, podobne ako v Karloveskom ramene, nachádza lodenica, ktorá takisto podčiarkuje jednu z charakteristík nábrežia.

- nábrežie s územím Sad Janka Kráľa

Jeden z najstarších parkov v strednej Európe možno označiť za „Central park“ Bratislavy. Prináša oživenie vo forme rôznych funkcií, či už je priestorom pre kultúrne podujatia, oddych, šport, rekreáciu, podčiarkuje myšlienku verejného priestoru. Napriek svojim nesporným hodnotám je „uzavretý“ medzi dvoma mostmi, čím sa stratila možnosť jeho rozšírenia.

- nábrežie medzi Starým mostom a mostom Apollo, ktorú možno označiť za neurčitú

V minulosti sa tu nachádzalo známe prírodné kúpalisko Lido, ktoré spolu s okolím ponúkalo priestor pre šport a rekreáciu, ako protipól k „zastavanej“ mestskej časti. Dnes územný plán počíta so zástavbou s novým funkčným využitím.

Každá z týchto častí nábrežia má svoju vlastnú charakteristiku, problém je v ich prepojení a rôznou úrovňou kvality vo verejných priestorov a zelene. Územný plán Bratislavy označuje viaceré z častí nábrežia ako územia pre rozvoj a zástavbu. **Absentuje však samostatný koncept nábrežia,** ktorý by podčiarkoval kontinuitu ako je to napríklad v novom regulačnom pláne Madridu. Absentuje koncept, ktorý by prepájal dva brehy, jeden „mestský", druhý „prírodný".
V rámci ľavého brehu si myslím, že kontinuálne by mohol začínať pri Karloveskom ramene, až po exponované rameno Zimného prístavu (vrátane) v dĺžke 5,5 km. Na pravom brehu nadväzujúc na lužné lesy oproti PKO, po plochy medzi mestami Apollo a Prístavným mostom v dĺžke 4,5 km.
Nielen koncept kontinuity na jednotlivých brehoch, takisto začlenenie mostov, chápaných ako spájacích prvkov a nie rozdeľujúcich jednotlivé brehy na vyššie spomenuté zóny. (architekt Igor Marko a jeho štúdia Zeleného starého mosta, či projekt High Line v NY.)
Verejné priestory sú odrazom toho, čo sa deje v spoločnosti.

Identifikácia „kritických bodov" kontinuálneho nábrežia Dunaja

Priložená mapa v závere práce je prehľadom zvolených kritických bodov pre kontinuálne nábrežie Dunaja. Z hľadiska prepojenia priestorov, vizuálnej kvality, užívateľskej kvality a hľadiska rozmanitosti. Medzi pozitívne priestory môžeme zaradiť lodenicu v Karloveskom ramene či Sad Janka Kráľa. Prepojenie je najproblematickejšie na Fajnorovom nábreží a pri nadväznosti na jednotlivé mosty. Hodnotené pozitívne z hľadiska užívateľskej kvality je komplex Eurovea, opačné hodnotenie má južná petržalská strana medzi Starým mostom a Prístavným mostom. Hľadisko rozmanitosti je negatívne v prípade monotónnosti stromoradia na promenáde pri Národnej galérií, či minimálnych zelených plochách komplexu Riverpark. Pozitívne rozmanité prostredie ponúka Sad Janka Kráľa,
kde sa nachádzajú unikáty ako platan javorolistý s vekom až 200 rokov.

Existuje viacero druhov hraníc, a vraj väčšinu z nich si vytvárame sami. Hranice v rámci mesta sú mestotvornými prvkami, podľa Kevina Lyncha, a môžu mať pozitívny alebo negatívny charakter. Hranice mesta môžeme pozorovať na cestách, koľajniciach, riekach. Práve Dunaj dnes rozdeľuje mesto na dve časti, čím podčiarkuje spomenutú ideu rozpoltenosti od Illah van Oijen.
Zaujala ma myšlienka projektu „mestské zásahy" – prostredníctvom malých intervencií, zásahov oživiť, skvalitniť mesto. Prečo „neintervenovať" v prípade nábrežia? Myslím si, že je možné vytvoriť rôzne verejné priestory, revitalizovať tie existujúce, zhodnotiť zelené plochy – podstatné je však ich prepojenie, čím by sa dosiahla kontinuita.
Ideou by mali však byť intervencie s väzbou na historický kontext, čím by sa okrem kontinuity v rovine priestorov dosiahla aj kontinuita kultúrnej identity. Premeniť oba brehy nábrežia Dunaja späť na zónu pre ľudí, s ktorou by sa mohli identifikovať.
Myslím si, že identita Bratislavy je ako „tínedžer", formuje sa postupne, potrebuje „vzory", čas a správne smerovanie. Práve koncept kontinuálneho nábrežia, ktoré je na jednej strane rozpoltené, na druhej zaujímavo rozmanité, môže priniesť jasnejšiu predstavu o identite, keďže je jej súčasťou.
V zásade som optimista a preto z úvodu tejto práce volím možnosť 2. Aké krásne môže byť toto mesto!

Obr.1 - Pohľad z Petržalky na hrad, pred realizáciou Nového mosta
zdroj: foto Ladislav Sitenský

Obr.2 – Lodenica – vodácky klub Tatran,
zdroj:http://www.lodenicakkkv.sk/galerie/ostatne/historia/index.html

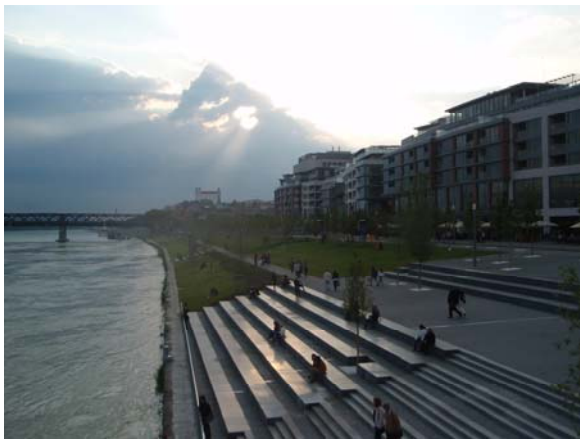
Obr.3 - PKO a Riverpark,
zdroj: http://fotky.sme.sk/foto/161386/pko-a-river-park-i

Obr.4 – Podhradie,
zdroj: http://www.google.sk/imgres?q=panorama+bratislava&um=1&hl=sk&biw=1432&bih=692&tbm=isch&tbnid=i3-MIYVxu6Y4iM:&imgrefurl

Obr.5 – Fajnorovo nábrežie,
zdroj: foto Ján Filip

Obr.6 – Nábrežie pred komplexom Eurovea,
zdroj: foto autorky

Obr.7 – Zimný prístav,
zdroj: foto autorky

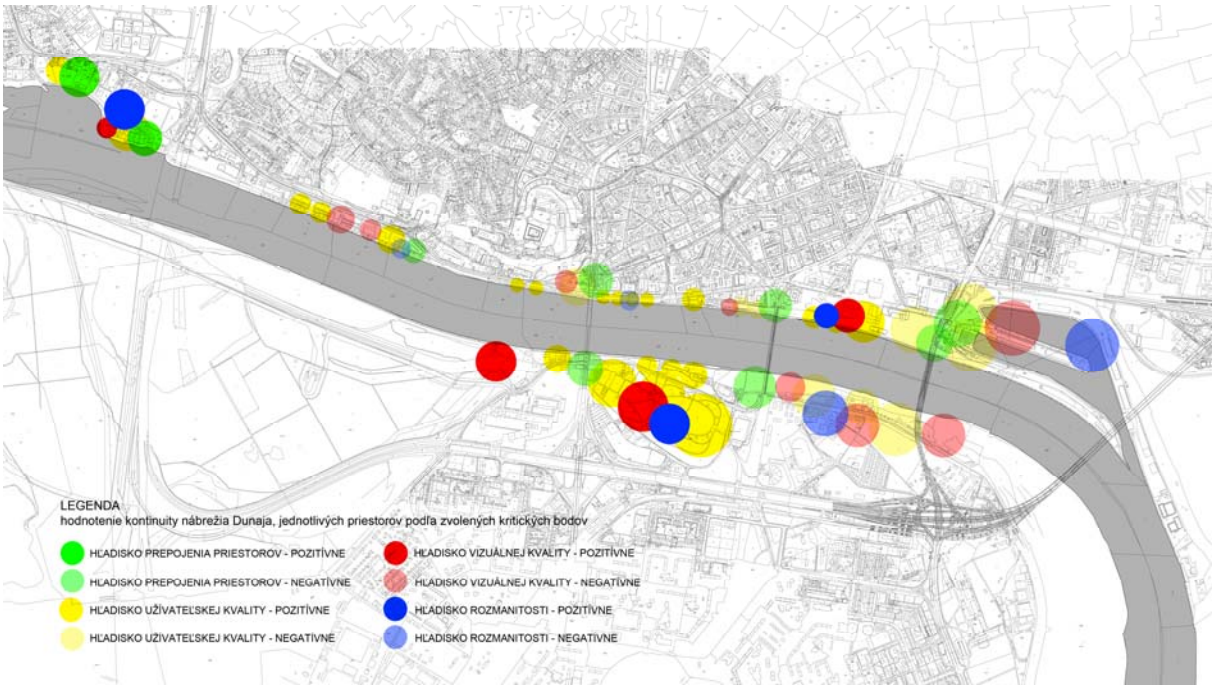
Obr.8 – Lužné lesy, nábrežie oproti PKO a pri výstavisku Incheba,
zdroj: http://www.vychytane.sk/filesystem/image/200802/365-0-bratislava-panorama.jpg

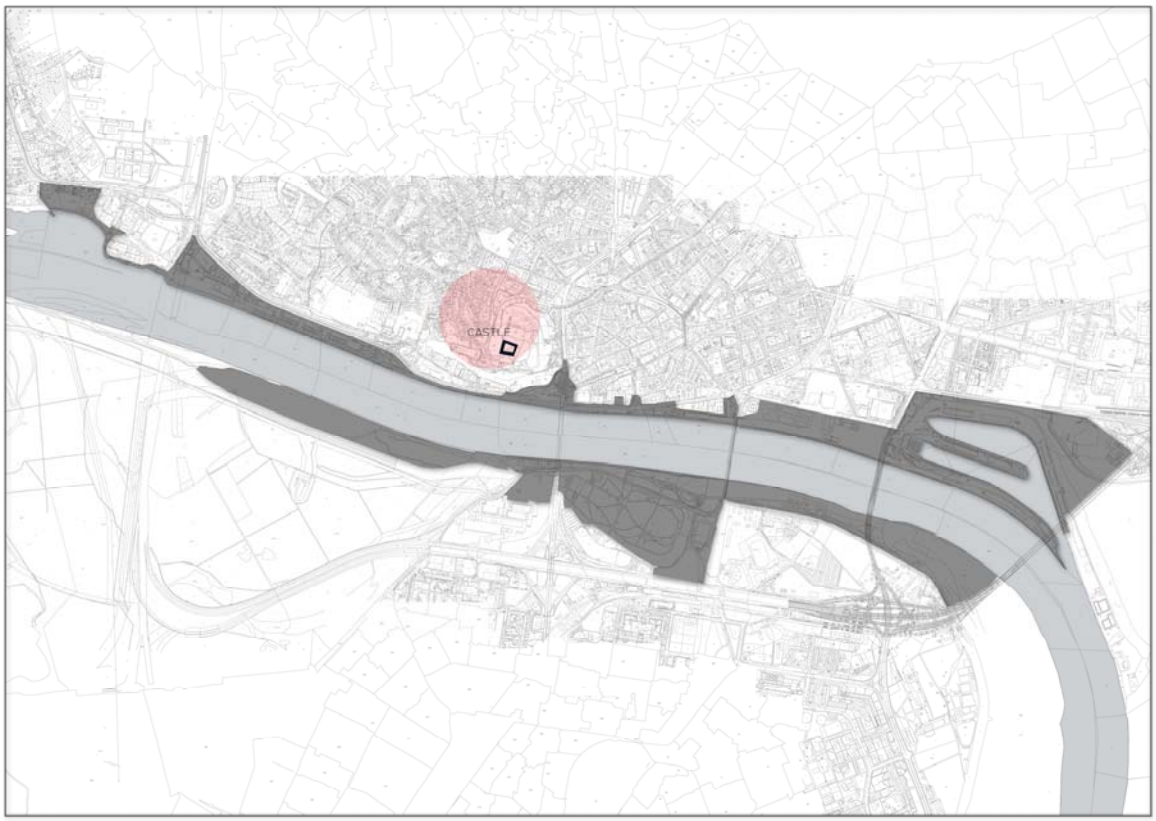
Obr.9 – Sad Janka Kráľa,
zdroj: http://markoff.biz/pivot/entry.php?id=1028

Obr.10 – Nábrežie medzi mostmi Starý most – až Prístavný most,
zdroj: foto autorky

Obr. 11- Hodnotenie kontinuity nábrežia Dunaja, jednotlivých priestorov podľa zvolených kritických bodov,
zdroj: autorka

Obr.12 – mapa s vyznačením kontinuálneho rozmanitého prostredia nábrežia Bratislavy,
zdroj: autorka

Odkazy, citácie, použitá literatúra:

[1] Šedivý, J.: Nábrežia a mosty starého Prešporka, Dostupné na: http://www.inba.sk/sk/content/nabrezia-a-mosty-stareho-presporka

[2] Matlovičová, K. RNDr. PhD., Némethyová, B.,Mgr., Matlovič,R., Prof. RNDr. PhD.: City Branding of Bratislava: History and the Present, University of Presov in Presov, Slovakia,str.4, Dostupné na: http://www.fhpv.unipo.sk/~matlovicova/vystupy/City%20Branding%20mesta%20Bratislava%20Matlovicova%20SK.pdf

[3] http://www.vydrica.com/index.php?id=uzemny_plan_zony_podhradie

[4] Illah van Oijen – Bratislava – mesto na mieru, Slovart, Bratislava, 2007, str. 58

Carmona M., Heath T., Oc T., Tiesdell S.: Public spaces, Urban spaces, The dimensions of Urban Design, Architectural Press, 2003, Oxford, ISBN 0 7506 36327

Salner, Peter : Premeny Bratislavy 1939 – 1993, Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí, Veda Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1998

http://www.bratislava.sk/MsZ/Archiv/MsZ_10_07_01/Bod_09/4-Navrh-VZN-UPNZaD02.pdf

http://www.lodenicakkkv.sk/fotogaleria.html

http://sk.wikipedia.org/wiki/Sad_Janka_Kr%C3%A1%C4%BEa

http://www.iiinstitute.nl/sites/default/files/2010%20Bratislava/IL-Bratislava-report-2010-V06_sk.pdf

Jakušová, M.: Eurovea a Digital Park II – Urbanistické riešenie a verejné priestory, URBION, 3/2011, Dostupné na: http://www.urbion.sk/eurovea-a-digital-park-ii-urbanisticke-riesenie-a- verejne-priestory/

http://www.uzemneplany.sk/upn/bratislava-petrzalka-mestska-cast

http://www.mestskezasahy.sk/

Ing. arch. Elena Šoltésová
doktorand, Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail : elena@noiz.sk

Ing. arch. Eva VOJTEKOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Zeleň v presklených pasážach.

Abstrakt: Presklené pasáže ako stavebný typ sa uplatňovali najskôr v mestských palácových stavbách 19. a začiatku 20. storočia. Ich znovuobjavenie v kontexte historického centra mesta nastalo v 70-tych rokoch minulého storočia v rámci revitalizácie vnútorných blokov v európskych centrách miest. Problém revitalizácie historických blokov spočíva vo vyriešení aspektov dopravy, peších trás, zachovania stavebnej podstaty historickej architektúry, niekedy jej koexistencie s modernou architektúrou a neposlednom rade v správnej voľbe funkčnej náplne. Od použitia monotónnych zastrešení zo skla a vytvárania nových dlhých a z historického hľadiska neopodstatnených peších prekrytých trás sa upúšťa. Nový prístup ku komponovaniu priestoru pasáže sa prejavuje aj v začlenení zelene do jej priestoru.

Kľúčové pojmy: presklená pasáž, sklo, transparentnosť, zeleň

Úvod

Problém zelene v pasáži v historickom jadre nie je v podmienkach Slovenska vnímaný tak, ako v iných európskych krajinách. V rámci revitalizácie historických centier miest v období postmodernizmu na konci 20. storočia nedošlo v mestách na Slovensku k vkladaniu rozsiahlych presklených pasáží do blokovej zástavby v pamiatkových zónach. Presklené pasáže ako stavebný typ sa u nás uplatňujú až pri výstavbe nových obchodných komplexov, ktoré sa stavajú mimo pamiatkových zón až od začiatku tohto storočia.

Presklená pasáž ako historický stavebný typ

Presklené pasáže 19. storočia ako prekryté obchodné ulice v rámci blokovej palácovej zástavby v centrách miest prešli počas dvoch storočí rozsiahlym vývojom. V 19. a na začiatku 20. storočia boli stavané ako spojovacie presklené skratky medzi mestskými ulicami a triedami. (obr. 1 a 2) V roku 1850 bolo na území Paríža postavených okolo 100 presklených pasáží. Priestor historickej pasáže možno charakterizovať ako zastrešený vonkajší priestor s dovnútra orientovanou fasádou s vonkajšou architektúrou. Od ulice sa priestor pasáže odlišuje len zastrešením sklenou strechou, symetrickými fasádami a tým, že slúži iba chodcom. Tieto 3 prvky, sklená strecha, symetrické fasády, úroveň chodca sú typické pre pasáže 19. a začiatku 20. storočia. V pasážach v 19. a začiatku 20. storočia sa zeleň neuplatňovala, keďže boli stavané ako mestské skratky cez bloky. [1] Exotické rastliny sa v 19. storočí pestovali v oranžériách a skleníkoch, ktoré vznikli v tomto období ako nové typologické druhy špeciálne pre tento účel.

V 70-tych a 80-tych rokoch minulého storočia sa presklené pasáže vkladajú do blokovej historickej zástavby ako prvky jej revitalizácie. Súvisí to s nástupom postmodernizmu v európskej architektúre a taktiež s používaním skla ako materiálu, ktorý je schopný dodávať do priestoru pasívne solárne zisky počas slnečnej oblohy. V dodatočne vkladaných pasážach boli niektoré znaky pôvodných pasáží modifikované. Vnútorné fasády spravidla nie sú symetrické. Na základe architektonickej koncepcie, ktorá sa snaží o dochovanie maxima z pôvodnej zástavby sú fasády orientované do pasáže úplne odlišné. Taktiež funkcia pasáže z hľadiska jej polohy v území s hlavnými obchodmi ako spojnice dvojice silne frekventovaných ulíc nie v pasážach z 80-tych rokov 20. storočia naplnená, ale ide skôr o revitalizáciu vnútroblokových priestorov a zadných dvorov na územiach, ktoré sa postupnou výstavbou v mestách ocitli v širšom centre mesta.

obr. 1 a 2: Pasáž Umberta I, Neapol, 1893 (Emanuele Roco),
Pasáž Victora Emanuela, Miláno,1867 (Mengoni)
zdroj: fotoarchív autorky

Priestory pasáži sú z hľadiska mikroklímy nevykurovanými alebo čiastočne temperovanými priestormi, v ktorých sa nedosahuje komfort vnútorného prostredia, v zimnom období je v nich teplejšie ako v exteriéri a v letnom období je potrebné zabezpečiť vetranie, aby v nich nebolo teplejšie ako v exteriéri. Za presklenými priestormi funguje skleníkový efekt, preto sú vhodné pre situovanie zelene. Zeleň sa objavuje až v presklených pasážach zo 70-tych rokov 20. storočia vo forme mobilných solitérov, v menšej miere ako stála zeleň pestovaná v plochách na to prispôsobených v rámci priestoru presklenej pasáže. Presklené pasáže využívaním skleníkového efektu a zabezpečením miernejšej klímy počas zimného obdobia sú vhodné aj na pestovanie teplomilných rastlín, ktoré sú v našich zemepisných šírkach pestované iba v interiéroch. V revitalizovaných pasážach v historických centrách miest sa používa najmä zeleň vo forme mobilnej zelene, najčastejšie sú to palmy, juky draceny a fikusy vkladané do kvetináčov. (obr. 3 a 4) Mobilná zeleň sa stáva v pasážach konca 20. storočia okrem presklenej strechy jedným z charakteristických znakov.

V európskych krajinách najmä v Nemecku, kde bolo takýmto spôsobom obnovených veľa historických centier nadobúda postmoderné chápanie revitalizácie pamiatkových zón prílišnú schematickosť používaním veľkého množstva skla, mramorových plôch a mobilnej exotickej zelene, ktorá sa v kontexte historického jadra mesta nikdy pred 19. a 20. storočím nevyskytovala. Tento vývoj sa uplatnil najmä na území bývalého západného Nemecka pri revitalizácii okrajových častí historických jadier susediacich s menej hodnotnou architektúrou, alebo modernou architektúrou. Z dnešného pohľadu sa tento prístup javí až necitlivý, hoci v tom období mohol znamenať skutočné oživenie niektorých zdevastovaných a nevyužívaných častí miest. Na Slovensku na konci minulého storočia nedochádzalo k takýmto rozsiahlym revitalizáciám pamiatkových zón z dôvodu spoločenskej situácie a nedostatku financií. Aj v dnešnej dobe dochádza k obnove jednotlivých pamiatkových objektov v pamiatkových zónach postupne a na rozsiahle obnovy celých blokov nie sú ani dnes investície.

obr. 3 a 4: Pasáž Palmengarten, Mníchov a Pasáž Kaufringer Tor, Mníchov
zdroj: fotoarchív autorky

Súčasné uplatnenie presklených pasáží

V súčasnej dobe sa presklená pasáž vytratila z kontextu vnútorného historického centra mesta. Je považovaná za historický architektonický stavebný prvok, ktorý je v súčasnosti možné použiť nezávisle od miesta a jej funkčného využitia. Presklené obchodné pasáže sa v súčasnej architektúre nachádzajú v solitérnych stavbách veľkých novovybudovaných nákupných stredísk, ktoré sa stavajú mimo pamiatkových zón a historických centier miest. Okrem toho sa presklené pasáže bez obchodnej funkcie vkladajú ako spojovacie a komunikačné priechody alebo vstupné haly do rôznych typologických druhov budov, ako sú napr. radnice, školy, hotely, administratívne budovy a obytné komplexy. K typom presklených pasáží v historických centrách miest možno zaradiť aj priestory átrií, ktoré sa nachádzajú na námestiach v rôznej architektonickej podobe, alebo zasklené prekrytia vnútorných dvorov. Takto zastrešené priestory sklenou strechou nemajú charakter pozdĺžneho priechodného priestoru, ale charakter dvorany, alebo prekrytého chráneného vonkajšieho priestoru. Funkčne bývajú využívané ako rozptylové alebo zhromažďovacie priestory v závislosti od spôsobu ich prepojenia s exteriérom a s tým súvisiacej dosiahnutej mikroklímy (obr. 6). V slovenských podmienkach sa uplatnil práve tento typ použitia zaskleného priestoru, pretože predstavuje prekrytie jednotlivých vnútorných dvorov v historickej zástavbe bloku, ktorými sa nevytvára pozdĺžny komunikačný priestor na spôsob priechodnej obchodnej pasáže, ale typ centrálneho priestoru (obr. 5).

Vo väčšine európskych miest nie je v súčasnosti ďalšie predlžovanie vnútromestských peších zón zmysluplné. Pozornosť sa sústreďuje na zlepšenie už vytvorenej kvality a zahustenie jestvujúcej siete peších ulíc vyplnením jestvujúcich medzier. Týmto tendenciám sa priblížili pasáže, ktoré sa otvárajú v rámci obnovy urbanistických blokov, aby umožnili dodatočné zahustenie blokov. Dôležitým predpokladom pre dobré fungovanie obchodnej pasáže je jej poloha v rámci mesta. Najviac navštevované a z hľadiska komerčnej prosperity sú pasáže, ktoré sa nachádzajú na hlavných peších ťahoch, sú ich pokračovaním alebo ich spájajú.

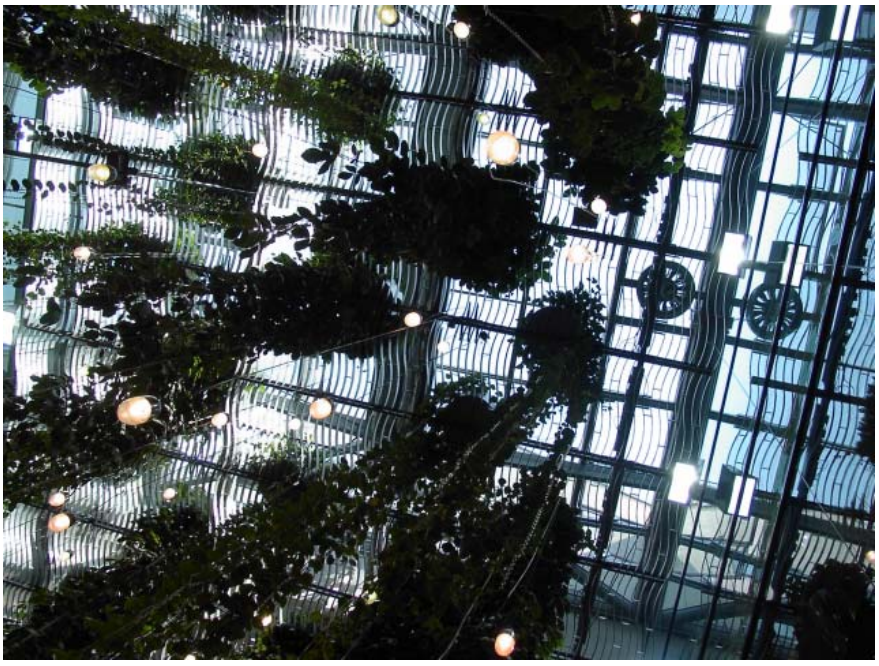
V porovnaní s revitalizáciami historických centier z 80-tych rokov 20. storočia sa v súčasnosti uplatňujú menej schematické riešenia prestavby, resp. revitalizácie v pamiatkových zónach miest. Za prekonanú schému môžeme považovať vytváranie nových peších ťahov v rámci jedného alebo aj

viacerých blokov v historickom jadre, prekrytých sklenými zastrešeniami a doplnenými mobilnou zeleňou. Takéto realizácie sa vo veľkej miere nachádzajú v mnohých mestách bývalého západného Nemecka (Calwer Passage Stuttgart, Kaiser Passagen Bonn, Hanse Viertel Passage Hamburg, Welfenhof Braunschweig, Kreishausgalerie Kolín, Andreas-Passage Hildesheim).

obr. 5 a 6: Prekrytie vnútorného dvora Univerzitnej knižnice v Bratislave (Bahna, Šimkovič)
Tower Place, exteriérové presklené átrium so solitétnou zeleňou, Londýn (Foster & Partners)
zdroj: fotoarchív autorky

Vkladanie obchodných pasáží sa prispôsobuje existujúcej stavebnej podstate architektúry. Pri vkladaní nových prvkov sa kladie dôraz na ich pôsobenie na ľudské zmysly v snahe zanechať nové zážitky z priestoru, ktorý by mal obnovou nadobudnúť pridanú hodnotu aj nového génia loci. Pri chránených ohraničených urbanistických blokoch býva niekedy pamiatkovo chránený alebo reštaurovaný okraj bloku, pričom v zadnom dvore môže byť realizovaná súčasná architektúra.

obr. 7: Zeleň zavesená pod sklenou strechou v Salvatorpassage, Fűnf Hofe Mníchov
zdroj: fotoarchív autorky

Pasáže Fűnf Hofe Mníchov – nový spôsob použitia zelene

Z hľadiska kompozície zelene vo interiérovom priestore pasáže je prevratným riešením hlavná pasáž v revitalizovanom bloku Fűnf Hofe v centre Mníchova (realizácia 2001-2003), ktorý je ohraničený ulicami Theatinerstraße a Kardinal-Faulhaber-Straße. Autormi konceptu obnovy bloku sú švajčiarski architekti Herzog & de Meuron. Autori pracovali v tomto prípade s veľmi náročným územím, kde sa v jednom bloku nachádzali historicky cenné objekty z 19. storočia a budova Hypobanky z 50. rokov 20. storočia. Vo svojom koncepte zachovali 60 percent pôvodných budov a vsadili na rôznorodosť, ktorú mal daný blok vo svojej podstate. Pospájaním piatich dvorov, z ktorých každý mal svoj vlastný charakter, vytvorili sieť jedinečných pasáží, kde sa striedajú rozsiahle priestory so stiesnenými, tmavé priestory s presvetlenými priestormi a zrkadliace steny zo skla a ocele so zeleným priestorom hlavnej pasáže. Oproti šablónovito revitalizovaným pasážam z konca 20. storočia, ktorých priestor je ohraničený presklenou strechou, bočnými sklenými stenami a lesklou kamennou podlahou a doplnený palmami alebo fikusmi, predstavuje Fűnf Hofe pre chodca nezameniteľný zážitok z jedinečných priestorov, ktoré sa menia nielen čo sa týka ich dimenzií, ale aj materiálového riešenia a hry svetla a tmy. Ústredným priestorom je Salvatorpasage prekrytá kovovou mrežovinou zavesenou ponad priestor, z ktorej visia do priestoru tropické rastliny zo žľabov nad mrežovinou. (obr. 7) Rastliny sú večer osvetlené svetlom pomaly meniacim farbu. Cieľom Tity Giese, ktorá je autorkou projektu zelene, bolo vytvoriť „prírodu v architektúre“. [2] Tak zvaná „zavesená záhrada“ je netradičným, avšak inšpirujúcim riešením, ktoré v porovnaní s inými presklenými priestormi dáva zeleň pod strechu a využíva ju aj ako tieniaci prvok. (obr. 8) Pasáž Fűnf Hofe je inovatívne riešená aj z hľadiska urbanistického riešenia priechodu cez blok. V porovnaní s tradičnými pasážami nepredstavuje priamu skratku, ale pospájanie existujúcich dvorov a zákutí v heterogénnom bloku, ktorým ja ponechaný ich osobitý charakter. Koexistencia starého a nového, ponechanie pôvodného a jeho doplnenie moderným v citlivej a obohacujúcej miere, je to čo robí z tohto revitalizovaného bloku Mníchova prostredie s novou architektonickou kvalitou.

obr. 8 a 9: Pohľad do Salvatorpassage (zavesená záhrada) a Prannerpassage, Fűnf Hofe Mníchov
zdroj: fotoarchív autorky

Záver

Presklená obchodná pasáž ako typologický druh, alebo ako typ priestoru ohraničený v zenitálnej polohe sklenou strechou prešla od obdobia priemyselnej revolúcie mnohými modifikáciami. Okrem pôvodného miesta svojho výskytu, ako pešia skratka v centre mestského bloku, sa uplatňuje v iných typologických druhoch stavieb bez komerčnej funkcie a stala sa taktiež hlavným znakom nových obchodných centier po celom svete. Presklené pasáže sú jediné otvorené verejné mestské priestory, v ktorých od začiatku ich vzniku prevláda ľudská mierka. Sú vyhľadávané pre optický zážitok z priestoru, pre ochranu pred poveternosťou a pre nezameniteľnú atmosféru. Špecifikum zaskleného priestoru spočíva v sklenej streche, ktorá umožňuje kontakt s oblohou a pestovanie zelene vo väčšej miere ako v iných priestoroch. Od obdobia priemyselnej revolúcie, ktorá umožnila použitie skla v strešnej rovine, sa zasklené verejné mestské priestory od konca 18. storočia objavujú v rôznych typologických druhoch stavieb bez ohľadu na funkciu a polohu objektu v rámci urbanistickej štruktúry mesta.

Literatúra

[1] Kief-Niederwöhrmeier, H. - Niederwöhrmeier, H.: Neue Glasspassagen, Verlaganstalt Alexander Koch, Tűbingen 1986, ISBN 3-87422-602-6
[2] Broto, Carles: New Shopping Malls, Edition 2006, Linksbooks, ISBN 978-84-96263-83-3

Ing. arch. Eva VOJTEKOVÁ, PhD.
Ústav Konštrukcií v architektúre a inžinierskych stavieb
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: vojtekova@fa.stuba.sk
tel.: 0905 970 534

Ing. Jaroslav ŠPANKO, CSc.

SYTEM PROJEKT, Bratislava

HODNOTENIE FAREBNÉHO PODANIA PRI UMELOM OSVETLENÍ

Abstrakt: Príspevok odborne nenáročnou formou načrtáva tému farebného osvetlovania. Stručne je popísané zariadenie pre subjektívne hodnotenie farebného podania pri osvetlovaní LED svetelnými zdrojmi. Predpokladáme, že čitateľom bude pamiatkový odborník, ktorý sa nezaoberá svetelnou technikou.

Kľúčové pojmy: objektívne a subjektívne hodnotenie farebnosti

Úvod

Donedávna bolo farebné osvetlovanie fenoménom, nezvyčajnosťou. V súčasnosti je už bežné v prípade osvetlovania stavebných architektúr, postupne sa uplatní aj pri pri osvetlovaní záhrad a parkov, u ktorých môže zdôrazniť emocionálny zážitok napr. z kvetenstva v danom vegetačnom období. Otázne je, kedy a v ktorých prípadoch sa stáva farba (zmena farby) prínosom a kedy je už deformujúcim prvkom. Téma hodnotných prvkov v pamiatkovom prostredí je pojednaná v [1].
V [2] autor upozorňuje, že obsahom dokumentácie osvetlenia by mala byť aj kapitola jasových scén, prirodzene aj vrátane farebného podania. Teda, pod pojmom projekt, by sme nemali rozumieť len listinné spracovanie dokumentácie stavby, ale mal by to byť komplex činností vrátane experimentov vedúcich v našom prípade k dosiahnutiu korektného a pôsobivého vizuálneho zážitku.

Základné pojmy

Farba – subjektívny zrakový vnem pozorovateľa,
Jasnosť – subjektívny pocit jasového vnemu,
Osvetlenie – subjektívny pocit množstva svetla. Ľudské oko vníma jas. Ak je jas predmetu vyšší, môže to byť prejav jeho vyššej odraznosti a nie vždy ako dôsledok množstva svetelného toku – svetla,
Chromatickosť – objektívna fotometrická farebná vlastnosť svetla,
Kolorita – objektívna fotometrická farebná vlastnosť predmetu,
Jas – objektívna fotometrická veličina,
Osvetlenosť, Intenzita osvetlenia – objektívna, najznámejšia fotometrická veličina, ktorá vyjadruje množstvo svetla - svetelného toku dopadajúceho na plochu metra štvorcového. Jednotka lux[lx].
LED - svetelný zdroj elektroluminiscenčná dioda, light emitting diode, LD Lumineszenzdiode.

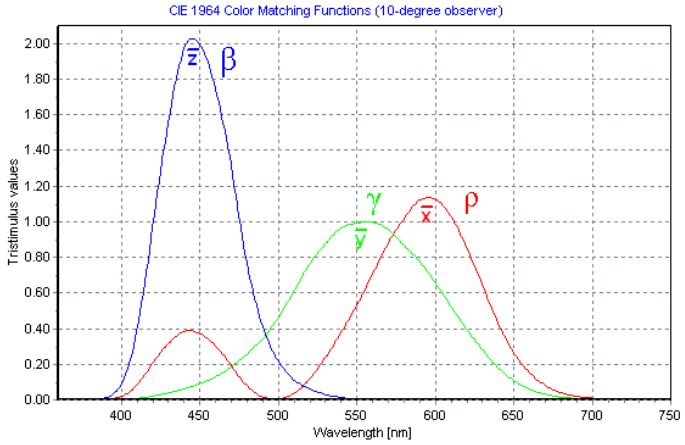
Zrak

Evolučným procesom sa zrakové receptory u jednotlivých biologických druhov vyvíjali podľa potrebnej funkcie. Zrak človeka je v porovnaní s inými tvormi veľmi vyspelý, ale predsa je len „nastavený“ na dobré osvetlenie slnečným svetlom. Sietnica ľudského oka obsahuje asi 7 miliónov čapíkov zabezpečujúcich farebné videnie pri väčšom osvetlení a 130 miliónov tyčiniek je aktívnych pri slabom osvetlení. Čapíky obsahujú snímacie látky citlivé na svetlo modrej, zelenej a červenej farby, tyčinky nám vytvárajú podnety len odtieňoch šedej.

Genetickou individualitou, prípadne chorobnými zmenami môže oko vykazovať chromatickú (farebnú) chybu. Teda, naša odozva na farebný podnet (napr. páči – nepáči) je odrazom nielen nášho vkusu ale nesmieme zabudnúť, že aj individuálnych vlastností nášho zraku. Podľa druhu a stupňa zhoršenia farebného videnia, môže dôjsť až napr. k nebezpečnej farebnej zámene výstražného návestidla (z tohto dôvodu majú jednotlivé farby svetelných návestidiel v doprave určenú polohu v horizontálnom aj vertikálnom smere a nepoužíva sa zmena farby jedného návestidla). Tiež, ak je

pozadím výstražneho návestidla veľká farebná plocha s vysokým jasom, táto môže aj v prípade zdravého zraku spôsobiť psychologické farebné ”prehlušenie” malej plochy návestidla.

V prípade estetického posúdenia farebného podania je vhodné rozhodnutie objektivizovať kolektívne.

obr.1 Spektrálna citlivosť ľudského oka
prameň: http://209.150.104.225/Lighting/colvis_ColorVision.html

Objektívne hodnotenie farby

Vedeckým poznaním zraku sa ľudstvo snaží o vypracovanie objektívnych metód pre jeho posudzovanie. Náuka o farbe je stručne pojednaná v:
http://www.odbornecasopisy.cz/index.php?id_document=39809
http://www.odbornecasopisy.cz/index.php?id_document=40236
Tématický prehľad článkov je:
http://www.odbornecasopisy.cz/index.php?id_document=43625
Pre architektonickú prax je pre objektívne meranie farieb vhodný napr. kolorimeter výrobcu Minolta, typ Chroma-meter CS-100A,
http://www.konicaminolta.eu/measuring-instruments/products/light-display-measurement/luminance-chromacity-meters/cs-100a/introduction.html
Vysoko precízny kolorimeter je typ Chroma-meter CS-200.

Zdroje umelého osvetlenia

Vlastnosti ľudského zraku sú výsledkom viactisícročného dynamického pôsobenia slnečného žiarenia. Preto psychologicky je nám najpríjemnejšie súvislé viditelné spektrum žiarenia, ktorému sa najviac približujú teplotné umelé zdroje svetla – žiarovky. Porovnanie vlastností žiaroviek s novšími zdrojmi je v: http://www.odbornecasopisy.cz/index.php?id_document=43806
Nárast obyvateľstva na zemeguli a zmenšujúce sa energetické zdroje nútia ľudstvo vyvíjať stále účinnejšie svetelné zdroje.
Nové LED svetelné zdroje využívajú princíp trojfarebného videnia zraku a zotrvačnosť zrakoveho podnetu. Ostré čiarové spektrá a rýchle spínanie jednotlivých farieb svetla (PWM regulácia) si ľudské oko psychologicky „vyhladzuje“. I keď vlastnosti svetla LED zdrojov sú v porovnaní so slnečným žiarením veľmi odlišné, ich energetická účinnosť, mechanická odolnosť, životnosť, prevádzková pohotovosť a možnosť volby farby svetla, sú ich veľkou prednosťou. Pozri:
http://www.odbornecasopisy.cz/index.php?id_document=39810
http://www.odbornecasopisy.cz/index.php?id_document=43461
Zmena farby umelého svetla prostredníctvom LED je aj účinným výtvarným prostriedkom..

obr.2 Osvetlenie ruiny dreveného kostola
poskytnuté polskými kolegami v rámci spracovávania: www.european-wooden-religiuous-heritage.org [3]

S nedokonalosťou farebného podania sa stretávame u tlačených obrázkoch i monitoroch (farebný rozsah snímacích a zobrazovacích zariadení sa udáva v RGB diagrame ako GAMUT alebo Color space). Preto na základe zobrazení na papieri alebo monitori je možné farebnú scénu pokladať len za farebne charakteristickú. Najnovšie LED svietidlá majú nastavenie chromatickosti priamo na svietidle. Predpokladáme, že v budúcnosti bude bežné diaľkové riadenie farby svetla aj v prípade parkového osvetlenia.
Charakteristickou vlastnosťou LED svietidiel je ich osadenie množstvom diod s malým svetelným výkonom. V prípade, že máme takúto jednu diodu, môžeme si overiť jej chromatické vlastnosti takpovediac priamo na stole.
Tento fakt nás viedol ku konštrukcii univerzálneho zariadenia pre subjektívne posúdenie farebného podania osvetlenej vzorky, napr. fragmentu omietky, muriva, vetvičky zelene, kvetu...
Interiérové osvetlovanie zelene:
http://www.odbornecasopisy.cz/index.php?id_document=41827
http://www.odbornecasopisy.cz/index.php?id_document=41828

Stručný popis zariadenia pre subjektívne posúdenie farebného podania

Pretože úrovne večernej osvetlenosti peších zón sú cca 10 lx a jasy fasád tiež okolo 10 cd/m^2, z hľadiska zrakového vnímania sa pohybujeme v oblasti zmiešaného - mezopického videnia (ide o rozsah cca od 0,1lx do 100lx). Pri takomto osvetlení farby už rozlišujeme, i keď nie tak ideálne ako počas dňa. Keďže ide o nízke osvetlenosti a predpokladáme experimentálne overenie farebného podania malého predmetu z malej vzdialenosti, ako zdroj svetla nám bude postačovať aj len jedna výkonová LED dioda. Vhodné je simulovať také svetelné pozadie, ktoré sa čo najviac približuje predpokladaným reálnym podmienkam. Súčasne musíme dbať dodržanie adaptácie zraku na nízke osvetlenosti.

Stojan na obr. 3 umožňuje vytvoriť pozadie napr. z vetvičiek rastlín, ktoré predpokladáme, že v reály budú obklopovať posudzovanú vzorku. Priestorové rozloženie pozadia by malo byť vytvorené v súlade so zorným polom zraku, v horizontálnom smere v rozsahu 180 stupňov. Jas tohto pozadia treba nastaviť pomocným svietidlom na predpokladané hodnoty jasu svetelného prostredia.
V prípade zrakových úloh u ktorých je vyšší adaptačný jas, autor používa individuálny softvér, ktorý na monitori zobrazuje ťahové potenciometre s príslušnými číselnými parametrami osvetlenia. Pri vyšších osvetlenostiach je jas zobrazovača v súlade s adaptačným jasom zraku (tento softvér sme využili napr. pri nastavovaní farby osvetlenia taveného skla výtvarného diela určeného pre interiér).

Ako sme už spomenuli, pri úlohách s nízkymi hladinami osvetlenia, treba dbať na ustálené prispôsobenie nášho zraku svetelnému prostrediu. Zo skúsenosti vieme, že adaptácia zo svetla do prítmia trvá niekoľko desiatok minút, do tmy môže trvať aj hodinu. Preto posudzovanie farebnosti priamo v reálnych podmienkach nie je vždy ideálne. Náhodné okolité vysoké jasy a hluk nás môžu

obťažovať a nedovolia nám sa sústrediť. Keďže hľadanie farebných scén je zvyčajne časovo náročné, najvhodnejšie je túto prácu robiť v zatemnenej miestnosti.

Vyhotovenie prúdového zdroja na obr. 3 predpokladá dlhodobejšie experimentovanie pri farebnom ladení. Pretože farby ladíme mechanickými potenciometrami, prúdový zdroj môže byť neosvetlený. Po ukončení experimentu odčítame nastavené parametre farieb zo stupníc potenciometrov pri ich krátkodobom osvetlení, prípadne z displeja s veľmi nízkym jasom alebo odpamätáme tlačidlom na elektronické médium.

obr.3 Pracovisko subjektívneho posudzovania farebného podania

Záver

V Bratislave bolo prvý krát záhradné osvetlenie realizované v 70-tych rokoch vo vstupnom exteriéry dnešného Ministerstva zahraničia na Hlbokej ulici. Autor návrhu osvetlenia Ing. Branislav Hlôška. Z dôvodu potrebných menších svietidiel sa použili halogénové žiarovky. Osvetlenie bolo bez farebných úprav. Išlo o architektonicky kvalitné a pôsobivé dielo. Na okraj však treba poznamenať, že ak by toto osvetlenie neslúžilo hlavne pre bezpečnostné účely vtedajšieho sídla KSS, určite by nebolo realizované.

V súčasnosti sa vo veľkej miere využíva farba a dynamika svetla na zvýšenie atraktivity prostredia, objektu, obrazovej či textovej informácie. Kedy však už ide o deformáciu architektúry, agresívnu zbraň marketingu s cieľom zvýšenia len zisku alebo popularity, alebo aj o neúctu k celospoločenským hodnotám, záleží len na našom rozhodnutí. [4]

Literatúra:

[1] GREGOROVÁ,J.- GREGOR,P.: Diferencovaná pamiatková ochrana si vyžaduje diferencovaný architektonický návrh. Projekt 03/07.
[2] ŠPANKO,J.: Elektrotechnika v pamiatkovom prostredí. Monumentorum tutela, Ochrana pamiatok, č.19, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky 2008.
[3] ŠPANKO,J.: Electrical Solutions in Wooden Religious Buildings. Rescuing the Hidden European Wooden Churches Heritage. Promoted and Organized: Romualdo Del Bianco Foundation, Italy 2006.
[4] KRÁL,M.: Civilizace a mravnost. Perspektívy moderní civilizace. Vydavatelství IDEÁL, Praha 2010. napr. kapitola: Jak rekonstruovat kapitalizmus, aby neničil sociální kapitál.

Ing. Jaroslav ŠPANKO, CSc.
SYSTEM PROJEKT
Jankolova 3, 851 04 Bratislava
e-mail: jaroslav.spanko@orangemail.sk
tel.: 0905 982 448

Ing. Zuzana HUDEKOVÁ

Regionálne environmentálne centrum Slovensko

Adaptácia na zmenu klímy v urbanizovanom prostredí a úloha zelene a vodného prvku – prípadová štúdia Bratislava.

Abstrakt: Zmena klímy na Slovensku za posledných 100 rokov sa prejavila nárastom priemernej ročnej teploty vzduchu o 1,6 °C. Spolu so zmenami v zrážkovej činnosti bude mať zmena klímy veľký vplyv kvalitu života v mestách, osobitne v ich centrálnych častiach. Zeleň a vodné prvky nadobúdajú na význame pri zmierňovaní predpokladaných negatívnych vplyvov osobitne v centrálnych mestských častiach.

Kľúčové pojmy: zmena klímy, zeleň, vodný prvok, centrálne mestské časti a verejné priestory

Úvod

Pohľad na zeleň v centrálnych mestských častiach, z ktorých mnohé patria v súčasnosti k pamiatkovo chráneným, prešiel z historického hľadiska rozličnými etapami. Za opevnenými hradbami, priamo v stredovekom meste zväčša nebol priestor pre skoro žiadnu mestskú zeleň, okrem niekoľkých úžitkových záhrad a kláštorných záhrad prevažne s liečivými bylinami. Z pohľadu obyvateľov stredovekého mesta sa vôbec nejavilo ako nutné mať zeleň priamo v meste, nakoľko stredoveké mesto bolo posadené uprostred dookola rozprestierajúcich sa záhrad a viníc. Po odstránení stredovekých hradieb sa „stiesnené" mesto oslobodilo zo zovretia a mohlo sa začať voľnejšie rozvíjať. Zároveň sa ukázal celý súvislý pás otvorených voľných plôch okolo bývalého stredovekého opevneného mesta, nakoľko z bezpečnostného hľadisko nebolo možné stavať v blízkosti opevnenia. Vo viacerých mestách dodnes sa zachoval tento priestor ako tzv. zelený pás, v iných mestách je dodnes badateľná celá sústava námestí okolo bývalého opevnenia (v Bratislave je to sústava na seba nadväzujúcich námestí – Župné námestie, Hurbanovo námestie, nám. SNP, Kamenné a Hviezdoslavovo námestie). V súlade s celkovým pohľadom a spoločenským vývojom koncom 19. storočia bola parkovou úpravou premenená veľká časť dovtedy „nezelených" námestí priamov historických centrách (napr. Hlavné nám. v Bratislave, Prešove a inde). Zásluhou vtedajších „okrášľovacích spolkov" sa zeleň teda dostala aj priamo do priestoru bývalého stredovekého mesta.

V súčasnosti sme, bohužiaľ, na Slovensku svedkami opačného trendu. Zeleň z miest je vytláčaná, či už pri rekonštrukciách námestí a to nielen pamiatkovo a historicky chránených vo forme výrubov stromov a vydláždenia, alebo v rámci iných stavebných a investičných činností (pozri foto 1 Hlavné námestie v Bratislave po poslednej rekonštrukcii).

Foto 1: Hlavné námestie v Bratislave po poslednej rekonštrukcii
zdroj: archív autorky

Životné prostredie v mestách v súvislosti so zmenou klímy

Prostredie centrálnych mestských zón sa značne odlišuje od okolitej krajiny v celom rade charakteristík už v súčasnosti (teplota, vlhkosť, kvalita ovzdušia a pod.). Je logické očakávať, že z dôvodu zmien klímy sa tieto nepriaznivé trendy a ich vplyvy prejavia s väčšou naliehavosťou v mestách. Stručný prehľad zmeny klímy je dokumentovaný na základe dvoch ukazovateľov klímy – teploty ovzdušia a zrážok (suchá a záplavy). Na základe týchto v súčasnosti platných scenárov zmien mesačných priemerov teploty [°C] v 50-ročných horizontoch regionálne modifikovaných pre celé Slovensko v porovnaní s normálom v rokoch 1951-1980 vychádza, že priemerná teplota na Slovensku bude ophybovať v roku 2030 od 0,9 °C do 1,7 °C a v roku 2075 od 2,3 °C do 3,4 °C. Okrem toho sa pre územie Slovenska predpovedá zvýšenie extrémne horúcich dní zo súčasných 6 dní až na 45 dní do roku 2100. Zvýšenie teploty bude mať za následok intenzívnu búrkovú činnosť spojenú s extrémnym množstvom spadnutých zrážok [1]. Zeleň, využívanie vodných prvkov a ekologický manažment dažďových vôd by mohol zohrať zásadnú úlohu v zmierňovaní hore uvedených predpokladaných negatívnych vplyvov zmeny klímy v mestách, osobitne v centrálnych mestských častiach. Podľa simulácie teplôt v Manchestri by sa zvýšením podielu zelene o 10% podarilo udržať priemernú teplotu v husto obývaných oblastiach mesta v roku 2080 na alebo dokonca pod úrovňou rokov 1961-1990 (Gill et al, 2007). V rovnakej štúdii sa uvádza, že 10% zvýšenie podielu zelene v meste by pomohla k 5 % zníženiu odtoku dažďovej vody (Gill et al, 2007).

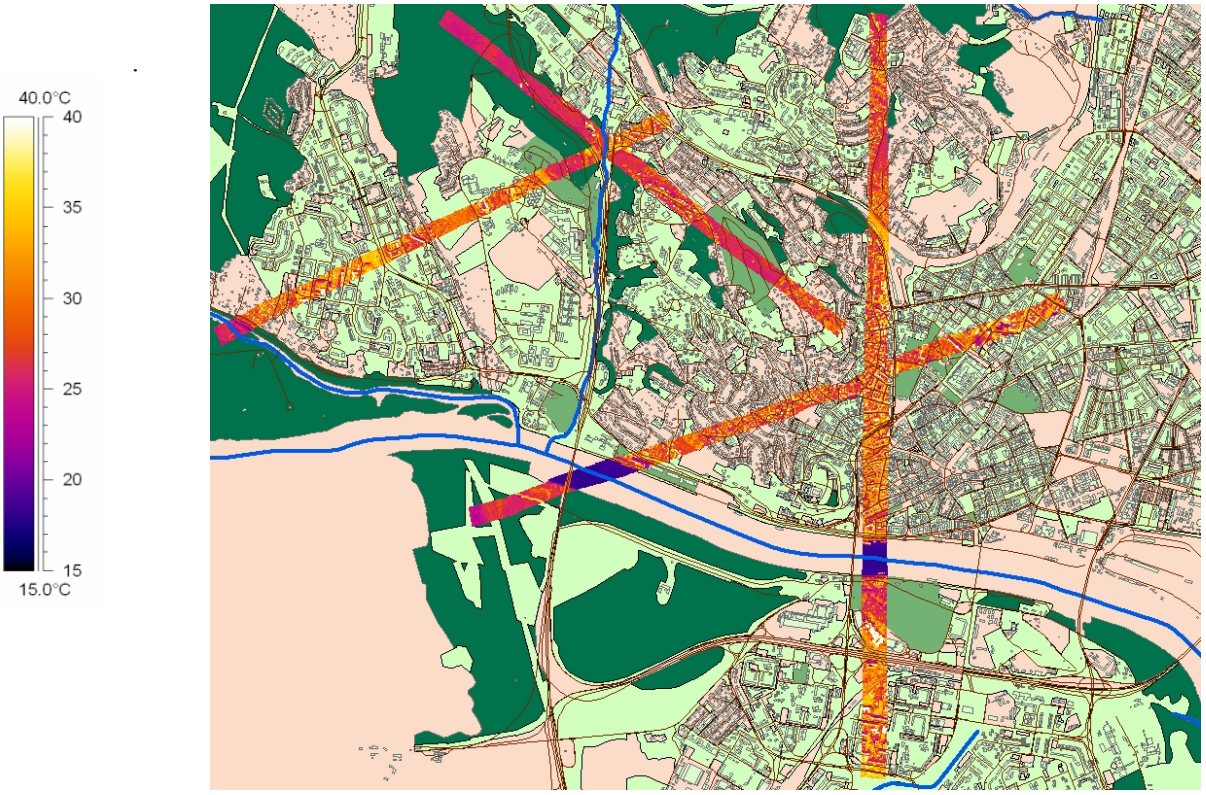
Foto 2: Place de Vosges (Paríž) - historické námestie láka obyvateľov na oddych vďaka množstvu zelene a fontáne
zdroj: foto archív autorky

Zmierňovanie letných horúčav prostredníctvom zelene

Na základe výsledkov viacerých prác zo zahraničia, ale aj na Slovensku, boli zistene veľké rozdiely v teplotách v závislosti o množstva zelene a osobitne stromov. Terénnym meraním v roku 2006 [1] sa potvrdilo, že vegetačná pokrývka s rôznou štruktúrou má výrazný mikroklimatický efekt. Medzi meraniami vybraných ukazovateľov boli zistené výrazné rozdiely, napr. maximálny teplotný rozdiel bol až **14,6 °C** medzi teplotou **vzduchu na trávniku a pod solitérnym stromom** (pri meraní na úrovni terénu). Ochladzovací efekt sa prejavil **na všetkých plochách s drevinami** (Reháčková, Pauditsová, 2006)

V Bratislave bolo realizované zalietanie v 4 koridoroch s celkovou dĺžkou 20km a šírkou koridoru 200 m, kde za pomoci termovíznej kamery bolo (pozri obrázok č. 1) uskutočnené meranie teploty vo výške 2 m. Merania poukázali na už overený fakt, že rozdiel teplôt v rámci Bratislavy je naozaj markantný, od 29,87 °C v lužnom lese po 42,06 °C v areáli služieb, pri obchodnom centre Aupark (Hudeková, 2011). Ak sa vezme do úvahy zistenie, že parky s väčšími rozlohami znižujú teplotu až

do vzdialenosti 200-500 metrov (Chang et al, 2007), mohol byť tento rozdiel ešte markantnejší (Aupark v Bratislave je v tesnom susedstve s pamiatkovo chráneným parkom Sad Janka Kráľa). V mestskom pamiatkovom centre Bratislavy sa teplotné pomery rovnako odlišovali nielen podľa typu zástavby a s tým súvisiacim tienením, ale hlavne zastúpením či absenciou vzrastlej stromovej vegetácie, napr. nameraná teplota na Hviezdoslovovom námestí bola 32,37 °C na rozdiel niekoľko desiatok metrov vzdialeného Župného námestia s nízkym zastúpením vegetácie, kde bola nameraná teplota až 36,57 °C

Obr.1: Ukážka výsledkov termovízneho snímkovania územia Bratislavy

Ukazujú sa ako nevyhnutné zvyšovať podiel vegetácie priamo v historických centrách miest a to aj za pomoci využívania tzv. alternatívnych druhov zelene ako sú zelené strechy, zakladanie tzv. vreckových „pocket" parkov – teda parčíkov veľmi malých priestorových rozmerov, využívním popínavej, vertikálnej zelene a pod. (pozri foto č.3).

Foto 3: Využívanie popínavej zelene má nielen mikro-klimatický ale aj estetický výnam, Markušova ul. v Bratislave
zdroj: foto archív autorky

Zeleň a znižovanie rizika záplav v mestách

Vhodne projektované verejné priestory s dostatkom zelene môžu mať v mestských oblastiach značný priaznivý vplyv na hydrologický cyklus, lebo môžu poskytnúť dôležitý priestor pre dočasné zachytenie povrchovej vody počas búrok, kým ich neodvedie odvodňovací systém. Verejné priestory s priepustným povrchom môžu, okrem zachytenia búrkových zrážok, umožniť priame infiltrovanie týchto zrážok do pôdy, čím sa znížia požiadavky na tradičné kanalizačné systémy a súčasne zeleň zachytáva svojím povrchom ďalšie významné množstvá zrážok. Tieto zrážky sa môžu následne vypariť do atmosféry, čím sa zvýši atmosférická vlhkosť, alebo môžu pomaly vsiaknuť do pôdy.

Celkovo sa zeleň podieľa viacerými spôsobmi na menežmente dažďovej vody na viacerých úrovniach. Stromy veľmi účinne zachytávajú zrážky, v závislosti od veľkosti a druhu. V štúdiách sa uvádza, že zatiaľ čo mohutné stromy zachytia 80% zrážok, mladé stromčeky len 15%, viac efektívne v zachytávaní zrážok sú ihličnaté stromy, nakoľko listnaté stromy v bezlistom stave zachytia len 10 až 30% (Xiao, McPherson, 2002, Calder et al. 2008). Zachytením zrážkovej vody ešte „na zemi“ sa znižuje množstvo vody ktorá následne vsakuje do pôdy. Vegetácia vďaka svojej koreňovej sústave napomáha infiltrácii zrážkovej vody až do spodných vrstiev pôdy (Bramley et al, 2003) a do spodnej vody. Za pomoci transpirácie (vyparovanie vody povrchom rastliny) si rastliny následne vodu čerpajú prostredníctvom koreňov zo zeme. Podľa výskumov je tento podiel vody, ktorá sa za pomoci transpirácie dostane do ovzdušia naozaj obdivuhodný, u dospelého listnatého stromu sa uvádza okolo 300 l za deň (Thomas, 2000). Cermak et al. potvrdzuje výpar 65-140 l počas letného dňa pre dospelú jabloň (Cermak et al, 2000). Samotné plochy zelene sa dajú využiť na záchyt zrážkovej vody prostredníctvom terénnych modelácií prirodzených alebo umelo vytvorených plytkých depresií, do ktorých steká nadbytočná voda z okolitého terénu, striech, parkovísk, alebo v krajine prostredníctvom tzv.suchých poldrov .

Kvalita povrchov v centrálnych mestských zónach

V urbanizovanom prostredí má osobitný význam okrem zelene aj ponechanie priepustnosti terénu. Na verejných priestranstvách v správe mesta/obce v maximálne možnej miere ponechávať priepustné povrchy (tzv.priepustné eko-dlažby a iné spevnené ale priepustné povrchy, kladenie dlažby v pieskovom lôžku a pod.) Okrem ochrany pred sekundárnymi záplavami, spôsobenými prívalovými dažďami a nedostatočnou kapacitou kanalizačného systému sa zároveň zamedzí aj samotné vysušovanie mestskej krajiny. Okrem toho, toto opatrenie má pre obec/mesto aj finančnú úsporu vo forme úspor platieb stočného. V rámci územno-plánovacej dokumentácie by sa mal zaviesť index maximálnej nepriepustnosti povrchov v súlade s ich funkčným využitím územia s cieľom zvýšenia retenčnej schopnosti územia, tak ako to poznáme z viacerých zahraničných miest, napr. Graz (Rakúsko) rovnako ako aj aktívne používať aktualizáciu Štandardov minimálnej vybavenosti obcí (Urbion, 2009), kde sú indexy maximálnej nepriepustbosti pre centrálne mestské priestory modelovo navrhnuté.

Možný vplyv zmeny klímy na zeleň a výber drevín na výsadbu pre mestské centrálne zóny

Okrem uvedených pozitívnych stránok zelene pri zmierňovaní letných horúčav, ako aj riešení prívalových dažďov je potrebné si uvedomiť, že zmenené klimatické charakteristiky, osobitne týkajúce sa teploty, celkových zrážok, ako aj ich rozmiestnenia počas vegetačného obdobia budú mať významný vplyv na stav a kvalitu vegetácie (osobitne stromov) osobitne v historických centrách miest. Osobitne bude záležať aj na kumulatívnych vplyvoch znečistenia ovzdušia, sucha a pod. Predpokladané zmeny klímy môžu mať zásadný význam pre použitie drevín, predovšetkým stromov v záhradnej a krajinárskej tvorbe. Za limitujúci faktor sa považuje nielen sucho vzdornosť, ale aj relatívne dobrá mrazuvzdornosť sortimentu, nakoľko zmeny v klimatických charakteristikách neznamenajú, že budeme mať na území Slovenska pomery charakteristické pre geograficky južnejšie položené regióny. Okrem zvýšenia priemerných teplôt a zvýšenia počtu letných horúčav sa stále očakávajú zimy s teplotami pod bodom mrazu, ktoré sa napr. v Stredomorí vôbec nevyskytujú. Výberom vhodných druhov na výsadbu do zmenených podmienok sa už v súčasnosti zaoberajú viacerí autori (Pejchal, 2010)

Na základe možného oteplenia a zvýšenia výskytu klimatických extrémov je možné odvodiť nielen zvýšené vystavenie drevín stresovým faktorom abiotického pôvodu, ale aj zmenu biotických prvkov prostredia. Jednak je možné očakávať významný nárast fytopatologických problémov spôsobených

chorobami a škodcami, ale zároveň veľmi pravdepodobne sa bude zvyšovať aj rozsah chradnutia stromov bez jednoznačne určiteľného škodlivého faktoru. Zatiaľ málo známou oblasťou s významným vplyvom na dreviny je napr. vývoj pôd v podmienkach zmeny klímy (Pejchal, 2010)

Za ohrozenie pre stromy, osobitne poškodené a prestárnuté sa môžu považovať silný až búrlivý vietor, ktorý môže spôsobiť zlomy či vývraty týchto stromov. Predpokladané povodne spôsobené dlhodobými zrážkami či náhle záplavy spôsobené prívalovými dažďami môžu poškodiť sadovnícky upravené plochy, vlny letných horúčav zase naopak spôsobiť usychanie vegetácie.

Rovnako je nutné podotknúť, že predpokladaný včasnejší začiatok vegetačného obdobia v jarných mesiacoch neznamená automaticky, že sa odpovedajúcim spôsobom posunie aj koniec obdobia s neskorými jarnými mrazíkmi. Preto sa ukazuje ako veľmi pravdepodobné, že dreviny budú práve naopak dlhšie ohrozené obdobím s neskorými jarnými mrazíkmi, ktoré ich poškodzuje.(ROLOFF a MEYER, 2008). Rovnako stojí za úvahu fakt, že predpokladané zmeny klímy môžu vyvolať alebo zosilniť aj niektoré nežiaduce vlastnosti drevín, napr. schopnosť samovoľného rozširovania u introdukovaných drevín a u niektorých druhov nadobudnutie až invazívneho charakteru.

Dreviny, vysadené do mestských pamiatkových centier , sú silne poznačené už aj v súčasnosti rozličnými nepriaznivými faktormi, ako napr. zhutnenie koreňovej misy, nedostatočný priestor na prekorenenie, nedostatok vlahy. V súvislosti s zmenou klímy a jej dôsledkami je možné očakávať, osobitne u dlhovekých drevín, skorší nástup chradnutia a dožívania. V niektorých prípadoch na Slovensku sa už v súčasnosti ukazuje zvýšený výskyt tracheomykóznych ochorení na pomerne mladých jedincoch javora mliečneho (*Acer platanoides „Globosum*“) priamo v historických centroch spôsobených hubou (*Verticillium*), ako tomu je na Hlavnom námestí v Prešove.

Záver

Zmena klímy, ktorá ná s v nasledujúcich rokoch čaká nám predkladá viaceré výzvy. Mestá a obce nesú zodpovednosť za stav a kvalitu životného prostredia na svojom území. Samotné územné plánovanie a plánovacie nástroje majú tiež do istej miery aj kľúč k zníženiu dopadov zmeny klímy. Niektoré z načrtnutých zásad by sa mali premietnuť aj do pamiatkovej ochrany, osobitne pri rekonštrukciách mestských pamiatkových centier.

Ing. Zuzana HUDEKOVÁ
REC Slovensko
Vysoká 18
811 065 Bratislava
e-mail: rec@changenet.sk
zhudekova@yahoo.com

Príspevok bol vypracovaný v rámci projektov „GRaBS“ a „Euroscapes”, podporených z ERDF Interreg IVC programu

Martin Choma

Spracovanie odpadu z mestskej zelene a mestských parkov

Abstrakt:
OPTIMALIZÁCIA SUROVINOVEJ SKLADBY A NÁVRH BIOREAKTORA NA SPRACOVANIE ODPADU Z MESTSKEJ ZELENE A MESTSKÝCH PARKOV:

Kompostovať môžeme všetky organické látky, ktoré svojimi vlastnosťami vyhovujú STN 465735. Tá stanovuje najvyššie prístupné množstvo stopových toxických prvkov v kompostovateľných odpadoch. Surovinová skladba čerstvého kompostu je hmotnostný pomer jednotlivých odpadov alebo hmôt, ktoré navážame do bioreaktora. Rýchlosť rozkladu rôznych organických zbytkov možno vysvetliť rôznym pomerom C:N. Kompostovacie hmoty s pomerom C:N užším než 10:1 sa rozkladajú veľmi rýchlo a naopak hmoty zo širokým pomerom C:N nad 50:1 sa rozkladajú veľmi pomaly. Pre konečný kompost je optimálny pomer C:N = 30:1.

Kľúčové pojmy: kompost, pomer C:N, veľkosť kompostoviska, bioreaktor

Úvod

Mestá a obce produkujú veľké množstvo kompostovateľného odpadu obsahujúceho trávu, lístie a drevo, ktoré vznikajú z mestskej zelene. Ročná produkcia odpadu zo zelene je na 1 ha cca 15 ton. Tento odpad je po jednoduchej úprave premiešaný so štiepkou a suchým lístím jednoducho kompostovateľný.

MECHANIZMUS VÝBERU VHODNEJ SUROVINOVEJ SKLADBY KOMPOSTU NA ZÁKLADE POMERU C:N

Vhodné suroviny sa určujú rôznymi kritériami, dôležitý je predovšetkým obsah živín (pomer C:N), štruktúra (veľkosť suroviny, max. veľkosť cca 2-5cm) a stupeň vlhkosti. Do kompostu by sa nemali dávať odpady obsahujúce nerozložiteľné prímesi.

Aby sme dosiahli optimálnu kvalitu kompostu a optimálny čas zretia kompostu, potrebujeme nevyhnutne vypočítať percentuálne zloženie základných vstupných kompostovacích surovín [1]. Pri dodržaní podmienok zloženia a homogenity vstupných surovín môžme predpokladať, že pri

Surovina	Vlhkosť (%)	Org.látky (%suš.)	Dusík N (%)	Pomer C:N
lístie	28	91	1,2	38:1
starinazlúk	20	91	0,9	51:1
čerstvátráva	82	86	2,26	19:1
zeleninový bioodpad	85	87	2,00	22:1
drevnáštiepka	40	87	0,3	145:1
odrezkykríkov	65	870,35		125:1

Tabuľka č.1 Tabuľka pre určenie pomeru C:N kompostujúcich surovín

neriadenom priebehu kompostovania je doba dozrievania 3-6 mesiacov v závislosti od ročného obdobia. Pri riadenom kompostovacom procese je každý krok presne načasovaný a má svoje opodstatnenie a celková doba dozrievania kompostu je 6 až 8 týždňov. Optimálnu surovinovú skladbu ovplyvňuje viacero faktorov, z ktorých najväčší význam má správny pomer C : N a počiatočná vlhkosť. Pomer C : N má byť 30:1 a počiatočná vlhkosť 60%. V tabuľke č. 1 je zobrazený pomer C:N

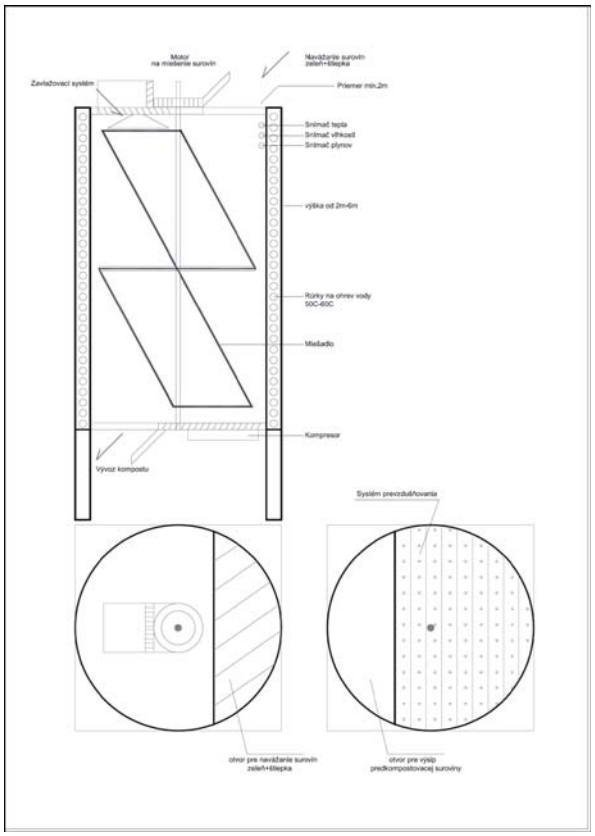
v najpoužívanejších kompostovacích surovinách. Pričom suroviny tipu lístie a starina z lúk sú chudobné na živiny a ostatné suroviny sú bohaté na živiny.

Aby sme pripravili homogénnu zmes na kompostovanie, ktorá sa bude čo najviac približovať reálnej skladbe biologicky rozložiteľného odpadu v našom regióne, použijeme ako surovinu odpad z parkov a zelene, čiže suché lístie, štiepku zo stromov a okrasných kríkov a čerstvú trávu[2]. Na namiešanie správneho pomeru vstupných surovín použijeme tabuľku č.2, ktorá zobrazuje potrebný pomer kompostovaných surovín v percentách vo vzťahu k celkovému objemu kompostovej základky.

	SurovinaA	SurovinaB			SurovinaC	
	kuchyn.odpad	suchélístie	štiepka	zemina	hydin.trus	
zelenin. odpad	20,20,30,30	50,30,10,10	40,20,10,30	40,10,10,40		hydin. trus
suché lístie	10,60,20,10		10,10,10,70		45,30,10,50	zemina
kuch. odpad		50,10,10,30		70,10,0,20	5,45,40,10	štiepka
prasačí hnoj	20,40,20,20	30,40,20,10	10,30,50,10	10,10,40,40	20,0,0,80	čerstvá tráva
čerstvá tráva	70,0,0,30	30,40,30,0	20,20,20,40	40,20,10,30	90,0,10,0	prasačí hnoj
štiepka		0,30,60,10		15,10,75,0	10,0,20,70	kuch. odpad
zemina	20,60,10,10		0,10,10,80		30,10,20,40	suché lístie
hydin. trus	10,50,20,20	10,30,60,0	30,30,30,10	20,10,20,50		zelenin. odpad
	štepka	zemina	kuch.odpad	suchélístie	zelen.odpad	
	SurovinaD					

Tabuľka č.2
surovinová skladba kompostu

NÁVRH BIOREAKTORA PRE KOMPOSTOVANIA OKRASNÝCH DREVÍN A ZELENE Z HISTORICKEJ ČASTI MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE

V samotnom meste Bardejov sa vykonáva kosenie mestskej zelene trikrát ročne prípadne podľa potreby spolu je to 1800 ton zelene, pričom v samotnom širšom historickom centre mesta sa prevádza kosenie zelene až 10 krát ročne z plochy cca 0,4 ha t.j. 6 ton odpadu zo zelene. Pre tento účel som navrhol bioreaktor-komposter o rozmeroch 2,5 x 5 metrov o objeme cca 100 m3 čo postačuje na jednu kosbu v historickej časti mestskej pamiatkovej rezervácie. Do bioreaktoru sa naváža kompostovacia surovina v pomere 70% pokosená tráva a 30% drevená štiepka z okrasných a ovocných drevín v meste. Objem kompostovacej hmoty sa v priebehu dvoch týždňov v bioreaktore zmenší minimálne 2 až 3 krát. Po dvoch týždňoch sa obsah biorektora vyprázdni a zavezie trávou z novej kosby.

Obr.1: Obrázok návrhu bioreaktora

Po dvoch týždňoch sa spracovaná surovina s bioreaktoru odvezie na vyzretie na pásové hromady, ktoré kvôli rýchlejšiemu dozretiu prikrývame geotextíliou (viď.obr.č.2).

Obr.2: kompostovanie na pásových hromadách prikrývaných geotextíliami

OPTIMALIZÁCIA TEPLOTY V KOMPOSTOVEJ ZÁKLADKE

V samotnom kompostovaní je dôležité dodržať teplotné pomery [3]. Vzostup teplôt po premiešaní zložiek čerstvého kompostu svedčí o priaznivých podmienkach pre rozvoj mikroflóry. Ak teplota kompostu nestúpa alebo po podstatnom vzostupe teploty nastane výrazný pokles, je príčina buď v nadmernej vlhkosti obmedzujúcej obsah vzduchu v komposte (prevlhčený kompost tzv. kysne, čo spoznáte poklesom pH a nakyslým zápachom) alebo naopak v nedostatočnej vlhkosti. Komposty s prevahou drevnej štiepky majú vlhkosť 65-70%. Teplotu v bioreaktore zisťuje snímač a na pasových hromadách sa najčastejšie teplota kompostu zisťuje vpichovacím teplomerom. Do siedmeho dňa je potrebné merať teplotu každý deň a dbať na to, aby nepresiahla 65 C od 8 dňa až do ukončenia kompostovacieho procesu stačí robiť merania teploty každý 3-4 deň.V bioreaktore sa prevádza ochladzovanie vodou v rúrkach , ktorá sa môže použiť na ohrev skleníkov alebo úžitkovej vody. V pásových hromadách sa ochladzovanie prevádza primiešaním zeminy. Pri meraní teploty dodržiavame základné zásady:

- vpich sondou viesť kolmo k povrchu hromady, do jej stredu.
- po definovanom úseku od povrchu hromady vpich zastaviť a odčítať ustálenú teplotu, s vedením vpichu pokračovať až do stredu hromady.
- vzdialenosti vpichov po horizontále závisia na celkovej dĺžke hromady.
- jednotlivé miesta meraní na jednotlivých hromadách je potrebné označiť a toto označenie používať po celu dobu základky. Teplota sa upravuje prekopávaním.

OPTIMALIZÁCIA VLHKOSTI V KOMPOSTOVEJ ZÁKLADKE

Mikroorganizmy nachádzajúce sa v komposte potrebujú pre svoj život vodu, preto vlhkosť je parameter, ktorý veľkou mierou ovplyvňuje úspešný priebeh kompostovania. Pri nadbytočnej vlhkosti dochádza k hnilobným procesom. Optimálna vlhkosť je 70 % pórov kompostu zaplnených vodou. V bioreaktore vlhkosť zisťuje snímač, na hromadách sa použije orientačná skúška vlhkosti. Kompostovanú surovinu zoberieme do ruky a pevne zmáčkneme. Pri optimálnej vlhkosti by sa nemala medzi prstami objaviť voda. Pri nedostatočnej vlhkosti sa surovina po otvorení ruky rozpadne. Pri prebytočnej vlhkosti sa pri zmáčknutí objaví medzi prstami voda. Pri zakladaní kompostu volíme skôr nižšiu vlhkosť, ktorá sa dá jednoduchšie upraviť ako výšia. Najjednoduchšia úprava vlhkosti je zavlažovanie. Znižovanie vlhkosti sa prevádza primiešavaním suchého materiálu.

OPTIMALIZÁCIA KYSLÍKA V KOMPOSTOVEJ ZÁKLADKE

Dôležitým ukazovateľom správneho priebehu procesu kompostovania je aj obsah kyslíku v medzerách kompostu, ktorý má byť minimálne 6% objemu. Pri nedostatku kyslíka klesá mikrobiologická aktivita, niektoré mikroorganizmy odumierajú, prechádzajú do anabiózy alebo do anaeróbnych metabolických dráh. Dochádza k spomaleniu až k zastaveniu procesu kompostovania, k

tvorbe nežiadúcich látok a uvoľňovaniu amoniaku a metánu. Nedostatok kyslíka sa odstraňuje v bioreaktore prevzdušňovacím systémom alebo prekopávaním na hromadách.

ZÁVER

Kompostovanie je najstaršia a ekonomicky najpriateľnejšia technológia premeny odpadovej biomasy na kvalitné organické hnojivo - kompost. Pre dodržanie všetkých legislatívnych podmienok kompostovania a pre výrobu kvalitného produktu je nevyhnutné, aby bol proces kompostovania procesom riadeným. Riadenie procesu kompostovania nie je možné bez jeho pravidelného a systematického monitorovania. V bežnej praxi sa jedná hlavne o monitorovanie teploty, pH, vlhkosti a o agrochemické a chemické hodnotenie kompostu podľa požiadaviek STN 46 5735 Priemyselné komposty.

LITERATÚRA

[1]. Branislav Moňok : KOMPOSTOVANIE- príručka o zbere a zhodnocovaní biologických odpadov Vydali: Priatelia Zeme - SPZ Dátum vydania: júl 2005

[2]. PLÍVA,P.; BANOUT,J.; HABART, J.; JELÍNEK,A.; KOLLÁROVÁ,M.; ROY,A.; TOMANOVÁ,D.: Zakládání, průběh a řízení kompostovacího procesu. VÚZT Praha, 2006, 65 stran, ISBN: 80-86884-11-2 3.

[3].PLÍVA,P.; ALTMAN,V.; JELÍNEK,A.; KOLLÁROVÁ,M.; STOLAŘOVÁ,M. Technika pro kompostování v pásových hromadách. VÚZT Praha, 2005, 72 stran ISBN 80-86884-02-3. 13-14. ISSN 1212-7779

Martin Choma
Radničné námestie 16
085 01 Bardejov
martin.choma@bardejov.sk

Ing. arch. Ľudmila Priehodová

Inštitút urbanizmu a územného plánovania URBION, poslankyňa MsZ v Banskej Bystrici.

Zeleň v mestskom prostredí - legislatíva a prax

Abstrakt: Príspevok je zameraný na legislatívne možnosti ochrany zelene ako súčasti pamiatkových území v mestskom prostredí. V druhej časti na príklade z praxe analyzuje proces premeny plochy zelene v pamiatkovej rezervácii v Banskej Bystrici. V závere hľadá východiská pre zmenu „trendov kapitalizácie“ plôch zelene v mestskom prostredí.

Kľúčové pojmy: územný plán, zeleň, pamiatková rezervácia.

Úvod

Zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku v znp. je základnou legislatívou upravujúcou možnosti zachovania zelene v mestskom prostredí.
Ciele a úlohy územného plánovania, §1, ods.1:
Územným plánovaním sa sústavne a komplexne rieši priestorové usporiadanie a funkčné využívanie územia, určujú sa jeho zásady, navrhuje sa vecná a časová koordinácia činností ovplyvňujúcich životné prostredie, ekologickú stabilitu, **kultúrno-historické hodnoty územia**, územný rozvoj a tvorbu krajiny v súlade s princípmi trvalo udržateľného rozvoja.
Územný plán obce, §11, ods.(5) - ÚPN obce ustanovuje:
c) zásady a regulatívy starostlivosti o životné prostredie, územného systému ekologickej stability a tvorby krajiny **vrátane plôch zelene**.
Územný plán zóny, §12, ods.(2) - ÚPN zóny ustanovuje:
h) **umiestnenie zelene**, významných krajinných prvkov a ostatných prvkov územného systému ekologickej stability na jednotlivých pozemkoch.

Vyhláška MŽP SR č. 55/2001 Z.z. o územnoplánovacích podkladoch a územnoplánovacej dokumentácii
Územný plán zóny
§ 8 – Zadanie obsahuje:
j) požiadavky na ochranu **a starostlivosť o životné prostredie, na ochranu a tvorbu prírody a krajiny v urbanizovanom prostredí,** požiadavky na zachovanie a rozvoj prírodného a umelého prostredia,
k) požiadavky z hľadiska ochrany poľnohospodárskeho pôdneho fondu a lesného pôdneho fondu, **prírodných zdrojov, kultúrnych pamiatok, pamiatkovo chránených území** a ich ochranných pásiem, území postihovaných povodňami v záujme civilnej ochrany a v záujme obrany štátu,
§ 13 – Riešenie územného plánu zóny obsahuje:
e) urbanistickú koncepciu priestorového a funkčného usporiadania územia a funkčného využitia pozemkov, urbánnych priestorov a stavieb, najmä na riešenie bývania, občianskej vybavenosti, verejnej dopravnej a technickej vybavenosti, **zelene**, riešenie priestorovej kompozície a organizácie územia,
Záväzná časť ÚPN Z obsahuje:
a) regulatívy priestorového usporiadania a funkčného využívania pozemkov a stavieb,
c) regulatívy umiestnenia stavieb na jednotlivých pozemkoch, urbánnych priestorov s určením zastavovacích podmienok,
e) regulatívy začlenenia stavieb do okolitej zástavby, **pamiatkových rezervácií, do pamiatkových zón** a do ostatnej krajiny.

Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu

Podkladom pre územné plány miest a obcí, v ktorých sa nachádzajú **pamiatkové územia** sú **zásady pamiatkovej ochrany**.

§ 29 Základná ochrana pamiatkového územia

(1) Základná ochrana pamiatkového územia je súhrn činností a opatrení, ktorými orgány štátnej správy a orgány územnej samosprávy v spolupráci s vlastníkmi nehnuteľností zabezpečujú zachovanie pamiatkových hodnôt v území, ich dobrý technický, prevádzkový a estetický stav, ako aj vhodný spôsob využitia jednotlivých stavieb, skupín stavieb, areálov alebo urbanistických súborov a vhodné technické vybavenie pamiatkového územia.

(2) KPÚ, alebo OSO podľa § 35 ods. 3 **vypracúva zásady ochrany pamiatkového územia**, ktoré sú dokumentom na vykonávanie základnej ochrany podľa odseku 1. Zásady sú súčasťou územného priemetu ochrany kultúrnych hodnôt územia, ktorý je podkladom na spracovanie územnoplánovacej dokumentácie podľa osobitného predpisu.

(3) Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie alebo pamiatkovej zóny obsahujú požiadavky na primerané funkčné využitie územia, na zachovanie, údržbu a regeneráciu historického pôdorysu a parcelácie, objektovej skladby, výškového a priestorového usporiadania objektov, prvkov interiéru a uličného parteru, charakteristických pohľadov, siluety a panorámy, archeologických nálezísk, prípadne ďalších kultúrnych a **prírodných hodnôt pamiatkového územia**

(4) Orgán oprávnený schváliť územnoplánovaciu dokumentáciu územia, § 28 a) v ktorom sa nachádza pamiatková rezervácia, pamiatková zóna, nehnuteľná kultúrna pamiatka, ochranné pásmo, archeologický nález alebo archeologické nálezisko evidované podľa § 41, si pred jej schválením vyžiada stanovisko miestne príslušného krajského pamiatkového úradu.

Metodiky:

Zásady a pravidlá územného plánovania (r. 1982)

VÚVA Výskumný ústav výstavby a architektúry Brno, URBION Štátny inštitút urbanizmu a územného plánovania Bratislava

Štandardy minimálnej vybavenosti obcí (r. 2010)

Inštitút urbanizmu a územného plánovania – URBION Bratislava
AŽ PROJEKT s.r.o. Bratislava, REC Slovensko, Ing. Zuzana Hudeková

Metodická príručka špecifikuje základné požiadavky vyplývajúce zo stavebného zákona, vyhlášky MŽP SR č. 55/2001 Z.z. o územnoplánovacích podkladoch a územnoplánovacej dokumentácii a ostatných súvisiacich právnych predpisov platných v SR.

Prvýkrát bola vydaná metodická príručka **„Štandardy minimálnej vybavenosti obcí“ Ministerstvom životného prostredia SR v roku 2002. Metodická príručka z roku 2010 vychádza z pôvodnej ale je aktualizovaná a doplnená o nové údaje a časti.**

Metodická príručka je otvorený a v budúcnosti permanentne dopĺňaný materiál, ktorý má v súčasnosti odporúčací charakter :

- určená je predovšetkým pre obstarávateľov a spracovateľov najmä územného plánu obce a prípadne územného plánu zóny.
- obsahová štruktúra príručky reprezentuje vyšpecifikovanú vybavenosť najvýznamnejších funkčných zložiek v rámci organizmu obce: bývanie, občianska vybavenosť, doprava, **zeleň.**

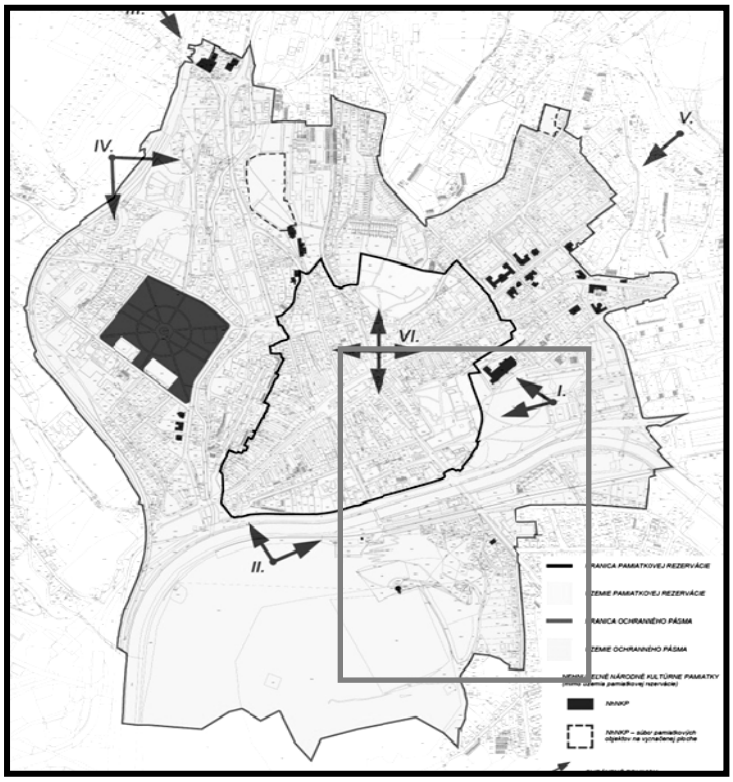
Zeleň patrí k základným zložkám sídelnej štruktúry, pričom je osobitne známy pozitívny vplyv zelene na stav a kvalitu životného prostredia. Životné prostredie v sídlach, osobitne vo väčších mestách sa už v súčasnosti značne odlišuje od okolitej krajiny vo viacerých charakteristikách (teplota, vlhkosť a kvalita ovzdušia a i.). **Zeleň** zohráva hlavnú úlohu v zmierňovaní týchto rozdielov, osobitne za pomoci zlepšovania mikroklímy, produkcie kyslíka, znižovania prašnosti, hluku a pod.

Európska perspektíva územného rozvoja (European Spatial Development Perspective, ESDP) zdôrazňuje v kapitole zameranej na politické ciele a varianty pre územie EU **princíp dostupnosti k**

zeleni a otvoreným priestranstvám, čo zároveň zahŕňa aj potrebu **ochrany a rozvoja menších zelených plôch v mestách, ktoré majú nielen ekologickú ale aj sociálnu funkciu.**
Z hľadiska komplexného pohľadu na urbánnu štruktúru obcí je potrebné **funkčnú zložku zelene vnímať v kontexte verejného priestoru** („open space"), ktorý zahŕňa všetky nezastavané priestory v rámci zastavaného územia mesta alebo obce (námestia, ulice, tradičné parky, zeleň obytných súborov, exteriérové priestory a pod.).
Problematiku verejných priestorov je potrebné transformovať a definovať v právnych predpisoch v oblasti urbanizmu a územného plánovania.

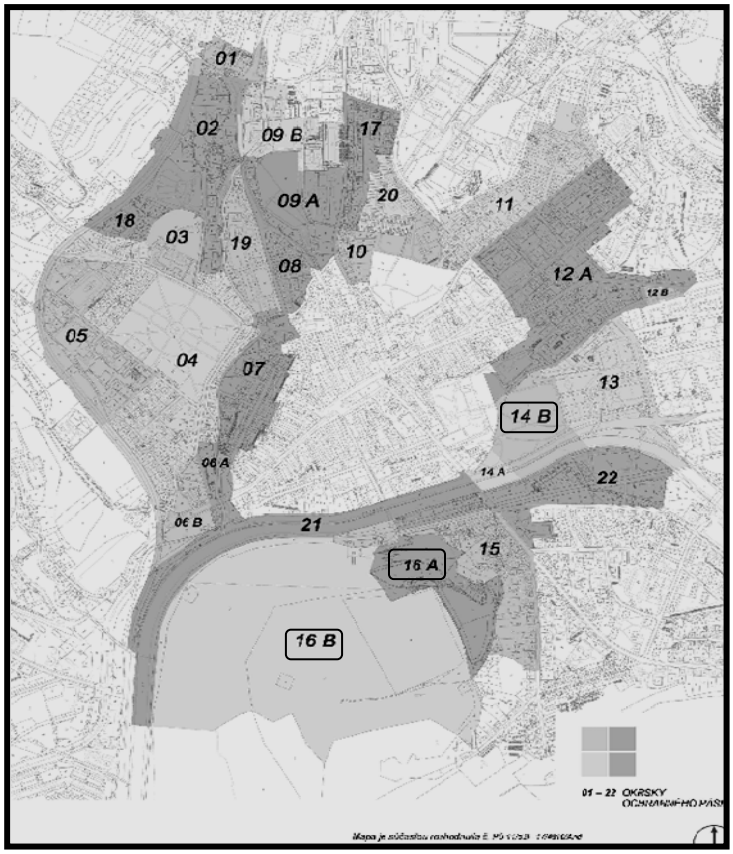
Kritériá pre výber štandardov zelene v sídle: veľkosť a význam sídla, geografická lokalizácia sídla, počet obyvateľov a základné demografické údaje, rozvojové územie miest, súčasná krajinná štruktúra sídla.
Kategórie sídelnej zelene:
- Parky a iné typy verejnej parkovej zelene
- Zeleň v obytných územiach
- **Historická zeleň**

Štandardy v oblasti zelene pre sídla podľa veľkostných kategórií sú orientačné, odporúčané, pričom zohľadňujú trendy vývoja, vychádzajú zo štandardov používaných v zahraničí, ktoré sa osvedčili a s úspechom sa aplikujú. Zároveň sa berie do úvahy zabezpečenie kvality života obyvateľov sídiel nielen v súčasnosti ale aj v budúcnosti (osobitne so zreteľom na zmeny klímy) ako aj **podpora ochrany biodiverzity v urbanizovaných územiach.** Za ekologicky vyvážené sídlo sa charakterizuje viac než **40 - 60% plošný podiel zelene.** Podľa rozličných v súčasnosti známych a dostupných prameňov sa dá skonštatovať, že **priemerná potreba zelene pre zastavané územie obce sa pohybuje okolo 75 m² na obyvateľa.**
V praxi sa však po celospoločenských zmenách od roku 1989 žiaľ stretávame s trendom zmeny vlastníckych vzťahov. Verejné priestory sa stávajú súkromnými a zelené plochy často označované niektorými architektmi ako „nič", alebo „mŕtve plochy" sa menia na zastavané. Zmeniť v územnom pláne plochu zelene na zastavanú plochu už vlastník pozemku väčšinou nemá problém.

Ako príklad z praxe uvádzam zámery **premien verejnej zelene** v pamiatkovej rezervácii a v jej ochrannom pásme v Banskej Bystrici (obr.č.1.), ktoré ešte stále **nenadobudlo platnosť a Zásady pamiatkovej starostlivosti pamiatkového územia Pamiatková rezervácia Banská Bystrica** upravované KPÚ od roku 2005 dodnes...

Obr. č.1. **OP PR Banská Bystrica**, (PÚ SR, 2011) zdroj: www.banskabystrica.sk

V prerokovávanom ochrannom pásme Pamiatkovej rezervácie Banská Bystrica (obr.č.2) sú navrhnuté **podmienky ochrany diferencované** pre vybrané okrsky ochranného pásma nasledovné:

„Okrsok 14B Park pod pamätníkom SNP: *Nová zástavba na území* ***je vylúčená****. Pri zásahoch podporujúcich parkovo-oddychový charakter územia je potrebné overiť koncepciu riešenia zamýšľaných úprav urbanisticko-architektonickou štúdiou, park je potrebné vnímať aj v nadväznosti na architektonické hodnoty samotného pamätníka SNP".*
Obstarávateľ územného plánu neustále presadzuje výstavbu v parku s argumentmi, že treba odhlučniť park od hluku z dopravy – najlepšie stavbami.

Obr. č. 2.
Návrh ochranného pásma PR,
r. 2011, zdroj: www.banskabystrica.sk

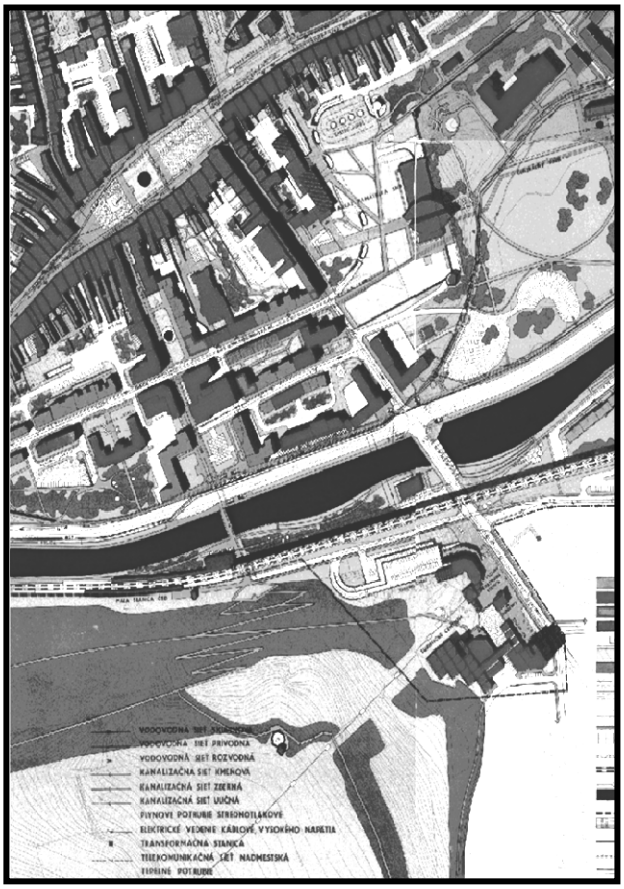
„Okrsok 16 A Kalvária: *Na území je potrebné podporovať obnovu a zachovanie urbanisticky a architektonicky hodnotného areálu Kalvárie ako výrazného krajinno-urbanistického prvku územia. Na území* ***je ďalšia zástavba vylúčená*** *s výnimkou prípadnej výstavby objektov záhradnej a parkovej architektúry pri rešpektovaní dominantného postavenia národnej kultúrnej pamiatky Kalvária (č.2588/1-2) a Krížovej cesty".*
Vlastník pozemku - rímsko-katolícka cirkev presadzuje známy zámer výstavby polyfunkčnej zóny Pod Kalváriou pozostávajúci z bytových domov, ku ktorému paradoxne KPÚ dal súhlas. Zrejmý rozpor medzi odbornými názormi pamiatkarov Pamiatkového úradu SR a KPÚ v Banskej Bystrici. Alebo žeby tu šlo o iné hodnoty ako ochranu hodnôt pamiatkového územia?

*„**Okrsok 16 B Nad Kalváriou:** Na území je potrebné podporovať obnovu a zachovanie urbanisticky a architektonicky hodnotného areálu Kalvárie ako výrazného krajinno-urbanistického prvku územia."*
Aj nad Kalváriou sú pozemky, na ktorých sa v novom územnom pláne navrhuje rozvoj ...

Po viac ako 5 ročnom procese vyhlasovania, rušenia a opätovného prerokovávania, ochranné pásmo PR Banská Bystrica ešte stále nie je platné, čo investorom vyhovuje a snahy o presadzovanie výstavby v tomto území pokračujú úsilím o ich zapracovanie do nového územného plánu mesta, prípadne do Zmien a doplnkov územného plánu aglomerácie Banská Bystrica.

Územný plán CMZ (obr.č.3) bol schválený v roku 1977. V priestore pred Pamätníkom ponechal plochu nízkej zelene pre pohľadové vnímanie dominanty Pamätníka SNP a hradieb s Mäsiarskou baštou.
Zámer zmeny využitia zelenej plochy Zmenami a doplnkami UPN CMZ Banská Bystrica – blok X. v roku 2001 Pamiatkový úrad Bratislava, stredisko Banská Bystrica zamietol z dôvodu **nerešpektovania zásad pamiatkovej starostlivosti** a **zamedzenia pohľadového vnímania kultúrnej pamiatky Pamätníka SNP a tiež kontaktu s mestskými hradbami, ktoré by boli zástavbou znehodnotené** (Ing. Vavrek).

Obr. č.3. **ÚPN CMZ Banská Bystrica**,
(ÚHA mesta, 1977)
zdroj: www.banskabystrica.sk

Pre Pamiatkový úrad SR vypracovala v roku 2004 Urbanisticko – historický výskum územia a zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia odborne spôsobilá osoba Doc. Ing. arch. Jara Lalková, PhD. s kolektívom. Ako požiadavka a dôvod bola uvedená potreba aktualizácie zásad z roku 1989, po celospoločenských zmenách a príprava nového územného plánu.

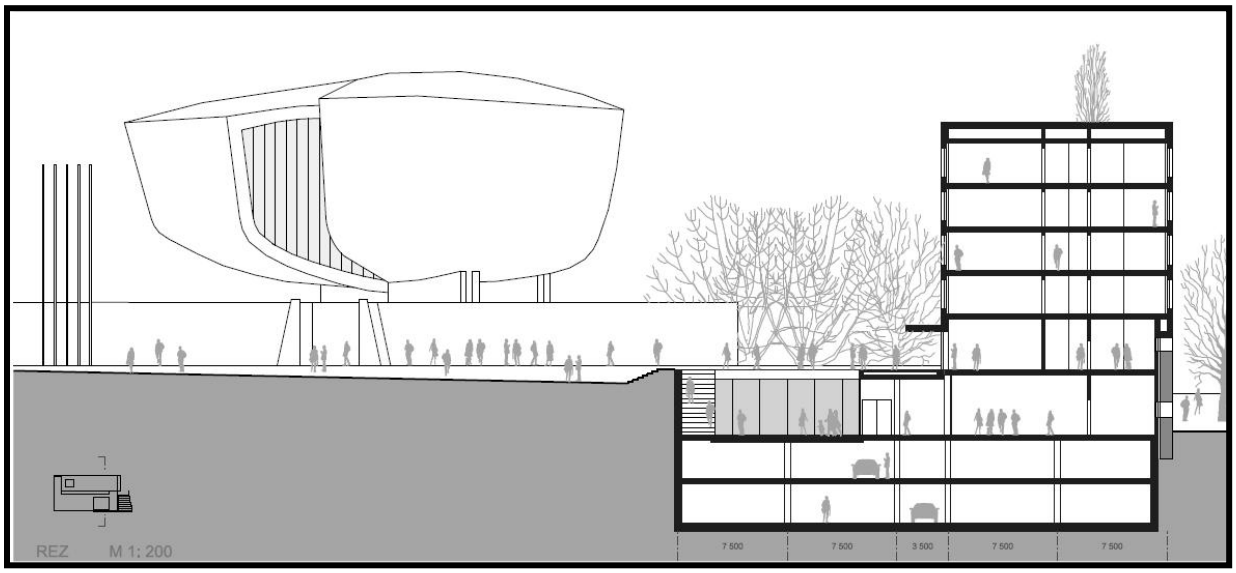
V týchto zásadách je uvedená časť pozemku, ktorá bola súčasťou areálu Múzea SNP označená ako **rezervná plocha č. 6**. (obr.č.4).
Pre rezervnú plochu je uvedený návrh funkčného využitia - *vstupný objekt Pamätníka SNP s informačným strediskom a doplnkovými službami, výškové zónovanie do troch nadzemných podlaží (3p + s). Dotvorenie bloku je nutné preveriť urbanisticko - architektonickou štúdiou s ohľadom na urbanistickú kompozíciu Kapitulskej ulice a spolupôsobenie s významom Pamätníka SNP.*

Obr. č. 4. **Výrez z výkresu rozboru pamiatkových hodnôt objektov a priestorov - Zásady ochrany pamiatkového územia Pamiatková rezervácia Banská Bystrica** (Ing. arch. Jara Lalková, PhD. 2004)
zdroj: http://uradnatabula.banskabystrica.sk/uzemny-rozvoj-mesta

Na označenom území Múzeum zbraní (obr.č.7.) ÚPN CMZ, ZaD XXXVIII. etapa 191 (obr.č.8.), ktorá zahŕňa aj pripravovaný hotel SNP, zásady ochrany PÚ všeobecne nepripúšťajú výstavbu nových veľkoobjemových a výškových stavieb v pamiatkovej rezervácii. V **rezervnej ploche R6,** ktorá tvorí z plochy pre pripravovaný hotel SNP len 50%**,** je povolená výška pre nové objekty len do 3 nadzemných podlaží.
V roku 2005 Múzeum SNP predalo so súhlasom ministerstva pozemok súkromnému investorovi a už v kúpnej zmluve je ako účel uvedený hotel. V tom istom roku KPÚ so zámerom novostavby hotela súhlasil a vydal rozhodnutie, v ktorom upozornil investora na **nutnosť dať zámer do súladu s ÚPD**, pretože v územnom pláne bola plocha určená na verejnú zeleň.

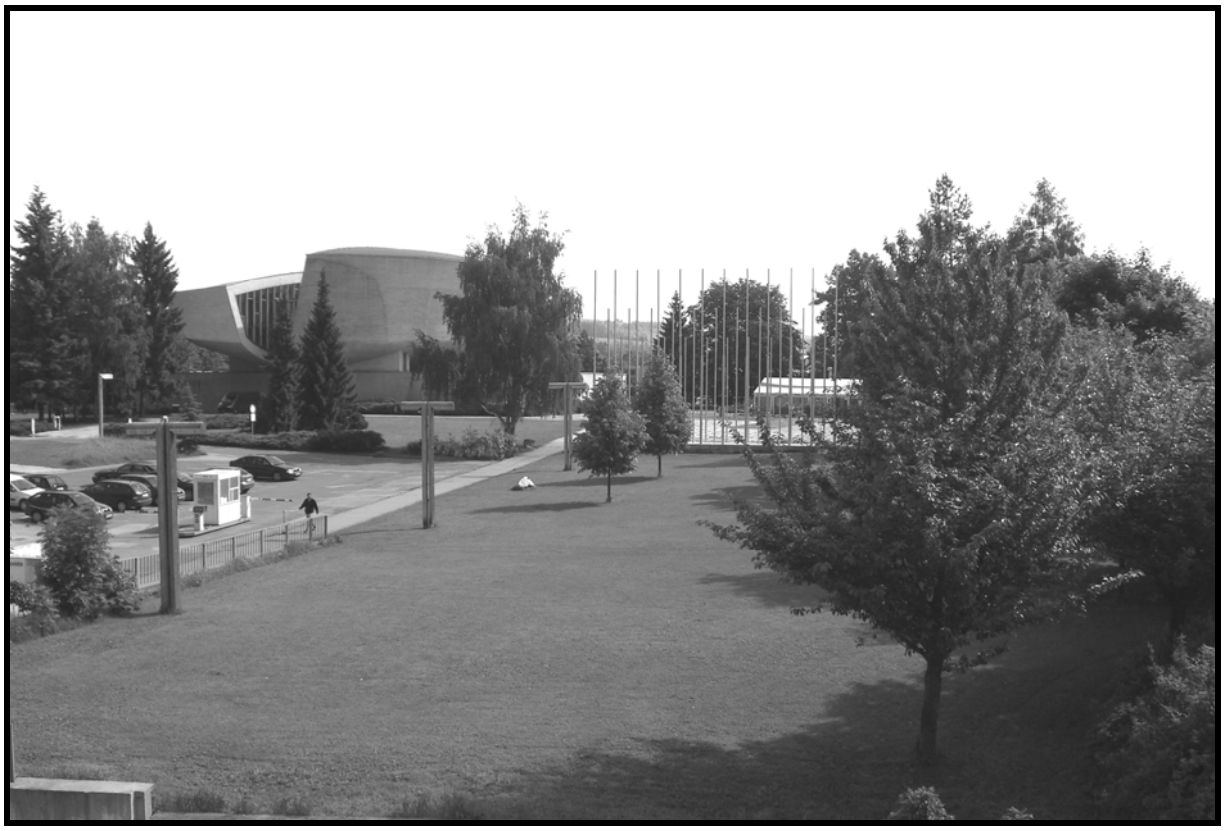
Zmena ÚPD sa začala prerokovávať v roku 2007. V stanovisku z roku 2007 KPÚ k Zmenám a doplnkom uvádza, že vydal vo veci zámeru úpravy nehnuteľnosti v pamiatkovom území Pamiatkovej rezervácie Banská Bystrica svoje rozhodnutie už v roku 2005, v ktorom určil podmienky a regulatívy pre pripravovanú výstavbu. Ďalej KPÚ upozornil, že po schválení návrhu ÚPD je **potrebné upraviť textovú časť metodického dokumentu** - Pamiatková rezervácia Banská Bystrica, Bratislava 2004, Urbanisticko-historický výskum a Zásady ochrany a obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia.
Inými slovami povedané, názor orgánu ochrany pamiatok sa po zmene štatutára diametrálne zmenil z **nesúhlasu na súhlas v rozpore so Zásadami pamiatkovej starostlivosti** vypracovanými odborne spôsobilou osobou. Pamiatkový úrad SR, ani Inšpekcia Ministerstva kultúry SR **v zmene názoru na ochranu kultúrnych pamiatok** a v rozhodovaní KPÚ nevidí žiaden problém.

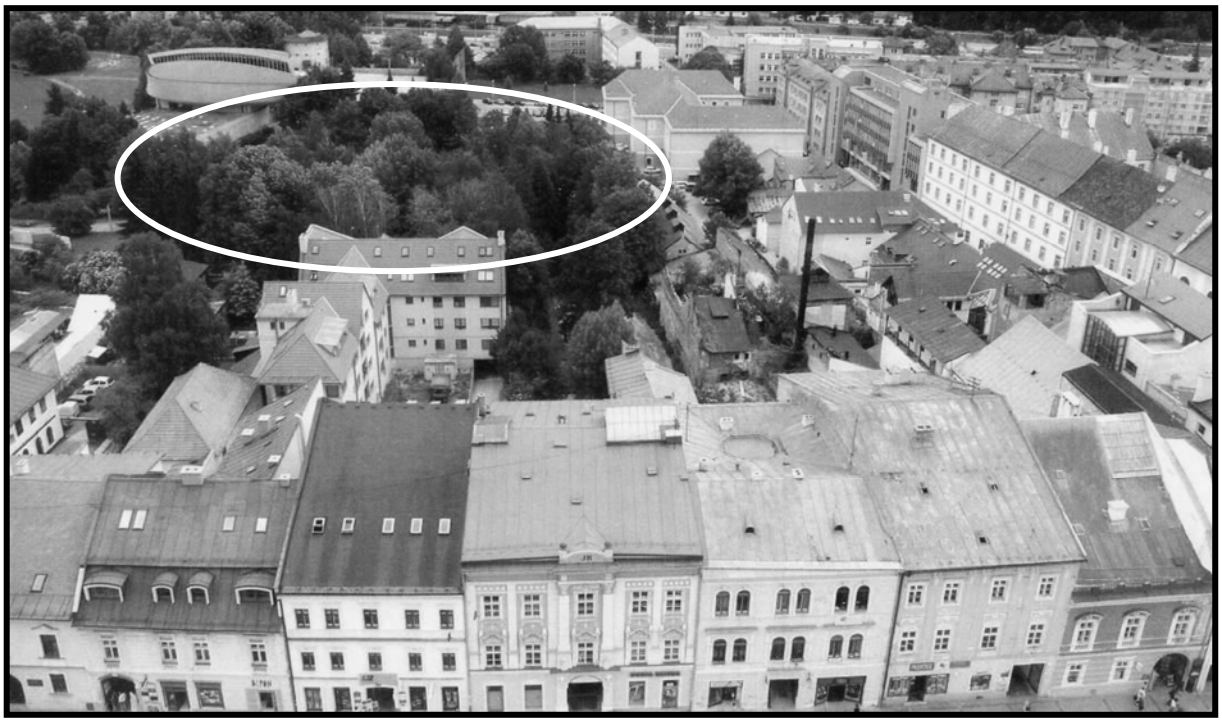
Obr. č. 5. **Víťazný návrh medzinárodnej súťaže**
zdroj: www.sophi-invest.sk

KPÚ v Banskej Bystrici nerešpektujúc Zásady pamiatkovej ochrany PR súhlasil s výstavbou hotela o výške 5 NP (rímsa budovy SSE).

Hmota hotela, jeho výška (5NP zatiaľ v regulatívoch VZN), vjazd do podzemnej garáže cez historické hradby, zakomponovanie hradieb do nového objektu hotela (obr.č.5.) **naozaj nepredstavuje žiadne riziko znehodnotenia kultúrnej pamiatky?**

Obr. č. 6. **Pohľad na pozemok v súkromnom vlastníctve určený na výstavbu hotela SNP**
zdroj: foto - PhDr. Klára Kubičková, PhD.

Obr. č. 7. **Zeleň areálu múzea SNP - expozícia vojenskej historickej techniky**,
zdroj: www.banskabystrica.sk

obr. č. 8. **ÚPN A Banská Bystrica, Zmeny a doplnky XXXVIII. Etapa, lokalita č.191**
zdroj: www.banskabystrica.sk ,

V záväznej časti ÚPN A Banská Bystrica, Zmeny a doplnky XXXVIII. Etapa, lokalita č.191 sa uvádza:

f) Zásady a regulatívy pre starostlivosť o životné prostredie

charakter urbanizácie v riešenom území **nebude** mať zásadný dopad na životné prostredie, **vzrastlú zeleň v maximálnej možnej miere zachovať**, **prípadné výruby nahradiť novou výsadbou v iných náhradných miestach areálu, resp. iných lokalitách** a navrhované spevnené pochôdzne plochy vhodne doplniť o plochy verejnej zelene s drobnou architektúrou.

Podnety na zamyslenie – Ako zmeniť trend kapitalizácie verejnej zelene?

- **V zákone o ochrane pamiatkového fondu** a v zásadách pamiatkovej ochrany pamiatkových území definovať spôsob ochrany zelene.

- **V pripravovanom novom stavebnom zákone** definovať verejnú zeleň v rámci verejných priestorov a zaradiť ju medzi plochy verejného záujmu, prípadne verejnoprospešné stavby

- **Posúdiť možnosť** definovania a spôsobu ochrany historických urbánnych celkov so zachovanou urbanistickou štruktúrou charakteristickou pre rôzne historické obdobia, čo môžu byť aj celky postavené v 20. storočí, pokiaľ majú jasnú urbanistickú koncepciu odrážajúcu obdobie ich vzniku.

- Do legislatívnych noriem zaviesť ukazovatele zelene vo vzťahu k jej schopnosti **absorbovania dažďovej vody v území.**

Ing. Katarína Šimončičová

Mestský výbor Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny, Bratislava

Legislatívna ochrana zelene v centrách miest – problémové okruhy

Abstrakt: Stručný prehľad nedodržiavania zákona o ochrane prírody a krajiny, problémy pri tvorbe a udržiavaní zelene v mestách, zeleň si nevážime, hoci bez nej je život v mestách nemožný.

Kľúčové pojmy: drevina, poškodzovanie, náhradná výsadba, ošetrovanie stromov

Legislatíva

Z právnych predpisov platných v SR vyberám tie, ktoré sú podľa našich skúseností problémovými pri ich dodržiavaní:

1. Zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, platný od 1. 1. 2003 (ďalej len „zákon"), drevinám je venovaná najmä tretia hlava, § 46 až § 49. Z nich vyberám:
   - § 47 ods. 1: Zakazuje sa poškodzovať a ničiť dreviny.
   - § 47 ods. 2: Vlastník (správca, nájomca) pozemku, na ktorom sa nachádza drevina, je povinný sa o ňu starať, najmä ju ošetrovať a udržiavať.
   - § 47 ods. 3: Na výrub dreviny sa vyžaduje súhlas orgánu ochrany prírody, ... súhlas ... sa môže v odôvodnených prípadoch vydať len po posúdení ekologických a estetických funkcií dreviny a vplyvov na zdravie človeka...
   - § 48 ods. 1: Orgán ochrany prírody uloží žiadateľovi v súhlase na výrub dreviny povinnosť, aby uskutočnil primeranú náhradnú výsadbu drevín na vopred určenom mieste, a to na náklady žiadateľa; uprednostňuje pritom geograficky pôvodné a tradičné druhy.
2. Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení:
   - § 4 ods. 3: Obec pri výkone samosprávy najmä vykonáva ...(písm. g) správu a údržbu zelene, (písm. h) utvára a chráni zdravé podmienky a zdravý spôsob života a práce obyvateľov obce, chráni životné prostredie...

Poškodzovanie drevín:

Poškodzovanie drevín je každé konanie alebo opomenutie konania, ktoré môže bezprostredne alebo následne podstatne a trvalo znížiť **ekologické a estetické** funkcie drevín alebo zapríčiniť ich odumretie (§ 17 ods. 2 vyhlášky č. 24/2003 Z. Z., ktorou sa vykonáva zákon – ďalej len „vyhláška"). Za drevinu sa podľa zákona považuje strom alebo ker vrátane jeho koreňovej sústavy.
Rozmohli sa orezy tvaru Y: ostane iba kmeň a časť kostrových konárov, bez koruny, alebo dokonca ostane iba kmeň (obr. 1 a obr. 2). Pri stavebných prácach alebo ukladaní inžinierskych sietí sa veľmi často poškodzujú korene dreviny. Chybou je zrejme nedostatočné sankcionovanie vinníkov.

Pravidelná starostlivosť o dreviny:

Vlastník pozemku (správca, nájomca) je **povinný** sa o drevinu starať, ošetrovať ju a udržiavať. Podrobnosti sú uvedené vo vyhláške. Častou výhovorkou vlastníkov (obec) alebo správcov zelene je (vraj) nedostatok finančných prostriedkov na pravidelnú kontrolu a údržbu, namiesto toho si povinnosť uľahčujú radikálnymi orezmi stromov, raz za čas (za niekoľko rokov). Chybou je, že starostlivosť o dreviny nevykonávajú odborníci – arboristi. Treba dúfať, že v novopripravovanom zákone táto povinnosť (ošetrovať stromy môže iba odborník – arborista) sa objaví.
Zas je chybou, že príslušné orgány takéto porušovanie zákona nesankcionujú, pretože zákon nepozná dôvod – nedostatok finančných prostriedkov – neplnenia si tejto povinnosti.

Zeleň nekapitalizuje – známa a okrídlená veta bratislavskej samosprávy – t. j. každé euro vložené do starostlivosti o zeleň je stratené, nevráti sa v podobe zisku. Naopak, susedná Viedeň hovorí, že každé euro vložené do verejnej zelene, sa vráti viacnásobne. Pokiaľ sa nezmení prístup našich samospráv k zeleni, asi na zdravú zeleň, nové parky, stromoradia, budeme ešte dlho čakať.

Výruby drevín:
Podľa zákona č. 416/2001 Z. z. o prenesení výkonu štátnej správy na samosprávy výruby drevín prešli na obce. Od zaciatku platnosti zákona môžu byť občianske združenia účastníkmi konania (od decembra 2007 už iba zúčastnenými osobami). Naše občianske združenie (Mestský výbor SZOPK) túto možnosť hneď využilo a tak máme skúsenosti z vyše dvoch tisícov správnych konaní týkajúcich sa výrubov drevín v Bratislave.
Ročne sa v Bratislave odsúhlasí na výrub niekoľko tisíc stromov, väčšinou z dôvodu nových stavieb.
Náhradná výsadba za ne je nedostatočná, resp. možno žiadna (zrejme sa nedostatočne kontroluje, či sa uskutočnila). Alebo náhradná výsadba nemá dlhú životnosť, stáva sa, že po pár rokoch sa vyrúbe aj tá (lebo nová kanalizácia, rozšírenie ulice, nový vlastník) – dostala prívlastok: putovná náhradná výsadba.
Pri vydávaní súhlasu sa nedbá na zdravotný stav stromov – väčšinou ide o zdravé stromy, ktoré novej stavbe „zavadzajú“, hoci zákon hovorí, že súhlas sa môže vydať **len po posúdení ekologických a estetických funkcií** dreviny. Proste je taká doba, že stavby majú prednosť pred drevinami. Akurát to nie je v súlade so zákonom...
Príklad: na nábreží Dunaja bol krásny park s vyše 300 drevinami, teraz tam stojí River park! Za obeť tejto stavbe padol aj vyše storočný platan. Ten jediný sa nám podarilo „zachrániť“ tak, že sme jeho korene so zvyškom pňa presadili do záhradníctva Plantago (obr. 3, obr. 4). Dnes, po piatich rokoch má dvoch samostatných „synov“ a z jeho pňa vyrastá „háj“ jeho potomkov (obr. 5).
Podobne sa nám podarilo „presadiť“ lesík Krasovského. Pôvodný lesík Krasovského je už minulosťou – napriek 14-tisícovej petícii, napriek ÚCHO (územie chránené občanmi, kde bola živá reťaz vyše 2 tisícov občanov) sa lesík predal, bol vydaný súhlas na jeho výrub (mimochodom sa krásne staré topole čierne, jedny z posledných zachovalých v Bratislave, s obvodom kmeňa vyše 5 metrov rúbali už v čase vegetačnom). Odrezky z toho topoľa sú zasadené v spomínanom záhradníctve, je z neho krásna alej.
Mimochodom, v čase výrubu lesíka Krasovského (29. – 30. 3. 2008), v ten víkend sa v Bratislave vyrúbalo asi 1500 stromov (rúbalo sa aj v noci, píly nestačili), v Trenčíne padlo krásne ginko...

Historické jadrá miest a historická zeleň
Prevláda názor, že v historických jadrách miest by nemali byť stromy, pretože tam asi voľakedy neboli a okrem toho pre stromy nevidno historické budovy (napr. Hlavné námestie v Bratislave).
V dnešnej situácii, keď sa podnebie mení, zvyšuje sa priemerná teplota, je treba zvážiť, či budeme mať časti miest, kde nebude možné, najmä v lete, existovať, budú ľudoprázdne. Alebo citlivou dosadbou stromov ostanú pre ľudí.
Podľa našich informácií nie je dostatočný výskum historickej zelene (napr. v Bratislave). Pri náhradných výsadbách sa tak sadia stromy nie podľa histórie, ale náhodne. Zlým príkladom je rekonštrukcia Bratislavského hradu, kde ako náhradná výsadba bola uložená výsadba takých druhov, ktoré s historickým hradom nemajú nič spoločné, napr. jedle, smreky, či rôzne farebné kultivary. Ak orgán ochrany prírody pri vydávaní súhlasu na výrub a ukladaní náhradnej výsadby nekomunikuje s pamiatkármi, a samotným pamiatkárom to nevadí – to nie je dobré. Podobne pri revitalizácii Sadu Janka Kráľa v Bratislave sa nová výsadba nekonzultovala s pamiatkármi, hoci Sad je národnou kultúrnou pamiatkou.

Verejná zeleň
Paríž nazýva svoju zeleň „patrimoine arboré“ (stromové dedičstvo), alebo „allié végétal“ (rastlinný príbuzný), u nás je to verejná zeleň, prípadne cestná zeleň (stromoradia v Bratislave) – a vieme, že čo je verejné, to si zväčša neváżime. Možno by stálo za to zmeniť aj u nás vzťah k našej zeleni jej vhodnejším pomenovaním. Lebo stromy, ktoré v mestách máme, sú naozaj naším dedičstvom, o ktoré sa máme starať, lebo sme ho zdedili. Tiež vytvárať nové, aby naši potomkovia mali čo po nás zdediť.

Obr. 1. Nesprávny orez stromu
zdroj: www.arboristika.sk

Obr. 2. Poškodenie stromov nesprávnym orezom
zdroj: www.arboristika.sk

Obr. 3. Storočný platan na zemi
zdroj: archív MV SZOPK

Obr. 4. Presadenie zvyšku platana – jeho torzo vážilo vyše 10 ton
zdroj: archív Ing. arch. Mgr. art. Elena Pätoprstá

Obr. 5. Takto vyzerá storočný platan dnes
zdroj: archív Ing. arch. Mgr. art. Elena Pätoprstá

Ing. Katarína Šimončičová
Mestský výbor Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny
Godrova 3/b
811 06 Bratislava
email: mvszopk@internet.sk
tel.: 0902 112417, 02/5441 3968

Peter Pásztor, Lukáš Sečka*

Park ako potenciálne stavenisko?

Abstrakt

Aktivity developerov postrádajú mantinely. Najnovšie svojimi aktivitami vstupujú do priestorov mestských parkov. Otázkou je, prečo k tomu dochádza, resp. do akej miery bude naša spoločnosť tieto aktivity tolerovať.

Kľúčové pojmy:

mestský park, verejné priestranstvo, EHMK Košice 2013, skrášľovací spolok, architektonická politika

Developeri Auparku dali lekciu celému Slovensku, ako sa dajú likvidovať námestia. Podarilo sa im to, peniaze sú obrovská zbraň. História nás však učí, že obdobia ekonomickej prosperity málokedy bývajú aj kultúrnym eldorádom, skôr naopak. O tom by vedeli svoje pamiatkári. Neviem, či peniaze naozaj zatemňujú mozgy ľudí, ale určite znižujú prah ich citlivosti a kultúrnosti – čo je smutné konštatovanie, najmä ak si uvedomíme fakt, že ochrane pamiatok na Slovensku chýbajú predovšetkým - peniaze... (Akékoľvek úvahy o tom, že ako by to bolo, keby tých peňazí bolo v nami sledovanom segmente dostatok, radšej nechám na poslucháčov...)

Aj keď sa v súčasnosti viac hovorí o akejsi kríze (všetkým tým, ktorí toto obdobie takto vnímajú, vrelo doporučujem zalistovať vo svojich spomienkach a vrátiť sa do obdobia 30 rokov dozadu), som presvedčený, že rovnaké nebezpečenstvo, aké hrozí námestiam, hrozí aj parkom. Pretože developer je už raz od prírody taký – snaží sa akýkoľvek nezastavaný priestor vnímať ako potenciálne stavenisko. A v tomto smere nevynecháva ani parky.

Nie som veľkým znalcom slovenských parkov, ale považujem sa za vnímavého pozorovateľa a mám ten pocit, že upriamenie Vašej pozornosti na nekalé praktiky v tejto oblasti, ktoré sa dejú v Košiciach, môžu byť pre niekoho veľmi poučné.

Košice sú podľa mňa príkladom mesta, ktoré sa v priebehu svojich dejín dosť macošsky postavilo ku všetkému, čo zaváňalo prírodou. Súčasnosť je taká, že nosný prírodný prvok – rieka Hornád, pri ktorej vlastne mesto vzniklo, sa postupom času dostalo do polohy akejsi umelo regulovanej stoky, pretekajúcej priemyselnými areálmi mesta. Z mesta sme vytesnili aj Mlynský jarok, ktorý síce pôvodne vznikol ako industriálny prvok, ale postupne zánikom jednotlivých mlynov a vodných elektrární sa pretvoril na perfektný humanizujúci prvok mesta. Musel však ustúpiť požiadavkám automobilovej dopravy. V 19. storočí, predovšetkým z iniciatívy Skrášľovacieho spolku mesta, vzniklo zopár veľmi zaujímavých parkových priestorov, ktoré sa však prakticky od doby svojho vzniku iba zmenšujú. Priestory, ktoré sa nachádzali kedysi na pokraji mesta, a ktoré slúžili rekreačným účelom (napr. Čermeľ, Bankov) sa natoľko zaľudnili, že dnes ich rekreačnú funkciu vnímame už iba okrajovo. V nedávnom období síce došlo v Košiciach na Útvare hlavného architekta v rámci prípravy podkladov nového územného plánu k pozitívnemu trendu prehodnocovania vzťahu mesta k rieke, ale zrejme je to ešte veľmi dlhá pesnička, ktorá nemá v poslaneckých kruhoch zatiaľ žiadnu podporu a tým ani patričnú realitu.

V ľuďoch však túžba po kontakte s prírodou zostáva a tomu nedokázal zabrániť ani taký deformovaný spoločenský systém, akým bol socializmus, ktorý z titulu „nadmernosti“ obmedzil veľkosť domov, bytov a pozemkov, v dôsledku ktorého došlo k neželateľnému zahusteniu zástavby, na druhej strane k produkcii superhustých nových obytných štvrtí, ktorých istou záchranou mohla byť zeleň, ktorá však sa do týchto priestorov etablováva až teraz 30-50 rokov po ich vzniku! V tom období došlo k zvláštnemu funkčnému zónovaniu miest a ich okolia - v meste sa len býva a pracuje (pritom tam, kde sa býva, sa pre istotu nedá ani garážovať); a tak logicky vznikajú záhradkárske kolónie a chatové oblasti. Parky tým pádom prestávajú plniť svoju základnú funkciu – byť miestom každodennej rekreácie a oddychu. K tomu, aby človek stihol všetko – dom (byt), garáž, záhradu, chatu – sa potrebuje neustále presúvať z miesta na miesto a na nejaký pobyt v parku naozaj nemá čas! Situáciu zachraňujú joggeri, cyklisti, in-line korčuliari a psíčkari – ktorých záujem o park je motivovaný v prvom rade dopravne skľudneným priestorom parku.

Problémom sa v istom období stáva aj bezpečnosť, parky sa žiaľ stali kvôli koncentrácii kriminálnych živlov nebezpečnými priestormi. Poslanci mesta, z ktorých len málokto (pohľad z auta

im to nedovoľuje) vníma park ako pozitívum, navyše vnímajú ich ako požierača časti mestského rozpočtu, ktorý by sa dal – podľa nich – využiť lepšie, napr. na opravy množiacich sa výtlkov na mestských komunikáciách... Suma sumárum, mestské parky sú v takejto atmosfére ohrozené, a odtiaľ je už iba krôčik k tomu, aby tieto priestory začal ktosi vnímať ako potenciálne stavenisko.

To, že táto hrozba nie je iba fiktívna, ale úplne konkrétna, dá sa dokázať práve na príklade Košíc. Začnem parkom v Barci, ktorého časť padne za obeť výstavbe hotela. (Pritom o ich potrebe v meste pri celkovom nezáujme mesta o organizovanie cestovného, resp. turistického ruchu, dosť pochybujem – novorekonštruované hotely Doubletree by Hilton (predtým Slovan alebo Schalkház) a Yasmine (predtým Hutník) zívajú takmer po celý rok prázdnotou a zriadenci hotelov majú príkaz nechať vo večerných hodinách svietiť svetlá v niektorých izbách, aby to tak blbo nevyzeralo...) Za výstavbou hotela je predovšetkým iniciatíva Košického samosprávneho kraja. Budúce stavenisko sa nachádza v centrálnej časti parku a nadväzuje na jeden z dvojice kaštieľov, ktoré sú historickými dominantami areálu (obr. 1,2). Faktom je, že pozemok vyčlenený pre výstavbu je vo vlastníctve KSK, ale historicky je aj táto časť takou istou súčasťou chráneného parku, ako ten ostatok! Nemám presnú informáciu, že koľko stromov (a ešte akých!) padne v súvislosti s týmto počinom, zatiaľ, napriek protestom skrášľovacieho spolku, ale aj iných občianskych združení, sa v príprave stavby veselo, a s požehnaním pamiatkárov, pokračuje.

Obr. 1 Kaštieľ v Barci – súčasný stav
Zdroj: Fotoarchív autora

Obr. 2 Rešovský, Viničenko: Rekonštrukcia a dostavba kaštieľa v Barci - 5* Hotel
Zdroj: http://reality.etrend.sk/komercne-nehnutelnosti/z-kastiela-v-barci-5-hotel-.html, on-line: 26.7.2011

Smutný osud čaká zrejme Mestský park pri stanici. Tento priestor, ktorý vznikol vo väzbe na príchod Potiskej železnice do Košíc r. 1860. V tom období sa javila potreba doriešenia „prázdneho“ priestoru medzi mestom a železničnou stanicou, ktoré mesto na popud skrášľovacieho spolku odkúpilo od rodiny Fischerovcov pre potreby verejného parku. Park, ktorý sa dlho nazýval Széchényi ligetom bol desiatky rokov pýchou mesta a jeho ozajstnou vstupnou bránou, napriek tomu, že tu naďalej pôsobila vodná elektráreň a mlyn (elektráreň zanikla v rokoch 70-tych dvadsiateho storočia, mlyn zhorel cca o 10 rokov skôr). Začiatkom dvadsiateho storočia sa časť parku vyhradila športovým účelom, hlavnou budovou športovísk sa stal tzv. korčuliarsky pavilón od architekta Sándyho (z r. 1909

– obr. 3). Na jeho športových plochách sa striedavo hral v lete tenis a v zime sa korčuľovalo (ešte aj začiatkom 60-tych rokov).

Obr. 3 Sándy: Korčuliarsky pavilón v Mestskom parku Košice – 1909
Zdroj: Podklady súťaže Mestský park Košice 2009, ÚHA Košice

V r. 1957 - 1960 sa podľa návrhu Ing. arch. Ladislava Greča, neskoršieho hlavného architekta mesta, postavila na druhom konci tenisového areálu Mestská plaváreň (obr. 4, 5) s pridruženým letným kúpaliskom. V princípe architektonicky zdarilá realizácia (dnes, napriek svojmu zlému stavebno-technickému stavu je predmetom záujmu pamiatkárov) bola postavená z katastrofálne nekvalitných materiálov, ktoré doba vzniku ponúkala. Prakticky v tom istom období uprostred parku, na mieste súčasného jazierka, bol postavený tzv. pavilón s veľmi „výstižným“ názvom Bagdad, zariadenie Parku kultúry a oddychu, ktoré slúžilo, aj s priľahlou terasou a altánkom tanečným zábavám mládeže. O architektonickej úrovni tohto pavilónu by som sa nerád zmieňoval. Vzhľadovo pripomínal skôr sklad stavebného materiálu, než kultúrne zariadenie (jeho oblúkové zastrešenie bolo z modrého vlnitého sklolaminátu). Našťastie ťažkým nájazdom košických teenagerov nedokázal dlho vzdorovať a jeho posledné ostatky boli likvidované pri realizácii jazierka v parku v polovici 90-tych rokov.

Obr. 4,5 Greč: Krytá plaváreň v Mestskom parku Košice – 1960
Zdroj: Podklady súťaže Vodný svet – Stará krytá plaváreň Košice 2010, ÚHA Košice

V r. 2009 bol dokončený podľa návrhu architektov Kobana, Koreňovej a Pacáka nový obytný dom (podľa stavebného povolenia malo ísť o príležitostné bývanie pre športovcov a športovo relaxačné centrum) v tesnom susedstve krytej plavárne (stalo sa obydlím košických prominentov, včítane bývalého predsedu NR SR). Nechcem posudzovať architektúru danej budovy, ale Slovenská komora architektov jej vo svojej súťažnej prehliadke Cena za architektúru 2010 v kategórii bytových

domov ocenilo CE.ZA.AR – om! Osobne si myslím, že táto budova predovšetkým skvelo „parazituje“, resp. ťaží zo svojej exkluzívnej polohy v parku (obr. 6,7). Zároveň je však prvým rukolapným dôkazom, že začala tvrdá privatizácia priestorov Mestského parku.

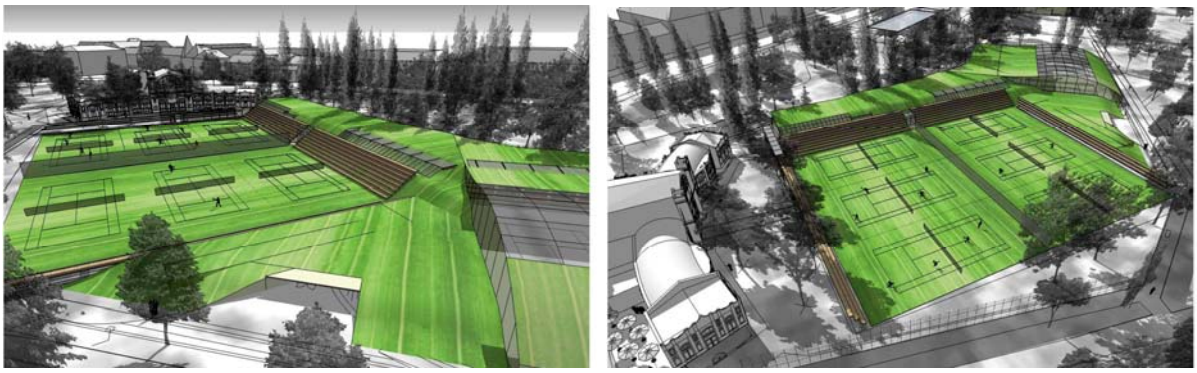

Obr. 5, 7 Koban, Koreňová, Pacák: Bytový dom v Mestskom parku Košice – 2009
Zdroj: Fotoarchív autora

Už predtým bol tou istou spoločnosťou, ktorá realizovala bytovku, sprivatizovaný celý areál tenisového areálu, včítane korčuliarskeho pavilónu. Ako k tejto privatizácii tohto predtým mestského majetku došlo, nie je známe. Známe je len to, že prakticky tí istí ľudia pripravujú pokračovanie tejto privatizačnej story a pripravili v priestore bývalých športovísk koncepciu výstavby tenisovej dvojhaly a nadväzného športového hotela (ďalší hotel – pre koho?) s podzemnými parkoviskami pod celou plochou terajších tenisových kurtov (obr. 8,9,10)! Trúfalosť? Nekultúrnosť? Asi nie, veď sa to deje s požehnaním všetkých inštitúcií, včítane Pamiatkového úradu... Je to však o to viac zarážajúce, že súčasne s prípravou hotela a tenisovej dvojhaly prebieha aj príprava obnovy samotného Mestského parku (ako jednej z hlavných aktivít Európskeho hlavného mesta kultúry 2013) na základe víťazného súťažného návrhu, ktorý v danom priestore s takouto aktivitou vôbec nepočítal!

Obr. 6 Koban, Pacák: City park center, Mestský park Košice, Hotel a tenisová dvojhala – SITUÁCIA
Zdroj: Podklady súťaže Mestský park Košice 2009, ÚHA Košice

Obr. 7, 10 Koban, Pacák: City park center, Mestský park Košice, Hotel a tenisová dvojhala – VIZUALIZÁCIE
Zdroj: Podklady súťaže Mestský park Košice 2009, ÚHA Košice

Mesto má viacero ďalších parkov a parčíkov a ja s obavami sledujem ich osud. Nedávno ma napadla myšlienka, ktorú som sa snažil čo najrýchlejšie zahnať a aj tu ju vyslovujem s určitými obavami, aby sa jej náhodou niekto nechytil: medzi dómom a divadlom je relatívne veľký voľný (nezastavaný) priestor – čo ak príde niekto s nápadom, že by tam bolo dobré niečo postaviť? Aj on dostane zelenú? To naozaj sa nedá ubrániť tlaku rozbehnutého valca kapitálu?

Z histórie vieme, že vždy existovali a existovať aj budú rôzne zvrátené nápady – z rozprávania starších kolegov architektov viem, že napr. existoval niekedy v 60-tych rokoch 20. storočia, v období akéhosi očarenia možnosťami modernej architektúry, koncept územného plánu Košíc, ktorý predpokladal, že priestor okolo dómu sv. Alžbety, kaplnky sv. Michala, Urbanovej veže a Štátneho divadla (teda takmer celej dnešnej Mestskej pamiatkovej rezervácie!) bude zbúraný a nahradený architektúrou novou (asi panelákmi...)! Som rád, že na túto úroveň Košice predsa len neklesli. Žiaľ, nevidím však žiadnu garanciu toho, že v budúcnosti sa tak nestane!

Agresivita nekultúrnych developerov, zdá sa, že nemá hranice. To, čo predviedol investor Auparku v Košiciach pri tzv. „záchrane“ predsunutého renesančného bastiónu na začiatku 3. tisícročia je pre mňa osobne jedným z vrcholov nekultúrnosti.

Dnes sa tu síce rozprávame o parkoch, ale je to iba akási špička ľadovca danej problematiky – aj to možno iba pre túto malú skupinu ľudí, dnes viac-menej vytesnenú na okraj spoločnosti. O týchto veciach má však zmysel hovoriť iba v právnom štáte, ktorý má záujem o názor odborníkov. Nie som si celkom istý, či Slovensko je takouto krajinou, pretože napr.:

- sme krajinou, v ktorej je možné prakticky hocikde postaviť hocičo a aj keď by sme o tom pomaly všetci boli presvedčení, že to tam nemá byť, aj tak sa to nikdy neodstráni (to, že sa to nakoniec udeje v nejakom parku, teda v našom spoločnom verejnom priestore, zrejme nikoho netrápi);
- sme krajinou, ktorá zatiaľ nepochopila, že jej budúcnosť nie je a ani nemôže byť v poskytovaní dočasných montážnych priestorov svetových výrobcov automobilov, ani vo výstavbe prázdnych priemyselných parkov, ani v poľnohospodárskej výrobe, na ktorú v princípe nemáme žiadne podmienky;
- sme krajinou, ktorá svojím rôznorodým charakterom a množstvom zaujímavostí a pamätihodností je predurčená k tomu, aby mohla byť rajom cestovného ruchu; je to zároveň naša jediná reálna cesta zachovania vlastnej kultúrnej identity v rámci globalizovaného sveta okolo nás – k takejto stratégii zatiaľ žiadna vláda nedospela a žiadna z nich nevytvára podmienky pre to, aby sme sa krajinou cestovného ruchu stali;
- sme azda poslednou krajinou v rámci Európskej únie, ktorej vláda zatiaľ neprijala svoj vlastný koncept architektonickej politiky (napriek tomu, že komora architektov už pred mnohými rokmi predostrela a pravidelne predostiera každej novej vláde jej koncept), pretože zrejme nepochopila, že je predpokladom zachovania vlastnej kultúrnej identity, bez ktorej jej samotná existencia stráca hlbší zmysel.

Faktom zostáva, že parky Košíc, tieto dôležité verejné priestranstvá a dôkazy našej kultúrnosti, sú v ohrození. Napriek tomu, že jedným zo základných strategických cieľov európskych hlavných miest kultúry (ktorým by sa mali stať aj Košice v r. 2013), je rozvoj verejných priestranstiev, ku ktorým

parky nesporne patria. R. 2013 bude zrejme pre Košice z tohto pohľadu aj rokom testovacím – a to z kultúrnosti. Rád by som veril tomu, že tento test zvládneme.

Developeri košického a žilinského Auparku dali lekciu celému Slovensku, ako sa dajú likvidovať námestia, napriek tomu, že sa im do cesty priplietli nejaké pamiatky. Nedovoľme, aby podobný osud stihol naše parky!

Autori textu

*** prof. Ing. arch. Peter Pásztor, PhD.** (*1948) je vedúcim Katedry architektúry Technickej univerzity v Košiciach, mimoriadnym profesorom na Politechnike Rzeszowskej (PL) a zároveň spolumajiteľom Architektonickej kancelárie Drahovský, Pásztor a spol. v Košiciach

*** Ing. arch. Lukáš Sečka,** (*1984) je absolventom Fakulty umení Katedry architektúry Technickej univerzity v Košiciach z roku 2010, v súčasnosti denným doktorandom na Stavebnej fakulte TUKE a zároveň členom kolektívu Architektonickej kancelárie DPA v Košiciach

prof. Ing. arch. Peter Pásztor, PhD., e-mail: pasztor.peter@dpa.sk, tel.: +421 915 916 983
Ing. arch. Lukáš Sečka, e-mail: lukas.secka@gmail.com, tel.: +421 902 101 152

Ing. arch. Eva BORECKÁ, PhD.

Autorizovaný architekt SKA

Proces tvorby a výsledok revitalizácie námestia v Častej.

Abstrakt: Obec Častá, nachádzajúca sa v Bratislavskom samosprávnom kraji bola až donedávna typickou predstaviteľkou slovenských obcí a mestečiek s rozľahlou asfaltovou plochou, ktorá dotvára jej centrum. Príspevok sa zaoberá projektom a realizáciu revitalizácie námestia, návratom zelene a vodného toku do stredu obce a jeho pozitívnym dopadom na oživenie spoločenských aktivít v obci.

Kľúčové pojmy: revitalizácia, obec, zeleň, vodný tok

Úvod

Cesta a vodný tok boli v minulosti jedným z rozhodujúcich faktorov pre vznik osídlenia pod hradom Červený Kameň. Existencia obce Častá je písomne doložená z roku 1296.
Časť Hlavnej ulice, severovýchodne od kostola sv. Imricha, sa rozvinula neskôr, až v 14.-15. storočí po osídlení nemeckými kolonistami. Okolo Štefanovského potoka pretekajúcom týmto územím sa vyformovalo úzke šošovkovité námestie, lemované jednopodlažnými domami obchodníkov, remeselníkov, vinohradníkov. Z príkazu Maximiliana II boli v roku 1567 Častej udelené privilégia mestečka s pravidelnými trhmi. Trhová tradícia prežila až do polovice 20. stor. Podľa spomienok pamätníkov, v prvej polovici 20. stor. námestím voľne pretekal potok, ktorý sprevádzala hrušková a orechová alej. Tok dotváral charakter obce a prispieval k príjemnému vzhľadu centra. Plocha námestia mohla byť súvisle dláždená lomovým kameňom, zvyšky dlažby sa našli 30 cm pod úrovňou súčasného terénu.

Zásadné politické, hospodárske a kultúrne zmeny v druhej polovici 20. stor., spôsobili degradáciu stredu obce. Živé trhové námestie sa zmenilo na parkovisko, najmä tranzitujúcich kamiónov, autobusovú zastávku a príležitostné stanovisko kolotočov. Postupnými úpravami sa stred obce začal meniť, potok -významný biologický vodný koridor bol preložený do potrubia , orechové stromoradie bolo vyrúbané. Prieskumy a rozbory spracované k územnému plánu roku 1992 označili vodný tok ako silne znečistený tuhými a tekutými odpadmi, s návrhom na jeho vyčistenie a revitalizáciu. Verejná zeleň bola zanedbaná, prerastená náletovou a spontánne dosádzaná.

Územný potenciál

V katastri obce leží Hrad Červený Kameň, ktorý je cieľom oficiálnych štátnych návštev, domácich a zahraničných turistov v počte 100 000 ľudí ročne a vytvára príležitosť pre zvýšenie turistického ruchu v obci. Obec spolu s ďalšími susediacimi obcami má potenciál rekreačného územia pre obyvateľov Bratislavského a Trnavského kraja. V programe rozvoja vidieckeho turizmu je napojená na Malokarpatskú vínnu cestu. Tvorí zázemie pre rekreačnú oblasť Častá – Papiernička, s významným hotelovým zariadením, ktoré sa otvára aj širšej verejnosti. Pre zanedbanú infraštruktúru Častá nemala možnosť využiť všetky spomínané príležitosti vo svoj prospech. Z veľkého počtu návštevníkov hradu samotnú obec navštívilo malé percento turistov.

Stav námestia pred revitalizáciou

Od druhej polovice 20. storočia sa stav námestia nezmenil. Začiatkom roku 2010 bola severná strana námestia parkoviskom s asfaltovým povrchom, na južnej strane boli vjazdy do domov po neupravenom rastlom teréne. Zhromažďovacia plocha pred kostolom bola čiastočne vysypaná štrkom, plocha okolo sochy sv. Františka Xaverského bola pokrytá asfaltom. Problémom boli zastaralé a chýbajúce inžinierske siete, resp. vzdušné vedenia križujúce priestor námestia. Výsadba vysokej a nízkej zelene bola nekoncepčná. Prevahu výsadby tvorili dreviny, ktoré neboli charakteristické pre

túto krajinnú oblasť- tuje, ihličnany. Pri kostole a v zákrute pri soche sv. Františka boli lipy z obdobia prvej polovice 20. storočia. Vodný tok bol odvedený do potrubia a plnil funkciu neoficiálnej stoky.

Príprava projeku revitalizácie námestia

Riešenie územia stredu obce bolo v súlade s návrhom územného plánu z roku 2006, kde je doporučené: „V centre obce vybudovať prieťah ako bulvár s predpokladom neskoršieho skľudnenia Hlavnej ulice a vytvorenia skutočného námestia obce. (ods.2.11.2 str. 46)“

Revitalizácia námestia vzišla zo súťaže v roku 2008, podľa zadania vypracovaného poslancami obecného zastupiteľstva. Zadanie sa odvolávalo na výzvu Ministerstva výstavby SR pre čerpanie prostriedkov z Fondov EU, ktorá stanovila obsah a finančný rozsah realizácie. Riešené územie sa rozkladalo po oboch stranách cestnej komunikácie č. II/502, bolo vymedzené na SZ strane námestia od Fándlyho ulice po Novú ulicu, na JV strane od Záhradníckej po Novú ulicu (po zákrutu so sochou sv. Františka Xaverského). V rámci revitalizácie bolo plánované upraviť spevnené plochy, výsadba zelene, rekonštruovať verejné osvetlenie, osadiť prvky parkového mobiliáru a vybudovať lávku cez potok.

Hlavnou myšlienkou projektu revitalizácie bola obnova pôvodnej funkcie námestia, ako spoločenského centra obce. Obohatením námestia mal byť otvorný vodný tok, táto úprava bola plánovaná z vlastných prostriedkov obce. Návrh otvorenia celej dĺžky koryta v časti námestia bol už v štúdii. Po pripomienkach, v ktorých obyvatelia považovali potok za bariéru so znečistenou vodou, bolo otvorenie toku zredukované na tretinu jeho trasy námestím.

Návrh

Centrum určuje kultúrnu a spoločenskú identitu sídla, jeho zapamätateľnosť. Úlohou bolo vytvoriť jednoduchými prostriedkami flexibilné prostredie, s jasnými prevádzkovými vzťahmi. V tomto prípade, hlavnú kompozičnú aj komunikačnú os vytýčil smer vodného toku a šošovkovitý tvar námestia.

Revitalizácii námestia predchádzala výstavba splaškovej kanalizácie, z tohoto dôvodu bola väčšina vysokej zelene vyrúbaná. Navrhli sme koncepčnú výsadbu stromoradia po oboch stranách štátnej cesty, ktoré vizuálne oddelilo cyklochodník, peší a dopravný ťah. (obr.1)

Pozdĺž peších chodníkov boli navrhnuté záhony kvitnúcich kríkov a trvaliek. (obr.2), V ohybe potoka na námestí sme umiestnili širšiu lávku pre peších, orientovanú na os námestia.

Spolupráca s občanmi

Projekt bol v rozpracovanosti predložený verejnosti na pripomienkovanie. V záujme projektanta bolo získať čo najviac podnetov. V komunite absentovala historická pamäť, mladým obyvateľom chýba osobná skúsenosť o živote v obci v minulosti, na ktorý si spomínali starší. Preto aj pri príprave projektu sa spoľahli na svojich volených zástupcov a projektantov. Podľa záujmových skupín v zastupiteľstve, prevažovali raz požiadavky na veľké parkovisko uprostred obce, inokedy park alebo kanalizáciu, ktorá bola obecnou prioritou. Predmetom diskusie bolo najmä otvorenie vodného toku.

Hlavným argumentom oponentov bola zlá kvalita vody potoka, do ktorého ústila nepovolená splašková kanalizácia z okolitých domov s tým, že námestím bude pretekať stoka. Dôsledkom otvorenia potoka by však bola aj ľahká identifikácia znečisťovateľov .

Ďalším argumentom proti revitalizácii námestia bola strata pohodlného parkovania pred obchodmi.

Zvláštne protesty proti výrubu vysokej zelene v obci nezaznamenali.

Realizácia

Predpokladáme, že realizácia ukončená na jar roku 2011 vyhovuje väčšine, aj keď obyvatelia musia rešpektovať určené pravidlá a obmedzenia. Pred samotnými prácami na úprave námestia, obec v tejto časti dobudovala okrem kanalizácie všetky inžinierske siete a preložila vzdušné vedenia do zeme. Námestie slúži najmä pre peších, k čomu boli nutné neskoršie úpravy zo strany obecného úradu, nekorešpondujúce s architektonickým návrhom- najmä v počte a tvare betónových zábran proti vjazdu áut. Kompromisom je aj súčasné využitie cyklochodníka na parkovanie.

Čiastočne otvorený Štefanovský potok preteká stredom obce a kvalita vody sa podstatne zlepšila . Breh je spevnený lomovým kameňom a časť parkovo upravená výsadbou trvaliek. Prístup k vodnej hladine je po kamenných schodoch.(obr.3) Ostatná, prekrytá trasa potoka je naznačená v línii

stromoradia a pásu trávnika. Na severnej a južnej strane námestia sú vysadené nové stromoradia z globóznych javorov. Vysoká aj nízka zeleň bola navrhnutá a vysadená z rastlinných druhov, ktoré sa vyskytujú v danej oblasti- javor, slivka, čerešňa, vŕba, lipa, skalník, popínavý vinič alebo z bežne sa vyskytujúcich trvaliek v záhradách- levanduľa, jazmín, hortenzia, hostia a plochy trávnika. Dominantné lipy boli vysadené pred historickými objektami – kostolom, kde doplnili chýbajúce jedince v stromoradí aj pred Fuggerovymi domom v zákrute .V ohybe toku na námestí je vysadená vŕba. Nová sadová úprava je okolo sochy sv. Františka Xaverského s dvoma pôvodnými lipami. Vytvorilo sa malé námestie lemované kvitnúcimi stromami –slivkami. Línie kvitnúcich kríkov pri pešom chodníku sú vytvorené z jazmínu, skalníka, doplnené skupinami hortenzií. Oživaním mal byť popínavý divý vinič. Jednotlivé spevnené plochy námestia sú upravené odlišne podľa významu. Plochy pred historickými objektmi –kostolom, Fuggerovým domom, sú vybudované z lomového kameňa- andezitu. Na severnej strane -v strede námestia je betónová dlažba v kombinácii s obrazcami zo žulovej kocky, vjazdy a vstupy do domov sú dláždené prírodným kameňom -žulovými kockami a lomovým kameňom. Upravili sa chodníky a vjazdy na južnej strane námestia, s použitím kombinácie asfalt so žulovými kockami a betónovou dlažbou. Lavičky a smetné koše sú tradičného vzhľadu. Na mieste pôvodného stĺpa hanby je replika.Tradične je riešené aj zábradlie okolo potoka. Lávka cez potok je navrhnutá tak, (obr.4) aby slúžila ako príležitostné pódium pre obecné podujatia. Na pešej zóne aj cestnej komunikácie je inštalované úsporné osvetlenie.
Revitalizácia námestia mala pozitívny vplyv na ďalšie aktivity. Občania rekonštruujú domy na námestí s predpokladom otvorenia obchodných prevádzok a oživenia pešej zóny. Organizujú sa spoločenské akcie -oslavy 1. mája, hodové slávnosti, po 60. rokoch tradičný jarmok.

Záver

Zhmotnením myšlienky projektu je jeho realizácia a k tomu konštatovanie, že komunita napriek počiatočnej nedôvere námestie prijala . V súčasnosti sa začal proces jeho dotvárania a prispôsobovania obyvatelmi a predstaviteľmi obce. Výhrady ktoré boli k možnosti parkovania, vyriešila obec vyčlenením plochy v blízkosti námestia.
Problémom celej realizácie zostáva údržba. Z pôvodnej jesennej výsadby v roku 2010, nenáročných druhov prežili iba stromy, ostatná nízka zeleň čiastočne vyhynula, hoci boli vysadené bežné a odolné druhy. Príčinou, okrem slabého výsadbového materiálu a nedostatočnej údržby, je vo veľkej miere devastácia obyvateľmi, ktorí jazdia bicyklami a autami cez zelené plochy. Snahou obecného úradu, je hľadať možnosti nápravy a zlepšenia a plánuje obnoviť výsadbu na jeseň 2011.
Tento fakt kladie otázku ako projektovať a budovať námestia tak, aby vyžadovali minimálne prostriedky na údržbu, resp. vplývať na obyvateľov, aby úsilie venované príprave a vynaložené investičné prostriedky nevychádzali nazmar.
Nevhodné úpravy na potoku, kde sa do krytej časti koryta dostali naplaveniny, spôsobili v roku 2006 v strede obce záplavu. V roku 2011 sa situácia zopakovala, sprevádzaná prívalovou vlnou z Malých Karpát. V súvislosti s aktuálnymi záplavami nie len na západe Slovenska, zaznelo aj z najvyšších miest jasné stanovisko za otvorenie, kontrolovanie a údržbu vodných tokov a návrhy na prinavrátenie vodných tokov do stredu obce.

Realizácia dostala zvláštne ocenenie za citlivú rekonštrukciu od AINOVA-Partneri pre dedičstvo.

Obrázky

obr. 1: Častá –severná časť námestia s výsadbou javorového stromoradia so zakrytým potokom (máj 2011)
zdroj: fotoarchív Evy Boreckej

Obr.2 Častá, detail výsadby na námestí (apríl 2011)
zdroj: fotoarchív Evy Boreckej

Obr. 3 Otvorenie koryta Štefanovského potoka v časti námestia. (marec 2011)
zdroj: fotoarchív Evy Boreckej

Obr. 4 Lávka cez potok tvorí pódium pre malé obecné podujatia. (november 2010)
zdroj: fotoarchív Evy Boreckej

Odkazy
Autori projektu námestia
Architektonický ateliér
Ing. arch. Ladislav Borecký
Ing.arch. Eva Borecká, PhD.
Riešenie sadových úprav : ing. Katarína Staníková

Autor textu

Ing.arch. Eva Borecká, PhD.
Autorizovaný architekt SKA
Júnová 15, 831 01 Bratislava
e-mail : atelier_borecky@stonline.sk
tel. 0903 192 508

Sú mestá pre ľudí ? alebo úloha MVO v ochrane historického prostredia miest

Abstrakt:
Cieľom článku je poukázať na nevyhnutnosť existencie, odbornej a pravidelnej údržby, zmysluplného využívania a vhodnej formy interpretácie zelene a vody v mestskom prostredí. V článku je predstavená práca neziskovej organizácie Národný Trust n.o., najmä jej aktivity týkajúce sa problematiky historickej zelene. Ako konkrétny príklad je uvedený kultúrno-vzdelávací projekt „Víkend historických parkov a záhrad Bratislavy“.

Kľúčové pojmy:
Národný Trust n.o., historické prostredie miest, Víkend historických parkov a záhrad Bratislavy, práca s verejnosťou

Národný Trust n.o. - krátke predstavenie

Národný Trust n.o. je mimovládna nezisková organizácia, ktorá tento rok oslávila svoje 15. narodeniny. Hlavným poslaním organizácie je podpora ochrany a zmysluplného využívania kultúrneho a prírodného dedičstva Slovenska. Po právnej stránke rôzne fungujúce ale napriek tomu filozofiou a cieľmi veľmi podobné mimovládne organizácie typu Národný Trust predstavujú vo svete veľmi úspešné modely ochrany a trvaloudržateľného využívania a spravovania lokalít kultúrneho a prírodného dedičstva tej ktorej krajiny. Najstarší Národný Trust - *The National Trust for England, Wales and Northern Ireland* bol založený troma viktoriánskymi filantropmi (Octavia Hill, Robert Hunter, Canon Hardwicke Rawnsley) v roku 1895 vo Veľkej Británii.

Národné Trusty spolupracujú už viac ako 40 rokov a táto vzájomná spolupráca viedla v roku 2007 k založeniu formálnej siete Národných Trustov s názvom *International National Trusts Organisation tzv. INTO* so sídlom v Londýne. Sme veľmi radi, že patrónom siete sa tento rok stala jeho výsosť *Prince Charles, knieža waleské (obr. 1).*

Každý druhý rok sa zástupcovia Národných Trustov z celého sveta stretávajú na pravidelných konferenciách s názvom International Conference of National Trusts. Tento rok v dňoch 10.-16.10.2011 to už bude štrnáste stretnutie, ktoré sa uskutoční v meste Viktória v Kanade. Národný Trust n.o. zo Slovenska sa od začiatku aktívne zapájal do vytvorenia danej siete a v súčasnosti je jej hrdým členom. Viacej informácií o aktivitách a formách práce uvedenej siete nájdete na stránke http://internationaltrusts.org/ .

Národný Trust n.o. sa od svojho vzniku v roku 1996 venoval tvorbe koncepčných materiálov a politík záchrany či sprístupňovania kultúrneho a prírodného dedičstva na národnej, regionálnej či lokálnej úrovni. Počas pätnástich rokov fungovania organizácie sa väčšina našich praktických projektov týkala problematiky záchrany a duševného sprístupňovania pamiatok ľudovej architektúry, technických pamiatok ako aj historickej zelene – parkov a záhrad. Tieto kategórie kultúrnych pamiatok podľa nás patria k najohrozenejším kategóriám kultúrneho a prírodného dedičstva a ich strata je v našej krajine bohužiaľ na dennom poriadku.

Nakoľko názov dnešnej konferencie je Voda a zeleň v historických centrách miest, chcela by som hovoriť o našich aktivitách najmä v danom kontexte.

Zeleň a voda ako súčasť moderného urbánneho priestoru

Voda i zeleň, ktoré tak navzájom súvisia a myslím si, že sa o nich často nedá hovoriť oddelene, plnia nenahraditeľné funkcie v našich mestách. Bez zelene a vody v meste by kvalita života obyvateľov v danom meste bola veľmi nízka resp. život by nebol možný.

Napriek tomu z vlastnej skúsenosti a práce v danej oblasti vidím, že kvalitnej a zdravej zelene a udržiavaných vodných plôch v niektorých našich mestách nachádzame stále pomenej. Dôsledkom úbytku zelene a vodných plôch v mestách či mestečkách je narastajúci hluk z dopravy, prach, teplo, ale aj jednotvárnosť zástavby. To všetko významnou mierou zvyšuje zaťaženie ľudí stresom. Situácia sa zhoršuje najmä v centrách väčších miest.

Tam kde chýba zeleň a voda nenájdeme spokojné matky s deťmi, nie sú tam oddychujúci starí ľudia, nie sú tam vtáky, nie je tam život. Napriek tomu sa rekonštruujú námestia, kde jedinou zeleňou je zeleň v prenosných kvetináčoch, kde voda nemá cez „skvelo“ vyzerajúcu dlažbu šancu preniknúť do

pôdy ale rýchlo odtečie do najbližšej kanalizácie. Tieto veľmi podobné a dokonale vydláždené námestia, v lete prehriate slnkom sú miestami kde Vás to neláka, aby ste si posedeli o oddýchli (Martin, Nové Mesto nad Váhom, Svätý Jur, Litptovský Ján).

Z námestí sa často stali len akési spojovacie plochy, cez ktoré sa ľudia ponáhľajú z miesta na miesto, nie sú tu žiadne vhodné oddychové zóny. Stromy, ktoré dodávajú každému námestiu typický tvar a pohodu tu chýbajú.

Bohužiaľ väčšina projektov rekonštrukcie centier sa začína vyrúbaním stromov, zelene, ktoré sa neskôr nahrádzajú novými mladými stromčekmi alebo už spomínanou prenosnou zeleňou v kvetináčoch, ktoré však zďaleka neplnia tie isté funkcie ako pôvodné stromy.

Prečo presne vtedy, keď sú k dispozícii peniaze na tzv. veľké projekty sa zrazu zistí, že zdravotný stav drevín je nevyhovujúci ? Je samozrejme pravda, že choré a nebezpečné dreviny je treba ošetriť a poprípade odstrániť. Tento argument odborníkov, ktorý väčšinou zvíťazí nad argumentmi obyvateľov miest, že stromy na ich námestí vytvárajú príjemnú atmosféru je teda určite opodstatnený ale podla mňa by sa mal využívať pravidelne a nielen pri celkových rekonštrukciách námestí a s nimi spojenom relatívnom dostatku finančných prostriedkov !

Argument odborníkov (použitý v meste Kremnica), že pri rekonštrukcii námestia je potrebné vyrúbať aj zdravé stromy, pretože inak by vraj námestia bolo „kostrbaté“ je podľa mňa však veľmi otázny resp. nedostatočne vystvetlený. Namiesto tohto diskutabilného a veľmi subjektívneho estetického hľadiska by sa podľa mňa v čase reálneho úbytku lesných ekosystémov do úvahy mali vziať úplne iné hodnoty, ktoré zdravé jedince starších stromov predstavujú pre obyvateľov a návštevníkov miest. Tieto hodnoty opísali už viaceré vedecké štúdie a články ako napr. Klíma a mezoklíma mesta – rešerš vedeckých poznatkov s aplikáciou na podmienky mesta Zvolen, kde sa spomína, že iba porast dostatočnej hustoty a veľkosti dokáže tlmiť mnohé klimatické extrémy v mestách.

Na základe vyššie uvedených skutočností si teda kladiem nasledovné azda rečnícke otázky: Sú dnešné mestá a ich centrá naozaj myslené a plánované pre ľudí ? Pre koho vlastne upravujeme a rekonštruujeme centrá našich miest ?? Prečo dnešná výstavba tak často stráca faktory a meradlá, ktoré berú do úvahy skutočnú formu a spôsob života človeka ? Prečo mestá degradujú svoje prírodné prostredie a tým pádom aj fyzické či duševné zdravie svojich obyvateľov ?

Áno, čo sa týka budúcej údržby betónových verejných plôch tá bude jednoduchšia a na financie a ľudské zdroje nenáročnejšia. Veľmi dobre to vidíme v mestách, kde do dnešných dní zostali či už viac alebo menej historické parky a záhrady a k nim patriace vodné plochy (Lednické Rovne, Liptovský Hrádok), vidíme ako sa samosprávy či iní správcovia uvedených lokalít dostávajú do každodenných problémov s ich pravidelnou údržbou. Rovnako voda, ktorá bola dušou či akousi tepnou mnohých parkov a záhrad sa pomaly vytráca resp. rýchle odtečie do kanálov, zmenili sa geomorfologické pomery, priľahlé územia sa zastavali novými budovami, dômyselné vodné systémy vyschli, zanikli, zaniesli sa.

Ľudia si však začínajú uvedomovať, že časom sa v meste nebude dať dýchať a žiť. Ľudia sa chcú cítiť dobre vo svojom meste a často sa spoliehajú na to, že to niekto za nich vyrieši.

Samozrejme máme organizácie, ktoré podľa zákona majú vo svojej správe zeleň či vodu, zo zákona im vyplýva povinnosť starať sa o tieto nenahraditeľné prvky urbánneho prostredia. Určení správcovia však mávajú veľmi často limitované možnosti, či sa to už týka finančných alebo ľudských zdrojov. Napriek existencii stále väčšieho počtu tzv. zelených, ekologických či filantropných a sociálne orientovaných firiem je záujem a možnosti podpory ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva zo strany súkromného sektora na Slovensku stále nedostatočné resp. nepravidelné.

Čo teda ponúka v riešení danej problematiky tretí sektor ? Čo konkrétne ponúka naša organizácia Národný Trust n.o. ?

Priatelia historických parkov a záhrad a ich Víkend historických parkov a záhrad Bratislavy

Ako som už v úvode spomínala Národný Trust n.o. sa predovšetkým venuje najviac ohrozeným kategóriám kultúrneho dedičstva v našej krajine, ku ktorým určite patria aj historické parky a záhrady či historická zeleň ako taká. Hoci by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že riešenie problémov historických parkov a záhrad a historickej zelene závisí (spolu ich môžeme nazvať plochy historickej zelene – ďalej PHZ) predovšetkým od množstva financií na ich obnovu a údržbu, určite sa tieto nevyriešia bez podpory a úzkej spolupráce s verejnosťou, s ľuďmi, ktorí sú užívateľmi týchto

priestorov, a práve z tohto dôvodu sa Národný Trust n.o. rozhodol v roku 2006 založiť pracovnú skupinu *„Priatelia historických parkov a záhrad“* .

Táto pracovná skupina pozostáva z odborníkov v danej oblasti ako aj nadšencov a dobrovoľníkov, ktorým nie je ľahostajný osud PHZ na Slovensku.

Hlavným cieľom tejto skupiny je podnecovať záujem o PHZ všetkými prostriedkami, vhodnými na zachovanie tohto typu kultúrneho a prírodného dedičstva a na jeho lepšie poznanie a cenenie; pomôcť vedeckému výskumu, šíreniu informácií a ich medzinárodnej výmene, publikovaniu odborných a popularizačných diel, viesť obyvateľstvo k rešpektovaniu, chápaniu prírody a historického, resp. kultúrneho dedičstva.

Našou úlohou je:

- sústrediť ľudský a odborný potenciál na zistenie reálneho stavu PHZ Slovenska
- hľadať a navrhovať komplexné riešenia problémov PHZ
- vytvorenie databázy PHZ a subjektov, ktoré sa tejto problematike venujú z rôznych hľadísk
- systematický monitoring PHZ a aktualizácia údajov
- organizovanie medzinárodných a domácich odborných, ale i spoločenských programov a podujatí
- vytváranie predpokladov a nástrojov na financovanie obnovy a údržby PHZ na Slovensku

A pretože zďaleka nestačí problém riešiť len na úrovni odborníkov, veľmi dôležité úlohy by mala pracovná skupina NT plniť aj smerom k verejnosti.

V tejto oblasti je potrebné:

- začať a viesť celospoločenskú diskusiu o význame a hodnotách PHZ pre spoločnosť
- pomáhať pri tvorbe vhodných spôsobov ich interpretácie a prezentácie
- upozorňovať ľudí na existenciu významných a krásnych parkov, stromov v ich okolí, motivovať všetkých k ich poznávaniu a aktívnej ochrane
- budovať povedomie u investorov, ktorí by mohli významne podporiť proces obnovy PHZ
- poskytovať konzultácie a poradenstvo vlastníkom a správcom PHZ

Viac informácií o našej pracovnej skupine nájdete na stránke www.historickeparky.nt.sk

Na ilustráciu aktivít našej pracovnej skupiny „Priatelia historických parkov a záhrad“ stručne uvediem príklad projektu, ktorý sme realizovali v Bratislave.

Národný Trust n.o. v rámci spomínanej pracovnej skupiny „Priatelia historických parkov a záhrad“ v rokoch 2007, 2008 ako aj tento rok (po dvojročnej prestávke) úspešne zrealizoval výchovno-kultúrne podujatie s názvom *„Víkend historických parkov a záhrad Bratislavy“*.

Vznik podujatia bol inšpirovaný podujatím podobného charakteru s názvom *„Open Garden Squares Weekend“*, ktoré od roku 1998 organizuje britská organizácia London Parks and Gardens Trust, ktorá bola aj našim hlavným zahraničným projektovým partnerom. Podujatím v Londýne sa inšpirovali aj organizátori podobných víkendov v Dubline, Edinburghu, Lisabone či Prahe, preto podujatie postupne nadobudlo medzinárodný rozmer. Na Slovensku sa podujatie organizuje aj v Nitre.

Sme veľmi radi, že tento rok záštitu nad podujatím prevzal pán primátor Milan Ftáčnik a že hlavným partnerom podujatia bolo Hlavné mesto SR Bratislava.

Realizácia takéhoto druhu podujatia sa však neobišla bez podpory a pomoci mnohých ďalších partnerov, ktorí sú zodpovední za jednotlivé čiastkové úlohy. Celkovo sa na projekte zúčastnilo 20 partnerských organizácií či inštitúcii (presný zoznam je uvedený na konci textu). Podujatie by nebolo možné zrealizovať aj bez obetavej práce mnohých nadšencov a dobrovoľníkov. Títo boli dopredu vyškolení organizátorom podujatia.

Hlavným cieľom všetkých ročníkov podujatia bolo podobne ako v meste Londýn atraktívnou formou predstaviť obyvateľom a návštevníkom mesta Bratislavy kultúrno-historické, spoločenské, prírodné a zdravotno-rekreačné hodnoty historických parkov a záhrad nášho mesta. Našou snahou bolo cez pochopenie unikátnych hodnôt historických parkov a záhrad zapojiť ľudí do ich aktívnej ochrany. Parky a záhrady sme chceli predstaviť predovšetkým ako dôležité kultúrno-historické dedičstvo mesta, no zároveň sme pripomenuli aj viaceré významné hodnoty, ktoré parky a záhrady pre celú verejnosť predstavujú, napr. aj ako súčasť mestského prostredia s pozitívnym vplyvom na

duševné a fyzické zdravie obyvateľov, či z hľadiska vytvárania a udržiavania priaznivých mikroklimatických pomerov alebo zadržiavania vody v mestskom prostredí.

Keďže sa jedná o výchovno-spoločenské podujatie mimoriadnu pozornosť sme venovali naplneniu jeho výchovno-vzdelávacieho obsahu. Prostredníctvom tlačených materiálov, poskytovaním netradičných sprievodcovských služieb (na úlohu sprievodcov sme są snažili v spolupráci s viacerými odborníkmi pripraviť študentov zo Strednej odbornej školy záhradníckej Gustáva Čejku v Malinove) organizovaním umeleckých, scénických a hudobných predstavení, ako aj formou odborných konzultácií, environmentálnej výchovy či lesnej pedagogiky sme sa usilovali návštevníkom priblížiť a ozrejmiť rôzne aspekty a hodnoty historických parkov a záhrad. Mienili sne tak docieliť nové vnímanie a chápanie problematiky historických parkov a záhrad. Návštevníkov podujatia sme upozornili aj na skutočnosť, že nie je dôležitý len rast počtu parkov a záhrad, ale že v súčasnosti musíme sledovať aj kvalitu už existujúcich plôh zelene a ich dostupnosť pre všetkých obyvateľov mesta.

Program a forma realizácie VHPZB je zameraná aj na prácu s mladými ľuďmi, v ktorých vidíme nielen dnešných užívateľov ale aj budúcich ochrancov a zveľaďovateľov historických záhrad a parkov.

Naše podujatie VHPZBA ponúklo tento rok aj unikátnu príležitosť navštíviť okrem verejne prístupných parkov a záhrad ako sú napr. Grassalkovichova záhrada, Medická záhrada, Sad Janka Kráľa či Horský park, aj pre verejnosť bežne neprístupné väčšinou súkromné parky a záhrady. Po prvý raz vo svojej novodobej histórii bola pre verejnosť otvorená kedysi slávna Bratislavská či Arcibiskupská záhrada - súčasná Záhrada Úradu vlády SR! Odborný výklad procesu obnovy a reštaurovania unikátnej vilovej záhrady bol pre návštevníkov pripravený v súkromnej záhrade na Hlbokej č. 8, ktorá v minulosti patrila talianskemu kamenárskemu majstrovi V. Brunissovi a aj dnes svojim vzhľadom pripomína nádherné toskánske záhrady. O tom, ako sa z kamenného dvora stala zelená oáza v historickom centre Bratislavy, sa návštevníci dozvedeli v paláci Motešických na Laurinskej ulici č.7, kde sa v súčasnosti nachádzajú aj kancelárie novovzniknutého Bratislavského okrášľovacieho spolku.

Spolu bolo v roku 2011 do projektu zapojených nasledovných 9 lokalít: Grassalkovichova záhrada, Medická záhrada, Sad Janka Kráľa, Horský park, Lisztova záhrada (Univerzitná knižnica v Bratislave), Záhrada Úradu vlády SR (tzv. bývalá Bratislavská záhrada), Františkánska kláštorná záhrada , záhrada na Hlbokej č. 8, záhrada (dvor) – pri paláci Motešických na Laurinskej ulici.

Aktivity, ktoré sa realizovali v jednotlivých lokalitách:

Medzi „už odskúšané“ aktivity patrili sprievodcovská činnosť študentov zo Strednej odbornej školy záhradníckej Gustáva Čejku v Malinove, environmentálna výchova pre deti a rodiny s deťmi, ukážky ošetrovania drevín, lesná pedagogika, výstava umeleckých prác súvisiacich s danou problematikou, športové aktivity, hry a vedomostné súťaže pre deti, ukážky aranžovania a pestovania rastlín, učenie tancov, čítanie literatúry, stretnutia a diskusia so zaujímavými ľuďmi, hudobná produkcia atď.

Ďalšími aktivitami , ktoré sme počas podujatia realizovali boli výstava bonsaiov spojená s ochutnávkou čajov, zbierka a vystavenie „historických - dokumentačných“ fotografií parkov a záhrad zo súkromných zbierok návštevníkov podujatia, burza kníh a domácich rastlín, predaj byliniek, organizovanie piknikov a ochutnávky gastronomických špecialít.

Našim zámerom bolo organizovať aktivity, ktoré sa svojim charakterom a formou hodia do takéhoto typu prostredia a poukázať na možnosti citlivého spôsobu využívania parkov a záhrad v našom meste.

Na niektorých lokalitách bolo samozrejme vhodné vzhľadom k ich rozmeru, špeciálnym bezpečnostným opatreniam či forme vlastníctvu možné len samotné „otvorenie“ resp. poskytnutie sprievodného slova a informačného textu.

Súčasťou podujatia bola aj malá vedomostná súťaž „Poďte s nami do záhrady“. Účastníci podujatia dostali pracovné hárky, na ktorých museli správne odpovedať minimálne na tri otázky z deviatich a zároveň podmienkou zaradenia do zlosovania o hodnotné ceny bola návšteva a vypočutie si výkladu našich sprievodcov v troch parkoch a záhradách, ktoré boli zapojené do podujatia. Záujem o súťaž bol veľmi vysoký.

Forma realizácie podujatia:

Celkovo podujatie trvalo tri dni. Súčasťou podujatia bol aj medzinárodný seminár s názvom Voda v urbanizovanom prostredí, ktorý bol určený predovšetkým odborníkom v danej problematike. Slávnostné otvorenie podujatia sa konalo v sobotu 4. júla 2011 aj za účasti p. Primátora M. Ftáčnika. Toto slávnostné otvorenie poskytuje dobrú príležitosť pre všetkých partnerov, podporovateľov a dobrovoľníkov, ktorí pomáhajú pri realizácii podujatia stretnúť sa osobne a vymeniť si na neformálnej pôde svoje skúsenosti a poznatky a pomáha vytvárať pocit vlastníctva a spolupatričnosti k danému podujatiu. Samotné aktivity na jednotlivých lokalitách prebiehali v nedeľu 5. júna 2011.

Prezenácia a medializácia podujatia

Pre účely prezentácie podujatia boli vytvorené nasledovné propagačné materiály:

- plagát k podujatia
- program podujatia
- upútavky v médiách
- pozvánky na slávnostné otvorenie a medzinárodný seminár
- vlastná stránka na facebooku
- rozdávanie programu podujatia študentami priamo v uliciach BA
- v spolupráci s Hlavným mestom SR bola pripravená samostatná tlačovú konferenciu k podujatiu. jeden

Návštevnosť podujatia:

cca. 5000 ľudí za deň.

Stručné zhodnotenie:

Vzhľadom k vysokému záujmu o podujatie a zapájania są návštevníkov do jednotlivých aktivít môžeme povedať, že ľudia sa zaujímajú o problematiku ochrany a zmysluplného využívania prostredia,v ktorom žijú. Treba im však vytvoriť priestor na realizáciu na možnosť aktívneho zapojenia sa do riešenia problémov. Ľudia jednoznačne vnímajú potrebu existencie zelených a vodných plôch v mestskom prostredí a sú aj ochotní sami aktívne prispieť, pokiaľ majú informácie a možnosti zapojiť sa.

Zoznam partnerov zapojených do podujatia:

Hlavný organizátor podujatia:
Národný Trust n.o. (v rámci svojej pracovnej skupiny Priatelia historických parkov a záhrad)
Hlavný partner podujatia:
Hl. Mesto SR Bratislava
Ďalší partneri:
Jednotlivé mestské časti, na ktorých území sa budú odohrávať aktivity podujatia (Mestská časť BA – Staré Mesto, Mestská časť BA – Petržalka)
Úrad vlády SR
Stredná odborná škola záhradnícka Gustáva Čejku v Malinove
Univerzitná knižnica v Bratislave
Pamiatkový úrad SR
International Women´s Club so sídlom v Bratislave
Spoločnosť pre záhradnú a krajinnú tvorbu
Liga za duševné zdravie
Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave
Fakulta architektúry STU
Nadácia Horský park
Bratislavský okrášľovací spolok
ISA Slovensko
Keltieg
Liga za duševné zdravie
CarniHerba
PHC Garáže s.r.o.
Regionálne environmentálne centrum
Lesy SR, š.p.

Obrázky:

obr. 1: Členovia siete INTO na stretnutí s princom Charlesom
22.júna 2011 v Clarence House v Londýne
zdroj: fotoarchív INTO

obr. 2: Návštevníci podujatia so sprievodcom v záhrade Úradu vlády SR
zdroj: fotoarchív Národného Trustu n.o.

obr. 3: Výuka tancov a práca s deťmi v Grassalkovichovej záhrade
zdroj: fotoarchív Národného Trustu n.o.

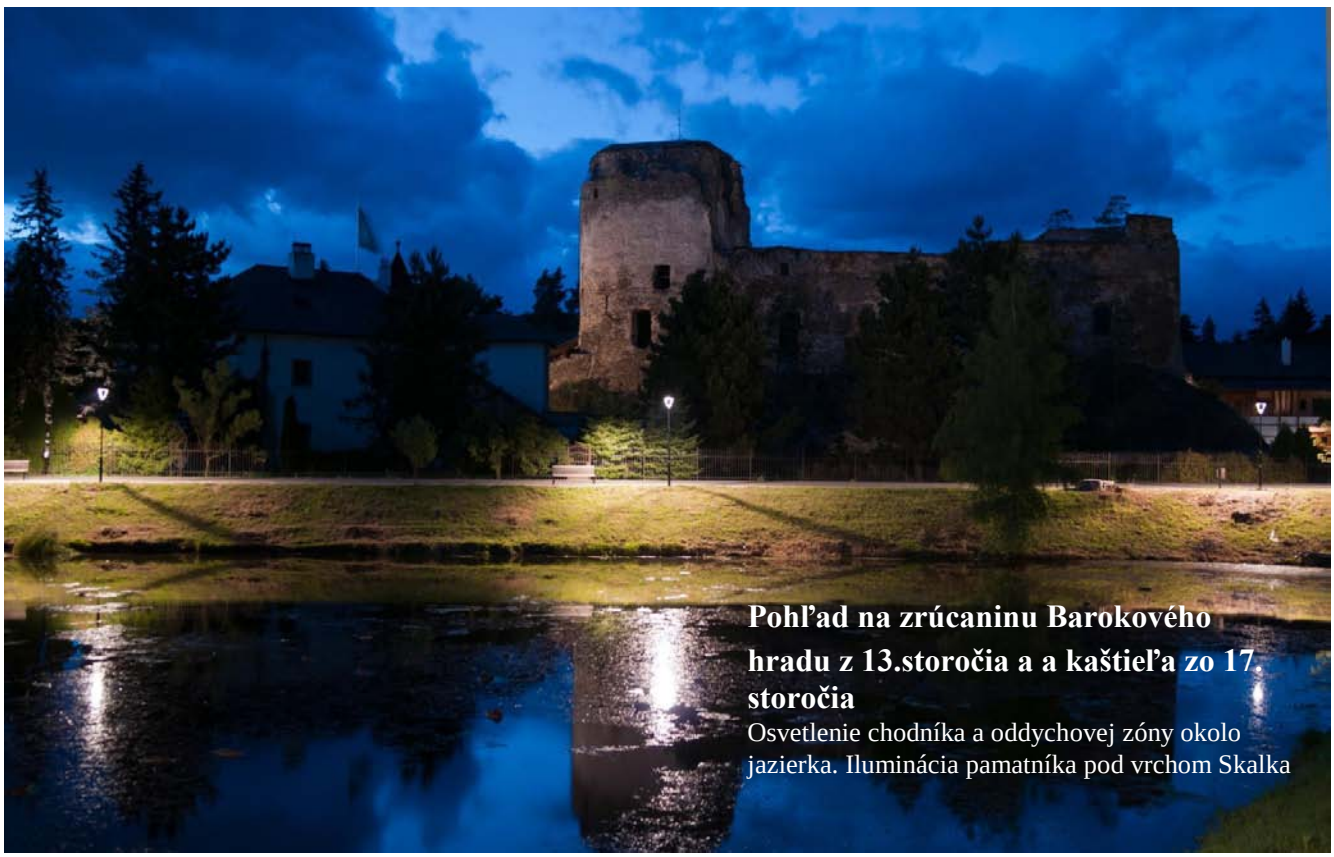

obr. 4. Naše sprievodkyne – študentky zo Strednej odbornej školy záhradníckej G. Čejku v Malinove v rozhovore s redaktorkou Slovenského rozhlasu v Horskom parku počas podujatia
zdroj: fotoarchív Národného Trustu n.o.

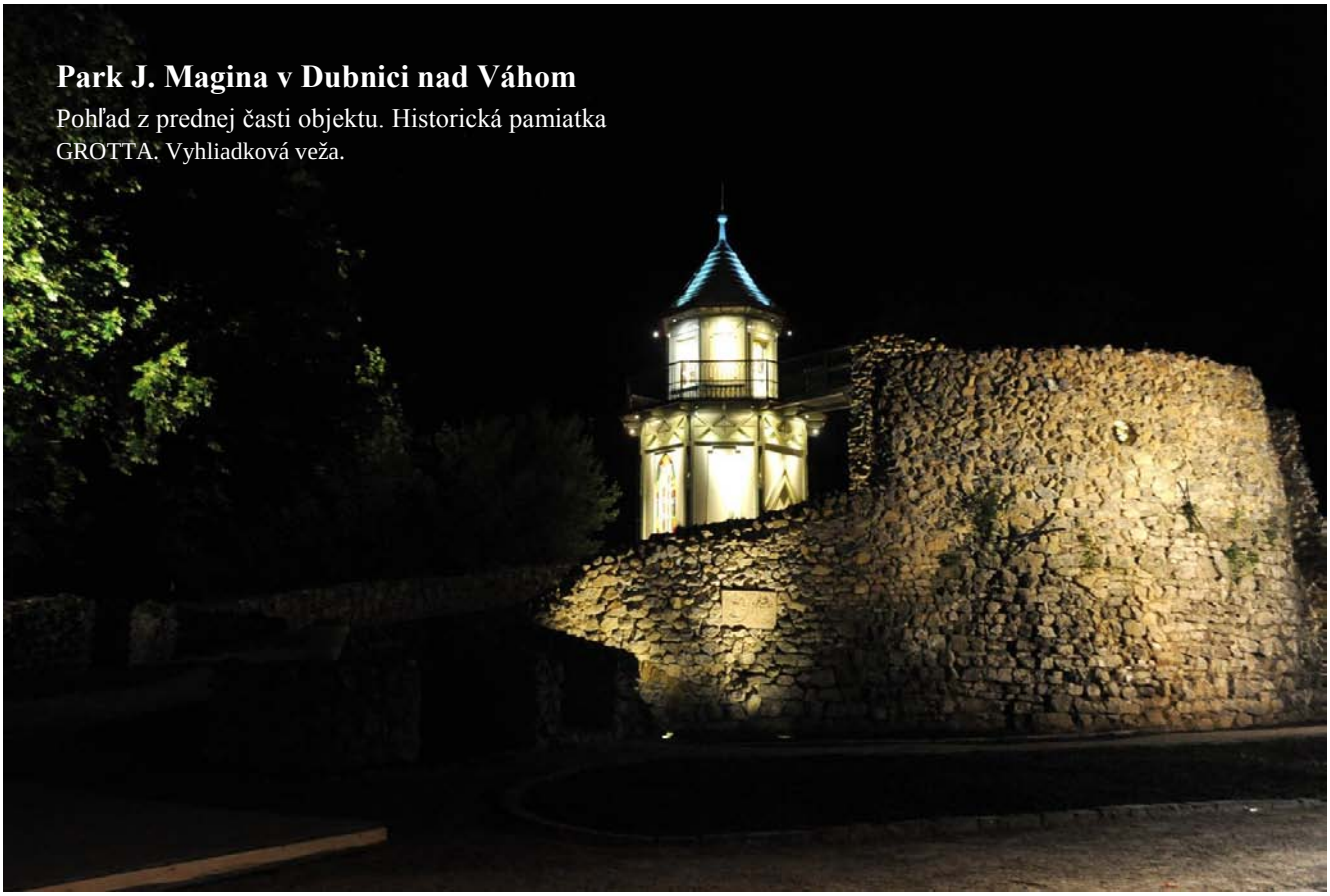
Autor textu:
Mgr. Michaela Kubíková, Národný Trust n.o., Hlboká 9, 811 04 Bratislava, kubikova@nt.sk, 0907 296 724.

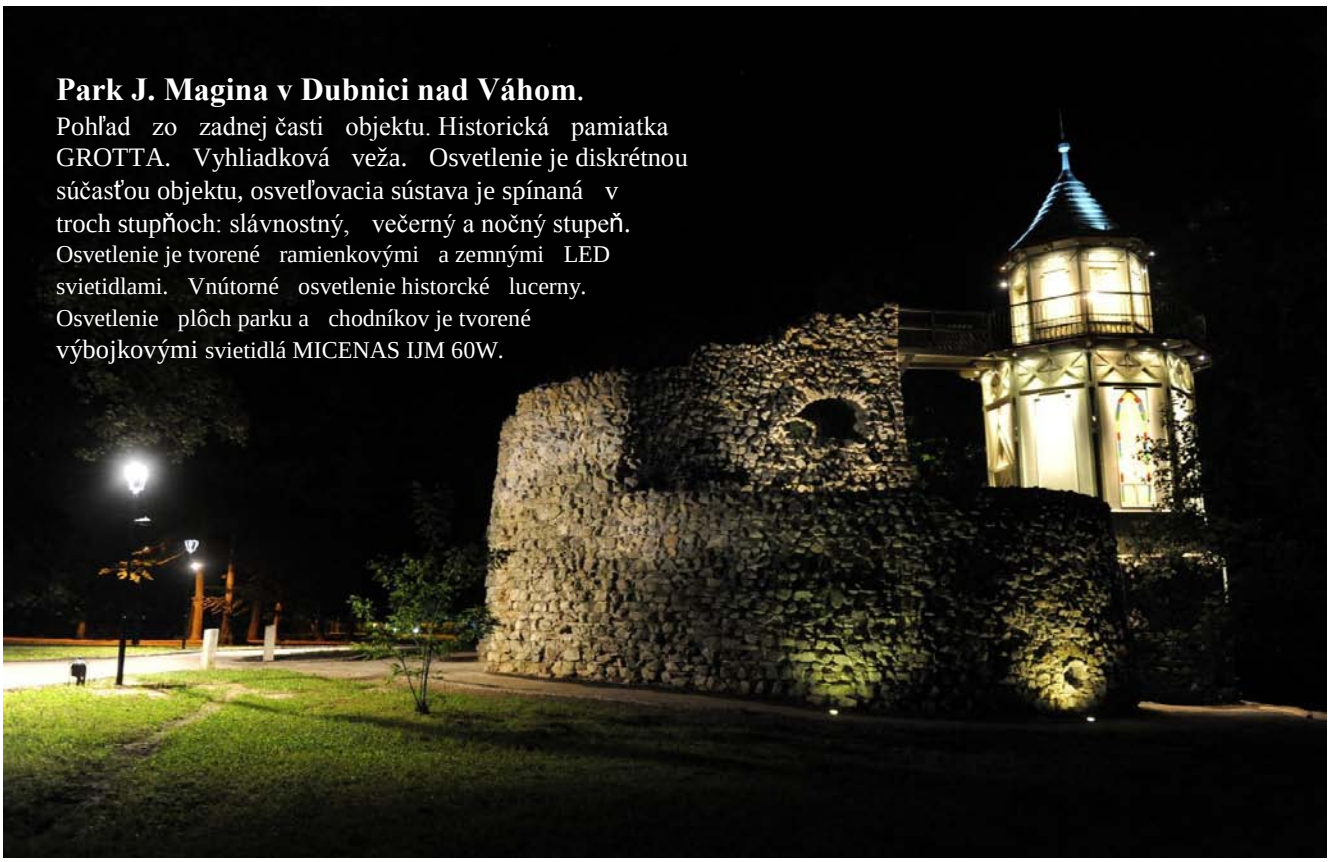
Iluminácia pamätníka a jazierka pred hradom v Liptovskom Hrádku
Osvetlenie chodníka a oddychovej zóny okolo jazierka. Pohľad na pamätníkk pamatke padlých 1. A 2. Svetovej vojny pod vrchom Skalka

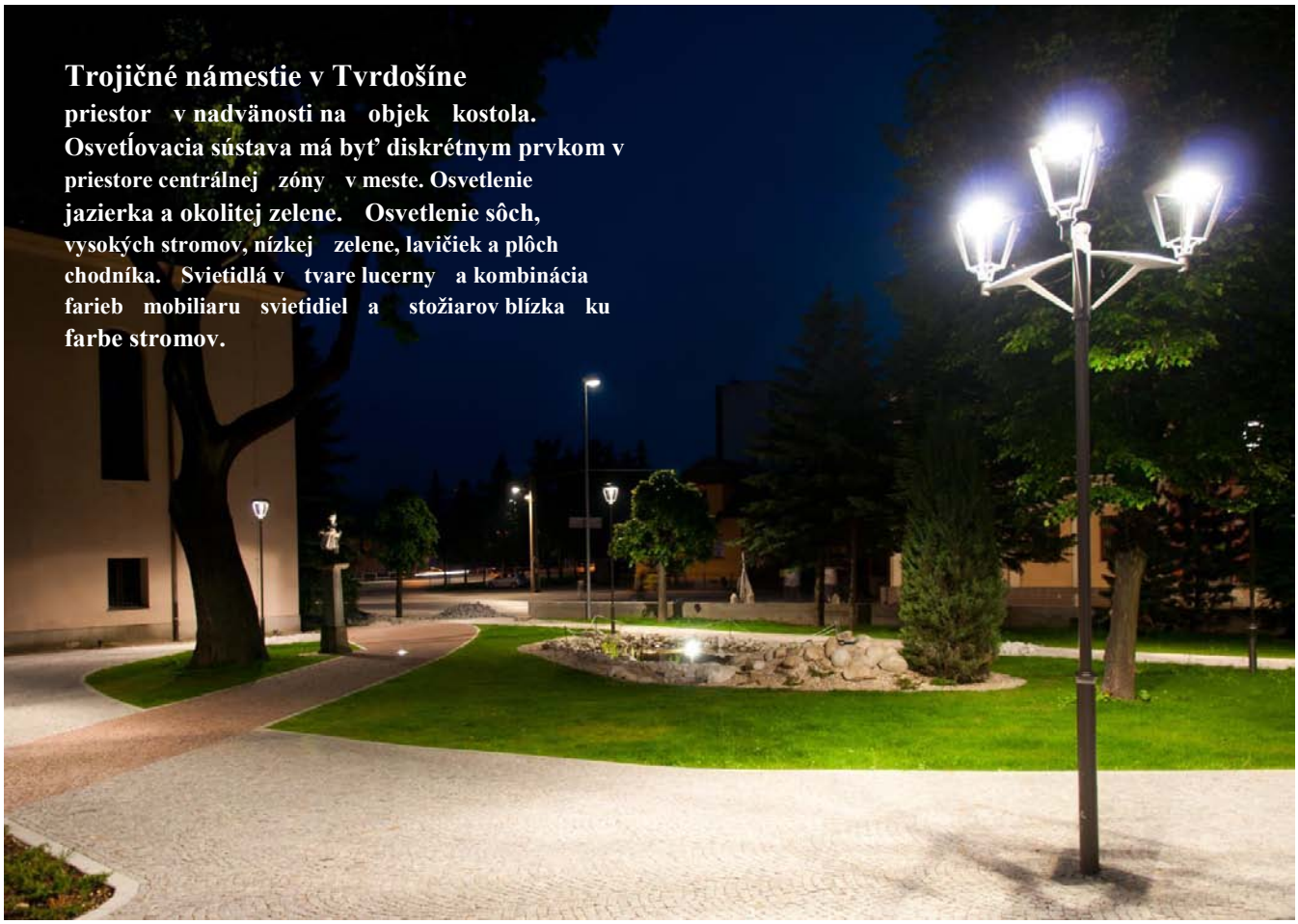
Pohľad na zrúcaninu Barokového hradu z 13.storočia a a kaštieľa zo 17. storočia
Osvetlenie chodníka a oddychovej zóny okolo jazierka. Iluminácia pamatníka pod vrchom Skalka

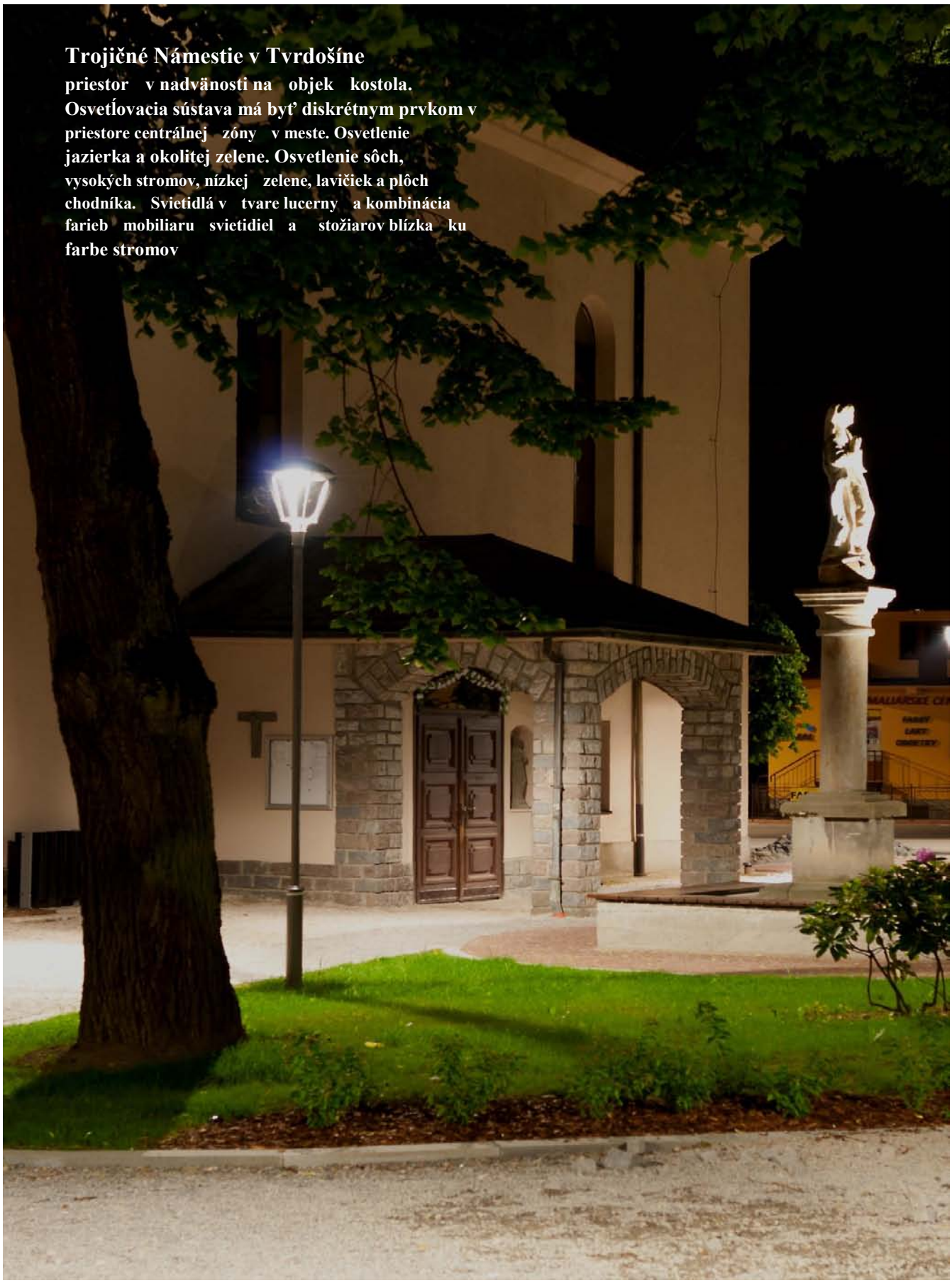
Park J. Magina v Dubnici nad Váhom
Pohľad z prednej časti objektu. Historická pamiatka GROTTA. Vyhliadková veža.

Park J. Magina v Dubnici nad Váhom.
Pohľad zo zadnej časti objektu. Historická pamiatka GROTTA. Vyhliadková veža. Osvetlenie je diskrétnou súčasťou objektu, osvetľovacia sústava je spínaná v troch stupňoch: slávnostný, večerný a nočný stupeň. Osvetlenie je tvorené ramienkovými a zemnými LED svietidlami. Vnútorné osvetlenie historcké lucerny. Osvetlenie plôch parku a chodníkov je tvorené výbojkovými svietidlá MICENAS IJM 60W.

Trojičné námestie v Tvrdošíne
priestor v nadvänosti na objek kostola. Osvetľovacia sústava má byť diskrétnym prvkom v priestore centrálnej zóny v meste. Osvetlenie jazierka a okolitej zelene. Osvetlenie sôch, vysokých stromov, nízkej zelene, lavičiek a plôch chodníka. Svietidlá v tvare lucerny a kombinácia farieb mobiliaru svietidiel a stožiarov blízka ku farbe stromov.

Trojičné Námestie v Tvrdošíne
priestor v nadvänosti na objek kostola. Osvetľovacia sústava má byť diskrétnym prvkom v priestore centrálnej zóny v meste. Osvetlenie jazierka a okolitej zelene. Osvetlenie sôch, vysokých stromov, nízkej zelene, lavičiek a plôch chodníka. Svietidlá v tvare lucerny a kombinácia farieb mobiliaru svietidiel a stožiarov blízka ku farbe stromov

SPRACOVANIE ODPADU Z MESTSKEJ ZELENE A MESTSKÝCH PARKOV

Ing. Martin Choma, martin.choma@bardejov.sk
Mesto Bardejov, Radničné námestie 16, 085 01 Bardejov

ABSTRAKT

OPTIMALIZÁCIA SUROVINOVEJ SKLADBY A NÁVRH BIOREAKTORA NA SPRACOVANIE ODPADU Z MESTSKEJ ZELENE A MESTSKÝCH PARKOV.

Kompostovať môžeme všetky organické látky, ktoré svojimi vlastnosťami vyhovujú STN 465735. Tá stanovuje najvyššie prístupné množstvo stopových toxických prvkov v kompostovateľných odpadoch. Surovinová skladba čerstvého kompostu je hmotnostný pomer jednotlivých odpadov alebo hmôt, ktoré naväžame do bioreaktora. Rýchlosť rozkladu rôznych organických zbytkov možno vysvetliť rôznym pomerom C:N. Kompostovacie hmoty s pomerom C:N užším než 10:1 sa rozkladajú veľmi rýchlo a naopak hmoty zo širokým pomerom C:N nad 50:1 sa rozkladajú veľmi pomaly. Pre konečný kompost je optimálny pomer C:N = 30:1.

KĽÚČOVÉ SLOVÁ: kompost, pomer C:N, veľkosť kompostoviska, bioreaktor,

ÚVOD

Mestá a obce produkujú veľké množstvo kompostovateľného odpadu obsahujúceho trávu, lístie a drevo, ktoré vznikajú z mestskej zelene. Ročná produkcia odpadu zo zelene je na 1 ha cca 15 ton. Tento odpad je po jednoduchej úprave premiešaný so štiepkou a suchým lístím jednoducho kompostovateľný.

Tabuľka č.1 Tabuľka pre určenie pomeru C:N kompostujúcich surovín

Surovina	Vlhkosť (%)	Org. látky (% suš.)	Dusík N (%)	Pomer C:N
lístie	28	91	1,2	38:1
starina z lúk	20	91	0,9	51:1
čerstvá tráva	82	86	2,26	19:1
zeleninový bioodpad	85	87	2,00	22:1
drevná štiepka	40	87	0,3	145:1
odrezky krikov	65	87	0,35	125:1

Aby sme pripravili homogénnu zmes na kompostovanie, ktorá sa bude čo najviac približovať reálnej skladbe biologicky rozložiteľného odpadu v našom regióne, použijeme ako surovinu odpad z parkov a zelene, čiže suché lístie, štiepku zo stromov a okrasných krikov a čerstvú trávu[2]. Na namiešanie správneho pomeru vstupných surovín použijeme tabuľku č.2, ktorá zobrazuje potrebný pomer kompostovaných surovín v percentách vo vzťahu k celkovému objemu kompostovej základky.

Tabuľka č.2 surovinová skladba kompostu

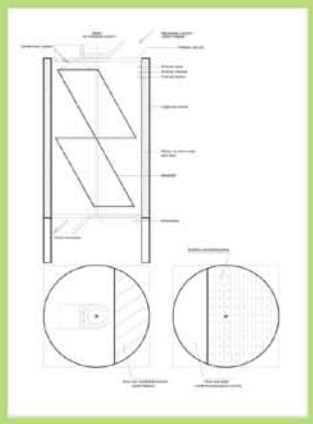
	Surovina A		Surovina B		Surovina C	
	kuchyňa/odpad	suché lístie	štiepka	zemina	byliny, tráv.	
zelenina/odpad	20,20,30,30	50,30,10,10	40,20,10,30	40,10,10,40		hydin. trus
suché lístie	10,60,20,10		10,10,10,70		05,30,10,50	zemina
kuch. odpad		50,10,0,10		70,10,0,20	5,45,40,10	štiepka
pras. tráva	20,40,20,20	30,40,20,10	10,50,30,10	10,10,40,40	20,0,0,80	drevný rezný
čerstvá tráva	20,0,0,30	30,40,30,0	20,20,20,40	40,20,10,30	50,0,10,0	pras. tráva
štiepka		0,30,60,10		15,10,75,0	10,0,20,70	kuch. odpad
zemina	20,60,10,10		0,10,10,80		30,10,20,40	suché lístie
hydin. trus	10,50,20,20	30,30,0,0	30,30,30,10	20,10,20,50		zeleni. odpad
	štiepka	zemina	kuch. odpad	suché lístie	zelen.odpad	
	Surovina D					

NÁVRH BIOREAKTORA PRE KOMPOSTOVANIA OKRASNÝCH DREVÍN A ZELENE Z HISTORICKEJ ČASTI MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE.

V samotnom meste Bardejov sa vykonáva kosenie mestskej zelene trikrát ročne prípadne podľa potreby spolu je to 1800 ton zelene, pričom v samotnom širšom historickom centre mesta sa prevádza kosenie zelene až 10 krát ročne z plochy cca 0,4 ha t.j. 6 ton odpadu zo zelene. Pre tento účel som navrhol bioreaktor-komposter o rozmeroch 2,5 x 5 metrov o objeme cca 100 m3 čo postačuje na jednu kosbu v historickej časti mestskej pamiatkovej rezervácie. Do bioreaktoru (obr.č. 1) sa naväžia kompostovacia surovina v pomere 70% pokosená tráva a 30% drevená štiepka z okrasných a ovocných drevín v meste. Objem kompostovacej hmoty sa v priebeh dvoch týždňov v bioreaktore zmenší minimálne 2 až 3 krát. Po dvoch týždňoch sa obsah biorektora vyprázdni a zavezie trávou z novej kosby.

Po dvoch týždňoch sa spracovaná surovina s bioreaktoru odvezie na vyzretie na pásové hromady, ktoré kvôli rýchlejšiemu dozretiu prikrývame geotextíliou (viď.obr.č.2).

Obr.1 Obrázok návrhu bioreaktora

Obr.2 kompostovanie na pásových hromadách prikrývaných geotextíliami

OPTIMALIZÁCIA VLHKOSTI V KOMPOSTOVEJ ZÁKLADKE.

Mikroorganizmy nachádzajúce sa v komposte potrebujú pre svoj život vodu, preto vlhkosť je parameter, ktorý veľkou mierou ovplyvňuje úspešný priebeh kompostovania. Pri nadbytočnej vlhkosti dochádza k hnilobným procesom. Optimálna vlhkosť je 70 % pórov kompostu zaplnených vodou. V bioreaktore vlhkosť zisťuje snímač, na hromadách sa použije orientačná skúška vlhkosti. Kompostovanú surovinu zoberieme do ruky a pevne zmäčkneme. Pri optimálnej vlhkosti by sa nemala medzi prstami objaviť voda. Pri nedostatočnej vlhkosti sa surovina po otvorení ruky rozpadne. Pri prebytočnej vlhkosti sa pri zmáčknutí objaví medzi prstami voda. Pri zakladaní kompostu voľíme skôr nižšiu vlhkosť, ktorá sa dá jednoduchšie upraviť ako výšia. Najjednoduchšia úprava vlhkosti je zavlažovanie. Znižovanie vlhkosti sa prevádza primiešavaním suchého materiálu

OPTIMALIZÁCIA KYSLÍKA V KOMPOSTOVEJ ZÁKLADKE

Dôležitým ukazovateľom správneho priebehu procesu kompostovania je aj obsah kyslíku v medzerách kompostu, ktorý má byť minimálne 6% objemu. Pri nedostatku kyslíka klesá mikrobiologická aktivita, niektoré mikroorganizmy odumierajú, prechádzajú do anabiózy alebo do anaeróbnych metabolických dráh. Dochádza k spomaleniu až k zastaveniu procesu kompostovania, k tvorbe nežiadúcich látok a uvoľňovaniu amoniaku a metánu. Nedostatok kyslíka sa odstraňuje v bioreaktore prevzdušňovacím systémom alebo prekopávaním na hromadách.

OPTIMALIZÁCIA TEPLOTY V KOMPOSTOVEJ ZÁKLADKE.

V samotnom kompostovaní je dôležité dodržať teplotné pomery [3]. Vzostup teplôt po premiešaní zložiek čerstvého kompostu svedčí o priaznivých podmienkach pre rozvoj mikroflóry. Ak teplota kompostu nestúpa alebo po podstatnom vzostupe teploty nastane výrazný pokles, je príčina buď v nadmernej vlhkosti obmedzujúcej obsah vzduchu v komposte prevlhčený kompost tzv. kysne, čo spoznáte poklesom pH a nakyslým zápachom alebo naopak v nedostatočnej vlhkosti. Komposty s prevahou drevnej štiepky majú vlhkosť 65-70%. Teplotu v bioreaktore zisťuje snímač a na pasových hromadách sa najčastejšie teplota kompostu zisťuje vpichovacím teplomerom. Do siedmeho dňa je potrebné merať teplotu každý deň a dbať na to, aby nepresiahla 65□ od 8 dňa až do ukončenia kompostovacieho procesu stačí robiť merania teploty každý 3-4 deň.V bioreaktore sa prevádza ochladzovanie vodou v rúrkach , ktorá sa môže použiť na ohrev skleníkov alebo úžitkovej vody. V pásových hromadách sa ochladzovanie prevádza primiešaním zeminy.

Pri meraní teploty dodržiavame základné zásady:
- vpich sondou viesť kolmo k povrchu hromady, do jej stredu.
- po definovanom úseku od povrchu hromady vpich zastaviť a odčítať ustálenú teplotu, s vedením vpichu pokračovať až do stredu hromady.
- vzdialenosti vpichov po horizontále závisia na celkovej dĺžke hromady.
- jednotlivé miesta merani na jednotlivých hromadách je potrebné označiť a toto označenie používať po celu dobu základky. Teplota sa upravuje prekopávaním.

ZÁVER

Kompostovanie je najstaršia a ekonomicky najpriateľnejšia technológia premeny odpadovej biomasy na kvalitné organické hnojivo - kompost. Pre dodržanie všetkých legislatívnych podmienok kompostovania a pre výrobu kvalitného produktu je nevyhnutné, aby bol proces kompostovania procesom riadeným. Riadenie procesu kompostovania nie je možné bez jeho pravidelného a systematického monitorovania. V bežnej praxi sa jedná hlavne o monitorovanie teploty, pH, vlhkosti a o agrochemické a chemické hodnotenie kompostu podľa požiadaviek STN 46 5735 Priemyselné komposty.

LITERATÚRA
[1]. Branislav Moňok : KOMPOSTOVANIE- príručka o zbere a zhodnocovaní biologických odpadov Vydali: Priatelia Zeme - SPZ Dátum vydania: júl 2005
[2]. PLÍVA,P.; BANOUT,J.; HABART, J.; JELÍNEK,A.; KOLLÁROVÁ,M.; ROY,A.; TOMANOVÁ,D.: Zakládání, průběh a řízení kompostovacího procesu. VÚZT Praha, 2006, 65 stran, ISBN: 80-86884-11-2 3.
[3].PLÍVA,P.; ALTMAN,V.; JELÍNEK,A.; KOLLÁROVÁ,M.; STOLAŘOVÁ,M. Technika pro kompostování v pásových hromadách. VÚZT Praha, 2005, 72 stran ISBN 80-86884-02-3. 13-14. ISSN 1212-7779